

Aankomstwijken in Vlaanderen

Een onderzoek naar gelokaliseerde bronnen voor het aankomst- en transitieproces van migranten

Proefschrift voorgedragen tot het behalen van de graad van doctor
in de sociale wetenschappen: sociologie en doctor in de architectuur

Elise Schillebeeckx

Promotoren
Prof. dr. Stijn Oosterlynck
Prof. dr. Pascal De Decker

AANKOMSTWIJKEN IN VLAANDEREN

EEN ONDERZOEK NAAR GELOKALISEERDE BRONNEN
VOOR HET AANKOMST- EN TRANSITIEPROCES VAN
MIGRANTEN

Elise SCHILLEBEECKX

Promotor(en):
Prof. dr. Stijn Oosterlynck
Prof. dr. Pascal De Decker

Leden van de
examencommissie:
Prof. dr. Ilse Loots
Prof. dr. Maarten Loopmans
Dr. Luce Beeckmans
Prof. dr. Gideon Bolt
Prof. dr. Fenne Pinkster
Dr. Caroline Newton

Proefschrift voorgedragen
tot het behalen van de
graad van Doctor in de
sociale wetenschappen:
Sociologie & Doctor in de
Architectuur

© 2019 ELISE SCHILLEBEECKX

Uitgegeven in eigen beheer, ELISE SCHILLEBEECKX, Antwerpen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch of op welke andere wijze ook zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of the publication may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm, electronic or any other means without written permission from the publisher.

Het onderzoek in dit doctoraat werd gefinancierd door het Steunpunt Ruimte van de Vlaamse overheid.

Voor Jasper, Juno en Rosie

Dankwoord

“The city [...] is something more than a congeries of individual men and of social conveniences – streets, buildings, electric lights, tramways and telephones, etc.; something more, also, than a mere constellation of institutions and administrative devices – courts, hospitals, schools, police, and civil functionaries of various sorts. The city is, rather, a state of mind, a body of customs and traditions, and of the organized attitudes and sentiments that inhere these customs and are transmitted with this tradition. The city is not, in other words, merely a physical mechanism and an artificial construction. It is involved in the vital processes of people who compose it; it is a product of nature, and particularly of human nature.” (Park, 1915: 1)

Net zoals de stad niet bestaat zonder haar inwoners, kon ook voorliggend werk niet tot stand komen zonder de hulp van heel wat bijzondere mensen. Die wil ik hier allemaal bedanken.

Allereerst wil ik de bijna honderd respondenten bedanken die ik heb gesproken in lokale wijkcentra, op kantoor, op café, in kerken of bij hen thuis. Mijn oprechte dank aan de vele mensen - geboren in verre of iets minder verre oorden - die de tijd namen om me mee te nemen in hun afgelegde migratietraject en me vaak in een mix van talen honderduit vertelden over hun leven in België. De gesprekken waren soms ook stroef, moeilijk of triest, maar vele respondenten waren ondanks het initiële wantrouwen, ongelooflijk openhartig. Ik leerde van hen veel meer dan wat ik heb kunnen weergeven in dit doctoraat. Ook de vele beleidsmakers en mensen die beroepsmatig dagelijks in contact komen met nieuwkomers in België ben ik zeer erkentelijk. Zonder veel moeite kon ik hen overtuigen om op al mijn vragen te antwoorden en de vooraf beloofde maximumduur van één uur werd maar al te vaak overschreden. Mijn excuses hiervoor.

Omwille van het feit dat dit een gezamenlijk doctoraat betreft, had ik het voorrecht om zowel aan de Universiteit Antwerpen als aan de KU Leuven met ongelooflijk boeiende en fijne mensen samen te werken. Als eerste wil ik hier graag mijn beide promotoren bedanken. Ik ben Stijn Oosterlynck en Pascal De Decker ontzettend erkentelijk voor hun begeleiding en de vele feedback die ik van hen ontving. Ik denk niet dat er twee promotoren zijn die zo van elkaar verschillen en net daarom ook zo complementair zijn. En dit zowel wat de aanpak van de begeleiding betreft als de inhoudelijke feedback. Die complementariteit was wat mij betreft een godsgeschenk. Ik heb van hen beiden ontzettend veel geleerd.

Dank ook aan de leden van mijn doctoraatscommissie, voorzitter Prof. Dr. Ilse Loots en Prof. Dr. Maarten Loopmans (en Prof. Dr. Dominique Verté tijdens de eerste jaren). Dank ook aan Dr. Luce Beeckmans die zich in de laatste fase van het doctoraat nog bereid toonde om lid te worden van mijn commissie en mij de nodige feedback gaf vanuit stedenbouwkundige en architecturale hoek. Hun constructieve kritiek en feedback droeg sterk bij tot de kwaliteit van dit doctoraat.

Mijn oprechte dank gaat ook uit naar de overige leden van de jury, Prof. Dr. Fenne Pinkster, Prof. Dr. Gideon Bolt en Dr. Caroline Newton. Zij namen niet enkel de tijd om mijn doctoraat van A tot Z na te lezen en te voorzien van de nodige opmerkingen en aandachtspunten, maar vormen tot op vandaag een inspiratiebron met hun werk over de link tussen migratie en de ruimte. Ook Prof. Dr. Em. Jan Vranken verdient alle dank. Hij wakkerde de interesse in stadssociologie nog verder bij me aan en moedigde me aan om een doctoraat te schrijven. Zonder Jan was dit boek waarschijnlijk nooit geschreven.

Daarnaast wil ik ook alle collega's van OASes (UA) en HaUS (KU Leuven) bedanken. Speciale dank ook aan Sylvie, Ympkje, Jana, Emma, Peter, Isabelle, Bruno, Babette, Anika, Pieter en de vele anderen voor hun hulp, hun relativeringsvermogen en aanmoedigingen tijdens moeilijkere periodes in het doctoraatstraject, maar vooral ook voor hun vriendschap.

Ook de collega's bij het steunpunt Ruimte van de Vlaamse Overheid wil ik hier bedanken. De theoretische discussies over veerkracht sterkten me in mijn geloof dat het concept met een erg kritische blik moest worden benaderd. De verschillende studiedagen en fieldtrips naar Vlaamse verkavelingen allerhande waren leerrijk, net omdat ze de soms zeer uiteenlopende visies op de prioriteiten van het ruimtelijk beleid haarscherp weergaven. Toch was het ook fijn om als sociologe mee onderzoek te doen binnen een steunpunt dat toch vooral bestond uit ruimtelijke planners, architecten, geografen en bio-ingenieurs.

Tot slot verdienen mijn liefste vrienden en familie hier een speciale vermelding. De eeuwige vraag of het doctoraat nu bijna af is, kan bij deze eindelijk affirmatief worden beantwoord. Ja, het is zover!

Janne, van jou wist ik als zesjarige al, dit is er eentje om nooit meer te laten gaan. Jij moet zowat de meest gulle, warmste, creatiefste en liefste persoon zijn op aarde. En ik kreeg met jou niet enkel een beste vriendinnetje voor het leven, ik kreeg er ook een hele familie bovenop. Guy, Greet en Reindert, ik weet niet hoe ik jullie ooit kan bedanken voor alles wat jullie voor mij hebben gedaan.

Charlotte, mijn grote zus, we zijn zo ongelooflijk verschillend, maar ik kan je niet genoeg bedanken voor de manier waarop jij - toen zelf nog een klein meisje - mij onder je vleugels nam. En soms nog steeds doet.

Papa en Lut, jullie hebben samen mijn academische traject meegemaakt vanaf mijn eerste examens aan de Universiteit Gent tot nu. Dank voor alle gebakken wafeltjes, rustige studie- en schrijfplekken, de vele aanmoedigingen doorheen de jaren en het geloof in mijn kunnen. Papa, bedankt ook om mij de liefde voor de stad mee te geven, in al haar diversiteit.

Jasper, Juno en Rosie. Jullie zijn het mooiste wat mij ooit is overkomen. Dit is voor jullie. En nu... met z'n vieren op naar Nice!

Inhoud

Dankwoord.....	5
1 Inleiding.....	15
2 Theoretische vertrekpunten	23
2.1 Van veerkracht naar <i>resourcefulness</i>	24
2.1.1 De ontwikkeling van een sociologische kijk op veerkracht?	24
2.1.2 Veerkracht en sociale verandering.....	26
2.1.3 Naar een sociaal-ruimtelijke vertaling van veerkracht?	29
2.1.4 <i>Resourcefulness</i> als antwoord op de problematische toepassing van veerkracht binnen sociaal-ruimtelijk onderzoek	30
2.1.5 Besluit	31
2.2 Aankomstwijken	33
2.2.1 De stedelijke transitiezone.....	33
2.2.2 De Chicago School kritisch bekeken	35
2.2.3 Aankomstwijk: de stedelijke transitiezone gepopulariseerd.....	36
2.2.4 Aankomstwijk als concept.....	37
2.2.5 De aankomstwijk en <i>resourcefulness</i>	39
2.2.6 Het doembeeld van sociaal-ruimtelijke concentratie.....	40
2.2.7 Aankomst buiten de grootstedelijke aankomstwijken	42
2.3 Sociaal-economische integratiesferen als analysekader.....	44
2.4 Herformulering centrale onderzoeksvragen	46
3 Methodologie en onderzoeksopzet.....	49
3.1 De keuze voor kwalitatief onderzoek: multiple-case study design.....	49
3.2 Een ruimtelijke verkenning van internationale migratie in Vlaanderen	52
3.3 Caseselectie	54
3.3.1 Criteria casegebieden.....	55
3.3.2 Criteria respondenten	57
3.4 Een mix van kwalitatieve onderzoekstechnieken: motivering en toelichting.....	58
3.4.1 Interviews en focusgroepen.....	59
3.4.2 Expertensworkshop ‘Aankomstwijken’	64
3.5 Onderzoeksethiek en kwaliteitsbewaking.....	65

4	Een cartografie van migratie in Vlaanderen	69
4.1	Internationale immigratie: context	70
4.2	Migratie naar Vlaanderen.....	72
4.2.1	Migratie volgens herkomst en nationaliteit.....	72
4.2.2	Ruimtelijke situering van migranten volgens nationaliteitsgroep op wijkniveau	86
4.3	Migratie van vreemdelingen binnen Vlaanderen.....	105
5	Introductie van de 3 casegebieden.....	113
5.1	Motivering van de keuze	113
5.2	Case Antwerpen-Noord	115
5.3	Case Aalst.....	119
5.4	Case Liedekerke	123
6	Aankomst en transitie in Antwerpen-Noord	127
6.1	Specificiteit van de wijk Antwerpen-Noord.....	127
6.1.1	De ruimtelijke structuur is rafeliger en ongestructureerder	127
6.1.2	Een diverse ‘alles-buurt’?	128
6.2	Formele en informele tewerkstelling	129
6.2.1	Toegang tot de arbeidsmarkt.....	129
6.2.2	Strategieën om aan een job te geraken.....	130
6.2.3	Etnisch ondernemerschap.....	132
6.3	Huisvesting.....	134
6.3.1	De zoektocht naar een woning	134
6.3.2	De residuele private huurmarkt	136
6.3.3	Rol van het ruimtelijk beleid?	137
6.4	Sociale voorzieningen en sociale ondersteuning	139
6.4.1	Sociale dienstverlening.....	140
6.4.2	Lokale kennis	140
6.4.3	De rol van nieuwe spelers in de sociale dienstverlening	141
6.4.4	Het belang van sociale netwerken en zelforganisaties.....	142
6.5	Besluit Antwerpen-Noord.....	144
7	Aankomst en transitie in Aalst en Liedekerke	147
7.1	Formele en informele tewerkstelling	147

7.1.1	Een gesloten arbeidsmarkt met taal als poortwachter?.....	148
7.1.2	Strategieën om aan werk te geraken	150
7.1.3	Besluit	159
7.2	Huisvesting.....	160
7.2.1	De woningmarkt als pull-factor?	160
7.2.2	Toegang tot wonen	162
7.2.3	De impact van het ruimtelijk beleid op het woningaanbod	170
7.2.4	Besluit	171
7.3	Welvaartsvoorzieningen en sociale ondersteuning	172
7.3.1	Geïnstitutionaliseerde vormen van sociale dienstverlening.....	172
7.3.2	Belang van informele netwerken, verenigingen en zelforganisaties.....	176
7.3.3	Rol van het onderwijs.....	181
7.3.4	Lokale kennis en expertise	183
7.3.5	Besluit	185
8	Naar een strategisch sociaal-ruimtelijk concept voor Vlaanderen.....	187
8.1	Thema 1: Wijkgebonden dienstverlening en buurtwerking.....	188
8.1.1	Naar een evenwicht tussen wijkgebonden en gecentraliseerde dienstverlening	188
8.1.2	Buurtwerking en de ontsluiting van lokale kennis	190
8.2	Thema 2: Ruimte creëren voor middenveldorganisaties, wijkcentra en zelforganisaties.....	192
8.2.1	Buurthuizen	193
8.2.2	Ruimte voor zelforganisaties en geloofsgeïnspireerde organisaties	194
8.2.3	Sport en vrijetijdsbeleving als katalysator voor interculturele ontmoetingen in de wijk	196
8.2.4	Ruimte voor ontmoeting, maar ook voor conflicterende ruimteclaims.....	197
8.3	Thema 3: Ruimte voor ondernemerschap	198
8.3.1	Ondersteuning van lokale handelaars.....	198
8.3.2	Ruimte voor lokale, kleinschalige economische activiteiten	200
8.3.3	Flexibele ruimtelijke planning en architectuur met aandacht voor ondernemerschap.....	200
8.4	Thema 4: Woonaanbod	201
8.4.1	Inzetten op kwaliteitsbewaking zonder betaalbare alternatieven?	202

8.4.2	Onaangepaste huurwetgeving	204
8.4.3	Beschermen van de eengezinswoning?	205
8.4.4	Noodkoop	207
8.5	Thema 5: Herbekijken en heronderhandelen ruimtelijke regels vanuit perspectief van sociale stijging van bewoners?	209
8.5.1	De specificiteit van de ruimtelijke ordening in aankomstwijken	209
8.5.2	Regelluwigheid met betrekking tot huisvesting of handel?	211
8.5.3	Nood aan een breed gedragen beleid op lokaal én Vlaams niveau	213
8.6	Synthese beleidsaanbevelingen	214
9	Discussie en slotbeschouwing	217
9.1	De stedelijke transitiezone in hedendaags Vlaanderen en de relativiteit van de institutionele compleetheid op lokaal niveau	219
9.2	Ruimtelijke assimilatie?	223
9.3	De rol van de overheid	225
9.4	De impact van migratie op de ruimte	228
9.5	Voer voor verder onderzoek	230
10	Lijst van figuren en tabellen	233
11	Bijlagen	235
12	Referenties	241

1 Inleiding

Klimaatopwarming, natuurrampen, oorlog, terreur en ongelijke economische ontwikkeling zijn maar enkele van de vele uitdagingen die de eerste decennia van het nieuwe millennium kenmerken. Deze hebben allen belangrijke gevolgen die het huidige ruimtegebruik in vraag stellen. Daarnaast liggen deze fenomenen mee aan de basis van wereldwijde migratiestromen van mensen op de vlucht, of simpelweg op zoek naar een betere toekomst. Ook Vlaanderen kent jaarlijks een instroom van migranten vanuit diverse hoeken van de wereld. Samen met vergrijzing vormt migratie een van de belangrijkste demografische en maatschappelijke uitdagingen voor het Vlaamse beleid. Daar waar vergrijzing relatief eenvoudig te voorspellen is aan de hand van bevolkingsprognoses, wordt migratie echter gekenmerkt door een grote mate van onzekerheid. Feit is dat migratie een ruimtelijke impact heeft waarover tot op vandaag nog verrassend weinig wordt gereflecteerd. Het maatschappelijk debat focust zich in de eerste plaats hoofdzakelijk op de vraag hoe we de aantallen en de instroom onder controle kunnen houden, nog meer dan op de vraag hoe we het best omgaan met (onvermijdelijke) migratie. Maar ook het vraagstuk van integratie versus assimilatie en het recht op verblijf en volwaardig burgerschap blijft actueel. De migratie naar België heeft de bestaande verhoudingen in onze maatschappij echter danig door elkaar geschud. Het is dan ook opmerkelijk dat er in tijden van hevige maatschappelijke debatten rond thema's zoals plaatstekorten in het basis- en secundair onderwijs in onze steden¹, de vele knelpuntberoepen in de zorgsector², de betonstop³ en de steeds diepere wooncrisis⁴ zo weinig rekening wordt gehouden met de instroom van migranten en de toenemende diversiteit in onze samenleving.

Laat ons even naar de cijfers kijken. In 2016 immigreerden ruim 136.000 vreemdelingen naar België. Ter vergelijking, in 2000 bedroeg dit aantal slechts een kleine 63.000⁵. De intensifiëring van de immigratie naar België zorgt er ook voor dat de bevolking in onze steden aan sneltempo verandert. De meerderheid van de inwoners van Brussel, maar ook van bijvoorbeeld een stad als Genk, heeft een migratie-achtergrond. Brussel en Genk horen hiermee tot op vandaag bij de eerste en enige '*majority-minority cities*' in België⁶ (Geldof, 2013). Lang zullen Brussel en

¹ Zie bijvoorbeeld de krantenartikels "Burgerplatform klaagt overheden aan wegens plaatsgebrek in Brussels onderwijs" (De Morgen, 01/09/17; laatst online geraadpleegd op 06/07/18); "Plaatstekort in onderwijs door schuldig verzuim gemeenten" (Nieuwsblad, 12/10/2017; laatst online geraadpleegd op 06/07/18); "Gent blijft vechten tegen plaatstekort in het onderwijs: twee nieuwe scholen in 2024" (Claeys, 2018: Nieuwsblad, 28/06/2018; laatst online geraadpleegd op 06/07/18).

² Zie bijvoorbeeld "Actieplan 3.0 - Werk maken van werk in de zorg- en welzijnssector" van bevoegd Minister voor Welzijn, Volksgezondheid en Gezin Jo Vandeuren dat wil bijdragen aan een oplossing voor de (nakende) tekorten aan zorgpersoneel (Vandeuren, 2015).

³ Zie bijvoorbeeld het opiniestuk van Leinfelder (2017) dat op 3/09/17 verscheen in Knack: "We moeten meer doen dan enkel zure oprispingen van de 'grande bouffe' van Vlaamse open ruimte tegengaan" of zie het krantenartikel "Vlaamse gemeenten verzetten zich tegen vergoedingsregeling betonstop" (Van Den Broek en Wauters, 2018: De Morgen, 24/03/19; laatst online geraadpleegd op 06/07/18).

⁴ Zie De Decker et al. (2015).

⁵ Bron: Statbel.

⁶ Binnen Vlaanderen ligt het aandeel personen van vreemde herkomst ook in de gemeenten Baarle-Hertog (68%), Maasmechelen (57%), Machelen (52%) en Drogenbos en Vilvoorde (elk ruim 50%) boven de 50% (Noppe et al., 2018)

Genk deze positie echter niet kunnen vasthouden, want ook in een stad als Antwerpen waar momenteel ruim 49% vreemde roots heeft, is het slechts een kwestie van maanden vooraleer de inwoners van Belgische herkomst de minderheid zullen vormen. Bovendien vinden we in veel van onze steden nu al wijken terug waar bijna 3 op 4 niet van Belgische herkomst is. Momenteel vinden we in Antwerpen enkel nog in de leeftijdscategorie 50+ een meerderheid aan inwoners met Belgische herkomst terug, terwijl dit in Brussel zelfs enkel nog het geval is voor de 65-plussers (Studiedienst Van De Vlaamse Regering, 2016a; Stad Antwerpen, 2018). Niet enkel in onze scholen en universiteiten is diversiteit een dagelijkse realiteit, ook binnen de beroepsactieve bevolking zijn de vele zelfstandigen, werkgevers en werknemers steeds meer divers. Al dringt die diversiteit nog niet door tot in alle beroeps categorieën.

De traditionele migratiegroepen uit Marokko en Turkije die in de jaren 1960 en 1970 als gastarbeider naar België trokken, vormen nu een kleine minderheid binnen de grote groep immigranten die vanuit het buitenland instromen⁷. We kunnen er niet omheen, België is superdivers. Tot voor kort waren het vooral de steden die hierdoor opnieuw een sterke bevolkingsgroei kenden. We mogen immers niet vergeten dat onze steden tot aan het nieuwe millennium gekenmerkt werden door een bevolkingskrimp. Een massale leegloop kon worden vermeden net dankzij de instroom van migranten van over de hele wereld. Vandaag zien we in Vlaanderen hoe ook steeds meer kleine centrumsteden en landelijke gemeenten een sterke diversifiëring waarnemen van hun bevolking. Het is dan ook dringend tijd dat de lokale besturen en de Vlaamse en federale overheid in België meer rekening houden met deze nieuwe realiteit. Plannen voor de toekomst betekent ook plannen voor een steeds meer diverse bevolking. Door in te zoomen op de ruimtelijke gevolgen van migratie en meer specifiek op de vraag welke hefboomen aanwezig zijn in de Vlaamse ruimte om in te spelen op de immer wijzigende instroom van nieuwkomers, maar ook welke hefboomen ontbreken, wil dit doctoraat een bijdrage leveren aan het debat en de kennis omtrent de impact van migratie op de ruimte en aan ruimtelijke ordening als discipline. Het kan worden beschouwd als een multidisciplinair onderzoek dat elementen vanuit de sociologie verweeft met elementen uit de ruimtelijke planning.

Het onderzoek voor dit doctoraat situeert zich binnen het Steunpunt Ruimte van de Vlaamse overheid en meer specifiek binnen het werkpakket rond het concept 'Veerkracht'⁸. Dit werkpakket bestudeerde niet enkel de manier waarop de Vlaamse ruimte veerkrachtiger kan worden gemaakt ten aanzien van uiteenlopende uitdagingen en thema's zoals klimaatopwarming, overstromingen en bio-productiviteit, maar ook ten aanzien van

⁷ Het aantal immigranten dat vanuit Marokko instroomde in het Vlaamse Gewest was in 2016 slechts goed voor 4% van alle inkomende migratie, het aantal Turken was goed voor 2% (Noppe et al., 2018).

⁸ Het Steunpunt Ruimte was één van de 21 door de Vlaamse regering erkende Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek in de periode 2012-2015. Het Steunpunt Ruimte had als doel om een beter inzicht te verwerven in de transformaties van de Vlaamse ruimte en wenste na te gaan waarom en hoe die transformaties gebeuren. Het beleidsrelevante onderzoek focuste zich op enkele waardevolle en actuele thema's met betrekking tot ruimtelijke planning, namelijk polycentriciteit, veerkracht, toekomstverkenningen en monitoring en evaluatie. Zie ook: <https://www.ruimtelijkeordening.be/SteunpuntenBeleidsrelevantOnderzoek/SteunpuntRuimte>

demografische dynamieken zoals vergrijzing en internationale migratie. Het eigen doctoraatsonderzoek rond immigratie vormde het buitenbeentje binnen het Steunpunt Ruimte. Dit had allereerst te maken met het ‘Veerkracht’ concept. Dit van oorsprong ecologische concept groeide de afgelopen jaren wereldwijd uit tot een populair concept dat in menig lokaal, regionaal en internationaal beleidsdiscours opduikt. Niet enkel de Vlaamse overheid streeft ernaar *“om de veerkracht van de ruimte te verhogen”* (Vlaamse Overheid, 2017a: 50), ook internationale instellingen zoals de VN⁹ of de EU ijveren voor een meer veerkrachtige samenleving. Zo is het EU-cohesiebeleid voor de periode 2014-2020 gericht op geïntegreerde duurzame ontwikkeling *“om de veerkracht van steden te versterken”* (Europese Commissie, 2014: 2). Terwijl stedelijke veerkracht doorgaans nog steeds wordt gebruikt als het gaat over de capaciteit van steden om zich aan te passen aan, en om te gaan met, uitdagingen en bedreigingen gerelateerd aan klimaatverandering en natuurrampen, duikt het concept ook steeds vaker op in andere contexten en domeinen. Zo wordt het concept veelvuldig gebruikt als het gaat over de reacties van lokale gemeenschappen op grootschalige maatschappelijke uitdagingen en veranderingen zoals financiële en economische crises (Walker en Cooper, 2011), demografische transities (Locke, Adger en Kelly, 2000; Adger et al., 2002) en politieke instabiliteit (Coaffee, Murakami Wood en Rogers, 2008; Rogers, 2013). Men kan zich echter de vraag stellen of migratie wel moet en kan beschouwd worden als een externe uitdaging of bedreiging waar een overheid de maatschappij en haar diverse ruimtes meer veerkrachtig voor dient te maken. Migratie is doorgaans het gevolg van diverse door de mens veroorzaakte problemen en bedreigingen waar ook actoren in België bij betrokken zijn. Het is dus bezwaarlijk een ‘bedreiging’ te noemen die volledig ‘extern’ is aan ons land. Dit sluit meteen ook aan bij een ander vaak aangehaald punt van kritiek, namelijk het feit dat veerkracht door beleidsmakers wordt gehanteerd als een top-down strategie die de eindverantwoordelijkheid voor bijvoorbeeld de opvang van, en solidariteit tegenover, migranten bij de stedelijke en regionale gemeenschappen legt (cf. ‘community resilience’). Het gebruik van het oorspronkelijk eerder conservatieve veerkrachtconcept in sociologisch en sociaal-ruimtelijk onderzoek levert dus een aantal moeilijkheden op. Vooral het gebrek aan aandacht voor de ongelijke verdeling van middelen binnen en tussen gemeenschappen is een fundamenteel probleem voor het gebruik van het veerkrachtconcept binnen sociologisch onderzoek. We gaan hier verder (zie hoofdstuk 2) dieper op in.

Een tweede reden waarom het onderzoek voor dit doctoraat eerder atypisch was binnen het onderzoek naar ‘Veerkracht’ voor het steunpunt Ruimte, heeft te maken met het feit dat het ruimtelijk beleid zich lange tijd erg afzijdig heeft gehouden wanneer het gaat over internationale migratiestromen. Men leek ervan uit te gaan dat dit eerder (of uitsluitend) het domein was van het federaal en Vlaams beleid rond respectievelijk migratie, asiel en integratie, of een zaak was voor lokale, doorgaans stedelijke, overheden. De ruimtelijke concentratie van migranten is voor heel wat lokale stedelijke overheden, maar ook voor het Vlaamse stedenbeleid, al decennialang voorwerp van debat. Reeds in 1995 uitte de eerste

⁹Zie <https://unhabitat.org/urban-themes/resilience/> (laatst geraadpleegd op 16/11/17).

Vlaamse minister bevoegd voor het stedenbeleid, Leo Peeters (SP), de vrees dat de concentratie van migranten in bepaalde achtergestelde stedelijke wijken een negatief effect zou hebben op hun integratie (Peeters, 1995). Het Vlaamse stedenbeleid (inclusief bijhorende financiële middelen) kwam echter pas echt op gang toen de achtergebleven – en vaak achtergestelde – blanke bevolking in de steden plots massaal hun stem uitbrachten voor het toenmalige Vlaams Blok. Voor het eerst werd de aanwezigheid van migranten in achtergestelde stadswijken openlijk in verband gebracht met de toenemende steun voor het extreemrechtse Vlaams Blok (Huyse en Swyngedouw, 1992) waardoor de stedelijke problematieken rond achterstelling en samenleven plots bovenaan de politieke agenda kwamen te staan. De maatschappelijke reflectie over de relatie tussen de Vlaamse ruimte en migratie werd dus in sterke mate gedomineerd door angst. Die angst voor concentratie van migranten is sindsdien ook niet meer weg te denken uit het stedelijke beleidsdiscours. De aanhoudende queeste naar sociale mix vormt immers de realiteit van de voorbije decennia stedelijk beleid in Vlaanderen (De Decker, 2004; Loopmans, De Decker en Kesteloot, 2010; Oosterlynck, Schillebeeckx en Schuermans, 2012). Ook het federale asielbeleid tracht al jaren een spreidings- en deconcentratiebeleid te voeren (Loopmans, Stuyck en Cieters, 2005). De verhoopte resultaten blijven echter uit. Asielzoekers worden dan wel toegewezen aan diverse opvangcentra ter lande en tot voor kort ook verspreid over de verschillende lokale opvanginitiatieven (LOI's), maar in de praktijk blijken vele asielzoekers telkens opnieuw te worden aangetrokken door de stad (Agentschap Integratie en Inburgering, 2016). En dit vermoedelijk omwille van de aanwezigheid van onder meer de goedkope(re) huisvesting, een grote(re) diversiteit op de (in)formele arbeidsmarkt, netwerken van taal- en landgenoten, welzijnsvoorzieningen en sociaal-culturele organisaties. Door in dit doctoraat de ruimtelijke concentratie van migranten niet a priori als negatief af te wijzen, maar te bestuderen als potentiële hefboom voor ruimtelijke specialisatie, ga ik allereerst in tegen het nog steeds vigerende beleidsdiscours van sociale mix in België, maar ook in bijvoorbeeld Nederland (Uitermark, 2003), het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Canada (Rose et al., 2013), de VS (Lees, 2008) en Australië (Sarkissian, Forsyth en Heine, 1990; Arthurson, 2012). Daarnaast wil ik ook bijdragen aan een koerswijziging in het beleid omtrent migrantenwijken en dit weg van hun huidige voorstelling als probleemwijken waar armoede per definitie wordt geaccumuleerd.

Het idee dat bepaalde ruimtes beter ingericht lijken te zijn voor de opvang van nieuwkomers op zoek naar een betere toekomst dan andere, vinden we ook in de academische literatuur terug. Het zijn vooral de stadssociologen van de Chicago School die uitvoerig onderzoek deden naar de link tussen migratie en sociaal-ruimtelijke dynamieken (zie ook hoofdstuk 2). Hun idee van ruimtelijke specialisatie, waarbij de verschillende gebieden in een stad zich specialiseren in de opvang van de verschillende groepen in de samenleving, vormt een van de belangrijkste theoretische fundamenten van dit doctoraat. De Chicago School beschouwde de stad als een groot laboratorium voor sociologisch onderzoek waarbij zij tot de vaststelling kwamen dat nieuwkomers vooral terecht kwamen in een zone die zij de stedelijke 'transitiezone' noemden. Deze zone heeft zich als het ware gespecialiseerd in het opvangen van nieuwkomers in de stad en biedt hen ook kansen op sociale mobiliteit. De ruimtelijke assimilatie-theorie van Massey

(1985) bouwt verder op dit idee en stelt dat migranten zich na een eerste fase van ruimtelijke segregatie in de stedelijke wijken, ruimtelijk verspreiden zodra ze het sociaal-economisch beter doen, zich cultureel integreren in de gastsamenleving en hun financiële situatie het enigszins toelaat.

Zonder het gedateerde en terecht gecontesteerde menselijk-ecologische verklaringsmodel van de stadssociologen van de Chicago School over te nemen, ga ik in dit doctoraat aan de slag met hun inzichten inzake ruimtelijke specialisatie en de rol die segregatie speelt bij de maatschappelijke integratie van nieuwkomers. Ik vertrek in dit doctoraat vanuit de stelling dat de ruimtelijke specialisatie van bepaalde gebieden in de rol van toegangspoort en transitiezone voor migranten de nodige bronnen kan bieden die de kansen op sociale mobiliteit en integratie van migranten met beperkte financiële middelen verhogen. Zoals vele auteurs reeds hebben aangetoond, is integratie een erg onduidelijk begrip dat veelvuldig wordt gebruikt, maar zelden helder wordt gedefinieerd (Blommaert en Verschueren, 1998). De Vlaamse overheid definieert integratie vooral in termen van gedeelde waarden en normen en koppelt daaraan enkele plichten die in sterke mate focussen op het beheersen van de Nederlandse taal (Loobuyck en Jacobs, 2009; Foblets en Yanasmayan, 2010; Saeys et al., 2014). Critici van deze invulling van integratie merken op dat deze weinig rekening houdt met de sterk gewijzigde immigratiestromingen en grotere heterogeniteit onder de diverse migrantengroepen in ons land en wijzen er bovendien op dat integratie in de praktijk veel te weinig gedefinieerd wordt als een tweerichtingsproces (Wets, 2007; Blommaert, 2013; Groffly en Debruyne, 2014). De discussie over wat (de hoofdzakelijk socio-culturele variant van) integratie precies inhoudt, is dus zeker in tijden van superdiversiteit van groot belang. In het kader van de vraagstelling voor dit doctoraat beperk ik mij echter tot een louter sociaal-economische invulling van integratie. Integratie zoals ik het hanteer gaat over het verwerven van de nodige bronnen om voor zichzelf en het eigen gezin een kwalitatief leven te kunnen uitbouwen in de nieuwe gastsamenleving. Het gaat over het verwerven van een dak boven het hoofd, het realiseren van toegang tot de arbeidsmarkt, het recht op onderwijs, het verwerven en/of uitbreiden van een sociaal netwerk en het gevoel te (kunnen) werken aan een betere toekomst. We operationaliseren de integratie van migranten in dit doctoraat (zie ook hoofdstuk 2) aan de hand van de sociaal-economische integratiesferen zoals geïntroduceerd door Polanyi (1968) en voor de Belgische context verder uitgewerkt door bijvoorbeeld Meert en Kesteloot (2000).

Zoals we eerder aangaven startte dit doctoraat omwille van pragmatische redenen met het veerkrachtconcept. Echter, naarmate het onderzoek vorderde, bleek al gauw dat dit concept ontoereikend en onaangepast was voor de onderzoeksvraag en de onderzoeksopzet binnen het sociologische onderzoeksveld. Door het concept 'resourcefulness' van Mackinnon en Derickson (2013) als alternatief naar voren te schuiven, wenst dit doctoraat niet alleen bij te dragen aan de kritische literatuur over het soms al te ondoordachte gebruik van het veerkrachtconcept voor sociaal-ruimtelijk onderzoek, maar tegelijkertijd ook aan de nog eerder beperkte literatuur rond *resourcefulness*. Onlosmakelijk verbonden met dit concept is

de aandacht voor een (meer) gelijke verdeling van middelen over verschillende schaalniveaus, sociale groepen en ruimtelijke systemen heen en het gebruik van lokale kennis. Door voor het empirische onderzoek in dit doctoraat te kijken naar de *resourcefulness* ten aanzien van migratie in zowel een grootstedelijke wijk als een kleinstedelijke en een meer landelijke/suburbane case, wenst dit doctoraat tevens bij te dragen aan de groeiende academische literatuur rond suburbane en minder traditionele migrantenbestemmingen en aankomstwijken. Bovendien laat de ruimtelijke differentiatie ons toe om te onderzoeken in welke mate de effectieve werking van transitiezones afhangt van een centrale positie in stedelijke systemen of dat deze ook kunnen functioneren binnen minder centraal gelegen of suburbane locaties.

Voorliggend doctoraat wil uiteraard niet enkel een meerwaarde bieden voor het academische debat, maar heeft ook de ambitie om een aantal belangrijke beleidsrelevante suggesties en aanbevelingen te formuleren. De analyse van de diverse bronnen die aanwezig zijn voor het aankomst- en transitieproces van migranten in drie Vlaamse casegebieden, en van de rol die hierbij is weggelegd voor lokale en bovenlokale overheden, wenst mee bij te dragen aan de ruimtelijke visievorming op het niveau van Vlaanderen rond de diverse uitdagingen die internationale immigratiestromen met zich meebrengen.

Het doctoraat bevat negen hoofdstukken. Na deze inleiding belichten we de basisconcepten en theorieën die aan de grondslag liggen van onze onderzoeksvraag en hypothese. Dit theoretische hoofdstuk (zie §2) valt uiteen in drie delen. Na een analyse en kritische benadering van het concept veerkracht, bouwen we verder op het ‘resourcefulness’-concept van Mackinnon en Derickson (2013). Vervolgens staan we stil bij het concept aankomstwijken, een concept dat de laatste jaren zowel in het academische als maatschappelijke veld aan populariteit wint en in sterke mate geïnspireerd is op het idee van de stedelijke transitiezone van de Chicago School aan het begin van de 20ste eeuw. We leggen hier ook de link tussen migratie en de ruimte en bespreken kort hoe het beleid in Vlaanderen aankijkt tegen de ruimtelijke gevolgen van migratie en welk beleid wordt vooropgesteld. Een laatste deel binnen dit theoretische hoofdstuk focust op de sociaal-economische integratiesferen van Polanyi. Deze vormen het analysekader waarmee we in dit doctoraat zullen onderzoeken hoe de sociaal-economische integratie van migranten in de drie cases verloopt en welke factoren deze integratie beïnvloeden.

Hoofdstuk drie zoomt in op de methodologie. We lichten hier chronologisch toe hoe we, mede op basis van een cartografische verkenning van internationale immigratie in Vlaanderen, tot de definitieve selectie van onze drie casestudiegebieden zijn gekomen. Vervolgens staan we stil bij de gehanteerde kwalitatieve onderzoeksmethoden (interviews en focusgroepen) en bij de workshop rond het thema ‘Aankomstwijken’ die we in het najaar van 2015 organiseerden in een hoofdstedelijke aankomstwijk in Schaarbeek. We gaan hier dieper in op de voordelen, maar ook op de valkuilen en ervaren moeilijkheden bij de gebruikte methodieken. Hoofdstuk vier vormt een eerste stap binnen de analyse, en geeft een cartografisch overzicht van de

ruimtelijke verspreiding van migranten over Vlaanderen. Na een aantal overzichtskaarten opgemaakt door de voormalige Studiedienst van de Vlaamse regering, bespreken we de eigen opgemaakte kaarten van migratie in Vlaanderen tot op buurtniveau (gebaseerd op de statistische sectoren). De centrumsteden kleuren uiteraard zichtbaar anders dan de rest van Vlaanderen, maar toch zagen we ook in eerder landelijke gebieden soms eerder onverwachte concentraties van inwoners met niet-Belgische nationaliteit opduiken. Vermoedelijk liggen hier een aantal lokale (economische) contextfactoren aan de basis van deze concentraties. Bovendien zagen we ook duidelijke verschillen tussen de centrumsteden wat betreft de samenstelling van de lokale migrantenpopulatie. Kleinere steden zoals Aalst, maar ook Turnhout, kenden de afgelopen jaren bijvoorbeeld een opmerkelijke toename van het aantal nieuwkomers uit Sub-Saharaans Afrika. Het nadeel van de kaarten op wijkniveau is dat we enkel konden beschikken over data tot 2010. Net omwille van het feit dat immigratie moeilijk te voorspellen valt, was er bij het beëindigen van het onderzoek voor dit doctoraat in feite alweer nood aan een nieuwe actualisering van de opgemaakte kaarten. Het cartografische hoofdstuk sluit af met een aantal overzichtskaarten van de migratie van migranten binnen Vlaanderen. Hier zien we duidelijk dat migratie lang geen exclusief stedelijk fenomeen meer is, en vooral ook de randgemeenten van Brussel, Gent en Antwerpen de laatste jaren een sterke toename kenden van migranten die instromen vanuit de steden.

In hoofdstuk vijf introduceren we de drie geselecteerde casestudiegebieden: de grootstedelijke wijk Antwerpen-Noord, het kleinstedelijke Aalst en het meer landelijke, suburbaan gelegen Liedekerke. Naast een beknopte omschrijving geven we ook een aantal basisstatistieken weer voor elke case met betrekking tot de bevolkingssamenstelling. Hoofdstukken zes en zeven bevatten de resultaten van de empirische analyse. Allereerst bespreken we in hoofdstuk zes de resultaten van het onderzoek in de grootstedelijke pilotcase Antwerpen-Noord. De resultaten uit de cases Aalst en Liedekerke worden samen besproken in hoofdstuk 7.

Hoofdstuk acht kan beschouwd worden als het hoofdstuk dat de meest concrete bijdrage levert aan kennis over ruimtelijke ordening in Vlaanderen. Hier worden de resultaten van de expertenworkshop rond het thema 'aankomstwijken' samengevoegd met de resultaten van het empirische onderzoek in Antwerpen-Noord, Aalst en Liedekerke om vorm te kunnen geven aan een strategisch sociaal-ruimtelijk concept. Dit hoofdstuk wil beleidsmakers in Vlaanderen niet enkel inspireren als het gaat over de ruimtelijke visievorming rond de diverse uitdagingen die internationale immigratiestromen met zich meebrengen, maar wenst ook concrete beleidsaanbevelingen te formuleren. Het laatste hoofdstuk biedt ruimte voor een uitgebreide slotbeschouwing en discussie.

2 Theoretische vertrekpunten

In dit hoofdstuk belichten we de verschillende theoretische vertrekpunten van dit doctoraat. Allereerst geven we een overzicht van het begrip ‘veerkracht’ en bekijken we hoe het concept doorheen haar bestaan in steeds meer verschillende contexten en wetenschappelijke disciplines opdook. Na een kritische analyse van het veerkrachtconcept besluiten we, mede omwille van een aantal fundamentele verschillen tussen ecologische en sociale systemen, om in dit doctoraat niet verder te gaan met het concept veerkracht. In de plaats daarvan gaan we aan de slag met het concept ‘resourcefulness’ dat werd geïntroduceerd door Mackinnon en Derickson (2013). Aan de hand van dit concept kijken we vervolgens naar de nodige bronnen en factoren die de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte ten aanzien van migratie verhogen. Hiervoor halen we onze inspiratie bij de klassieke stadssociologen van de Chicago School en hun concentrische zonemodel. We focussen meer specifiek op het concept van de stedelijke transitiezone (*urban zone in transition*) en schuiven de hypothese naar voren dat de ruimtelijke specialisatie van bepaalde gebieden in de rol van toegangspoort en transitiezone voor migranten de nodige bronnen biedt die hun kansen op integratie en sociale mobiliteit verhogen. We stellen dus dat deze stedelijke transitiezones of ‘aankomstwijken’ cruciale plaatsen zijn binnen de Vlaamse ruimtelijke structuur om te kunnen omgaan met de vele kansen en uitdagingen die migratie met zich meebrengt. We hebben echter ook oog voor de veel gehoorde kritieken op het werk van de Chicago School, waarbij de kritiek op het sociaal Darwinisme en de humane ecologie, maar ook het gebrek aan aandacht voor politiek-economische factoren de belangrijkste zijn. We argumenteren dan ook dat het idee van ruimtelijke specialisatie van de stedelijke transitiezone in de rol van aankomst- en transitiezone voor migranten van groot belang is, mits dit wordt losgekoppeld van het verklaringsmodel gebaseerd op de human ecology benadering en rekening wordt gehouden met de belangrijke achterliggende politiek-economische factoren. Vervolgens reflecteren we al kort over aankomstwijken in de Vlaamse context en bekijken we hoe men zowel in beleids- als academische kringen vaak vertrekt vanuit een erg negatieve visie op sociaal-ruimtelijke concentratie. We staan hier ook stil bij de literatuur rond de gevolgen van het feit dat een toenemend aantal nieuwkomers in diverse bestemmingslanden niet meer toekomt in de grootstedelijke toegangspoorten, maar steeds vaker toekomt in kleinere steden of gemeenten met een minder lange migratiegeschiedenis.

Tot slot geven we een korte toelichting van de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi die we zullen gebruiken om de aankomstinfrastructuur en verschillende gelokaliseerde hulpbronnen te analyseren die potentieel bijdragen tot de integratie van migranten in onze samenleving. We sluiten het theoretische luik af met een herformulering van onze centrale onderzoeksvraag.

2.1 Van veerkracht naar *resourcefulness*

Het veerkrachtconcept kent zijn oorsprong in de ecologie van de jaren 1960 en 1970. In een invloedrijke paper over de stabiliteit van ecosystemen introduceerde Holling (1973: 17) het concept als volgt: *“Resilience determines the persistence of relationships within a system and is a measure of the ability of these systems to absorb changes of state variables, driving variables, and parameters, and still persist.”* Sindsdien werd het concept binnen zeer sterk uiteenlopende onderzoeksvelden opgepikt, waaronder psychologie, antropologie, omgevingspsychologie, cultuurstudies en sociale geografie (Folke, 2006). Dit leidde niet enkel tot een amalgaam aan discipline-specifieke definities (Hudson, 2009), maar ook tot een bredere toepassing van het veerkrachtconcept. Terwijl Holling (1973) het aanvankelijk had over de veerkracht van ecosystemen spreekt men nu ook over sociale veerkracht (Adger, 2000; Adger et al., 2002), stedelijke (Campanella, 2006) en regionale veerkracht (Hudson, 2009), ruimtelijke veerkracht (Cumming, 2011) en veerkracht van de gemeenschap (Rivera en Settembrino, 2010; Mguni en Caistor-Arendar, 2012). Bovendien kan veerkracht gezien worden als het nieuwe ‘buzzwoord’ dat het al even populaire duurzaamheidsconcept van zijn troon lijkt te hebben gestoten (Slater, 2012). Voor velen vormt veerkracht tevens een essentieel onderdeel van een duurzame ontwikkeling. Wat vast staat is dat overheden, onderzoekscentra, ngo’s, etc. streven naar een meer veerkrachtige samenleving zodat we met ons allen beter voorbereid zouden zijn op onvoorspelbare of onvermijdelijke evoluties zoals een (socio-)economische crisis, terrorisme, klimaatverandering, pandemieën of natuurrampen (Walker en Cooper, 2011).

In wat volgt, trachten we meer helderheid te scheppen over de bruikbaarheid en de betekenis van het concept veerkracht voor het onderzoek binnen de sociale wetenschappen. Na een korte schets van de manier waarop er binnen het veerkracht discours meer aandacht kwam voor het sociale element, worden mogelijke kansen, maar ook uitdagingen, gedetecteerd voor de analyse van sociale fenomenen vanuit een veerkrachtbenadering.

2.1.1 De ontwikkeling van een sociologische kijk op veerkracht?

Centraal binnen de sociale wetenschappen staat de mens in zijn sociale omgeving. En hoewel de rol van de mens binnen het discours rond veerkracht aanvankelijk erg beperkt bleef – de mens werd erkend als belangrijke verantwoordelijke voor veranderingen aan de diverse (regionale en internationale) ecosystemen – kwam er eind jaren 1990 een bredere invulling van het veerkracht discours met de komst van het interdisciplinaire Zweedse ‘Beijer Institute’. Hieruit ontstond later de ‘Resilience Alliance’ (www.resalliance.org) die de veerkracht benadering hanteert als overkoepelend kader voor het onderzoek naar de dynamiek tussen sociale en ecologische systemen (Folke, 2006; Cote en Nightingale, 2012). Het is ook binnen deze ‘Resilience Alliance’ dat er in het kader van dit hoofdstuk enkele cruciale vragen werden gesteld, namelijk waarom zijn sociale systemen niet gelijk aan ecosystemen? En waarom kan

een sociaal-ecologisch systeem niet simpelweg worden beschouwd als een optelsom van sociale en ecologische systemen? We komen hier later nog op terug.

De theorie rond SES (sociaal-ecologische systemen) stamt af van de complexe (adaptieve) systeemtheorie. Studies met een SES als onderzoeksobject onderscheiden zich van studies gericht op enkel ecosystemen, of enkel samenlevingen, door de nadruk die zij leggen op het feit dat humane samenlevingen afhankelijk zijn van natuurlijke bronnen en deze tegelijkertijd veranderen door de acties van de mensen binnen deze samenleving. Centraal staat het idee dat sociale en ecologische systemen niet als strikt van elkaar gescheiden kunnen worden gezien, maar elkaar continu beïnvloeden. Naast veerkracht kent het SES-discours ook een sterke verwantschap met theorieën rond robuustheid, duurzaamheid, adaptatie en kwetsbaarheid (Cumming, 2011). Cumming (2011) geeft in zijn boek “Spatial resilience in social-ecological systems” diverse voorbeelden van onderzoek naar sociaal-ecologische systemen. Wat opvalt, is hoe ruim dit mag worden opgevat, gaande van onderzoek naar altruïsme onder vleermuizenpopulaties over onderzoek naar de apartheid in Zuid-Afrika tot de wereldwijde problematiek van stadsvlucht en suburbanisatie.

Met de studie van veerkracht van sociaal-ecologische systemen werd het veerkracht discours inhoudelijk sterk opengetrokken. Er kwam niet alleen meer aandacht voor de wisselwerking tussen natuur en samenleving, maar ook voor het belang van verandering binnen het systeem, van de capaciteit tot aanpassing, innovatie en leerprocessen. Ter aanvulling van Holling’s definitie van ecologische veerkracht, werd gewerkt aan een definitie van sociale veerkracht. Deze wordt door Adger (2000) beschreven als *“the ability of groups or communities to cope with external stresses and disturbances as a result of social, political and environmental change”*. Sociale veerkracht wordt hier opgevat als een beschrijvend concept dat handelt over de sociale elementen in de samenleving die verandering toelaten zonder dat essentiële functies van het sociaal-ecologisch systeem in gedrang komen (Cote en Nightingale, 2012). Toch roept deze definitie ook tal van vragen op. Over welke externe schokken en essentiële functies heeft men het? Wie behoort al dan niet tot de gemeenschap? Hoe is de ongelijke toegang tot, en controle over, schaarse middelen gestructureerd? En wat betekent dit voor de manier waarop de zogenaamde externe schokken worden opgevangen en de lasten daarvan worden verdeeld over alle individuen binnen de groep? Of met andere woorden: veerkracht ten aanzien van wat en van wie? Adger benadrukt zelf sterk het belang van de institutionele context die in het veerkracht denken al wel eens over het hoofd wordt gezien, maar gaat hier niet verder op in.

Het laatste decennium duiken steeds vaker studies op waarbij de sociale veerkracht van sociaal-ecologische systemen wordt onderzocht in relatie tot maatschappelijke en/of demografische uitdagingen zoals migratie (Locke et al., 2000; Adger et al., 2002). Deze analyses verlopen steeds binnen het kader van het vigerende systeem en maken gebruik van het begrippenkader uit de ecologie. De vraag die zelden wordt gesteld, is of veerkracht zomaar kan worden getransponeerd naar andere disciplines, en dan meer bepaald naar de sociale

wetenschappen. Wat bijvoorbeeld met de interne sociaal-culturele relaties binnen het sociaal-ruimtelijk systeem? Ook de interne machtsverhoudingen blijven al te vaak buiten beeld.

2.1.2 Veerkracht en sociale verandering

De situering van veerkracht binnen het SES-onderzoek was een belangrijke stap voor het overbruggen van de kloof tussen sociale en ecologische wetenschappen. Toch blijft de integratie van sociale relaties en sociale verandering binnen het veerkracht discours voor vele sociale wetenschappers erg gecontesteerd (Adger, 2000; Hudson, 2009; Cote en Nightingale, 2012; Davoudi, 2012; Shaw, 2012; Mackinnon en Derickson, 2013). In het voorgaande werd hier al licht op gealludeerd. Zo werd de conceptuele mist rond veerkracht aangehaald die de bruikbaarheid en geloofwaardigheid van het concept niet ten goede komt. Bovendien wordt het concept veelvuldig gebruikt door NGO's, denktanken, lokale en supralokale overheden wat bij sommigen de indruk wekt dat het concept vaag genoeg is om voor eender welke kar te worden gespannen.

Een andere vaak aangehaalde kwestie is het feit dat de terminologie uit de ecologie niet probleemloos aangewend kan worden voor sociale analyses. De vergelijking van sociale systemen met ecosystemen gaat niet zomaar op. Marcuse (1998) verduidelijkt dit argument aan de hand van zijn kritische bemerkingen over het veelvuldige gebruik van het gerelateerde concept 'sustainability' (duurzaamheid) buiten de ecologische beweging. Er wordt al te vaak van uitgegaan dat duurzaamheid een neutraal begrip is waarover algemene consensus bestaat (zie ook De Decker, 2001; Swyngedouw, 2007). Marcuse illustreert aan de hand van stedelijke ontwikkelingsprogramma's dat een sociaal-ruimtelijk beleid doorspekt is van conflicterende visies, waardoor een beleidsprogramma dat het duurzaamheidslabel krijgt opgeplakt lang niet voordelig is voor iedereen. De inplanting van een stedelijk woonproject kent steeds winnaars en verliezers, bijvoorbeeld in de vorm van zij die er komen wonen en zij die er, al dan niet gedwongen, moeten vertrekken. Een tweede probleem schuilt in de letterlijke betekenis van het woord. Duurzaamheid impliceert blijvend, of ook: het bestendigen van de huidige situatie over de tijd. Iets wat vanuit het standpunt van sociale rechtvaardigheid verre van gewenst is. Interpreteren we duurzaamheid enkel in ecologische zin, treedt er echter nog een ander probleem op. Zo ontwijkt de roep om een meer duurzaam beleid de echte vraag, namelijk wie of wat er aan de basis ligt van de oorzaak van ecologische uitdagingen zoals pollutie en degradatie. Marcuse pleit er dan ook voor om het duurzaamheidsconcept niet ondoordacht te gebruiken en er bij uitbreiding naar het sociaal beleid steeds over te waken dat duurzaamheid een voorwaarde wordt en geen einddoel. Hier schuilt een duidelijke parallel met het veerkrachtconcept. Ook veerkracht is van oorsprong een behoudens- en consensusgericht concept dat vanuit de ecologie werd getransponeerd naar het sociale beleid. In tegenstelling tot bij ecologische systemen, vormt sociale rechtvaardigheid een belangrijke parameter in sociale systemen. Sociale rechtvaardigheid gaat over de verdeling van schaarse middelen of de erkenning van, en respect voor, culturele verschillen. Dit streven naar sociale

rechtvaardigheid impliceert noodzakelijkerwijze een transformatie van sociale relaties en structuren die als onrechtvaardig gepercipieerd worden.

Het integreren van een zoveelste naturalistische metafoor voor sociaal onderzoek binnen een stedelijke en regionale context botst ook nog op een bijkomend probleem. Binnen de ecologiebenadering wordt de stad gezien als een sociaal-ecologisch onafhankelijk en ahistorisch orgaan waarbij het verband met grensoverschrijdende invloeden zoals kapitaalstromen en internationale politiek wordt vergeten (Gandy, 2002 in: Mackinnon en Derickson, 2013). Vraagstukken omtrent ruimere sociaalpolitieke machtsverhoudingen worden door de nadruk op een veerkrachtige samenleving, die zich snel kan aanpassen aan nieuwe ecologische of economische uitdagingen, onder de mat geveegd (Swanstrom, 2008). Dit is een naar ons inzien vrij fundamentele kritiek, aangezien deze terug gaat naar de oorsprong van het veerkracht discours binnen de sociaal-ecologische theorie, namelijk de complexe systeemtheorie. Een sociaal systeem is immers zeer moeilijk af te lijnen. Dat brengt ons meteen bij de vraag of we wel kunnen spreken van hét sociaal systeem? En wie bepaalt welke structuren en kenmerken dit systeem moet bezitten en waar de drempels en grenzen liggen (Cote en Nightingale, 2012)? Heel wat mensen vallen jammer genoeg uit de boot en leiden een leven dat zich voor een groot deel buiten het systeem afspeelt. Om tot echte sociale verandering te komen, moet het huidige systeem in vraag worden gesteld en indien nodig grondig gewijzigd. Het vigerende systeem kent immers een ruim gamma aan diepgewortelde mechanismen van uitsluiting en ongelijkheid die door sociaalpolitieke machtsverhoudingen in stand worden gehouden. De opkomst van de 'Climate Justice'-beweging die de onrechtvaardigheid van de klimaatsverandering aanklaagt, kan hier als illustratie dienen. Deze beweging zette de ongelijke ruil in de internationale handel tussen Noord en Zuid en de hieruit resulterende ecologische problematiek op de politieke agenda. Dit leidde tot een steeds luidere roep in landen zoals China en India om een vereffening van de ecologische schuld (Roberts en Parks, 2009). Zowel de literatuur rond deze ecologische schuld als de literatuur over de ongelijke ruil tussen Noord en Zuid kan volgens Roberts en Parks worden gesitueerd binnen de wereldsysteemtheorie. Die stelt dat nationale ontwikkeling niet los kan worden gezien van het globale systeem waarin economische en militaire macht ongelijk verdeeld is in de wereld. De grote kernlanden importeren ruwe grondstoffen en exporteren diensten en afgewerkte producten, terwijl de meest perifere landen binnen het wereldsysteem dikwijls volledig afhankelijk zijn van de export van ruwe grondstoffen. Een bijsturing van dit patroon is zo goed als onmogelijk doordat de grote machten de huidige economische en politieke hiërarchieën in stand houden. Volgens theoretici binnen de wereldsysteemanalyse verklaart dit ook waarom vele landen in het Zuiden vast zitten in ecologisch niet duurzame patronen. De volatiliteit en periodieke ineenstorting van de grondstoffenprijzen zou arme landen aanmoedigen de ontginning en verkoop van hun grondstoffen nog verder op te voeren met een steeds kleiner wordende winstmarge. Onderstaande citaten uit het rapport *"Roots of Resilience: Growing the Wealth of the Poor"* tonen aan dat het niet enkel gaat over de tweedeling Zuid-Noord, maar ook om de (hiermee onlosmakelijk verbonden) tweedeling arm-rijk, migrant-autochtoon:

“Het is duidelijk dat de komende decennia, wanneer de impact van de klimaatverandering zich steeds duidelijker zal manifesteren, het voornamelijk de armen op het platteland zullen zijn die sterk op proef worden gesteld. Er zijn geen steden in de ontwikkelde wereld groot of rijk genoeg om de migratie van deze armen - zonder buffer ten aanzien van deze ecologische gevaren en zonder middelen om zich hieraan aan te passen - het hoofd te bieden. De politieke en sociale instabiliteit inherent aan zulke potentiële massale volksverhuizingen baart de internationale gemeenschap in toenemende mate zorgen. [...] De gevolgen van het niet tijdig reageren zou de diepte van onze compassie wel eens op de proef kunnen stellen.” (World Resources Institute, 2008, geciteerd in: Walker en Cooper, 2011: 19, eigen vertaling).

“Dit rapport stelt dat wanneer de armen succesvol (en duurzaam) het aantal ecosysteem-gebaseerde bedrijven vergroten, hun veerkracht verhoogd kan worden op drie domeinen. Zij kunnen economisch meer veerkrachtig worden - beter in staat om economische risico's op te vangen. Zij - en hun gemeenschappen - kunnen sociaal meer veerkrachtig worden - beter in staat om samen te werken voor wederkerige voordelen. En de ecosystemen waarin zij leven kunnen op hun beurt meer biologische veerkracht opbouwen - meer productief en stabiel.” (World Resources Institute, 2008, geciteerd in: Walker en Cooper, 2011: 19, eigen vertaling).

Er wordt dus niet enkel gewezen op de ongelijke impact van de klimaatopwarming, maar ook op een sterke verantwoordelijkheid voor de lokale gemeenschappen. Welsh (2013) spreekt in deze context over een verschuiving van de verantwoordelijkheid voor mogelijke risico's van de overheid naar individuen en instituties. Bovendien wordt migratie (en dan voornamelijk van de armen in de samenleving) gezien als een bedreiging waarop de ontwikkelde landen zich terdege moeten voorbereiden, met het gevaar dat men anders wel eens minder solidair zou kunnen worden. Herverdeling van de middelen of, in dit geval risico's, moet plaats ruimen voor een ideologie die gevaarlijk dicht aanleunt tegen het Darwiniaanse 'survival of the fittest' (Walker en Cooper, 2011).

Dit sluit tot slot ook aan bij een ander vaak aangehaald punt van kritiek, namelijk het feit dat veerkracht - net zoals duurzaamheid overigens - door beleidsmakers wordt gehanteerd als een top-down strategie die de huidige sociaal-ruimtelijke verhoudingen in de samenleving reproduceert (Mackinnon en Derickson, 2013). De eindverantwoordelijkheid van externe uitdagingen en bedreigingen wordt zo bij de stedelijke en regionale gemeenschappen gelegd (cf. 'community resilience').

2.1.3 Naar een sociaal-ruimtelijke vertaling van veerkracht?

Tot hier toe bekeken we niet enkel het ontstaan van veerkracht en het problematische gebruik van het concept voor de studie van sociaal-ruimtelijke fenomenen, maar bespraken we veerkracht ook meermaals in relatie met ruimtelijke aspecten. Vooraleer we het veerkrachtconcept definitief verwerpen als centraal concept binnen dit doctoraat, bespreken we hier eerst nog hoe, en of, veerkracht een sociaal-ruimtelijke vertaling kan krijgen en op welke manier veerkracht binnen de Vlaamse context tot hier toe vorm heeft gekregen.

Wat betreft de ruimtelijke component van veerkracht, verwezen we in dit hoofdstuk allereerst naar de groeiende populariteit van concepten zoals stedelijke en regionale veerkracht. In het internationale beleid rond stedelijke regio's wordt in toenemende mate gebruik gemaakt van de terminologie uit de ecosysteembenadering. In de context van stedelijke vernieuwingsprocessen spreekt men nu van beleid met een hoog aanpassingsvermogen en pleit men voor een veerkrachtige infrastructuur (United Nations University, 2003). Een andere vorm van veerkracht, bekend onder de noemer 'community resilience' of veerkracht van de (lokale) gemeenschap, bracht ook het sociale aspect van ruimtelijke veerkracht meer onder de aandacht. De veerkracht van een gemeenschap wordt in sterke mate bepaald door de aanwezigheid van informele leidersfiguren, sociaal kapitaal, kwalitatieve formele en informele sociale netwerken, maar ook door bestaande hiërarchieën binnen de gemeenschap en interne en externe uitdagingen waarmee de gemeenschap wordt geconfronteerd (Mguni en Caistor-Arendar, 2012).

Het idee van een grotere veerkracht voor de lokale gemeenschap ontwikkelde zich in Vlaanderen relatief gelijklopend met de opkomst van de eerste transitiewijken. Dit zijn wijken die sterk inzetten op het verhogen van de veerkracht van de lokale gemeenschap ten aanzien van de naderende oliecrisis en de gevolgen van klimaatverandering. Het idee van transitiesteden komt uit de UK (zie ook Hopkins, 2008) en heeft zich ondertussen mondiaal verspreid naar meer dan duizenden steden en dorpen. De kracht van deze 'grass root' bewegingen schuilt in hun ambitie om de huidige mondiale crisis te boven te komen via een grondige maatschappelijke transitie. De dominante focus op groei moet plaats maken voor een oriëntatie op het vergroten van de veerkracht van onze sociale systemen. In dezelfde context zijn ook de zogenaamde 'commons' of 'het gemeengoed' van belang (zie bijvoorbeeld Ostrom, 1990; Bollier, 2001). Dit omvat een heel spectrum aan aspecten die mensen gemeenschappelijk en autonoom beheren of ontwikkelen zoals de natuur, water, lucht, voedselsystemen, maar bijvoorbeeld ook genetisch erfgoed, kennis, open software, etc. Het gaat dikwijls over samenwerkingsverbanden tussen mensen, los van markt en staat. Hier schuilt echter een eerder reactionaire visie achter, aangezien de gelijke verdeling van middelen (cf. 'resourcefulness', zie verder) zonder link met de staat niet geagendeerd, laat staan gerealiseerd, kan worden. Bovendien vinden we ook binnen deze samenwerkingsverbanden sociale ongelijkheid terug (Kenis en Lievens, 2012; Kenis, 2015). Net zoals de transitiebeweging lang niet voor iedereen even toegankelijk is (Mackinnon en Derickson, 2013). Lokale of regionale samenwerkingsverbanden kunnen helpen om de

welvaart binnen de eigen gemeenschap te herverdelen, maar dragen zelden bij aan een herverdeling over de gemeenschappen heen. Bovendien waarschuwt Winter (2003) voor het gevaar van ‘defensief lokalisme’. Hij citeert Harvey (1996, eigen vrije vertaling) om duidelijk te maken dat *“de huidige aandacht voor het lokale, dat bepaalde gevoeligheden zeker ten goede komt, andere gevoeligheden compleet wist en daarmee eerder een beperkend dan emanciperend effect heeft op het gebied van politiek engagement en activisme”*.

De groeiende aandacht voor de veerkracht van lokale gemeenschappen werd ook door diverse overheden opgemerkt (zie bijvoorbeeld Cabinet Office, 2012). Zo wil de Britse overheid het bewustzijn onder haar burgers ten aanzien van potentiële bedreigingen vergroten en hen aansporen om samen met hun lokale gemeenschap aan risicomanagement te doen. Dit sluit meteen weer aan bij de eerder geformuleerde kritiek op het veerkrachtconcept die stelt dat de steeds grotere nadruk op de veerkracht van lokale gemeenschappen (zie §2.1.2) kan leiden tot een ruimtelijke schaalverwarring. Binnen het veerkracht discours wordt van elk ruimtelijk niveau hetzelfde aanpassingsvermogen verwacht ten aanzien van wereldwijde bedreigingen. En dit terwijl de meeste bedreigingen op hogere niveaus ontstaan en/of worden gemitigeerd. Van groot belang is om op elk ruimtelijk schaalniveau rekening te houden met de diverse machtsrelaties. Cumming (2011: 186, eigen vertaling) stelt in deze context dat *“machtsverhoudingen cruciaal zijn voor het begrijpen van ruimtelijke patronen in sociaal-ecologische systemen. Sterker nog, veel van de patronen die we kunnen waarnemen in sociaal-ecologische systemen die worden beïnvloedt door de mens zijn een resultaat van de machtsdynamieken binnen het sociale systeem.”* Aanvullend speelt ook het tijdselement een grote rol voor de ruimtelijke veerkracht van een regio. Aanpassingen aan de ruimte verlopen vaak zeer langzaam en kennen een zeer hoge mate van padafhankelijkheid (De Decker, 2011; Oosterlynck, 2012). Dit houdt in dat (beleids)beslissingen en evoluties uit het verleden nog zeer lang blijven doorspelen waardoor het inslaan van een nieuwe weg vaak moeilijker en trager verloopt dan aanvankelijk verhoopt.

2.1.4 Resourcefulness als antwoord op de problematische toepassing van veerkracht binnen sociaal-ruimtelijk onderzoek

Uit het voorgaande kwamen een aantal fundamentele kritieken en bezwaren naar voren met betrekking tot het gebruik van het veerkrachtconcept voor sociologisch en sociaal-ruimtelijk onderzoek. Deze kritieken zorgden ervoor dat we veerkracht niet bruikbaar achten als centraal concept binnen dit doctoraat. Om onze hypothese te testen, namelijk dat de ruimtelijke specialisatie van bepaalde gebieden in de rol van toegangspoort en transitiezone voor migranten de nodige bronnen biedt die hun kansen op integratie en sociale mobiliteit verhogen, maken we gebruik van het concept ‘resourcefulness’¹⁰ dat door Mackinnon en Derickson (2013) werd geïntroduceerd als een alternatieve benadering voor veerkracht. In

¹⁰ Resourcefulness is opgebouwd uit vier elementen: middelen (en een rechtvaardige herverdeling van deze middelen), vaardigheden en technische kennis, een gedeeld referentiekader en (h)erkenning.

plaats van veerkracht, dat door beleidsmakers dikwijls wordt gehanteerd als een top-down strategie, pleiten Mackinnon en Derickson voor een bottom-up benadering waarbij diverse gemeenschappen worden gemobiliseerd op basis van lokale noden en prioriteiten in plaats van op basis van extern opgelegde doelen. Kort samengevat komt *resourcefulness* erop neer dat de focus meer komt te liggen op de ongelijke sociaalpolitieke machtsverhoudingen binnen de samenleving en op de ongelijke distributie van middelen binnen en tussen gemeenschappen. Hierbij wordt vertrokken van de capaciteiten van de lokale gemeenschap. Eén van deze capaciteiten waar beleidsmakers zich (te) weinig op beroepen is lokale (al dan niet technische) kennis. Innes (1990) stelt in deze context dat voor een beter begrip van de link tussen beleid en kennis, het wetenschappelijke model van 'expliciete' kennis moet worden gecombineerd met lokale kennis. Kennis wordt immers niet enkel geproduceerd door experts, maar is ook impliciet aanwezig in elk lid van een gemeenschap. Ze pleit dan ook voor een inclusief, interactief model van kennisoverdracht- en productie. *Resourcefulness* veronderstelt tot slot een gedeelde sociale verantwoordelijkheid van de samenleving voor de ongelijke kwetsbaarheid van sociale groepen en individuen ten aanzien van diverse uitdagingen en stelt hierbij sociale verandering voorop.

2.1.5 Besluit

Sinds de introductie van veerkracht binnen de ecologie heeft het concept reeds een lange weg afgelegd. Diverse sterk uiteenlopende disciplines, maar ook beleidsactoren en instituties, zijn aan de slag gegaan met het veerkrachtconcept en hebben dit geïncorporeerd binnen het eigen denkkader. Dat ecologische begrippen niet zomaar toepasbaar zijn binnen sociale systemen werd hierbij al te vaak uit het oog verloren. Vooral vanuit de sociale wetenschappen kwam veel kritiek op het ondoordachte gebruik van het veerkracht discours door diverse wetenschappers, lokale en supralokale overheden, maar ook door NGO's en denktanks. Men verwijt vele beleidsmakers dat zij veerkracht hanteren als een top-down strategie die de huidige sociaal-ruimtelijke verhoudingen in de samenleving reproduceert. Daarnaast is het problematisch dat regio's en gemeenschappen zelf verantwoordelijk worden gesteld voor het verhogen van hun veerkracht ten aanzien van globale bedreigingen. Het voorbeeld van de transitiewijken en andere grass root bewegingen toonde echter aan dat veerkracht ook wordt ingezet bij bottom-up initiatieven die ijveren voor een grondige maatschappelijke transitie. Toch zagen we hoe ook deze initiatieven, zonder sterke link met de staat, niet in staat zijn om de gelijke verdeling van middelen (cf. 'resourcefulness') te realiseren of zelfs maar te agenderen. Bovendien vinden we ook binnen deze bottom-up initiatieven vaak grote sociale ongelijkheid terug (Kenis en Lievens, 2012).

We schoven daarom *resourcefulness* naar voren als alternatief concept voor veerkracht dat in sterke mate tegemoet komt aan de veel gehoorde kritieken op het gebruik van veerkracht voor sociologisch en sociaal-ruimtelijk onderzoek. *Resourcefulness* legt immers een sterke nadruk op de volgende elementen:

1. Gelijke verdeling van middelen over de verschillende groepen in de samenleving
2. Focus op de aanwezige lokale kennis
3. Aandacht voor sociaal-ruimtelijke exclusie, sociale stratificatie en de ongelijke sociaalpolitieke machtsverhoudingen binnen de samenleving
4. Nadruk op bottom-up initiatieven
5. Aandacht voor gevaar van verschuiving van verantwoordelijkheden van overheid naar individuen, maatschappelijk middenveld en instituties
6. Ruimte voor sociale verandering binnen en buiten het heersende systeem
7. Aanwezigheid van een divers aanbod aan maatschappelijke instellingen en organisaties

Tot slot komen we op basis van het voorgaande tot een eigen definitie van *resourcefulness* zoals we het verder in dit doctoraat zullen hanteren:

Resourcefulness zit verankerd in de organisatie van de fysieke ruimte, de lokalisering van functies en de gelokaliseerde sociale netwerken en praktijkkennis en -expertise, maar veronderstelt ook een verdeling van materiële en andere hulpmiddelen op verschillende schaalniveaus en over lokale systemen heen. Resourcefulness veronderstelt een gedeelde sociale verantwoordelijkheid van de samenleving op diverse geografische schaalniveaus voor de ongelijke kwetsbaarheid van sociale groepen en individuen en de ruimtes die we bewonen en gebruiken ten aanzien van veranderingen en schokken.

2.2 Aankomstwijken

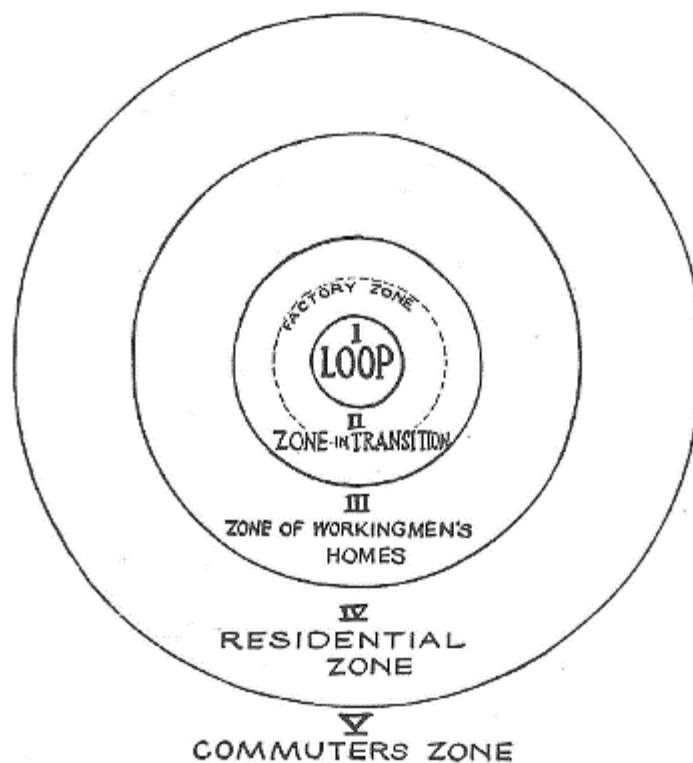
In dit tweede luik van het theoretische hoofdstuk zoomen we in op het werk van de sociologen van de Chicago School. Zij deden uitvoerig onderzoek naar de link tussen migratie en sociaal-ruimtelijke dynamieken. Meer specifiek belichten we het concept van de stedelijke transitiezone en de hiermee samenhangende ruimtelijke specialisatie. De verklaringen die de Chicago School hiervoor gaven, zijn echter tot op vandaag onderwerp van kritiek. We lichten de verschillende kritieken toe en geven duidelijk aan welke ideeën we verder mee nemen voor de analyse in dit doctoraat, en welke we verwerpen. Vervolgens bekijken we hoe het concept van de stedelijke transitiezone vandaag opnieuw sterk aan populariteit wint. We bespreken hier ook wat we precies verstaan onder aankomstwijken en wat dit concept nu concreet betekent voor onderzoek naar *resourcefulness* in een Vlaamse context. We staan stil bij het vigerende ruimtelijke beleid in onze steden en stellen vast dat zowel binnen academische kringen als bij vele beleidsmakers nog sterk het idee leeft dat de sociaal-ruimtelijke concentratie van migranten nefast is voor hun integratiekansen. We sluiten dit tweede theoretische luik af met een kort overzicht van de literatuur over de opkomst van nieuwe aankomstgebieden in kleinere steden en gemeenten met een minder lange migratiegeschiedenis.

2.2.1 De stedelijke transitiezone

Voortbouwend op het concept *resourcefulness* dat we introduceerden in het eerste luik van dit theoretische hoofdstuk, kunnen we nu kijken naar de bronnen die de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte ten aanzien van migratie verhogen. Hiervoor moeten we terug in de tijd naar de Verenigde Staten van de vroege jaren 1920 en de klassieke stadssociologen van de Chicago School. Zij stellen dat, als gevolg van de concurrentie voor de leefruimte tussen de verschillende sociale groepen in de stad een soort natuurlijke segregatie ontstaat, waarbij dit soort concurrentie wordt vergeleken met de concurrentie in het plantenrijk (Mckenzie, 1924). Op basis van uitgebreid empirisch onderzoek in de stad Chicago kwam de Chicago School tot de vaststelling dat sociale groepen (zowel sociaal-economisch als etnisch-cultureel gedefinieerd) niet willekeurig verspreid zijn over de stad, maar zich stevast in bepaalde gebieden vestigden. Elke zone in de stad wordt op die manier een ‘natuurlijke habitat’ voor een bepaalde sociale groep (Burgess, 1925a). Het idee dat de stad zich doorheen haar groei ruimtelijk differentieert in verschillende zones en sociale groepen als het ware filtert en sorteert over die verschillende zones, won doorheen de jaren sterk aan populariteit binnen de stadssociologie. Uiteraard hoeven we dit bedenkelijke verklaringsmodel niet over te nemen om de ruimtelijke logica van de stad en de rol die segregatie speelt bij de maatschappelijke integratie van nieuwkomers naar waarde te schatten (zie ook Oosterlynck en Schillebeeckx, 2012). Om van naderbij te bekijken hoe immigratie binnen dit verhaal past, kunnen we niet voorbij de specifieke context waarbinnen de Chicago School ontstond. Deze school kende haar bloeiperiode in de eerste helft van de 20ste eeuw, een periode waarin vele Amerikaanse steden

hoge immigratiecijfers optekenden. Net zoals nu, vroeg men zich af hoe steden grote groepen nieuwkomers konden opvangen, zonder dat de stabiliteit van het sociale systeem in gedrang kwam. De klassieke stadssociologen ontdekten dat migranten zich hoofdzakelijk concentreerden in de eerste zone net buiten het stadscentrum, ook wel de stedelijke transitiezone genoemd (zie figuur 1). Het was de aankomstwijk voor talrijke nieuwkomers vanuit het buitenland, maar zeker ook vanop het Amerikaanse platteland. De stedelijke transitiezone kan worden beschouwd als een soort tussenzone die voortdurend lijdt onder een expansiedruk vanuit de kantoren en fabrieken in het stadscentrum en wordt gekenmerkt door vervuiling, slechte woonkwaliteit en lage woonzekerheid ten gevolge van speculatie. Vaak zijn het armen, migranten, bohemians en allerlei gemarginaliseerde individuen en groepen die hier hun woonplaats hebben.

Figuur 1: Concentrische zonemodel van Burgess (Burgess, 1928: 107)

Massey (1985) werkte het proces dat klassieke stadssociologen ook aanduiden onder de noemer ruimtelijke assimilatie verder uit in zijn 'ruimtelijk assimilatiemodel' (Oosterlynck en Schillebeeckx, 2012). Dit theoretische model stelt dat twee tegenovergestelde processen inwerken op de segregatie van etnische groepen. Enerzijds is er de concentratie van migranten in de stedelijke transitiezones, anderzijds is er sprake van ruimtelijke verspreiding naarmate migranten stijgen op de sociaal-economische ladder en zich cultureel integreren in de ontvangende samenleving. Diverse factoren zoals de uitbouw van een voorzieningennetwerk

dat zich specifiek richt op migranten, gezinshereniging en volgmigratie werkten het ontstaan van etnisch gesegregeerde wijken verder in de hand (Alba et al., 1999).

De wijken in transitiezones hebben vaak een dubbele functie. Allereerst vormt deze zone de toegangspoort voor migranten tot de voor hen nieuwe stad en gastsamenleving. De aanwezigheid van goedkope woningen, sociale netwerken, publieke dienstverlening, zelforganisaties, betaalbare commerciële ruimtes, het aanbod aan laaggeschoolde (informele) jobs, economische opportuniteiten,... maakt het de nieuwe immigranten enigszins gemakkelijker om er zich te vestigen, een inkomen te verwerven en hun kinderen groot te brengen. Anderzijds vervult deze zone een transitiefunctie die migranten de nodige vaardigheden en sociale netwerken kan bieden om sociaal-economisch op te klimmen in de maatschappij. Volgens de Chicago School lag de stedelijke transitiezone (of aankomstwijk) dan ook mee aan de basis van de integratie van migranten in de samenleving.

2.2.2 De Chicago School kritisch bekeken

Vanaf haar ontstaan tot aan de jaren 1960-1970 werd de Chicago School niet enkel beschouwd als de grondlegger van de stadssociologie, maar gold haar werk ook als het dominante paradigma binnen stedelijk en sociaal-ruimtelijk onderzoek. De humane ecologie, zoals de discipline die werd ontwikkeld door de Chicago School werd genoemd, focuste zich hoofdzakelijk op theorievorming omtrent de vraag hoe gemeenschappen zich aanpassen aan hun omgeving en had tegelijkertijd de ambitie om een theorie voor de stad te zijn (Saunders, 1986). In een tijdperk van stedelijke groei en grootschalige immigratie vanop het platteland waarin de traditionele instituties ter ondersteuning van sociale integratie kreunden onder de druk van een sterke bevolkingsgroei, economische ontwikkeling, sociale mobiliteit en sociale onrust, ontwikkelde de Chicago School een paradigma dat gestoeld was op concepten zoals sociale (des)organisatie, competitie, ecologische successie en door de markt gereguleerde sociale differentiatie (Castells, 1975 [1968]; Walton, 1993; Castells, 2002). Grondlegger Robert Park en zijn collega's werden hierbij sterk geïnspireerd door het klassieke werk van Emile Durkheim en Charles Darwin (Saunders, 1986).

Het is pas vanaf de late jaren 1960 dat nieuwe dominante stromingen, geïnspireerd op het werk van Marx, binnen de stadssociologie opdoken. De stroming die gekend staat onder de noemer 'political economy' kan waarschijnlijk beschouwd worden als de meest invloedrijke. Deze stroming, die in sterke mate gefundeerd is op het werk van sociologen en sociaalgeografen zoals Manuel Castells en David Harvey, bekritiseerde de Chicago School omwille van het feit dat deze te weinig aandacht had voor politiek-economische factoren, onderliggende mechanismen van ongelijkheid en politieke machtsstrubbelingen (Walton, 1993; Smith, 1995; Castells, 2002; Scott en Storper, 2015). Segregatie werd door de Chicago School en aanhangers van de humane ecologie aanzien als iets 'natuurlijks'. Een echt verklaringsmodel dat rekening hield met de werking van de woningmarkt en met politiek-economische machtsverhoudingen ontbrak. Bovendien zwijgt de humane ecologie in alle

talen over scheidslijnen en ongelijkheden in de samenleving gebaseerd op klasse, etniciteit¹¹ of gender (Gottdiener en Hutchison, 1994). De Chicago School verklaart stedelijke verandering vanuit aanpassingsprocessen aan bestaande vaststaande condities. Het feit dat heel wat stedelijke dynamieken het gevolg zijn van competitie en conflicten over schaarse bronnen, wordt hierbij uit het oog verloren. Bovendien krijgt de mens hier wel een heel erg passieve rol toebedeeld en wordt de sociale productie van de stedelijke ruimte genegeerd (Gottdiener en Hutchison, 1994; Ruiz-Tagle, 2013). Ook vanuit de hoek van de Los Angeles School kwam meer recent heel wat kritiek op de Chicago School. Deze kritiek draait hoofdzakelijk rond het argument dat de combinatie van moderne communicatietechnologieën, globalisering en decentralisatie er voor heeft gezorgd dat de Chicago School een groot stuk van haar relevantie heeft verloren voor de studie van onze hedendaagse steden (Dear, 2002).

Toch blijft het werk van de Chicago School tot op vandaag heel wat wetenschappers, maar ook journalisten en beleidsmakers, inspireren (Abbott, 1997; Saunders, 2010). De laatste jaren gaan verschillende sociale wetenschappers opnieuw aan de slag met de intellectuele erfenis van de Chicago school en ook het concept van de stedelijke transitiezone wordt terug vaker vanonder het stof gehaald (zie bijvoorbeeld Rex, 1971; Jørgensen, 2010; Downey en Smith, 2011). Rekening houdende met de tekortkomingen in het werk van de Chicago School en het achterhaalde verklaringsmodel voor de groei van de stad gebaseerd op humane ecologie, ga ook ik in dit doctoraat aan de slag met het concept van de stedelijke transitiezone. In wat volgt, licht ik nog meer toe hoe het concept van de stedelijke transitiezone weer opgang maakt en hoe we dit kunnen bestuderen in de huidige, Vlaamse context.

2.2.3 Aankomstwijken: de stedelijke transitiezone gepopulariseerd

Niet alleen het idee, maar ook de realiteit van stedelijke aankomstwijken bestaat al decennialang. Zoals de Canadese journalist Doug Saunders (2010) beschrijft in zijn bestseller 'Arrival city' is de concentratie van nieuwkomers in bepaalde aankomstwijken een wereldwijd fenomeen. Ook in België ontstonden er reeds vanaf de komst van de eerste seizoens- en gastarbeiders concentraties. Denk hierbij aan de (grotendeels) geplande mijncities in Limburg of Wallonië, maar ook aan migrantenwijken in de grotere steden zoals Brussel, Antwerpen, Gent, Charleroi en Luik. Deze concentratie werd vaak negatief benaderd. Zowel in beleidskringen als in de literatuur wordt sociaal-ruimtelijke concentratie doorgaans gebruikt in pejoratieve zin. Doembeelden van Amerikaanse getto's duiken dan meteen op. Er is echter een groot verschil tussen het zwarte Amerikaanse getto en de Europese migrantenwijken. In de literatuur wordt in die zin vaak gesproken over het verschil tussen het getto en de etnische enclave, of ook wel over het verschil tussen 'gedwongen' (niet zelf gekozen) en 'vrijwillige'

¹¹ Plummer (1997) erkent dat de Chicago School de link tussen etniciteit, klasse en het economische systeem sterk onderbelicht heeft, maar argumenteert wel dat de school niet enkel een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan een sociologie over etnische verhoudingen, maar er ook mee voor heeft gezorgd dat wetenschappelijke studies en theorieën met een racistische ondertoon na de jaren 1930 in de academische wereld doorgaans niet meer werden aanvaard.

segregatie (Peach, 1996). Uiteraard is dit een zeer vereenvoudigde voorstelling van de feiten. Uit de praktijk blijkt dat Europese migrantenwijken vaak (blijven) bestaan door de interactie tussen vormen van gedwongen segregatie (ten gevolge van structurele en institutionele factoren zoals prijsvorming en discriminatie op de huisvestingsmarkt) en vrijwillige segregatie (keuze om in nabijheid van mensen met eenzelfde etnisch-culturele achtergrond te wonen). Hoe deze interactie precies tot stand komt, in welke mate concentratiewijken het gevolg zijn van structurele factoren of vrije keuze en in welke mate nieuwkomers zich integreren in de gastsamenleving wordt in sterke mate bepaald door de werking van de lokale huisvestingsmarkt, de lokale economie en het politiek-institutionele kader. Opmerkelijk aan het werk van Saunders is dat hij lijnrecht ingaat tegen het heersend politiek discours dat migrantenwijken voorstelt als kansarme en statische wijken (Oosterlynck en Schillebeeckx, 2012). Naar analogie met de stedelijke transitiezone van de stadssociologen van de Chicago School, schetst Saunders een meer dynamisch beeld van aankomstwijken als zijnde wijken die nieuwkomers diverse mogelijkheden en kansen biedt op sociale mobiliteit. Bovendien wijst Saunders erop dat achter de statische armoedecijfers van dit soort wijken een erg dynamische bevolking schuilt die zodra men de mogelijkheden heeft, plaatsmaakt voor een volgende migratiegolf van nieuwe immigranten (Schillebeeckx en Albeda, 2014).

Passen we het idee van de stedelijke transitiezone, en het potentieel van ruimtelijke specialisatie en segregatie voor de integratie van migranten, toe op de Vlaamse ruimte dienen we ons vooral te richten op de 19e-eeuwse gordels van onze steden. Zij belichamen de transitiezones en aankomstwijken in Vlaanderen. Deze wijken bezitten heel wat kenmerken die de aankomst en integratie van nieuwkomers vergemakkelijken, waaronder kleinere en goedkopere wooneenheden, een centrale ligging, een groot voorzieningenaanbod, een goede bereikbaarheid met het openbaar vervoer,... Uit onderzoek van Peleman (2001a, 2002) bij Marokkaanse vrouwen in verschillende concentratiewijken, waaronder Oud-Borgerhout, blijkt ook dat de meeste gezinnen bewust kiezen om hun wijk niet te verlaten, ook niet wanneer ze het zich kunnen veroorloven. De vele voordelen van de 19e-eeuwse 'concentratiewijken' wogen voor de Marokkaanse vrouwen in dit onderzoek sterker door dan de nadelen.

2.2.4 Aankomstwijk als concept

Vooraleer we de link leggen tussen stedelijke transitiezones of aankomstwijken en de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte, staan we hier eerst nog even stil bij de invulling van het concept 'aankomstwijk' in dit doctoraat. We stelden eerder al hoe aankomstwijken in geen geval gelijk gesteld kunnen worden aan getto's, maar ook de vergelijking met etnische enclaves gaat niet volledig op. Deze laatsten worden vaak geportretteerd als gemeenschappen waarbij een bepaalde etnische groep sterk domineert (Marcuse, 1997; 2005), terwijl de vele stedelijke aankomstwijken in Europa (en elders) net worden gekenmerkt door een grote diversiteit aan etnische gemeenschappen (Saunders, 2010; Blommaert; 2011a,

2014; Vertovec, 2004; Wessendorf, 2019; Wessendorf en Phillimore, 2019). Bovendien vertrekt de literatuur rond etnische enclaves sterk vanuit het idee van een bottom-up infrastructuur die door de migrantengemeenschap uit de grond wordt gestampt (Portes en Manning, 1986). Een belangrijk element binnen het concept van de aankomstwijk of stedelijke transitiezone is net de ruimtelijke specialisatie. Hierdoor krijgt het concept een bredere invulling dan de etnische enclave. Bij aankomstwijken wordt de etnische infrastructuur aangevuld door een infrastructuur aan diensten en voorzieningen gelinkt aan de welvaartstaat.

Het begrip aankomstwijk vraagt daarnaast om enkele belangrijke conceptuele verduidelijkingen. Het concept valt uiteen in de begrippen 'aankomst' en 'wijk'. Beiden moeten ruim worden opgevat. Zo gaat het in deze wijken om meer dan aankomst alleen. De link die we maken met de stedelijke transitiezone van de klassieke stadssociologen van de Chicago School verduidelijkt hoe dit soort gebieden zowel een aankomst- als transitiefunctie vervullen.

Ook het begrip 'wijk' omvat diverse dimensies en mag hier niet worden beperkt tot een louter geografische afbakening. Galster definieert een wijk als *"the bundle of spatially based attributes associated with clusters of residences, sometimes in conjunction with other land uses"* (Galster, 2001: 2112). Een aankomstwijk moet dan ook gezien worden als een specifiek weefsel van fysieke, sociale, economische, institutionele en symbolische factoren, die elk aanknopingspunten bieden voor het aankomst- en transitieproces van migranten. Belangrijk aan de definitie van Galster is dat de diverse factoren die een wijk uitmaken op een of andere manier lokaal verankerd zijn. Galster stelt verder dat de afbakening van wijken binnen en tussen steden sterk kan verschillen naargelang de betrokken factoren en actoren die mee bepalen waar de grenzen van de wijk liggen. Deze grenzen zijn soms zeer eenduidig - denk bijvoorbeeld aan water als fysieke grens of aan de eerste linie woontorens van een grootschalig sociaal wooncomplex als sociaal-ruimtelijke, maar ook psychologische en symbolische grens - maar zijn vaak ook erg flou. Ook in dit doctoraat mag het concept 'wijk' niet worden gezien als een beperkend concept. Aankomst- en transitieprocessen van migranten zijn sociale dynamieken die zich niet geografisch laten vastpinnen op één bepaalde locatie (Meeus, Arnaut en Van Heur, 2018). De diverse levenstrajecten, sociale verbintenissen en verblijfsstatuten van migranten verbindt hen simultaan aan diverse plaatsen in de wereld. De literatuur rond transnationalisme is dan ook uitgebreid (Glick Schiller, Basch & Blanc-Szanton, 1995; Hannerz, 1996; Jackson, Crang & Dwyer, 2004; Vertovec, 2004). Meeus, Arnaut en Van Heur (2018) spreken dan ook niet van aankomstwijken, maar van aankomstinfrastructuren¹². Ze willen hiermee deels het risico op 'telescopic urbanism' (Amin,

¹² De auteurs definiëren aankomstinfrastructuren als "those parts of the urban fabric within which newcomers become entangled on arrival, and where their future local or translocal social mobilities are produced as much as negotiated" (Meeus, Arnaut en Van Heur, 2018: 1).

2013) - of kortweg de tendens om te veel nadruk te leggen op het niveau van de wijk - vermijden.

Doordat we vertrekken vanuit het idee van ruimtelijke specialisatie, kiezen we er in dit doctoraat wel voor om te werken met het concept aankomstwijk. Belangrijk aan het idee van de stedelijke transitiezone van de Chicago School is immers de lokale verankering van het aankomstproces en de lokalisering van functies binnen de aankomstwijk. Door de link te leggen tussen de aanwezigheid van bronnen voor het aankomst- en transitieproces van migranten en de rol die hierbij is weggelegd voor lokale en bovenlokale overheden, trachten we het gevaar van ‘telescopic urbanism’ te vermijden. Het concept aankomstwijk kan hier tot slot niet worden gezien als een hermetisch afgesloten container, maar eerder als een gebied met variabele grenzen waar migranten (en hun netwerken) toekomen. Verderop in het doctoraat beperken we ons bij de selectie van de casegebieden daarom ook niet enkel tot stadswijken, maar ook tot ruimere geografische entiteiten zoals een eerder suburbane gemeente en een kleine Vlaamse centrumstad (zie ook §3.3).

2.2.5 De aankomstwijk en resourcefulness

Uit het bovenstaande kunnen we tot slot een aantal essentiële elementen afleiden die kunnen bijdragen aan de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte om in te spelen op migratie. Allereerst kunnen we stellen dat de manier waarop de fysieke ruimte in de stedelijke transitiezone georganiseerd is, bijdraagt aan de *resourcefulness* van haar wijken. De aankomstwijken zijn (in de meeste historische steden) centraal gelegen, kennen een goed uitgerust openbaar vervoersnetwerk en worden gekenmerkt door een levendige publieke ruimte. Ten tweede draagt ook de specificiteit van de lokalisering van functies in de aankomstwijk bij aan de *resourcefulness*. We denken hierbij aan goedkope woningen en commercieel onroerend goed, sociale diensten en een brede etnische (formele en informele) economie¹³. Echter, het dominante (top-down) sociale-mix beleid in vele Europese steden in combinatie met de stigmatiserende effecten van het stedelijke vernieuwingsbeleid voor de zogenaamde achtergestelde wijken zou wel eens een omgekeerd effect kunnen hebben op de *resourcefulness* van deze wijken. Sociale verdringing, gentrificatie, *redlining* en sociale uitsluiting zijn maar enkele van de vele goed gedocumenteerde mogelijke gevolgen (Wyly en Hammel, 1999; Davidson, 2008; Van Crielingen, 2012; Lees, Slater en Wyly, 2013; Uitermark en Loopmans, 2013). We gaan in het volgende deel nog verder in op de vraag hoe er in ons land, maar ook elders, door het beleid wordt gekeken naar de sociaal-ruimtelijke concentratie van migranten.

¹³ Zie ook Allard (2004) voor het belang van toegang tot sociale diensten en openbaar vervoer voor nieuwkomers.

2.2.6 Het doembeeld van sociaal-ruimtelijke concentratie

In beleidskringen, maar ook in de literatuur, wordt sociaal-ruimtelijke concentratie doorgaans voorgesteld als iets negatiefs. Het feit dat de concentratie van migranten in onze steden het beleid angst inboezemt, heeft mede te maken met een diepgeworteld geloof dat sociaal-ruimtelijke concentratie hoe dan ook nefast is voor de integratie van migranten (Cheshire, 2007; Bolt, Ozüekren en Phillips, 2010). Verschillende studies toonden echter aan dat de link tussen socio-economische integratie en sociaal-ruimtelijke segregatie veel minder sterk en eenduidig is dan doorgaans wordt beweerd (Musterd, 2005; Peach, 2009; Simpson en Peach, 2009). Zowel vanuit het beleid als vanuit de segregatie-literatuur werd decennialang vertrokken van het idee dat sociale processen en ruimtelijke patronen samen opliepen. Sociale en residentiële mobiliteit worden aan elkaar gelijkgesteld vanuit de veronderstelling dat sociale stijgers automatisch de migrantenwijk verlaten. Ondertussen blijkt uit onderzoek dat sociaal-economische integratie ook perfect kan plaatsvinden binnen de stedelijke aankomstwijken (Portes en Manning, 1986; Musterd en Vos, 2007; Simpson, Gavalas en Finney, 2008) en dat segregatie niet automatisch minder kansen biedt op integratie¹⁴ (Boschman, 2015). Bovendien kan sociaal-ruimtelijke deconcentratie net ook wijzen op uitsluitingsprocessen en een verslechtering van de leefomstandigheden van migranten (Arbaci en Malheiros, 2010). Portes en Zhou (1993) toonden met hun *segmented assimilation theory* ook de complexiteit en meerlagigheid aan van het integratieproces doorheen de tijd en ruimte en over de verschillende migrantengeneraties heen. Zij argumenteren dat migranten en hun kinderen (de zogenaamde tweede generatie) niet op alle socio-economische domeinen in dezelfde mate integreren en dit deels ten gevolge van structurele drempels in de gastsamenleving en deels ten gevolge van de door de verschillende etnisch-culturele groepen gehanteerde strategieën om zich (al dan niet) te integreren op verschillende domeinen.

Door voor dit onderzoek te vertrekken van de hypothese dat de ruimtelijke specialisatie van bepaalde gebieden in de rol van toegangspoort en transitiezone voor migranten de nodige bronnen biedt die hun kansen op integratie en sociale mobiliteit verhogen, suggereren we dat het toelaten en beleidsmatig omkaderen van ruimtelijke concentratie een even valabele strategie is om de sociale mobiliteit en sociaal-economische integratie van migranten ruimtelijk vorm te geven dan het alomtegenwoordige sociale mix beleid. De voorstanders van het sociale mix beleid beroepen zich doorgaans op twee argumenten. Allereerst luidt het argument vaak dat sociale mix de sociale mobiliteit van bewoners zou versterken. Dit kan echter niet worden bevestigd in de wetenschappelijke literatuur (Sarkissian et al., 1990; Ostendorf, Musterd en De Vos, 2001; Blokland en Van Eijk, 2010; Arthurson, 2012; Albeda et al., 2015). Een deel van de verklaring hiervoor is dat fysieke nabijheid niet automatisch leidt tot meer sociaal contact en zo tot meer diverse sociale netwerken. Ten tweede wordt het sociale mix beleid hoofdzakelijk gedreven vanuit een sterk geloof in buurteffecten. Deze

¹⁴ Zie voor een interessante kijk op de link tussen integratie, segregatie en sociale mix-beleid ook het werk van Merry (2013). Merry argumenteert in zijn boek dat de geldende idealen van gelijkheid en burgerschap in vele westerse democratieën niet noodzakelijk incompatibel zijn met (vrijwillige) segregatie.

treten op wanneer de buurt waarin men woont, onafhankelijk van individuele kenmerken, een verklaring vormt voor de ongelijke levenskansen van een individu. Zo gaat men ervan uit dat er in achtergestelde, gesegregeerde wijken minder sociale cohesie aanwezig is, de economische leefbaarheid er te wensen overlaat, de bewoners last hebben van stigmatisering en vooroordelen en tot slot in mindere mate kunnen beschikken over diverse netwerken en goede rolmodellen. Deze laatste twee verklaringen hangen sterk samen met de vrees voor het ontstaan van een 'culture of poverty' (Lewis, 1966; Rodman, 1977) of een 'urban underclass' (Wilson, 1987; Marks, 1991). De hoge concentratie werklozen, armen en laagopgeleiden zou het voor bewoners van de wijk moeilijker maken om de nodige vaardigheden onder te knie te krijgen voor het verwerven en behouden van een stabiele job of om een hoger diploma te behalen. Of met andere woorden; de bewoners van een achtergestelde wijk worden gesocialiseerd op een manier die nadelig is voor hun socio-economische integratie (zie ook Oosterlynck et al., 2012). Zowel voor de vele veronderstelde buurteffecten als voor het bestaan van een armoedecultuur is tot op heden weinig sluitend wetenschappelijk bewijs te vinden. Vaak blijkt het een zeer genuanceerd verhaal. Recent onderzoek uit Nederland toont bijvoorbeeld aan hoe het wonen in achtergestelde, etnisch diverse wijken zowel kan leiden tot kansen en mogelijkheden voor sociale mobiliteit als tot negatieve socialisatieprocessen (Pinkster, 2007). Ook Portes (1998) wijst in deze context op het feit dat de aanwezigheid van sociaal kapitaal en sociale netwerken binnen etnische gemeenschappen, naast de vele positieve gevolgen, ook negatieve gevolgen kan hebben zoals uitsluitingsmechanismen en een te hoge conformiteitsdwang. De strikte sociale controle werd ook als een probleem ervaren door Marokkaanse vrouwen in Vlaamse concentratiewijken in het onderzoek van Peleman (2001a). We bespraken eerder al hoe dit nadeel voor deze vrouwen echter niet opwoog tegen de vele voordelen van de concentratiewijk.

Het onderzoek naar deze voordelen blijft tot op heden nog sterk onderbelicht. Verschillende auteurs wijzen op een aantal belangrijke troeven van etnische enclaves of stedelijke aankomstwijken, zoals het vervullen van een lokaal sociaal vangnet gebaseerd op wederkerige relaties tijdens de zoektocht naar huisvesting of een job (Bolt, Burgers en Van Kempen, 1998), het bieden van een veilige 'thuis' in een eerder vijandige, discriminerende omgeving (Boal, 1976; Snel en Burgers, 2000), het verzekeren van een gunstig ondernemersklimaat voor etnische entrepreneurs en het bieden van mogelijke alternatieve routes voor sociale mobiliteit (Wilson en Portes, 1980; Portes en Zhou, 1993). In België bestaat tot op vandaag echter nog weinig onderzoek over de positieve effecten van sociaal-ruimtelijke concentratie. Meert, Mistiaen en Kesteloot (1997) uitten echter reeds in 1997 hun bezorgdheid over het toen al hevige politieke debat over de deconcentratie van migranten in het Brusselse. Zij kwamen op basis van onderzoek in een aantal Brusselse migrantenwijken tot de vaststelling dat de kwetsbare 'overlevingsinfrastructuur' en de vele sociale netwerken in deze wijken van groot belang waren voor zowel immigranten als kwetsbare huishoudens. Bovendien bleken deze wijken een bovenlokale functie te vervullen. Ook kwetsbare groepen van buiten de stad maakten gebruik van de infrastructuur in deze wijken.

2.2.7 Aankomst buiten de grootstedelijke aankomstwijken

Laten we hier tot slot nog even stilstaan bij een aantal nieuwe trends in de migratiepatronen van nieuwkomers. In de meeste landen van aankomst is het dominante vestigingspatroon van migranten nog steeds de trek naar de stad (Saunders, 2010). Toch is migratie geen exclusief grootstedelijk fenomeen meer. Zo wordt in de internationale literatuur gewezen op enkele verschuivingen in de traditionele vestigingspatronen van migranten. Migrantenvestigen zich vaker dan vroeger het geval was meteen in minder voor de hand liggende regio's (lees: suburbane of eerder landelijke gebieden). Hierbij spelen twee los van elkaar staande sociaal-ruimtelijke processen een belangrijke rol. Enerzijds krijg je naar analogie met de eerder vernoemde assimilatietheorie van Massey (1985) een groeiende middenklasse van vreemde herkomst die hetzelfde suburbanisatiepatroon vertoont als de 'blanke' middenklasse (Alba et al., 1999). In heel wat landen tekent zich dan ook duidelijk een verkleuring van de suburbanisatie af (Frey en Liaw, 1998; Alba et al., 1999; Burgers en Van Der Lugt, 2005; Young, Wood en Keil, 2011; Tammaru et al., 2013). Deze nieuwe ruimtelijke patronen stellen het stereotype beeld over de suburb als mono-culturele woonomgeving in vraag. Anderzijds blijkt uit onderzoek in de VS (Singer, 2004; Massey, 2008; Lichter en Johnson, 2009; Singer, 2009; Downey en Smith, 2011) dat een toenemend aantal migranten de migrantenwijken in de binnenstad overslaat en zich vanaf het moment van aankomst meteen in de suburbs of meer landelijke gebieden vestigt. Deze verschuiving in het immigratielandschap kent verschillende oorzaken. De nieuwe economische sectoren, zoals de informatie- en communicatiesector, de kennisintensieve sectoren en de dienstensector, creëren een toenemende vraag naar arbeidskrachten, maar hangen minder vast aan bestaande centraal-stedelijke locaties. De vraag naar zowel hooggeschoolde als laaggeschoolde arbeidskrachten creëerde in de VS bijvoorbeeld een aanzuigefect in de suburbane groeipolen voor migranten van diverse afkomst (Singer, Hardwick en Bretell, 2008). Downey en Smith (2011) zien een belangrijke verklaring in de rol die de sector van laaggeschoolde diensten speelt voor de groeiende suburbane aanwezigheid van migranten. In Orange County in Californië stelden ze vast dat de toenemende vraag naar goedkope en laaggeschoolde diensten zoals kinderopvang, ouderenzorg, horeca en poetswerk arme migranten aantrekt in de richting van de rijkere, blanke suburbane wijken. Op die manier ontstaan nieuwe, ditmaal suburbane, aankomstwijken.

De verwachting is dat ook België steeds meer te maken zal krijgen met een meer diffuus vestigingspatroon. Systematisch empirisch onderzoek naar nieuwe vestigingspatronen van migranten blijft in België voorlopig nog eerder beperkt, hoewel recent steeds meer studies duidelijk wijzen op een sterke diversifiëring van de bevolking in de stadsrand van Brussel (De Maesschalck, De Rijck en Heylen, 2014; Pelfrene, 2015) en Antwerpen (Schillebeeckx en Albeda, 2014).

En hoewel er nog weinig geweten is over de impact van nieuwe vestigingspatronen van migranten in Vlaanderen, kan de groeiende zichtbaarheid van migranten in sommige suburbane of rurale gemeenten niet worden ontkend (Schuermans en De Maesschalck, 2010).

Dit heeft uiteraard niet enkel een ruimtelijke, maar ook een maatschappelijke impact die verschilt naargelang we kijken vanuit het perspectief van de migrant die zich vestigt in een niet-stedelijke omgeving of vanuit het perspectief van de autochtone bewoner die getuige is van de veranderingen in zijn/haar lokale gemeenschap. We kunnen ervan uitgaan dat het leven van een migrant in een niet-stedelijk wijk zonder etnische infrastructuur er heel anders uitziet dan dat van een migrant in een stedelijke etnisch gemengde wijk. Voor nieuwkomers biedt de stad vaak een netwerk van taal- en landgenoten waarbinnen ze snel(ler) hun weg vinden. Anderzijds blijkt uit een studie naar lokale opvanginitiatieven voor asielzoekers dat nieuwkomers die terecht komen in kleinere landelijke gemeentes (vaak zijn dit volgmigranten of asielzoekers) sneller Nederlands leren, zich makkelijker integreren in de plaatselijke autochtone gemeenschap en vaker een etnisch meer divers sociaal netwerk opbouwen (Pauwels, Clycq en Timmerman, 2010). Kwalitatief onderzoek van Geets et al. (2006) bij nieuwkomers lijkt dit te bevestigen. Zij ontdekten dat wanneer men in de rand of op het platteland woonde men relatief veel contact had met de autochtone bevolking, wat een extra stimulans vormde om Nederlands te leren en de sociale integratie en zelfredzaamheid van de kandidaat-vluchtelingen ten goede kwam. De auteurs vermoedden ook dat dit contact met de autochtone gemeenschap een compensatie zou kunnen vormen voor het gebrekkige aanbod aan voorzieningen en opvanginitiatieven. Meer onderzoek is nodig om deze vermoedens al dan niet te bevestigen.

Na de initiële aankomstfase in een stedelijke aankomstwijk kiezen migranten die al minder bezig zijn met het pure overleven, soms ook bewust voor een verhuis naar de rand van de stad. Volgens Pauwels et al. (2010) gaat het hierbij vooral over huwelijksmigranten of nieuwkomers die zeker zijn van hun verblijfsvergunning en voldoende kapitaal hebben opgebouwd om in een rustigere buurt met een beter imago een nieuw leven in België op te bouwen. Voor sommige migrantengroepen is dit een succesverhaal, voor andere groepen zijn er ook nadelen verbonden aan een verhuis naar een wijk in de rand van de stad. Deze nadelen hebben vooral te maken met de kleinere etnische concentraties buiten de steden en een gebrek aan degelijke opvang- en onthaalinitiatieven. Uit een studie van Peleman (2001a) naar de vrijetijdsbesteding bij Marokkaanse vrouwen in drie verschillende buurttypen in en rond het Antwerpse bleek immers dat de participatie aan activiteiten bij de respondenten uit de Antwerpse randgemeenten veel lager lag dan bij de respondenten uit de binnenstedelijke migrantenwijk. Zij pleit er dan ook voor om ook in gemeenten met slechts een erg beperkt aandeel migranten ook werk te maken van onthaalinitiatieven die aandacht hebben voor participatie en integratie.

Kijken we vanuit het perspectief van de autochtone bewoners, dan blijkt dat velen onder hen etnische diversiteit nog steeds in sterke mate associëren met de stad, terwijl het eigen dorp wordt aanzien als een blanke, mono-culturele, rustige en veilige wijk. De ruimte wordt hiermee als het ware 'geracialiseerd'. Wanneer er in het eigen dorp in bepaalde straten of wijken toch sprake was van een groeiende populatie migranten - of de aanwezigheid van een asielcentrum - distantieerde men zich van deze wijken opdat het beeld van het blanke, veilige

en rustige dorp niet werd geschaad. Schuermans en De Maesschalck (2010) duiden deze gestigmatiseerde wijken aan als *“islands of otherness”*. Uit dezelfde studie van Schuermans en De Maesschalck blijkt tevens dat racisme sterker aanwezig is in gemeenten met weinig niet-Europese vreemdelingen dan in gemeenten met een hoger percentage niet-Europese vreemdelingen. De houding van de bevolking ten aanzien van vreemdelingen blijkt bovendien in relatie te staan tot de verstedelijkingsgraad. De studiedienst van de Vlaamse Regering concludeerde op basis van de survey ‘Sociaal-Culturele Verschuivingen’ (SCV survey) uit 2008 dat stadsbewoners meer open staan voor vreemdelingen dan inwoners van plattelandsgemeenten (Bral en Pauwels, 2010). Cijfers uit de SCV survey van 2012 laten duidelijk zien dat deze tendens zich voortzet. Gevraagd naar hun ideale woonbuurt antwoordde meer dan 70% van de plattelandsbewoners dat hun voorkeur uitgaat naar ‘een buurt met bijna alleen mensen van Belgische afkomst’. Het verschil met de grootsteden is frappant. Daar gaf slechts 17% dit antwoord. De negatieve beeldvorming lijkt dus te worden gevoed door de angst van een instroom van vreemdelingen in de eigen wijk, eerder dan door de daadwerkelijke grote aanwezigheid of groei van etnische groepen (Warmenbol, 2007). Dit werd ook bevestigd in de studie van Schuermans en De Maesschalck (2010).

2.3 Sociaal-economische integratiesferen als analysekader

Een laatste luik binnen het theoretisch kader zoomt in op de leefwereld van de migranten zonder daarbij de bepalende contextfactoren uit het oog te verliezen. We beroepen ons hiervoor op het welbekende model van de integratiesferen van Polanyi (Polanyi, 1968) zoals dat werd gehanteerd in onderzoek van de sociaal-geograaf Henk Meert (zie bijv. Meert et al., 1997; Meert et al., 2005; Meert, 2008)¹⁵. Aan de hand van dit analysekader willen we onderzoeken hoe de sociaal-economische integratie van migranten in de drie cases verloopt en welke factoren deze integratie beïnvloeden.

De drie integratiesferen van Polanyi zijn marktruil, herverdeling en wederkerigheid. In onze huidige Westerse maatschappij vormt marktruil veruit de meest dominante integratiesfeer. Sterk vereenvoudigd wil dit zeggen dat men ruwweg twee opties heeft: het op de markt brengen van arbeidskracht en dus in loondienst werken. Of, het op de markt brengen van als zelfstandige geproduceerde goederen en/of diensten. Een cruciaal kenmerk van de marktruil als economische integratiesfeer is het feit dat men vertrekt vanuit de individuele autonomie van elke persoon: men kiest wat men zelf op markt brengt, maar de wet van vraag en aanbod bepaalt hoe succesvol men is (Meert, 2008). De sterkte van de eigen marktpositie bepaalt vervolgens de toegang tot de noodzakelijke bestaansmiddelen. Er ontstaat met andere woorden een structurele ongelijkheid op de markt.

¹⁵ Ook bij Mingione (1991) vinden we een uitgebreide herinterpretatie van het werk van Polanyi terug, en dit aangepast aan de meer recente sociaal-economische context.

De tweede integratiesfeer, herverdeling, kan in de huidige context niet los worden gezien van de marktruil. De ongelijkheden die voortvloeien uit de werking van de markt leiden, indien niet gemedieerd, tot onrust en een destabilisering van de maatschappij. De overheid tracht deze ongelijkheid daarom via herverdeling te milderen. Het achterliggende idee is dat elk huishouden een bepaalde bijdrage levert die centraal wordt geïnd en vervolgens herverdeeld. Aangezien de herverdeling volgens vaste regels dient te verlopen, is een strikt georganiseerde hiërarchie en een duidelijk afgebakend territorium noodzakelijk (Meert, 2008). Deze tweede economische integratiesfeer wordt in de huidige samenleving dan ook voornamelijk belichaamd door de sociale zekerheid, de sociale huisvesting, het openbaar onderwijs en het openbaar vervoerssysteem. Hervreiding gebeurt echter ook, zij het in veel beperktere mate, door allerhande liefdadigheidsorganisaties, niet-gesubsidieerd welzijnswerk, diverse zelforganisaties, etc. Vaak gaat het hierbij om goed gestructureerde en georganiseerde initiatieven die voedselbedelingen verzorgen of tweedehandskleding en –goederen uitdelen aan zij die het nodig hebben, maar evengoed gaat het om sporadische, los georganiseerde eenmalige initiatieven. Dit soort vormen van herverdeling zijn vaak van ontzettend groot belang voor nieuwkomers die (nog) niet over de nodige documenten beschikken en hierdoor geen toegang hebben tot de door de staat georganiseerde herverdelingsmechanismen.

Wederkerigheid zorgt tot slot voor economische integratie door wederzijdse uitwisselingen. Dit veronderstelt een sociaal netwerk gebaseerd op symmetrische relaties, die gekenmerkt worden door vertrouwen en duurzaamheid. Men krijgt immers niet meteen iets terug voor wat men inbrengt in het netwerk. Vaak gaat het om uitgestelde wederdiensten. Belangrijk bij wederkerigheid is de ruimtelijke nabijheid. De meest gekende sociale netwerken bestaan uit familie, vriendengroepen en kleinschalige netwerken zoals bijvoorbeeld diverse etnische gemeenschappen.

Nieuwkomers die toekomen in België hanteren uiteraard verschillende strategieën om in hun levensonderhoud te voorzien en vaak zal men voor een bepaalde doelstelling (bijv. het verwerven van een inkomen) steunen op een combinatie van meerdere integratiesferen. Zo zullen we bijvoorbeeld zien hoe sommige nieuwkomers binnen de Sub-Saharaanse gemeenschap niet enkel steunen op marktruil of herverdeling om aan een inkomen te geraken, maar ook op financiële steun van vrienden en familie en dus op wederkerigheid. De drie sociaal-economische integratiesferen kunnen voor één bepaalde doelstelling dus overlappen en/of elkaar aanvullen (Meert et al., 2005).

2.4 Herformulering centrale onderzoeksvragen

Op basis van het theoretische hoofdstuk waarin veerkracht, 'resourcefulness' en het werk van de Chicago School centraal stonden, kunnen we nu de centrale onderzoeksvraag en deelvragen voor dit doctoraat herformuleren. Oorspronkelijk probeerde ik in dit onderzoek een antwoord te zoeken op de vraag hoe de Vlaamse ruimte veerkrachtig kan worden gemaakt voor de instroom van migranten. Al gauw bleek het veerkrachtconcept ontoereikend voor sociologisch onderzoek en werd besloten om aan de slag te gaan met het concept *resourcefulness* waarbij analoog aan het veerkrachtconcept de nadruk gelegd wordt op de nood aan bronnen om actief te kunnen inspelen op immigratiestromen. Echter, in tegenstelling tot veerkracht legt *resourcefulness* een sterke nadruk op de ongelijke distributie van middelen binnen en tussen gemeenschappen en vertrekt deze benadering vanuit de noden van de lokale gemeenschap zelf. We herformuleren onze centrale onderzoeksvraag dan ook als volgt:

Hoe kan de resourcefulness van de Vlaamse ruimte verhoogd worden ten aanzien van internationale migratie?

Omwille van het feit dat dit doctoraat kaderde binnen onderzoek voor het Steunpunt Ruimte van de Vlaamse overheid is dit reeds een eerder toegepaste onderzoeksvraag. De onderliggende analytische onderzoeksvraag is:

Hoe vangt de Vlaamse ruimte de immer wijzigende instroom van migranten op?

Ondanks de vele kritiek die de Chicago School ontving, argumenteerden we daarnaast ook dat het idee van ruimtelijke specialisatie van de stedelijke transitiezone in de rol van aankomst- en transitiezone voor migranten van groot belang is. Hieraan koppelden we echter wel de noodzaak om dit idee volledig los te zien van het verklaringsmodel van de Chicago School dat zich sterk baseert op de humane ecologie en weinig oog heeft voor de belangrijke achterliggende politiek-economische factoren en ongelijke machtsverhoudingen in de samenleving. De hypothese waarvan we voor dit onderzoek vertrekken, wordt als volgt geherformuleerd:

De ruimtelijke specialisatie van bepaalde gebieden in de rol van toegangspoort en transitiezone (aankomstwijk) voor migranten met beperkte financiële middelen maakt de Vlaamse ruimte resourceful voor externe migratie.

We zoomden in het theoretisch luik ook in op de literatuur rond nieuwe vestigingspatronen van migranten. We zullen ons in dit doctoraat daarom niet enkel beperken tot onderzoek naar het aankomst- en transitieproces van migranten in een grootstedelijke context, maar nemen ook een kleinere centrumstad en een meer suburbane gemeente op als casegebied. De vraag die we ons immers moeten stellen is of er in gemeenten met een kleinere schaal dezelfde (mate van) ruimtelijke specialisatie optreedt. Op basis van onze hoofdhypothese en de literatuur komen we daarom tot volgende subhypothese:

Kleinere, niet-grootstedelijke, gemeenten worden gekenmerkt door een mindere mate van ruimtelijke specialisatie, en beschikken dus over een minder ontwikkelde aankomstinfrastructuur in vergelijking met grootstedelijke en meer gevestigde aankomstwijken.

Tot slot zoeken we in dit doctoraat ook naar een antwoord op volgende deelvragen:

- Welke ruimtes in Vlaanderen huisvesten vandaag migranten?
- Hoe specialiseren bepaalde gebieden zich in toegangspoort en transitiezone voor migranten?
- Welke factoren ondersteunen of bemoeilijken de rol van aankomstwijk als toegangspoort voor migranten? En welke factoren ondersteunen of bemoeilijken de rol van aankomstwijk als transitiezone?
- In welke mate wordt de socio-economische integratie van migranten – en dus de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimtelijke structuur – versterkt of net verzwakt door de verschillende maatregelen, sociaal-ruimtelijke acties en beleidsstrategieën van lokale en bovenlokale overheden?

Het antwoord op de eerste deelvraag, lichten we toe in hoofdstuk 4. De andere onderzoeksvragen bespreken we in hoofdstukken 6 tot en met 8.

3 Methodologie en onderzoekopzet

In dit hoofdstuk zoomen we in op de gehanteerde methodologie. Na een korte motivering om in dit doctoraat hoofdzakelijk te steunen op kwalitatief onderzoek, belichten we stapsgewijs de verschillende onderzoeksfasen en gebruikte onderzoeksmethoden. We motiveren telkens onze keuze en wijzen ook op de mogelijke valkuilen. We lichten in dit hoofdstuk tevens de criteria toe op basis waarvan de drie casestudiegebieden zullen worden geselecteerd. We sluiten af met een korte beschouwing over de onderzoeksethiek en kwaliteit van onze data en methoden.

3.1 De keuze voor kwalitatief onderzoek: multiple-case study design

Empirisch onderzoek is steeds een samenspel van inductie en deductie (Billiet en Waege, 2003; Bryman, 2008). Ook in voorliggend onderzoek vertrekken we niet van een onbeschreven blad. We baseren ons in sterke mate op het bestaande idee van ruimtelijke specialisatie van de Chicago School en hanteren de sociaal-economische integratiesferen van Polanyi (1968) als analysekader. We gaan dus aan de slag met bepaalde bestaande theorieën en gebruiken deze als bouwsteen voor het formuleren van onze hypothese (deductie). Vervolgens gaan we na of deze hypothese stand houdt, of al dan niet vraagt om een verwerping of herformulering op basis van exploratief onderzoek in drie Vlaamse casegebieden (inductie). Het is niet de opzet van het onderzoek om bijvoorbeeld de theorieën van de Chicago School over de groei van de stad te gaan verifiëren of dupliceren in een Vlaamse context. Het concentrische zone-model van Burgess (1925) werd al meermaals verder uitgewerkt, of aangepast aan diverse sociaal-ruimtelijke condities (Zorbaugh, 1926; Hoyt, 1939; Quinn, 1940; Harris en Ullman, 1945; Flippen en Parrado, 2012). Wel willen we in dit onderzoek aan de slag gaan met het idee van ruimtelijke specialisatie. Verder bouwend op dit idee, willen we verkennen hoe aankomstwijken in Vlaanderen functioneren en welke bronnen migranten aanwenden in hun aankomst- en transitieproces. Onderzoek naar de kansen die ruimtelijke specialisatie kan bieden voor de integratie van nieuwkomers en de werking van aankomstwijken is in Vlaanderen nog nauwelijks gebeurd, en al zeker niet vanuit het perspectief van ruimtelijke ordening.

De centrale vraagstelling in een onderzoek bepaalt voor een groot deel de theoretische keuzes, maar bepaalt ook mee de methodologische keuzes (Hutjes, 1992). Hoe kan men de werking van aankomstwijken in Vlaanderen verkennen? Welke methoden kunnen worden gehanteerd om de diverse bronnen die migranten nodig hebben in hun aankomst- en transitieproces, en de lokale inbedding ervan (cf. idee van ruimtelijke specialisatie), te onderzoeken? En hoe kan worden nagegaan welke spelers (zowel uit het middenveld als uit het beleid) deze bronnen mee vorm geven, ondersteunen of net ondergraven? Hoe kunnen we met andere woorden op zoek gaan naar een antwoord op onze onderzoeksvragen en welke methoden kiezen we hiervoor?

Net omwille van het eerder onontgonnen terrein waarop dit onderzoek zich focust, het exploratieve karakter van de hoofdvraag in dit onderzoek ('Hoe kan de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte verhoogd worden ten aanzien van internationale migratie?') en het feit dat het onderzoek zich ergens middenin het continuüm 'praktijkgericht – theoriegericht' onderzoek bevindt (Billiet en Waage, 2003) is een verkennende, kwalitatieve onderzoeksopzet waarbij gebruik wordt gemaakt van verschillende analysemethoden de meest aangewezen (T Hart et al., 1998). Kwalitatief onderzoek laat toe om data op een rijke, diepe manier naar boven te laten komen en biedt ruimte voor nieuwe informatie of de ontwikkeling van nieuwe concepten en inzichten.

Het feit dat onze onderzoeksvraag (en bijhorende deelvragen) sterk vertrekt vanuit de 'hoe-vraag' en een beter zicht wil krijgen op de manier waarop bepaalde gebieden zich specialiseren in toegangspoort en transitiezone voor migranten en op de verschillende factoren die de rol van aankomstwijken binnen Vlaanderen ondersteunen of bemoeilijken, vraagt om een algemene onderzoeksopzet die de werking van aankomstwijken binnen haar actuele context bestudeert (Eisenhardt en Graebner, 2007). We kozen dan ook voor casestudie onderzoek. Casestudies zijn rijke, empirische beschrijvingen van hedendaagse fenomenen in hun dagelijkse context, ingebed binnen de bredere maatschappelijke context (Flyvbjerg, 2006; Yin, 2014). De casestudie benadering legt de nadruk op een contextuele analyse van een complex sociaal fenomeen waardoor de onderlinge verwevenheid van de verschillende factoren kan worden bestudeerd (Flyvbjerg, 2006). Als methode is het casestudie onderzoek uiterst geschikt voor het beantwoorden van hoe-vragen en probleemstellingen waarbij de grens tussen het fenomeen en de context onduidelijk is. Dit wil echter niet zeggen dat onderzoekers die casestudie onderzoek voeren, vertrekken vanuit het niets. Integendeel, casestudie onderzoek heeft baat bij de voorafgaande ontwikkeling van theoretische argumenten en veronderstellingen om de gegevensverzameling en -analyse te begeleiden. Daarnaast wordt casestudie onderzoek gekenmerkt door het feit dit type onderzoek stevast start vanuit een onderzoekssituatie waarbij er veel meer interessante 'onderzoekswaardige' variabelen zijn dan mogelijks (binnen eenzelfde onderzoeksproject) kunnen worden bestudeerd. Een onderzoek dat vertrekt vanuit een casestudie design zal daarom eerder een onderzoeksaanpak hanteren waarbij gewerkt wordt met triangulatie van data en analysemethoden (Flyvbjerg, 2006; Yin, 2014).

In dit doctoraat gaan we aan de slag met het 'multiple-case study' onderzoeksdesign (Bryman, 2008; Yin, 2014). Door het te bestuderen fenomeen aan de hand van twee of meer cases te onderzoeken, krijgt de onderzoeker de kans om de omstandigheden waaronder een bepaalde theorie of hypothese al dan niet stand houdt, of om aanpassingen vraagt, nader te bestuderen (Eisenhardt en Graebner, 2007). Belangrijk bij een onderzoeksdesign waarin meerdere cases worden bestudeerd, is de repliceerbaarheid (Eisenhardt, 1989). Deze is analoog aan de replicatie-logica bij een experimenteel onderzoeksdesign (Hersen en Barlow, 1976 in: Yin, 2014). Bij het uitvoeren van meerdere experimenten kunnen replicaties van het experiment er enerzijds op gericht zijn om de exacte omstandigheden van het originele experiment te

herhalen. Op die manier kan worden getest of de resultaten van het originele experiment robuust genoeg zijn. Anderzijds kunnen bijkomende experimenten er echter ook op gebrand zijn te achterhalen of de resultaten nog stand houden wanneer één of meerdere condities zijn gewijzigd. De logica bij een multiple-case study onderzoeksdesign is dezelfde (Eisenhardt, 1989; Yin, 2014). Elke case moet dus zorgvuldig worden geselecteerd, zodanig dat het ofwel dezelfde resultaten voorspelt in alle cases ('letterlijke repliceerbaarheid') ofwel verschillende of tegenstrijdige resultaten verwacht op basis van eerder geformuleerde onderzoekshypotheses ('theoretische repliceerbaarheid') (Yin, 2014: 57). In het kader van voorliggend onderzoek is uiteraard de theoretische repliceerbaarheid van groot belang. We verwachten immers dat het bestuderen van het aankomst- en transitieproces van migranten aan de hand van meerdere cases (in verschillende ruimtelijke contexten) ons in staat kan stellen om uitspraken te doen over de (sub)hypothese dat kleinere, niet-grootstedelijke, gemeenten worden gekenmerkt door een mindere mate van ruimtelijke specialisatie, en aldus over een minder ontwikkelde aankomstinfrastructuur beschikken in vergelijking met grootstedelijke en meer gevestigde aankomstwijken. Bovendien biedt onderzoek in drie verschillende sociaal-ruimtelijke contexten ('cases') het voordeel dat we vanuit de gevonden verschillen en gelijkenissen nieuwe inzichten kunnen verwerven die mogelijks bijdragen aan de theorievorming rond de werking van aankomstwijken in minder grootstedelijke, traditionele migrantenbestemmingen (Bryman, 2008: 60).

Een multiple-case study design is tot slot beter uitgerust voor een bijdrage aan degelijke theorievorming en is vaak robuuster in vergelijking met een onderzoeksdesign waarbij men vertrekt vanuit één case, simpelweg omdat men bij voorbaat de optie kan uitsluiten dat de gevonden resultaten idiosyncratisch zijn (Flyvbjerg, 2006; Eisenhardt en Graebner, 2007). Het grote nadeel aan het werken met meerdere cases bestaat uit het feit dat de uiteindelijke keuze voor de meest geschikte cases extra moeilijk (want extra belangrijk) wordt. De verschillende cases moeten immers zorgvuldig gekozen worden op basis van theoretische gronden zoals (letterlijke of theoretische) repliceerbaarheid, uitbreiden van bestaande theorieën, het zoeken van alternatieve of tegenstrijdige verklaringen, etc. (Yin, 2014). In tegenstelling tot een willekeurige selectie zoals gebruikt in een aselechte steekproef, maakt een multiple-case study design gebruik van wat Patton (1990, in: Morris, 2006) en Corbin en Strauss (1990) 'purposive sampling' noemen. Hierbij gaat de onderzoeker op zoek naar cases waarvan hij/zij verwacht dat ze de meest complete data over het onderzoeksobject kunnen opleveren. Patton (1990, in: Morris, 2006) onderscheidt een breed gamma aan verschillende 'purposive sampling'-methoden gaande van de selectie van extreme of afwijkende cases ('extreme case sampling') en typische cases ('typical case sampling') tot de selectie van cases omwille van opportunistische redenen ('opportunistic sampling') of theoretisch gemotiveerde redenen ('theory driven sampling'). In dit doctoraat worden cases geselecteerd op basis van een combinatie van een theoretische motivering en een selectiemethode die Patton (1990: in Morris, 2006) omschrijft als 'maximum variation sampling'. De selectie van onze cases is immers allereerst geïnspireerd door de theorieën van de Chicago School en de opkomende literatuur rond nieuwe aankomstwijken in nieuwe migrantenbestemmingen. Hiermee

onlosmakelijk verbonden is het feit dat ruimtelijke specialisatie samenhangt met de mate van verstedelijking, de groei en grootte van de stad. We zullen onze cases dan ook differentiëren op het gebied van verstedelijking en migratiehistoriek (zie ook verder §3.3.1).

Tot slot vermeldde we eerder al hoe casestudie onderzoek het meest baat heeft bij een triangulatie van dataverzameling en analysemethoden (Flyvbjerg, 2006). Vooraleer we echter dieper ingaan op de verschillende dataverzamelingsmethoden die we in dit onderzoek hanteren, staan we in het volgende deel van dit hoofdstuk eerst stil bij de wijze waarop we de ruimtelijke, cartografische verkenningsfase van het onderzoek vorm zullen geven. De sterke focus op Vlaanderen in dit onderzoek dwingt ons er toe om ook even kort te reflecteren over het risico van methodologisch nationalisme. Na nog een korte voorstelling van de gehanteerde criteria voor onze finale caseselectie, bespreken we de gebruikte methoden in de empirische fase van het onderzoek en geven we een overzicht van een aantal basisgegevens van de respondenten. Tot slot staan we nog even stil bij enkele ethische kwesties en reflecteren we kort over enkele belangrijke kwaliteitscriteria van wetenschappelijk onderzoek.

3.2 Een ruimtelijke verkenning van internationale migratie in Vlaanderen

Om de werking van aankomstwijken in Vlaanderen nader te bestuderen, is het allereerst van groot belang dat we zicht krijgen op de ruimtelijke verspreiding van immigratie naar Vlaanderen. Waar vinden we de meeste migranten in Vlaanderen terug en zijn bepaalde nationaliteits- en herkomstgroepen sterker vertegenwoordigd in bepaalde gebieden? De eerste onderzoeksfase van dit doctoraat bestaat dan ook uit een kwantitatieve en cartografische analyse van internationale migratie in Vlaanderen. Op basis van bestaande literatuur en data schetsen we allereerst een globaal beeld van de geografische spreiding van migratie over Vlaanderen en van de recente immigratiestromen naar Vlaanderen. We baseren ons hiervoor op het werk van de voormalige studiedienst van de Vlaamse regering en meer specifiek op de kaarten opgemaakt door Noppe en Lodewijckx (2012) en Lodewijckx (2013).

Na een korte weergave van de algemene migratiestromen in Vlaanderen maken we eigen gedetailleerde kaarten op (op het niveau van de statistische sectoren) die ons in staat stellen om mogelijke concentraties van bepaalde migrantengroepen op wijkniveau te identificeren. In 1970 werd België voor het eerst opgedeeld in statistische sectoren om een gedetailleerd beeld te kunnen opstellen van de socio-economische realiteit van de gemeenten en om de morfologie en de kenmerken van de woningen met grotere nauwkeurigheid in kaart te kunnen brengen. De aanleiding was de Algemene Volks- en Woningtelling van 1970. Naar aanleiding van de daaropvolgende volkstellingen uit 1981 en 2001 (Algemene Socio-Economische Enquête) werd de opdeling uit 1970 licht herzien (Jamagne, 2012). De onderverdeling van het Belgische grondgebied in statistische sectoren werd gemaakt op basis van structuurkenmerken van sociale, economische, stedenbouwkundige of morfologische aard.

De bedoeling was om *“aan beleidsmensen, aan de wetenschappelijke gemeenschap en aan andere gebruikers een beeld te geven van de binnen elke gemeente bestaande demografische, sociale en economische verschillen”* (Jamagne, 2012: 9). De statistische sectoren sluiten relatief dicht aan bij de manier waarop de inwoners zelf hun omgeving opdelen in wijken en vormt in het kader van dit onderzoek dan ook het meest relevante geografische niveau waarvoor data beschikbaar zijn.

De meest recente bevolkingsdata opgesplitst volgens nationaliteitsgroep op wijkniveau waarover we beschikken, dateren uit 2010. De brondata voor deze kaarten werden allemaal verkregen via de voormalige Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR). We bespreken achtereenvolgens de zes grootste nationaliteitsgroepen in Vlaanderen: West-Europeanen, Zuid-Europeanen, Oost-Europeanen, Noord-Afrikanen, Afrikanen (exclusief Noord-Afrikanen) en West-Aziaten. Voor elke groep wordt eerst het aandeel in de totale bevolking op wijkniveau weergegeven voor 2010 en vervolgens wordt telkens de evolutie van het procentuele aandeel tussen 1997 en 2010 weergegeven. Deze evolutie wordt uitgedrukt in het aantal percentagepunten. De klassen werden allereerst ingedeeld volgens de Jenks Natural Breaks classificatie. Deze methode classificeert een dataset in een op te geven aantal klassen met een bepaald statistisch algoritme op een zodanige wijze dat de variatie binnen de klassen minimaal is terwijl de klassen onderling maximaal verschillen. Het grote nadeel aan deze classificatiemethode is dat ze niet geschikt is om kaarten onderling te vergelijken. Daarom pasten we de klassen vervolgens manueel aan zodanig dat de gele kleur overeenstemt met weinig tot geen verandering (een waarde tussen -0,5 en +0,5) en de groene en rode tinten stevast wijzen op respectievelijk een afname of toename van het aandeel inwoners van een bepaalde herkomstgroep (zie figuren 11, 13, 15, 17, 19 en 21). We moeten tevens een kanttekening maken bij het gebruik van nationaliteit om een beeld te krijgen van de evolutie tussen 1997 en 2010 van het aandeel migranten op wijkniveau. Doordat vele migranten in deze periode de Belgische nationaliteit hebben verworven, kan dit een vertekend beeld geven. We zouden immers foutief kunnen concluderen dat het aandeel migranten in een bepaalde wijk zeer sterk is afgenomen. Uiteraard geldt dit minder voor immigranten uit landen die, al dan niet recent, zijn toegetreden tot de Europese Unie. Data over de migranten volgens herkomst zouden deze mogelijke fout kunnen vermijden, maar we beschikken niet over deze data op wijkniveau.

Tot slot maakten we ook kaarten op die de interne migratiepatronen van vreemdelingen (= niet-Belgische nationaliteit) binnen Vlaanderen bekijken. De brondata voor deze kaarten werden opgevraagd bij ADSEI (Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, FOD Economie). De kaarten schetsen allereerst een algemeen beeld van de migratiestromen binnen Vlaanderen op basis van de interne migratiesaldi voor alle gemeenten in het Vlaamse en Brussels Hoofdstedelijk gewest. Welke gemeenten kennen een positief of negatief saldo? Vervolgens bekijken we ook de interne migratiebewegingen van vreemdelingen naar (en vanuit) de grootsteden Brussel, Antwerpen en Gent. We werken hiervoor telkens met

driejaarlijkse gemiddelden (2010-2012) zodat eventuele uitschieters worden afgevlakt. Bovendien berekenen we telkens het migratiesaldo per 1.000 inwoners.

De combinatie van de kaarten die de vestigingspatronen van immigranten in Vlaanderen op wijkniveau weergeven en de kaarten met de verhuisbewegingen van migranten binnen Vlaanderen en Brussel laten ons toe om mogelijke trends en evoluties te detecteren die een eerste aanzet kunnen vormen voor de selectie van de cases voor de verdere – hoofdzakelijk kwalitatieve - fases van het onderzoek.

Uiteraard heeft elke methode ook een aantal beperkingen. De grootste beperking van de eigen kaarten schuilt in het feit dat de data op niveau van de statistische sectoren op het moment van de opmaak enkel beschikbaar waren tot 2010, terwijl we voor het in kaart brengen van de interne verhuisbewegingen enkel beschikten over data tot 2012. Vermits immigratie erg onvoorspelbaar is, zal er dan ook al gauw nood zijn aan een actualisering van de kaarten in dit doctoraat. Daarnaast gaven we eerder al aan hoe het cartografische hoofdstuk vooral moet bekeken worden als een eerste verkennende onderzoeksfase die de caseselectie moet vergemakkelijken. Het hoofdstuk suggereert hier en daar wel een aantal mogelijke oorzaken van de waargenomen ruimtelijke patronen, maar biedt geen concrete verklaringen. Deze verklaringen liggen immers buiten de scope van dit doctoraat.

Tot slot vertonen sommige kaarten een blinde vlek als het gaat over het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Dit kan worden verklaard doordat we de meeste brondata verkregen via de voormalige Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR). Dit is een typisch geval van methodologisch nationalisme¹⁶ waarbij de natiestaat (of in dit geval het gewest) als belangrijkste sociaalpolitieke referentiekader wordt gehanteerd. We trachten dit op te vangen door waar mogelijk ook steeds de data voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest mee te geven. Bovendien wordt de link tussen onze casegebieden en Brussel in het empirische luik van dit doctoraat veelvuldig gelegd.

3.3 Caseselectie

Vooraleer we de gehanteerde kwalitatieve onderzoeksmethoden in dit doctoraat toelichten, staan we hier eerst nog even stil bij de selectiecriteria voor de drie casegebieden waarin het kwalitatieve onderzoek plaats vindt. We selecteerden onze cases op basis van de criteria ‘verstedelijkingsgraad’ en ‘migratietraditie’. Binnen de drie geselecteerde casegebieden (zie hoofdstuk 5) trachtten we een zo divers mogelijke groep migranten te bevragen op het gebied van herkomst, gender en leeftijd. Bovendien richtten we ons op migranten met een eerder lage socio-economische positie. In wat volgt lichten we zowel de criteria toe voor de selectie van onze drie casegebieden als voor de selectie van onze respondenten.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld Wimmer & Glick Schiller (2002).

3.3.1 Criteria casegebieden

3.3.1.1 Verstedelijkingsgraad

We vertrekken in dit doctoraat van de hypothese dat de ruimtelijke specialisatie van bepaalde gebieden in de rol van toegangspoort en transitiezone voor migranten (aankomstwijk) de Vlaamse ruimte *resourceful* maakt voor externe migratie. Hieraan koppelden we meteen ook de (sub)hypothese dat kleinere, niet-grootstedelijke, gemeenten worden gekenmerkt door een mindere mate van ruimtelijke specialisatie, en dus over een minder ontwikkelde aankomstinfrastructuur beschikken in vergelijking met grootstedelijke en meer gevestigde aankomstwijken. We vermoeden immers dat de werking van aankomstwijken sterk samenhangt met de verstedelijkingsgraad.

Eerder (zie §2.2.7) suggereerden we ook dat de verstedelijkingsgraad wel eens een belangrijke impact zou kunnen hebben op de ruimtelijke en maatschappelijke dynamieken die ontstaan ten gevolge van internationale immigratie. De wijk waarin men terecht komt, heeft een belangrijke invloed op het integratietraject van de migrant zelf. Net zoals de kwaliteit van het leven en de mogelijkheden tot participatie aan de maatschappij sterk afhankelijk zijn van de aanwezigheid van etnische netwerken en lokale initiatieven gericht op onthaal, integratie en participatie (Peleman, 2001a, 2002). In de recente wetenschappelijke literatuur is steeds meer aandacht voor immigratie naar kleinere steden en suburbane of landelijke gemeenten. Men uit hierbij vaak de bezorgdheid dat deze nieuwe migrantenbestemmingen in termen van dienstverlening minder sterk zijn uitgerust (Lo, 2011). Bovendien wijzen verschillende auteurs op het feit dat er niet alleen nood is aan meer onderzoek naar migratie in deze kleinere, minder traditionele migrantenbestemmingen in Europa (Barberis en Pavolini, 2015), maar er ook meer aandacht moet zijn voor de lokale context van, en verschillen tussen, kleinere steden en gemeenten met betrekking tot de manier waarop migranten een plaats vinden in de nieuwe samenleving en een zekere mate van inclusie bereiken in publieke instellingen en de publieke ruimte (Miraftab, 2012).

Uit de cartografische analyse van migratie in Vlaanderen (en deels ook Brussel) in dit doctoraat (zie hoofdstuk 4) blijkt duidelijk hoe immigratie ook bij ons lang geen exclusief stedelijk fenomeen meer is. Hoewel de analyse aantoont dat het nog steeds de centrumsteden zijn die het grootste aandeel migranten huisvesten, vinden we ook steeds meer migranten terug in de randgemeenten van de grotere steden. Dit geldt het sterkst voor de rand van Brussel. Deze nieuwe migratietrends sterken ons in onze keuze om ons voor dit onderzoek niet enkel te richten op grootstedelijke wijken. Naast een grootstedelijke wijk, zullen we voor dit onderzoek

ook een kleinstedelijke case en een niet-stedelijke¹⁷ case selecteren¹⁸. Deze verschillen in schaalgrootte laten ons allereerst toe om te onderzoeken in welke mate de effectieve werking van transitiezones afhangt van een centrale positie in stedelijke systemen. Daarnaast biedt het bestuderen van drie verschillende cases ons de mogelijkheid om na te gaan of, en in welke mate, er in de drie gebieden sprake is van ruimtelijke specialisatie. Indien er geen sprake is van ruimtelijke specialisatie, of slechts in beperkte mate, wensen we eveneens na te gaan op welke manier migranten dan wel worden geacommodeerd. De vraag die hierbij belangrijk zal zijn, is welke rol kleinstedelijke of suburbane regio's vandaag spelen in het aankomst- en transitieproces van nieuwkomers in Vlaanderen en welke rol deze regio's in de toekomst zullen spelen. Vast staat immers dat ook kleinere gemeenten in Vlaanderen een steeds diversere bevolking krijgen.

3.3.1.2 Migratiehistoriek

Dit criterium hangt nauw samen met het voorgaande aangezien migratie naar Vlaanderen lange tijd hoofdzakelijk een stedelijk fenomeen was. De Vlaamse grootsteden (Antwerpen en Gent) vierden in 2014 nog '50 jaar migratie'¹⁹. Ook de kleinere centrumsteden vierden mee, maar kenden in de meeste gevallen lange tijd een veel kleinschaligere immigratiestroom die zich hoofdzakelijk beperkte tot de Turkse en Marokkaanse migrantengroepen. Een aantal steden zoals bijvoorbeeld Turnhout en Aalst kennen pas sinds de laatste eeuwwisseling een sterke diversifiëring van hun bevolking. Andere regio's in Vlaanderen zijn lange tijd monoculturele gemeenschappen gebleven en kennen pas de laatste jaren een eerste, vaak plotse, instroom van nieuwkomers uit diverse herkomstgebieden. We kunnen vermoeden dat deze regionale verschillen op het gebied van migratiehistoriek ervoor zorgen dat er in sommige gebieden een veel minder rijke aankomstinfrastructuur is ontstaan dan in andere. Daarnaast is de kans reëel dat ook de lokale kennis om in te spelen op de uiteenlopende noden van een superdiverse bevolking in gebieden met een veel recentere migratiegeschiedenis nog geen tijd heeft gehad om zich te ontwikkelen. We kiezen daarom zowel voor casegebieden met een lange, als casegebieden met een korte, migratietraditie.

¹⁷ Voor de afbakening van grootstedelijke, kleinstedelijke en niet-stedelijke gebieden in Vlaanderen baseren we ons op de VRIND gebiedsindeling (Vlaamse Overheid, 2011). De Vrind-classificatie is een ruimtelijke indeling op basis van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (zie ook: <http://www.statistiekvlaanderen.be/gebiedsindelingen-vrind>).

¹⁸ Voor onze grootstedelijke case focussen we ons op één specifieke aankomstwijk. In de kleinstedelijke en in de niet-stedelijke, meer suburbane/landelijke case richten we ons op het ganse gebied van de desbetreffende gemeente. De ruimtelijke concentratie van migranten is in deze twee laatste cases immers veel minder sterk, waardoor we ervoor opteerden om ons niet te richten op één specifieke wijk, maar op het hele stedelijke/gemeentelijke grondgebied.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld Schoonvaere (2014) over de geschiedenis van de Marokkaanse migratie naar België of de publicatie 'Van overal. Verhalen rond 50 jaar migratie.' (Stad Antwerpen, 2015a) die de stad Antwerpen uitgaf naar aanleiding van de vieringen in het kader van 50 jaar migratie.

3.3.2 Criteria respondententen

3.3.2.1 *Socio-economische positie*

Migratie kent vele gezichten. De groep migranten wordt gekenmerkt door een zeer grote heterogeniteit waardoor ook de ruimtelijke implicaties voor Vlaanderen sterk verschillen naargelang het type migratie en het type migrant. De grote groep expats en eurocraten in de rand van Brussel stelt het ruimtelijk (maar zeker ook het woon-) beleid in Vlaanderen voor heel wat andere uitdagingen dan de zeer diverse groep migranten in de 19e-eeuwse gordels van steden zoals Brussel, Antwerpen, Gent, Luik, Charleroi,... We kiezen er in dit onderzoek echter voor om in te zoomen op het aankomst- en transitieproces van de groep migranten met een eerder laag socio-economisch statuut. We veronderstellen immers dat welgestelde migranten voldoende eigen middelen hebben om hun onthaal zelf te organiseren via de marktwerking. Armere migranten zijn voor hun aankomst- en transitieproces veel sterker aangewezen op de overheid en op familiale en etnische netwerken.

3.3.2.2 *Herkomst en verblijfsstatuut*

Daarnaast selecteren we voor elk van de drie cases een zo divers mogelijke groep respondenten met betrekking tot herkomst en verblijfsstatuut. Zo trachten we allereerst tijdens het onderzoek in de drie casegebieden ook expliciet aandacht te hebben voor asielzoekers en mensen zonder wettig verblijfsstatuut. Deze groep wordt in onderzoek naar migratie nog al te vaak onderbelicht, mede omwille van het feit dat deze groep niet altijd even makkelijk te bereiken is. Daarnaast zorgen we er tijdens de kwalitatieve onderzoeksfase ook voor dat bepaalde herkomstgroepen niet oververtegenwoordigd zijn. Op die manier willen we een zicht krijgen op de diverse realiteit van migratie binnen België en wensen we de vele verschillende aankomst- en transitietrajecten van migranten uit diverse herkomstregio's te verkennen. Het feit dat we ons niet slechts op een heel beperkt aantal herkomstgroepen hebben gericht, heeft als nadeel dat we hierdoor uiteraard geen uitspraken kunnen doen over de mate waarin de dagelijkse werking van transitiezones - en beschikbare bronnen aanwezig in deze transitiezones – verschillen naargelang de herkomstregio. Indien het de bedoeling geweest zou zijn om vergelijkend onderzoek te doen, en bijvoorbeeld de aankomsttrajecten van migranten uit herkomstregio A met herkomstregio B te vergelijken, hadden we hoe dan ook voor een heel andere onderzoeksopzet moeten kiezen.

3.3.2.3 *Gender en leeftijd*

Tot slot proberen we in de mate van het mogelijke ook het genderevenwicht te bewaken en trachten we binnen onze groep respondenten een zo groot mogelijke diversiteit te bereiken op het gebied van leeftijd. We kunnen er immers vanuit gaan dat de noden van jonge, soms

nog schoolgaande of studerende (al dan niet alleenstaande) migranten op heel wat vlakken zullen verschillen van de noden van al wat oudere migranten (al dan niet met kinderen).

3.4 Een mix van kwalitatieve onderzoekstechnieken: motivering en toelichting

Op basis van de centrale onderzoeksvragen en rekening houdende met het verkennende karakter werd voor het grootste deel van het uitgevoerde onderzoek voor dit doctoraat gebruik gemaakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden. Eerder gingen we al dieper in op de achterliggende motieven voor onze keuze voor kwalitatief onderzoek (zie §3.1). Het onderzoek in de drie casestudiegebieden (Antwerpen-Noord, Aalst en Liedekerke) is voornamelijk gebaseerd op een combinatie van semi-gestructureerde diepte-interviews en focusgroepen. Deze werden voorafgegaan door een documentanalyse van lokale en bovenlokale (sociale en ruimtelijke) beleidsdocumenten en krantenberichten. Zo kon ook de rol van de beleidsactoren op de verschillende beleidsniveaus worden bestudeerd voor de *resourcefulness* van de desbetreffende casegebieden. Waar relevant vullen we de interviews en focusgroepen ook aan met kwantitatieve gegevens met betrekking tot de cases (bevolkingscijfers, cijfers over verhuisintensiteit, leegstand, data met betrekking tot tewerkstelling en ondernemerschap, etc.).

In een laatste fase toetsen we de eerder verworven resultaten af bij experts uit het veld tijdens een workshop rond het thema ‘Aankomstwijken’ en trachten we deze te vertalen naar mogelijke beleidsrelevante resultaten en aanbevelingen. De bedoeling van deze workshop is om de overgang te maken van de analytische fase in dit doctoraat naar een meer toepassingsgericht luik waarin we concrete actiegerichte voorstellen doen om de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte te verhogen.

Onderzoek in de drie cases verliep niet simultaan. We startten het onderzoek in de case Antwerpen-Noord, en begonnen pas na afronding van de analyse aan het onderzoek in Aalst en vervolgens Liedekerke. Deze manier van werken bood ons de nodige tijd om alle resultaten uit de eerste case te verwerken en de focus van het onderzoek waar nodig bij te sturen. Degelijk casestudie onderzoek moet immers worden beschouwd als een iteratief proces waarbij theorievorming en analyse van data elkaar tijdens het onderzoek continue afwisselen (Corbin en Strauss, 1990; Yin, 2014)²⁰.

²⁰ Hoewel casestudie onderzoek sterk aanleunt bij de principes en premissen van de ‘Grounded theory’-benadering van Glaser en Strauss (1967), wordt het onderzoek voor dit doctoraat niet volledig gevoerd volgens de regels van de Grounded Theory (een benadering die overigens sterk voortbouwt op het Symbolisch Interactionisme dat mee vorm kreeg door het werk van Park en Burgess, twee grondleggers van de Chicago School, zie ook Corbin en Strauss (1990)).

3.4.1 Interviews en focusgroepen

Om te kijken welke elementen aanwezig zijn in de geselecteerde cases die de aankomst van nieuwkomers uit het buitenland faciliteren of vergemakkelijken en welke rol de verschillende organisaties en netwerken, maar ook het lokale bestuur en de hogere overheden hierin kunnen vervullen, organiseerden we allereerst interviews met experts en bevoorrechte getuigen uit het middenveld. Dit betekent dat de analyse in dit doctoraat in sterke mate is gebaseerd op de inschatting van de bevraagde experts en bevoorrechte getuigen over de manier waarop aankomstwijken precies werken en niet op basis van een objectieve analyse van de impact van ruimtelijke specialisatie op de sociale mobiliteit van migranten. Het grote voordeel van deze werkwijze is allereerst dat interviews ons toelaten om bepaalde motieven, overtuigingen en visies naar boven te halen op een flexibele manier, en ons doorgaans rijke en gedetailleerde informatie bieden (Bryman, 2008). Aan de hand van interviews met belangrijke spelers in het veld (en met migranten zelf, zie verder) krijgen we ook een diepere, meer gelaagde analyse en komen onverwachte factoren, die mogelijk een invloed hebben op het aankomst- en transitieproces van migranten, mee in beeld. Het nadeel is dat we de precieze impact van de verschillende genoemde factoren op de werking van aankomstwijken en de kansen voor sociale mobiliteit niet exact kunnen inschatten.

De interviews met experts en bevoorrechte getuigen uit het veld waren allen gebaseerd op dezelfde thema- en vragenlijst (zie bijlage A), maar voor elke respondent binnen deze groep werd de lijst aangevuld met een aantal context-specifieke en functie-gebonden vragen. Er werd telkens gepeild naar de visie van de respondent op immigratie en de uitdagingen die dit met zich meebrengt in het desbetreffende casegebied, naar de specificiteit van het casegebied en naar de volgens hen meest geschikte manieren om de toegang tot de bredere samenleving voor nieuwkomers te garanderen. Analooq aan de theorie over de sociaal-economische integratiesferen van Polanyi (1968) werd ook gepeild naar de visie op de thema's economie en ondernemerschap, onderwijs, huisvesting en (in)formele hulp. Daarnaast werd er tijdens de interviews ook steeds aandacht besteed aan een aantal thema's die we eerder reeds centraal stelden in onze definitie van *resourcefulness*, zoals de organisatie van de fysieke ruimte en de lokalisering van functies, de verdeling van materiële en andere hulpmiddelen, de ongelijke kwetsbaarheid van sociale groepen en individuen, sociale netwerken en lokale kennis.

Om ook naar de beleving en de visie van migranten in de drie casegebieden te peilen, organiseerden we zowel interviews als focusgroepen met migranten. Deze gesprekken (interviews/focusgroepen) focussen zich vooral op de gelokaliseerde diensten en functies waar nieuwkomers beroep op doen. De gesprekken starten steeds met aantal openingsvragen waarbij we migranten vragen naar hun thuisland en afgelegde migratietraject. Dit geeft ons de mogelijkheid om de levensloopbaan van de respondent in relatie tot haar/zijn aankomst te analyseren. Hierbij gaat specifieke aandacht naar de vraag hoe en waarom zij in het desbetreffende casegebied terecht zijn gekomen en hoe zij voor zichzelf een plaats trachten te veroveren in de lokale, maar ook ruimere, maatschappij. Vervolgens baseert elk interview

of groepsgesprek zich op dezelfde thema- en vragenlijst (zie bijlage A). Deze werd echter doorheen het onderzoekstraject, op basis van nieuwe inzichten die tijdens eerdere interviews en focusgroepen werden verworven, aangepast en bijgestuurd. Het is de bedoeling dat elk thema besproken wordt tijdens de interviews en focusgroepen, zonder dat daarom elke vraag gesteld moet worden. De respondenten hebben met andere woorden de vrijheid om te vertellen en te reflecteren over de naar voor geschoven thema's en worden ook aangemoedigd om zelf andere relevante thema's aan te brengen. Net zoals bij de bevoorrechte getuigen baseerden we de vragenlijst opnieuw op het theoretisch kader. We bespreken deze thema's echter niet op een abstract niveau, maar vragen steeds naar de ervaringen van de migranten zelf. De focus ligt hierbij op de overlevingsstrategieën opgedeeld volgens de drie integratiesferen. De vragen hebben dus steeds betrekking op hun dagelijkse situatie: marktruil (formele en informele economie, huisvesting, ...), herverdeling (sociale en andere voorzieningen, sociale huisvesting, onderwijs,...) en wederkerigheid (solidariteit, sociale netwerken en het verenigingsleven). Zo komen volgende vragen aan bod: Hoe was het om aan de nodige verblijfs- en arbeidsdocumenten te geraken, een woning en werk te zoeken of een school voor de kinderen? Kunnen ze op formele of informele hulp rekenen? Wat zijn hun sociale en ruimtelijke ambities? Van welke diensten en voorzieningen maken zij gebruik? Etc. Elke nieuwkomer wordt ook gevraagd om aan het begin of einde van het gesprek een aantal basisgegevens in te vullen via een beknopt drop-off formulier. Voor het interview (of groepsgesprek) van start gaat, worden alle respondenten ook geïnformeerd over de opzet van het onderzoek en wordt hen absolute anonimiteit gegarandeerd.

In totaal bevroegen we 94 respondenten in de periode maart 2013 - november 2015 via interviews en/of focusgroepen en via de organisatie van een workshop rond het thema aankomstwijken (zie ook §3.4.2). 30 expert-respondenten (beleidsmakers, experts ruimtelijke ordening, lokale ambtenaren, sociaal werkers, medewerkers uit het middenveld, etc.) en 24 personen van vreemde herkomst werden bevraagd door middel van diepte-interviews. In de eerste case, Antwerpen-Noord, interviewden we ook enkele etnische ondernemers. Daarnaast organiseerden we in de casegebieden Aalst en Liedekerke ook telkens twee focusgroepen met personen van vreemde herkomst (zie verder voor redenen voor deze keuze). Hieraan namen in totaal nog eens 24 respondenten deel (waarvan 6 personen ook deelnamen aan een individueel interview). Onderstaande tabel geeft een overzicht van de gebruikte methoden en het aantal respondenten.

Tabel 1: Overzicht methoden

	Deelnemers
Interviews experts en bevoorrechte getuigen	30
Interviews en focusgroepen migranten*	42
Expertenworkshop Aankomstwijken	22
Totaal	94

*= 24 individuele interviews (waarvan 7 etnische ondernemers) + 24 deelnemers focusgroepen (waarvan 6 ook deelnamen aan een individueel interview)

Aanvankelijk lag de focus bij de groep personen van vreemde herkomst op migranten die relatief recent (= in 2005 of later) in België zijn toegekomen. Voornamelijk in de gemeente Liedekerke, dat voor heel wat personen van vreemde herkomst niet de eerste plaats van aankomst vormt in België, bleek het echter erg moeilijk om ons uitsluitend te richten op migranten die slechts een tiental jaar in België verbleven. Hier woonde circa de helft van de bevroegde respondenten al voor een aanzienlijk langere tijd in België (zie tabel 2). We zijn ons ervan bewust dat er bezwaren kunnen rijzen bij het bestempelen van deze respondenten als 'migrant'. Verschillende statistieken (zoals hoge armoedecijfers bij migranten, cijfers over etnostratificatie en segregatie op de arbeidsmarkt, etc.) en wijdverspreide discriminatie tonen echter aan hoe België nog steeds erg slecht scoort op Europees niveau als het gaat over de socio-economische integratie van immigranten (inclusief immigranten van de tweede generatie) (Eurostat, 2011, 2017). Jammer genoeg is het integratieproces in België voor heel wat migranten hierdoor een erg traag proces en ervaren migranten van de tweede of zelfs derde generatie soms nog dezelfde moeilijkheden als immigranten die net toekomen. We besloten dan ook om deze groep respondenten mee in ons onderzoek op te nemen. Ook in Antwerpen-Noord interviewden we een aantal migranten die reeds langere tijd in België wonen. Hier ging het echter vaak om sleutelfiguren binnen de eigen etnische gemeenschap. Dit zijn vaak personen die reeds lange tijd in de betreffende gemeente wonen en hier een bepaalde verantwoordelijkheid hebben opgenomen binnen de hulpverlening naar migranten toe. Tot slot hebben we ons, zoals eerder gesteld, specifiek voor de case Antwerpen-Noord ook gericht op de groep etnische ondernemers. Tabel 2 geeft een summier overzicht van de respondenten die we bevroegen door middel van interviews en/of focusgroepen. We geven voor de personen van vreemde herkomst ook telkens het jaar van aankomst in België weer (voor zover dit bekend is).

Tabel 2: Overzicht respondenten interviews en focusgroepen

A. Experten					C. Inwoners van vreemde herkomst				
Organisatie/affiliatie	Geslacht				Herkomst	Geslacht	Leeftijd	In België sinds	1ste woonplaats België
Ambtenaar Stad Antwerpen	V				Antwerpen-Noord				
Vrijwilligster buurtcomité Antwerpen	V				China	M	50-60	1968	Antwerpen Noord
Architect	M				Marokko	V	40-50	1993	Brussel
Professor Ruimtelijke planning	M				Georgië	M	36	2010	Asielcentrum Lanaken
Sociaal wetenschapper	M				China	V	34	2010	Antwerpen Noord
Straathoekwerker Antwerpen	M				Guinee	M	51	1993	Asielcentrum Brussel
Dokter wijkgezondheidscentrum Antwerpen	V				Tibet	V	35	2011	Asielcentrum Menen
Ambtenaar Stad Antwerpen	M				Tsjetsjenië	M	34	2005	Asielcentrum Broechem
Coördinator buurtcentrum Antwerpen	M				Guinee	V	32	2008	Asielcentrum Yvoir
Schepen Stad Antwerpen	M				Marokko	V	51	2004	Antwerpen Noord
Coördinator Katholieke hulpverleningsorganisatie A'pen	V				Aalst				
Coördinator vluchtelingenorganisatie Antwerpen	V				Syrië	M	42	2012	Asielcentrum Yvoir
Woordvoerder wijkcomité Aalst	M				Mali	M	21	2010	Brussel
Jeugdwerker Stad Aalst	V				Syrië	M	29	2010	Herzele
Medewerker wijkgezondheidscentrum Aalst	M				Afghanistan	M	19	2011	Brussel
Stichter socio-culturele organisatie Aalst	M				Rwanda	M	39	2013	Aalst
Buurtwerker Aalst	M				Syrië	M	43	2011	Asielcentrum Arendonk
Zorgcoördinator basisschool Aalst	V				Polen	V	n/a	2010	Erondegem
Directeur basisschool Aalst	V				Griekenland	M	30-40	2013	Aalst
Medewerker OKAN Aalst	V				Congo	V	n/a	n/a	Brussel
Medewerker openbare instelling Aalst	M				Syrië	V	25-29	2015	Aalst
Ambtenaar stad Aalst	V				Polen	V	n/a	2010	Aalst
Woordvoerder Sub-Saharaanse organisatie Aalst	M				Liedekerke				
Schepen stad Aalst	M				Rwanda	V	30	1999	Denderleeuw
Deskundige onthaalbeleid nieuwkomers Aalst	V				Mauritanië	M	43	2010	Brussel
Ambtenaar stad Aalst	M				Nigeria	V	30-40	2005	Brussel
Ambtenaar Liedekerke	M				Filipijnen	V	20-30	2013	Liedekerke
Schepen Liedekerke	M				Marokko	V	44	1971	Charleroi
Ambtenaar Liedekerke	M				Thailand	V	20-30	2010	Liedekerke
Medewerker openbare instelling Liedekerke	V				Rusland	V	40-50	1999	Oostende
B. Etnische ondernemers (Antwerpen-Noord)					Congo	V	49	2002	Antwerpen
Land van herkomst	Geslacht	Leeftijd	Type	Actief sinds	Colombia	V	40-50	1990	Brussel
China	M	n/a	Bakkerij	2014	Roemenië	V	30-40	2004	Affligem
Thailand	V	45	Haarsalon	2014	Kameroen	V	32	n/a	Brussel
Nigeria	V	36	Kruidenier	2006	Spanje	V	51	1970	Brussel
Turkije	M	53	DIY-zaak	1992	Marokko	V	30-40	2005	Brussel
Marokko	M	48	Viswinkel	1997	Afghanistan	V	20-30	2009	Dilbeek
Marokko	M	35	Groentewinkel	1996	Rwanda	V	25	2000	Brussel
Turkije	M	20	Tapijtenzaak	2012					

Alle interviews en focusgroepen werden opgenomen en integraal uitgetypt. Voor we de interviews opnamen, hebben we steeds toestemming gevraagd aan de respondent. Enkel de interviews met de etnische ondernemers in Antwerpen-Noord werden niet opgenomen. Hier stapte ik in een aantal centraal gelegen winkellussen in Antwerpen-Noord diverse winkels binnen en vroeg ik de winkeliers of ik hen een aantal vragen mocht stellen. Om hen niet af te schrikken, haalde ik hier geen bandrecorder boven, maar nam ik notities en vulde ik deze meteen na het interview verder aan. De interviews en focusgroepen werden alle geanalyseerd met behulp van NVivo 10-software. De interviews vonden plaats bij de respondenten thuis, in het lokale buurtcentrum of de openbare bibliotheek (in het geval van de respondenten van vreemde herkomst) en op de werkplek van de respondenten (in het geval van de experts en bevoorrechte getuigen).

Zoals eerder aangegeven werden migranten in Aalst en Liedekerke ook bevraagd door middel van focusgroepen. Robert K. Merton, die wel eens omschreven wordt als de grondlegger van de focusgroep als onderzoekstechniek (Mortelmans, 2007), omschrijft het organiseren van een focusgroep als een manier om een groep respondenten die iets soortgelijks hebben meegemaakt gezamenlijk te interviewen (Merton en Kendall, 1946). De keuze om in Aalst en Liedekerke, naast interviews met migranten, ook een aantal focusgroepen te organiseren was zowel pragmatisch als inhoudelijk. Focusgroepen hebben immers als voordeel dat ze vaak meer inzicht kunnen verschaffen in de werkelijke denkwijzen van respondenten over bepaalde thema's (Stewart en Shamdasani, 2014). Respondenten treden tijdens een focusgroep immers in interactie met elkaar, delen bepaalde attitudes en ervaringen, beamen bepaalde stellingen of gaan met elkaar in discussie (Berg, 2004). Op die manier kan de onderzoeker dieper graven naar de achterliggende redenen voor bepaalde percepties, meningen of fenomenen. Bovendien kwam de vraag ook vanuit de respondenten zelf. Aanvankelijk was het idee om, analoog aan de werkwijze in Antwerpen-Noord, migranten die wekelijks deelnemen aan conversatiegroepen Nederlands uit te nodigen voor een 1-op-1 interview. De deelnemers aan de conversatiegroepen Nederlands in Aalst wilden echter graag in groep over hun ervaringen in België spreken. Vele migranten gaven zelf duidelijk aan dat ze een groepsgesprek verkozen boven een 1-op-1 interview, aangezien deze eerste onderzoeksmethode voor hen als minder intimiderend werd ervaren. Dit had twee redenen. Allereerst kenden de deelnemers elkaar al van eerdere conversatiegroepen Nederlands, waardoor een groepsgesprek voor velen erg vertrouwd aanvoelde. Ten tweede associeerden sommige respondenten een 1-op-1 interview eerder met een verhoor waarbij ze bang waren om niet de 'juiste' dingen te zeggen²¹. Na enkele succesvolle focusgroepen in

²¹ Zeker voor migranten die slechte ervaringen hebben gehad met overheden of politieke en gerechtelijke instanties (in België of in het land van herkomst) kan een 1-op-1 interview negatieve associaties oproepen.

Aalst, besloten we om ook in Liedekerke een aantal focusgroepen te organiseren volgens dezelfde werkwijze. Het feit dat de migranten in deze groepen reeds vertrouwd waren met elkaar, kwam de openheid van de gesprekken sterk ten goede. Ook uit ander onderzoek blijkt dat respondenten in focusgroepen vaak makkelijker overgaan tot het delen van meer persoonlijke ervaringen dan in een klassiek 1-op-1 interview (Wilkinson, 2004). We mogen echter niet in de val trappen om focusgroepen simpelweg te beschouwen als een efficiënte, tijdbesparende manier om kwalitatieve face-to-face interviews te vervangen (Mortelmans, 2007). Focusgroepen moeten immers steeds op groepsniveau worden geanalyseerd en niet op het individueel niveau. Daarom vroeg ik telkens aan de deelnemers van de focusgroepen of ik hen op een ander moment ook individueel mocht interviewen. Hier gingen zes deelnemers op in. Deze interviews brachten bijkomende en dikwijls meer gedetailleerde informatie naar boven over de manier waarop de respondenten al dan niet toegang verkregen tot de arbeidsmarkt, huisvesting en een lokaal/bovenlokaal sociaal netwerk. Bovendien interviewden we zowel in Aalst als Liedekerke ook een aantal migranten en sleutelfiguren (van vreemde herkomst) binnen de gemeenschap waarmee we op een andere manier in contact kwamen (en die dus niet deelnamen aan de focusgroepen).

3.4.2 Expertenworkshop ‘Aankomstwijken’

Tot slot organiseerden we in het najaar van 2015, in de laatste fase van het onderzoek, een expertenworkshop over het thema ‘Aankomstwijken’. De bedoeling van deze workshop is om de eerder verworven resultaten af te toetsen en te vertalen naar mogelijke beleidsrelevante resultaten en aanbevelingen. Tweeëntwintig experts op het gebied van wonen, ruimtelijke ordening, buurtwerking, sociaal-ruimtelijke planning, etc. namen deel aan de workshop²². Onder de deelnemers bevonden zich zowel experts die actief waren op het Vlaamse bestuursniveau als op het lokale niveau. Zo nodigden we ook respondenten uit die werkzaam waren in de drie casestudiegebieden (Antwerpen, Aalst en Liedekerke). In deze workshop werden de deelnemers uitgedaagd om te reflecteren over zes thema’s die werden gedistilleerd uit de onderzoeksresultaten. Het gaat over de volgende thema’s:

- (1) Belang van wijkgebonden of lokale dienstverlening;
- (2) Ruimte voor ondernemerschap;
- (3) Inplanting wijkcentra of buurtwerking;
- (4) Woonaanbod;

²² Zie voor een volledige deelnemerslijst ‘Tabel 10’ in bijlage.

(5) Ruimte voor middenveldorganisaties, inclusief zelforganisaties;

(6) Regelluwe omgeving.

Na de workshop werden deze thema's samengevoegd tot vijf thema's die verder in dit doctoraat, samen met de resultaten van het empirische onderzoek in de drie casegebieden, als basis dienen voor de ontwikkeling van een strategisch sociaal-ruimtelijk concept (zie hoofdstuk 8). Met dit concept willen we allereerst bijdragen aan de visievorming in Vlaanderen rond het thema 'migratie en ruimtelijke planning'. Daarnaast wensen we de verschillende besturen en (sociaal-)ruimtelijke planners in Vlaanderen een aantal concrete tools en beleidsaanbevelingen aan te reiken die hen kunnen helpen in de verdere uitbouw van een sociaal-ruimtelijk beleid dat mee bijdraagt aan de integratie van migranten. Het strategisch sociaal-ruimtelijk concept moet dus worden gezien als een concept dat de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte ten aanzien van fluctuerende externe migratiestromen mee wenst te versterken.

Tot slot mag het belang van deze workshop voor het aftoetsen van onze resultaten, die voortkwamen uit het onderzoek in onze drie casegebieden, niet worden onderschat. De workshop vormde immers het uitgelezen moment om samen met experts uit het veld te reflecteren en discussiëren over onze onderzoeksresultaten en fungeerde als dusdanig ook als nuttig feedbackmoment. Zeker bij casestudie onderzoek, waarbij vaak wordt gevreesd dat de onderzoeker te weinig aandacht besteedt aan resultaten die zijn/haar hypothese tegenspreken (zie ook verder), zijn momenten van terugkoppeling onontbeerlijk (Flyvbjerg, 2006; Yin, 2014).

3.5 Onderzoeksethiek en kwaliteitsbewaking

We sluiten dit methodologische hoofdstuk af met enkele reflecties over een aantal essentiële ethische richtlijnen en belangrijke kwaliteitsvoorwaarden voor wetenschappelijk onderzoek.

Wat de onderzoeksethiek betreft, heeft elke sociaal wetenschapper een ethische verplichting ten opzichte van zijn/haar collega's, de onderzoekspopulatie en de bredere samenleving (Berg, 2004). Onderzoekers binnen de sociale wetenschappen graven immers vaak in het persoonlijke leven van hun respondenten. Eén van de grootste prioriteiten van een onderzoeker moet dan ook liggen bij het respecteren en waarborgen van de rechten, de privacy en het welzijn van zijn/haar respondenten (Berg, 2004; Bryman, 2008). Er zijn een aantal zaken die ervoor kunnen zorgen dat sociaalwetenschappelijk onderzoek op een ethisch correcte manier gebeurt, zoals het garanderen van vertrouwelijkheid en anonimiteit, de bescherming van de verzamelde data en het correct informeren van de betrokken respondenten (*informed consent*).

Om de privacy en anonimiteit van de respondenten in ons onderzoek te waarborgen en hen te garanderen dat alles wat ze vertellen vertrouwelijk blijft, zorgen we er allereerst voor dat elke respondent, van zodra het interview of de focusgroep is afgelopen, een pseudoniem krijgt toegewezen. Audiofiles en transcripts worden steeds opgeslagen onder het toegewezen pseudoniem. De ingevulde lijst met contactgegevens, de eigen naam en adresgegevens ('drop-offs') worden losgekoppeld van het verzamelde datamateriaal, zodat persoonlijke gegevens niet meer gelinkt kunnen worden aan bepaalde uitspraken. Daarnaast wordt in de onderzoekswereld vaak gewerkt met een zogenaamde 'geïnformeerde toestemming' (*informed consent*) (Mortelmans, 2007). Dit gebruik houdt in dat elke respondent expliciet zijn toestemming geeft om deel te nemen aan het onderzoek en door zijn/haar handtekening te zetten ook aangeeft op de hoogte te zijn van de mogelijke risico's verbonden aan het onderzoek (Berg, 2004). Het nadeel van dit gebruik is dat het vaak ook net respondenten afschrikt. Ze moeten allereerst hun (eigen) naam en handtekening zetten, maar krijgen soms ook het (al dan niet valse) gevoel dat ze (te) veel risico lopen. Risico's die ze soms zelf moeilijk kunnen inschatten en daardoor mogelijks door hen groter worden voorgesteld dan ze in werkelijkheid zijn. Vooral bij het gebruik van op bandrecorder opgenomen diepte-interviews wordt daarom vaak gewerkt met 'impliciete toestemming' (*implied consent*) (Berg, 2004). Na een korte uitleg van het doel van het onderzoek, vragen we aan onze respondenten of ze nog steeds willen deelnemen aan het onderzoek en of ze akkoord gaan met een audio-opname van het interview. Dit is ook het moment waarop we onze respondenten nog eens op het hart drukken dat hun gegevens met de nodige vertrouwelijkheid, en met respect voor hun privacy, zullen worden behandeld. Enkel bij de expert-respondenten, kregen we vaak de reactie dat dat voor hen niet belangrijk was. Zij zijn vanuit hun functie uiteraard vertrouwd met het geven van interviews²³. Aangezien sommige beleidsmakers of bevoorrechte getuigen echter wel op hun anonimiteit gesteld zijn, kiezen we ervoor om alle expert-respondenten niet bij naam te noemen, maar eerder hun functie te vernoemen. Bij citaten van respondenten voor wie de functieomschrijving mogelijks toch veel zou kunnen onthullen, houden we in de mate van het mogelijke de functieomschrijving extra vaag. In uitzonderlijke gevallen werden namen van organisaties of persoonlijke voornaamwoorden die de identiteit van de respondent zouden kunnen verhullen, in de citaten weggelaten of aangepast. We kunnen echter niet volledig uitsluiten dat sommige bevoorrechte getuigen of beleidsmakers louter door hun visie of typerende uitspraken door andere collega's in het veld toch herkenbaar zouden kunnen zijn. Dit valt moeilijk te vermijden en is vaak eigen aan expertinterviews. Echter, wanneer expert-respondenten aangeven volledig anoniem te willen blijven, gebruiken we geen letterlijke citaten die de identiteit van de respondent mogelijks zouden kunnen onthullen. De deelnemers aan de workshop

²³ Zie voor meer info over expertinterviews bijvoorbeeld Bogner, Littig en Menz (2009).

rond 'Aankomstwijken' worden tot slot (met hun toestemming) allen bij naam genoemd. In de rapportage van de workshop worden echter op geen enkel moment individuele uitspraken of opinies gekoppeld aan een bepaalde persoon.

Wat de kwaliteitsvereisten betreft, dient kwalitatief onderzoek, en meer specifiek het gehanteerde multiple-case study design, net zoals elke andere wetenschappelijke onderzoeksmethode te voldoen aan een aantal kwaliteitscriteria. Zonder dieper in te gaan op de hele discussie tussen aanhangers van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden en de verschillende invullingen van de drie basiskwaliteitscriteria (betrouwbaarheid, validiteit en generaliseerbaarheid) (zie bijvoorbeeld Hammersley, 1992; Seale, 1999; Bryman, 2008), staan we hier kort even stil bij de manier waarop we de kwaliteit in ons onderzoek trachten te waarborgen.

Laten we allereerst even kijken naar het kwaliteitscriterium betrouwbaarheid. De invulling van het concept betrouwbaarheid ligt bij kwalitatief onderzoek anders dan in de klassieke betekenis waarbij objectiviteit en verifieerbaarheid centraal staan (Billiet en Waage, 2003). Belangrijk bij kwalitatief onderzoek is het onderscheid tussen interne en externe betrouwbaarheid (Mortelmans, 2007; Bryman, 2008). Interne betrouwbaarheid kan het gemakkelijkst worden gewaarborgd in een team van onderzoekers waarbij meerdere onderzoekers data verzamelen binnen dezelfde setting en zo dus hun resultaten kunnen vergelijken. Dit is bij doctoraatsonderzoek in de praktijk doorgaans onmogelijk. De interne betrouwbaarheid kan echter wel worden verhoogd door zoveel mogelijk open kaart te spelen en externen toegang te geven tot het basismateriaal. Externe betrouwbaarheid gaat over de vraag of een andere onderzoeker, die hetzelfde casestudie onderzoek uitvoert, tot dezelfde resultaten komt. Deze vorm van betrouwbaarheid kan worden verhoogd door elke onderzoekstap zeer duidelijk en grondig te documenteren (Yin, 2014). In dit onderzoek trachten we aan deze kwaliteitseis tegemoet te komen door te vertrekken vanuit een vaste topiclijst voor de interviews²⁴ (aangevuld met context-specifieke vragen), eenzelfde basis-codeboom bij het analyseren van de interviews, focusgroepen en experten-workshop en het creëren van een database per casestudie.

Validiteit in kwalitatief onderzoek wordt vaak vertaald als de 'geloofwaardigheid' van de interpretaties die door de onderzoeker zijn gemaakt op basis van de verzamelde data. De vraag die hier centraal staat is of er een goede match is tussen de observaties van de onderzoeker en de theoretische argumenten die hieraan worden gekoppeld (Bryman, 2008). In ons onderzoek trachten we de validiteit te garanderen door in sterke mate in te zetten op triangulatie van data (zie §3.2 en §3.4). Zoals we eerder zagen is dit een belangrijk kenmerk van een multiple-case study onderzoeksdesign (Yin, 2014). Een andere methode om de validiteit te verhogen bestaat uit het vragen

²⁴ Zie ook bijlage A.

van feedback op de onderzoeksresultaten bij sleutelinformanten (Flyvbjerg, 2006). Een terugkoppeling naar onze respondenten van vreemde herkomst was omwille van praktische redenen niet gemakkelijk te realiseren. Door het organiseren van een experten-workshop lasten we echter wel een belangrijk feedbackmoment in waarbij we de eerder verworven resultaten bij een brede groep actoren konden aftoetsen en tegelijkertijd op zoek gingen naar ervaringen vanuit het veld die onze onderzoeksresultaten mogelijks tegenspraken.

Een laatste kwaliteitscriterium is generaliseerbaarheid. Bij kwalitatief onderzoek is het belangrijk te beseffen dat er gestreefd wordt naar theoretische generaliseerbaarheid en dus niet naar transfereerbaarheid van de onderzoeksresultaten naar een ganse populatie ('statistische generaliseerbaarheid') (Lewis en Ritchie, 2003). Hoewel het empirische onderzoek in onze drie casegebieden ons heel wat nieuwe inzichten biedt over de manier waarop deze gebieden zich specialiseren in de rol van toegangspoort en transitiezone voor migranten, zijn de gevonden resultaten niet automatisch overdraagbaar naar andere cases. Wel biedt het onderzoek voldoende inzichten die ons toelaten te reflecteren over de theoretische vertrekpunten waarvan we vertrokken voor dit onderzoek. Bovendien zorgen diezelfde theoretische vertrekpunten ervoor dat we onze cases zo selecteerden (cf. het eerder genoemde 'theoretical sampling', zie §3.1) dat ze ons toelaten te reflecteren over gevonden resultaten die mogelijks afwijken van de bestaande theorieën rond de werking van aankomstwijken of wijzen op de nood aan aanpassingen aan het bestaande model van de stedelijke transitiezone.

4 Een cartografie van migratie in Vlaanderen

De internationale immigratiestromen vormen een belangrijke demografische uitdaging voor het Vlaamse beleid. De manier waarop de diverse overheden hier mee dienen om te gaan, is al decennialang het onderwerp van menige discussie. Zo verschijnen op regelmatige basis rapporten over de stand van zaken van de internationale migratie naar Vlaanderen (zie bijv. Pelfrene, 2004; Martiniello et al., 2010; Lodewyckx, Wets en Timmerman, 2011; Wets en Pauwels, 2011; Noppe en Lodewijckx, 2012; Lodewijckx, 2013). De wetenschappelijke literatuur is uitgebreid en het publieke debat focust zich - naast het fenomeen van de toenemende superdiversiteit in de steden (Geldof, 2013; Maly, Blommaert en Yakoub, 2014) - al decennialang op de maatschappelijke positie van migranten en het daarmee samenhangende integratievraagstuk. Vanuit ruimtelijk oogpunt wordt er hierbij gefocust op de sociaal-ruimtelijke segregatie van de diverse migrantengroepen en de hieruit resulterende concentratiewijken. Beleidsmatig wordt dit maatschappelijke debat, zoals eerder gesteld, weerspiegeld in het stedelijke sociale mix-beleid (Oosterlynck et al., 2012).

Als het gaat om internationale immigratie naar Vlaanderen blijft een groot aantal ruimtelijke vraagstukken echter nog sterk onderbelicht. Welke interne migratiepatronen vertoont de nieuwe generatie immigranten eens ze zich vestigen binnen Vlaanderen en hebben bepaalde herkomstgroepen een ruimtelijke voorkeur? Is hun eerste woonplaats in de regel doorgaans de stad, of vestigen zij zich ook vaker in de buitenwijken of in meer ruraal gebied? En hoe transformeert de ruimtelijke organisatie van een gebied onder invloed van een groeiende internationale gemeenschap?

Het ruimtelijke aspect van demografische processen zoals migratie speelt nochtans een niet te onderschatten rol, zowel voor de inwoners als voor het beleid. De afwezigheid van specifieke voorzieningen gericht op nieuwe immigranten en het ontbreken van goedkope(re) huisvesting maakt het leven van iemand die voor het eerst toekomt in België er niet meteen gemakkelijker op.

Vertrekkend vanuit de centrale onderzoeksvraag (i.e. hoe kan de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte verhoogd worden ten aanzien van internationale migratie?) wil dit doctoraat bijdragen aan een ruimtelijk beleid dat proactief op zoek gaat naar mogelijke manieren om de ruimte en het ruimtegebruik beter te organiseren en voor te bereiden op een steeds meer diverse bevolking. Dit hoofdstuk²⁵ maakt deel uit van

²⁵ Dit hoofdstuk is een aangepaste en herwerkte versie van het rapport “Internationale migratie en vergrijzing in Vlaanderen: data en kaarten” (Schillebeeckx, Oosterlynck en De Decker, 2014) dat eerder verscheen in het kader van het Steunpunt Ruimte.

de eerste onderzoeksfase en vormt een kwantitatieve en cartografische analyse van internationale migratie in Vlaanderen. Allereerst wordt op basis van bestaande literatuur en databronnen een globaal beeld geschetst van de geografische spreiding van migranten (zowel volgens herkomst als nationaliteit). Ook de recente immigratiestromen naar Vlaanderen worden in kaart gebracht. Vervolgens wordt telkens op basis van eigen gedetailleerde kaarten (waar mogelijk op het niveau van de statistische sectoren) meer in de diepte nagegaan hoe immigratie zich ruimtelijk vertaalt. Hier worden mogelijke trends en evoluties gedetecteerd die een eerste aanzet vormen voor de selectie van de cases voor de verdere kwalitatieve onderzoeksfases binnen dit doctoraat.

4.1 Internationale immigratie: context

“In het Europa van de 21ste eeuw is de toestroom van vreemdelingen één van de meest gevoelige politieke onderwerpen geworden.” (Wets en Pauwels, 2011: 18)

“Of iemand initieel in de grootstad terechtkomt onder land- en taalgenoten of op het platteland waar niemand zijn of haar eigen taal spreekt, speelt een belangrijke rol in het welslagen van het integratietraject.” (Pauwels et al., 2010: 199)

Immigratie, vooral deze vanuit minder welvarende landen, is een veelvuldig bediscussieerd en gedocumenteerd onderwerp. Sinds 1974 is er in België officieel een migratiestop van kracht, hoewel we volgens Martiniello et al. (2010) eerder over een migratiebeperking zouden kunnen spreken. De immigratiestop is immers niet van toepassing op iedereen. Allereerst is economische migratie in vele gevallen wel mogelijk. Zo kunnen werknemers uit nieuwe lidstaten legaal tewerkgesteld worden met een arbeidsvergunning, is er sinds 1 mei 2004 vrij verkeer van diensten, kunnen werknemers gedetacheerd worden naar België, etc. (Wets en Pauwels, 2011). Vele nieuwkomers vanuit landen van buiten de EU komen ook België binnen in het kader van gezinshereniging of gezinsvorming, al is dit aantal sterk verminderd sinds de verstrenging van de wet op de gezinshereniging in 2011. De immigratiestop is ook niet van toepassing op asielzoekers die op basis van de bepalingen van het Verdrag van Genève als vluchteling erkend worden. Daarnaast kunnen ook buitenlandse studenten via een systeem van specifieke verblijfsvergunningen tijdelijk in ons land verblijven (Lodewijckx, 2013). Ten slotte komen jaarlijks ook heel wat nieuwkomers clandestien het land binnen. Van Meeteren, Engbersen en Van San (2007) schatten het aantal mensen dat onwettig in België verblijft op ruim 100.000. Of migratie nu als een bedreiging of een grote opportuniteit wordt beschouwd, feit is dat het aantal nieuwe immigranten dat zich jaarlijks in België vestigt het afgelopen decennium sterk is

toegenomen²⁶. Bovendien verwacht men dat de immigratiestromen zich ook de komende jaren sterk zullen verder zetten. Net zoals ook de natuurlijke bevolkingsgroei (door geboorte) vele steden en gemeenten noopt tot een doordacht ruimtelijk beleid voor de ruimtelijke inplanting van al deze bijkomende gezinnen, stellen ook de nieuwe immigranten het ruimtelijk beleid voor een grote uitdaging. Terwijl de eerste migratiegolven zeer vaak waren ingegeven door een nood die moest worden opgevuld op onze arbeidsmarkt - denk bijvoorbeeld aan de Italianen, Marokkanen, Turken, Grieken, ... in de mijnstreek van de provincie Limburg - zijn de huidige motieven voor migratie veel diverser en hebben ze vaak meer te maken met de levensomstandigheden in het land van herkomst (Meeus, 2011). De grote steden blijven traditioneel de grootste groep nieuwkomers opvangen, maar ook de kleinere steden en meer suburbane randgemeentes kennen vaak wijken waar het aandeel migranten gestaag toeneemt. De ruimtelijke impact van deze externe immigratie bleef tot op heden echter sterk onderbelicht.

De eerste onderzoeksfase van dit doctoraat bestaat dan ook uit een analyse van de ruimtelijke dynamieken van migratie naar Vlaanderen. Ruimtelijke vragen zoals waar nieuwe migranten zich voor het eerst in Vlaanderen vestigen en waar ze in een van de volgende fases naartoe verhuizen komen hierbij aan bod. Het empirische luik binnen dit doctoraat zal in de drie geselecteerde casegebieden dieper ingaan op een aantal bijkomende vragen die elk op hun beurt ook een grote ruimtelijke relevantie hebben. Zo zullen we inzoomen op de vraag welke invloed migratie heeft op de ruimtelijke structuur van de buurt of gemeente en of (en zo ja, hoe) sommige gebieden zich ruimtelijk specialiseren in de opvang van migranten.

Zoals uit het tweede citaat aan het begin van dit luik blijkt, heeft de wijk van aankomst voor migranten echter ook een invloed op het integratietraject van de migrant zelf. De stad biedt vaak een netwerk van taal- en landgenoten waarbinnen nieuwkomers snel hun weg vinden. Anderzijds blijkt uit een studie naar lokale opvanginitiatieven voor asielzoekers dat migranten die terecht komen in kleinere landelijke gemeentes (vaak zijn dit volgmigrantten of asielzoekers) sneller Nederlands leren, zich makkelijker integreren in de plaatselijke autochtone gemeenschap en vaker een etnisch meer divers sociaal netwerk opbouwen (Burnotte, De Bisschop en Knockaert, 2004 in: Pauwels et al., 2010). De relatie tussen immigratie en de ruimte werkt dus duidelijk in twee richtingen.

²⁶ Bron: Statbel.

4.2 Migratie naar Vlaanderen

Een eerste vraag binnen dit onderzoek is welke ruimtes in Vlaanderen de grootste groepen migranten huisvesten en in welke wijken de meeste migranten vandaag aankomen. Treffen we bepaalde nationaliteitsgroepen hoofdzakelijk in één specifieke stad aan of kennen de meeste migrantengroepen eerder een diffuus verspreidingspatroon? In dit stuk trachten we een eerste antwoord te formuleren op deze vragen. Op basis van kaarten uit bestaande rapporten (hoofdzakelijk van de voormalige Studiedienst van de Vlaamse regering) schetsen we allereerst een globaal beeld van de ruimtelijke spreiding van het aantal en aandeel migranten in Vlaanderen. Vervolgens kijken we op basis van eigen opgemaakte kaarten op het niveau van de statistische sectoren naar de ruimtelijke differentiatie binnen de steden en gemeenten. Steden als Antwerpen, Brussel en Gent ontvangen jaarlijks immers een groot aantal nieuwkomers, maar terwijl sommige wijken gekend staan om hun grote diversiteit, kennen andere wijken een veel homogener bevolking. Meer gedetailleerde kaarten moeten ons ook toelaten om zogenaamde hotspots te detecteren en om een eerste selectie te maken van gemeentes die interessant kunnen zijn voor het latere casestudy onderzoek.

4.2.1 Migratie volgens herkomst en nationaliteit

Vooraleer we naar de ruimtelijke spreiding van migranten in Vlaanderen kijken, dienen we eerst duidelijk te maken wat we verstaan onder 'migratie' en 'migrant'. Uit de studie van Noppe en Lodewijckx (2012) van de SVR (Studiedienst Vlaamse Regering) komt duidelijk naar voren dat een verschillende operationalisering een heel andere uitkomst kan hebben. Zo telde het Vlaamse Gewest volgens de SVR-operationalisering²⁷ in 2011 net geen 15% inwoners (923.626 personen) van vreemde herkomst. Werd er enkel rekening gehouden met de huidige nationaliteit krijgt men een heel ander beeld. Het aantal personen met een vreemde nationaliteit ligt met een aandeel van 7% op de totale bevolking in 2011 immers meer dan de helft lager. De keuze van operationalisering is niet enkel een praktische keuze (welke data zijn beschikbaar?), maar ook een soort ideologische keuze. Hoe lang kan je iemand immers nog als 'migrant' beschouwen? Is een kind van de tweede of derde generatie migranten nog een vreemdeling? Noppe en Lodewijckx vragen zich in de SVR studie

²⁷ De SVR berekende het aantal inwoners van vreemde herkomst op basis van gegevens van het Rijksregister over de huidige en de oudste nationaliteit van alle inwoners van het Vlaamse Gewest op 1 januari 2011. Is die oudste nationaliteit een niet-Belgische nationaliteit dan wordt de persoon door de SVR beschouwd als een persoon van vreemde herkomst. Voor de personen die nog inwonen bij hun ouders (en waarvoor dus de link met de ouders gelegd kan worden) werd gekeken naar de oudste nationaliteit van de moeder (of de vader indien de persoon woont bij een alleenstaande vader). Als de oudste nationaliteit van de moeder (of vader in voorgenoemd geval) een niet-Belgische nationaliteit is, wordt het kind beschouwd als een persoon van vreemde herkomst.

dan ook terecht af waar men de grens dient te trekken. Toch is het van groot belang om een correcte inschatting te kunnen maken van het aantal personen met vreemde herkomst in België. De verwerving van de Belgische nationaliteit verandert immers vaak bijzonder weinig aan de dagdagelijkse realiteit van achterstelling en discriminatie voor de vele inwoners van vreemde herkomst in ons land.

In dit hoofdstuk zullen we waar mogelijk zowel inwoners volgens huidige nationaliteit als inwoners van vreemde herkomst in kaart brengen. Allereerst bieden we een overzicht van de geografische spreiding van het aantal en aandeel personen van vreemde herkomst in het Vlaamse gewest en dit tot op gemeenteniveau. We baseren ons hiervoor grotendeels op het rapport van Noppe en Lodewijckx (2012). Vervolgens tonen we ook een kaart die de geografische spreiding van het aantal inwoners met vreemde nationaliteit in Vlaanderen weergeeft op het niveau van de gemeenten. Aanvullend kijken we naar de instroom van de meest recente immigranten (voor het jaar 2010) en geven we ook een kort beeld van de samenstelling van deze groep naar huidige nationaliteit, leeftijd en geslacht. Het rapport van Lodewijckx (2013) over de recente immigranten in Vlaanderen vormt hierbij de basis.

4.2.1.1 Personen van vreemde herkomst in Vlaanderen

Begin 2011 telde het Vlaamse gewest 923.626 personen van vreemde herkomst, hetzij net geen 15% van de totale bevolking. De grootste groep, bijna 18%, komt uit Nederland. Daarna volgen Marokko (15%), de landen van Oost-Europa (15%) en Turkije (12%). Net geen 10% van de personen van vreemde herkomst is afkomstig uit West- en Noord-Europa (zonder België en Nederland), een zelfde aandeel komt uit Zuid-Europa. Van alle personen van vreemde herkomst is 4 op 5 afkomstig uit een Europees land of uit Turkije of Marokko. Tabel 3 geeft de top tien van herkomstlanden van personen met vreemde herkomst in Vlaanderen weer.

Tabel 3: Top 10 van herkomstlanden van personen van vreemde herkomst in Vlaanderen, 2011

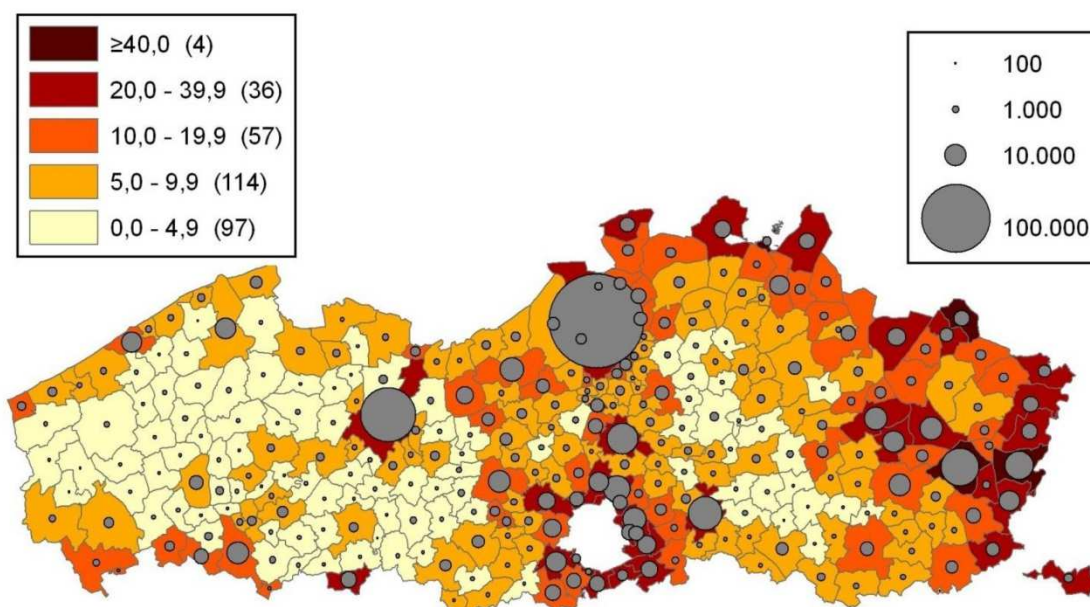
	Herkomstland	Aantal	% t.o.v. totale groep personen van vreemde herkomst
1	Nederland	162.132	17.6
2	Marokko	141.737	15.3
3	Turkije	111.513	12.1
4	Italië	48.129	5.2
5	Frankrijk	36.754	4.0
6	Sovjet-Unie (ex)	35.925	3.9
7	Polen	33.622	3.6
8	Joegoslavië (ex)	30.074	3.3
9	Duitsland	22.401	2.4
10	Spanje	19.752	2.1

Bron: Rijksregister, bewerking SVR in: Noppe & Lodewijckx, 2012

Wat de leeftijdsamenstelling betreft zijn er enkele duidelijke verschillen waarneembaar. Binnen de jongste leeftijdsgroep loopt het aandeel inwoners met vreemde herkomst op tot ca. een kwart van alle kinderen onder de 6 jaar. Bij de oudste leeftijdsgroepen (65-plussers) ligt het aandeel personen van vreemde herkomst daarentegen slechts op 5%.

Ook ruimtelijk zijn er enkele duidelijke trends waar te nemen. Zo toont figuur 2 aan dat het aantal inwoners van vreemde herkomst het hoogst ligt in de steden Antwerpen en Gent. Antwerpen telt met een totaal van 186.000 echter bijna drie keer zoveel personen van vreemde herkomst dan Gent (63.000). Daarnaast zien we ook duidelijk hogere aantallen in Genk, Leuven en Mechelen waar de absolute aantallen boven de 20.000 liggen. Ook de andere centrumsteden scoren behoorlijk hoog (met uitzondering van Roeselare), net als de gemeenten in Midden-Limburg, de Antwerpse en Limburgse gemeenten aan de grens met Nederland, de gemeenten in de Vlaamse Rand rond Brussel, en een aantal West-Vlaamse gemeenten aan de grens met Frankrijk (Noppe en Lodewijckx, 2012).

Figuur 2: Aantal personen van vreemde herkomst (grijze bollen) en % personen van vreemde herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011

Bron: Noppe & Lodewijckx, 2012 o.b.v. het Rijksregister, bewerking SVR

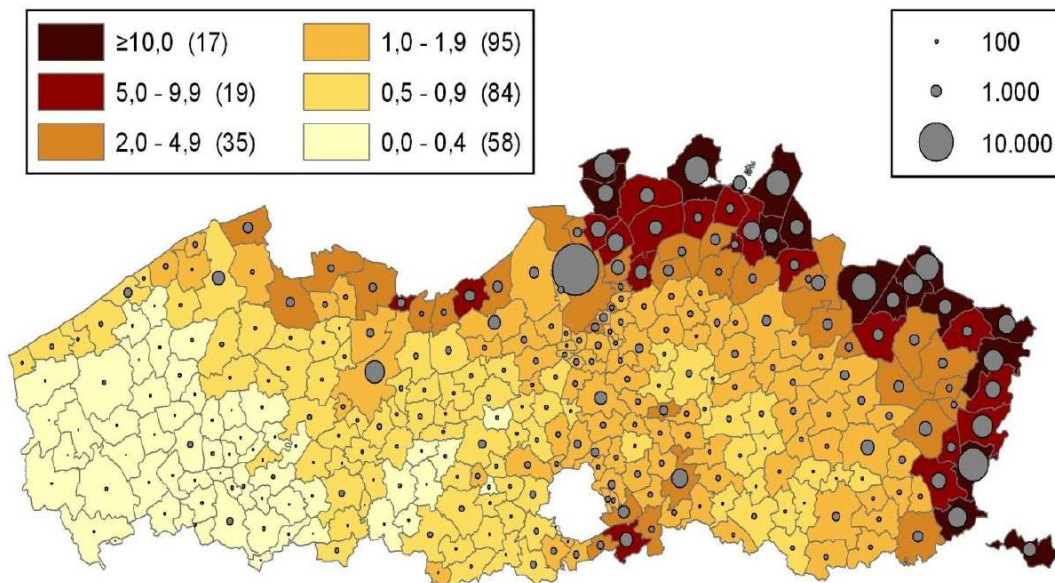
Het aandeel personen van vreemde herkomst ten opzichte van het totaal aantal inwoners per gemeente geeft een heel ander beeld. Zo hebben Antwerpen (38%²⁸, 7de plaats) en Gent (25%, 27ste plaats) nu niet langer de hoogste score. Op 1 staat Baarle-Hertog met een aandeel inwoners van vreemde herkomst van 62% (57% is Nederlander). Daarna volgen Genk (48%), Maasmechelen (48%) en Hamont-Achel (41%). Andere regio's met veel gemeentes met een hoog aandeel (>20%) inwoners van vreemde herkomst zijn Midden-Limburg, de rand rond Brussel en de grens met Nederland in de provincies Antwerpen en Limburg. Daarnaast tellen ook Mechelen (25%) en Leuven (24%) een hoog aandeel. Turnhout komt met net geen 20% dicht in de buurt. De kaart kleurt ten slotte opvallend lichter in een groot deel van de provincies West- en Oost-Vlaanderen en ook in het zuiden van de provincie Antwerpen en het oostelijke deel van de provincie Vlaams-Brabant zijn verschillende gemeenten te vinden met een relatief laag aandeel personen van vreemde herkomst (<5%).

Uiteraard ligt het hoge aandeel Nederlanders aan de basis van het hoge aandeel inwoners met vreemde herkomst in de grensgemeenten in de provincies Antwerpen

²⁸ In de inleiding beschreven we hoe in Antwerpen ondertussen, anno 2018, reeds 49% van de bevolking vreemde roots heeft. Het grote verschil met het cijfer voor 2011 (38%) kan niet uitsluitend worden verklaard door de sterke stijging van het aantal migranten, maar heeft deels ook te maken met een andere definiëring. De stad Antwerpen houdt in haar definitie van personen van vreemde herkomst ook rekening met de herkomst van de ouders, terwijl de SVR enkel rekening houdt met de nationaliteit van de ouders indien de betrokkene nog bij de ouders inwoont.

en Limburg. Dit blijkt ook duidelijk uit figuur 3. Het aandeel Nederlanders in deze gemeenten is het hoogst in Baarle-Hertog (57%), gevolgd door Hamont-Achel (35%); Ravels (33%) en Voeren (31%). Het absolute aantal Nederlanders is met ruim 17.400 personen het hoogst in de stad Antwerpen.

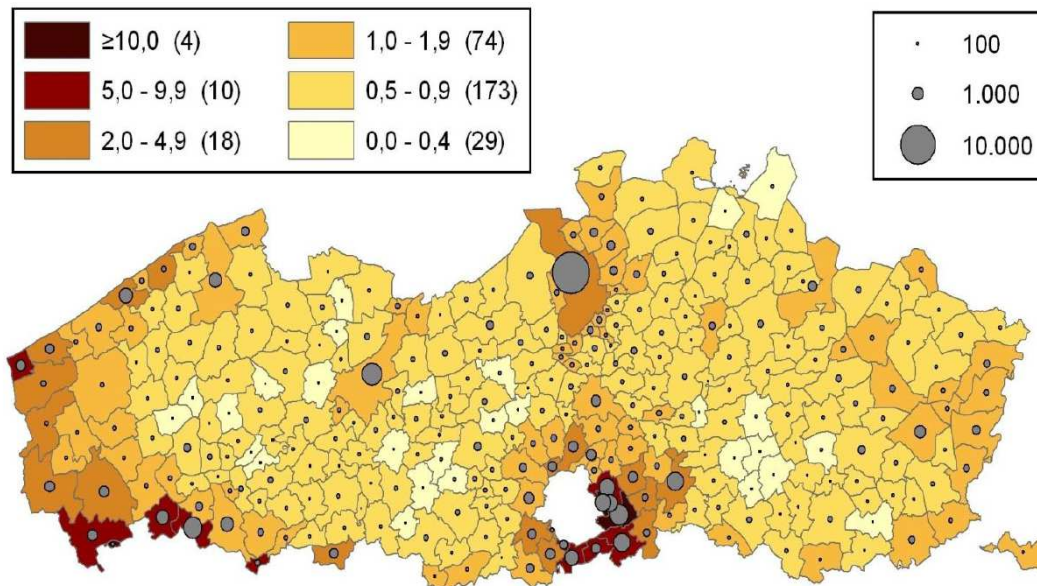
Figuur 3: Aantal personen van Nederlandse herkomst (grijze bollen) en % personen van Nederlandse herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011

Bron: Noppe & Lodewijckx, 2012 o.b.v. het Rijksregister, bewerking SVR

Kijken we naar de personen van West- en Noord-Europese afkomst (exclusief de Nederlanders) dan toont figuur 4 duidelijk aan dat zij relatief gelijkmatig verspreid zijn over de Vlaamse gemeenten. De oostelijke en zuidelijke rand rond Brussel, alsook enkele West-Vlaamse gemeenten aan de Franse grens vormen een uitzondering en kennen een aandeel dat schommelt tussen de 5% en 17%. Het absolute aantal personen van West- en Noord-Europese herkomst ligt het hoogste in Antwerpen (10.766 personen). Het relatieve aandeel is het hoogste in Mese (17%), Tervuren (14%), Kraainem (14%) en Wezembeek-Oppem (14%). In West-Vlaanderen gaat het vooral om personen van Franse herkomst, in de Vlaamse Rand rond Brussel gaat het naast de personen van Franse herkomst ook om personen van Duitse en Britse herkomst (Noppe & Lodewijckx, 2012). Het grotere aandeel personen van West- en Noord-Europese herkomst in de zuidoostelijke, meer welgestelde rand van Brussel valt deels te verklaren door de sterke aanwezigheid van expats en eurocraten.

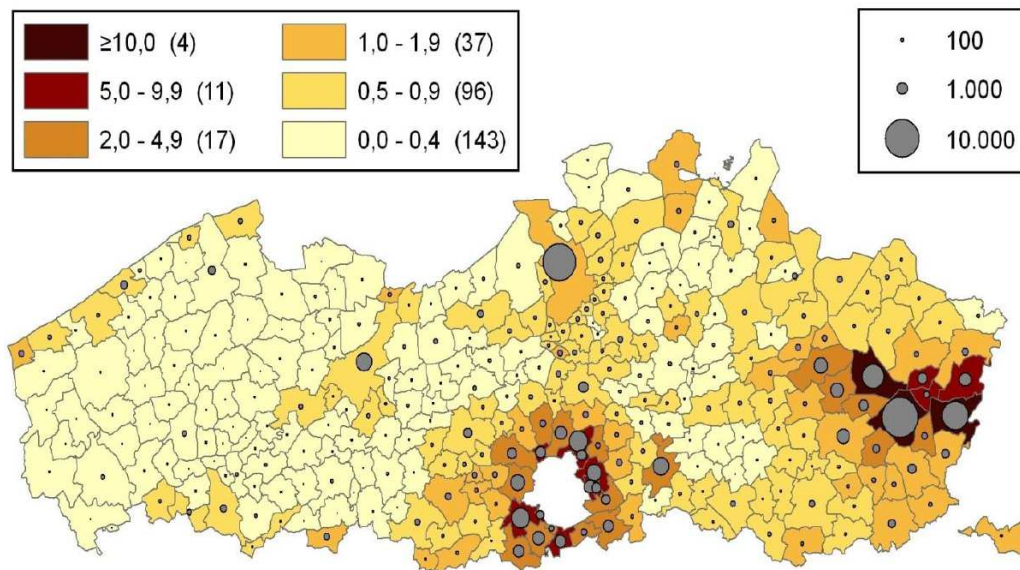
Figuur 4: Aantal personen van West- en Noord-Europese herkomst (zonder België en Nederland) (grijze bollen) en % personen van West- en Noord-Europese herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011

Bron: Noppe & Lodewijckx, 2012 o.b.v. het Rijksregister, bewerking SVR

Inwoners van Zuid-Europese herkomst concentreren zich hoofdzakelijk in de oude mijngemeenten van Midden-Limburg en in mindere mate ook in de rand rond Brussel (zie figuur 5). Genk kent met net geen 11.000 personen (17% van de totale bevolking) zowel het hoogste aantal als het hoogste aandeel personen van Zuid-Europese herkomst. Ook in Maasmechelen zijn de personen met Zuid-Europese herkomst sterk vertegenwoordigd (16%). In Midden-Limburg gaat het vooral om personen van Italiaanse herkomst, terwijl we in de Vlaamse rand rond Brussel naast Italianen ook veel personen van Spaanse en Portugese herkomst terugvinden (Noppe & Lodewijckx, 2012).

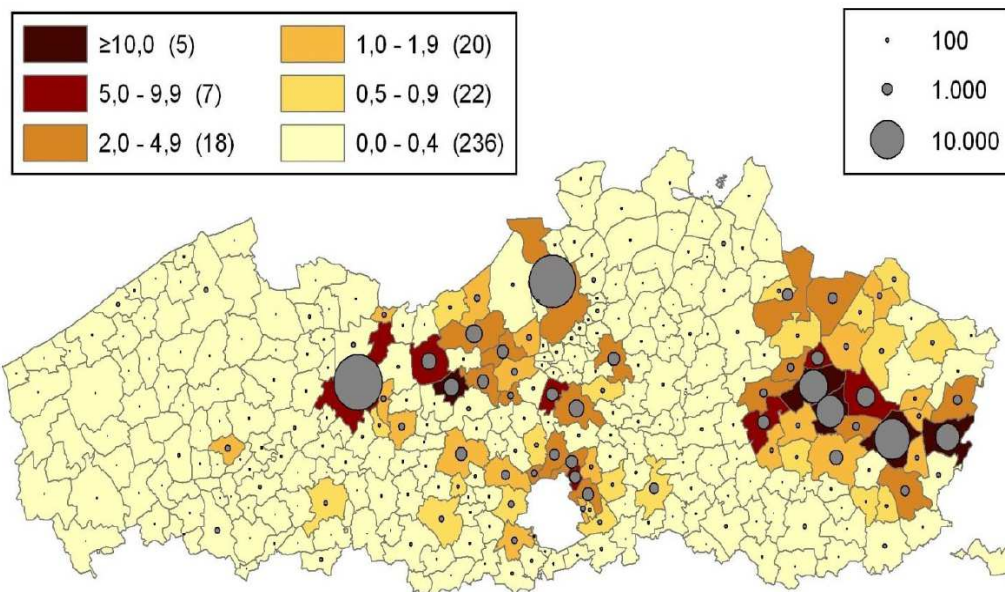
Figuur 5: Aantal personen van Zuid-Europese herkomst (grijze bollen) en % personen van Zuid-Europese herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011

Bron: Noppe & Lodewijckx, 2012 o.b.v. het Rijksregister, bewerking SVR

De personen van Turkse herkomst zijn geconcentreerd in enkele specifieke delen van Vlaanderen. Figuur 6 laat duidelijk zien dat het hierbij hoofdzakelijk gaat om de regio Noord- en Midden- Limburg. Heusden-Zolder scoort met 21% van de totale bevolking het hoogst, gevolgd door Genk (17%), Beringen (17%) en Maasmechelen (13%). In de rest van Vlaanderen kennen ook de gemeenten Zele (11%), Gent (8%), Machelen (7%) en Diest (5%) nog een relatief hoog aandeel personen van Turkse herkomst. Het absolute aantal personen van Turkse herkomst ligt het hoogste in Gent (20.159 personen).

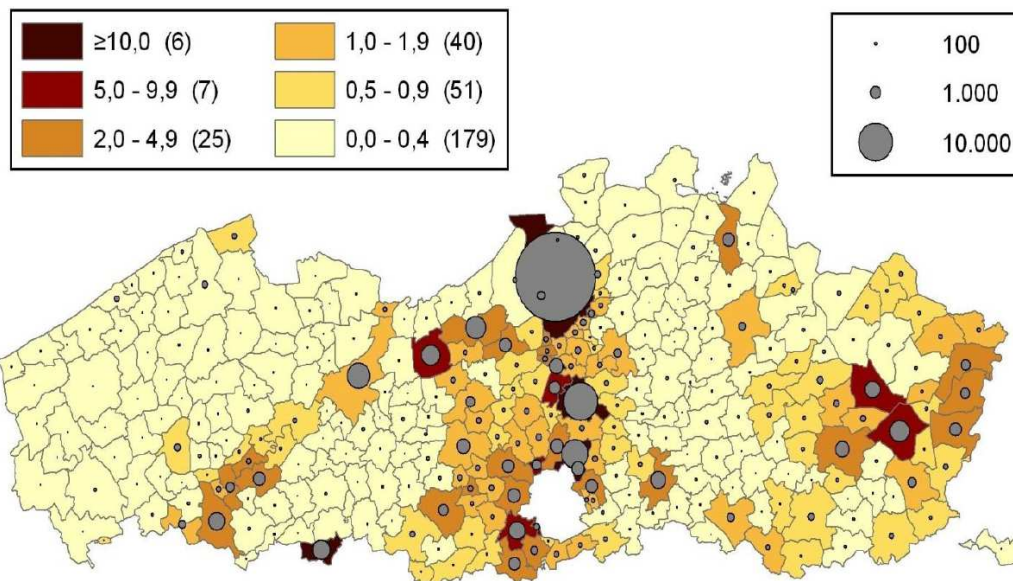
Figuur 6: Aantal personen van Turkse herkomst (grijze bollen) en % personen van Turkse herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011

Bron: Noppe & Lodewijckx, 2012 o.b.v. het Rijksregister, bewerking SVR

Een andere belangrijke groep in Vlaanderen zijn de personen van Marokkaanse afkomst (zie figuur 7). Zij vertonen in vergelijking met de personen van Turkse herkomst een iets meer verspreid patroon. De inwoners van Marokkaanse herkomst zijn het sterkst vertegenwoordigd op de as Antwerpen-Brussel, maar ook de assen Antwerpen-Gent en Gent-Brussel vertonen hogere percentages dan in de rest van Vlaanderen. Daarnaast zijn ook nog relatief hoge aandelen te vinden in de regio Midden- en Oost-Limburg, in een aantal gemeenten in het Waasland en in het zuidoosten van de provincies Oost- en West-Vlaanderen. Het aandeel personen van Marokkaanse herkomst in de totale bevolking ligt het hoogste in Vilvoorde (14%), Mechelen (12%), Antwerpen (11%), Machelen (11%) en Boom (10%). Ronse is de enige Vlaamse gemeente buiten de regio Antwerpen-Brussel waar het aandeel personen van Marokkaanse herkomst hoger ligt dan 10%. Het absolute aantal personen van Marokkaanse herkomst ligt - met grote voorsprong - het hoogst in Antwerpen (54.599 personen) (Noppe & Lodewijckx, 2012).

Figuur 7: Aantal personen van Marokkaanse herkomst (grijze bollen) en % personen van Marokkaanse herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011

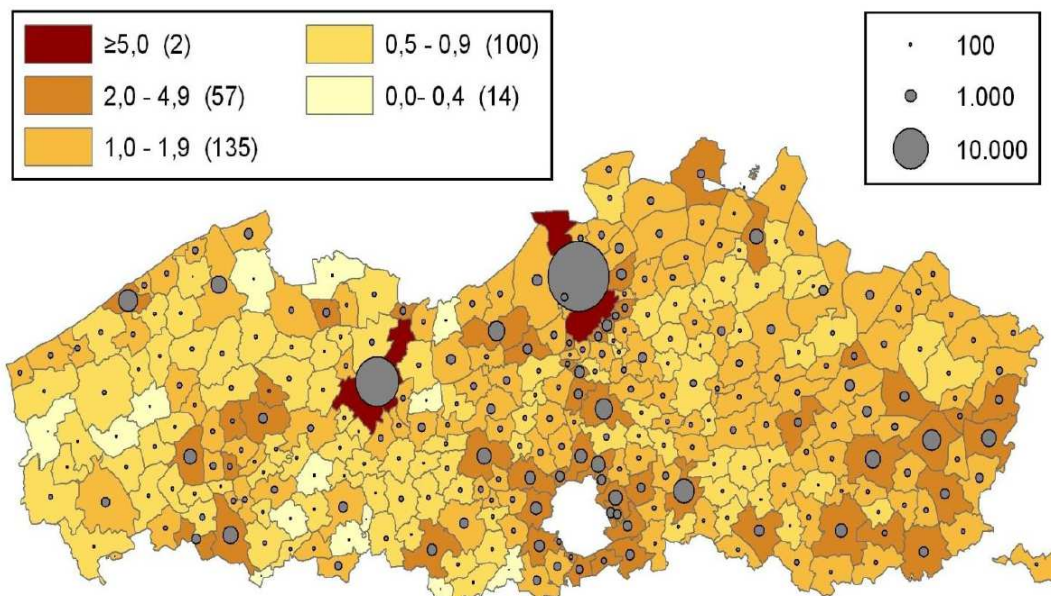

Bron: Noppe & Lodewijckx, 2012 o.b.v. het Rijksregister, bewerking SVR

Kijken we tot slot naar personen van Oost-Europese herkomst²⁹ (zie figuur 8) dan valt hier de veel minder sterke concentratie op in vergelijking met bijvoorbeeld het ruimtelijke patroon van de personen met Turkse of Marokkaanse herkomst. Enkel in Antwerpen en Gent zijn de inwoners met Oost-Europese herkomst zowel in aantallen als in aandelen sterk vertegenwoordigd. In Antwerpen gaat het vooral om personen van Poolse en Joegoslavische herkomst, terwijl het in Gent hoofdzakelijk om Bulgaren gaat. Daarnaast vinden we de inwoners van Oost-Europese herkomst nog relatief sterk terug in de andere centrumsteden, in een aantal gemeenten in de provincies Limburg en West-Vlaanderen en in de Vlaamse Rand rond Brussel.

²⁹ Oost-Europa: Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië, Bulgarije, Roemenië, Albanië, Belarus, Servië, Kosovo, Moldavië, Rusland, Kroatië, Macedonië, Bosnië, Montenegro, Oekraïne, voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-unie (Noppe en Lodewijckx, 2012).

Figuur 8: Aantal personen van Oost-Europese herkomst (grijze bollen) en % personen van Oost-Europese herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011

Bron: Noppe & Lodewijckx, 2012 o.b.v. het Rijksregister, bewerking SVR

Uit bovenstaande figuren is duidelijk gebleken dat niet elke herkomstgroep hetzelfde ruimtelijke vestigingspatroon vertoont. Zo is er een groot verschil tussen de migrantengroepen met een langere traditie in België (bv. Marokkaanse en Turkse herkomstgroep) en de meer recentere herkomstgroepen (bv. Oost-Europese herkomstgroepen). Daar waar voor de eerste groep de ruimtelijke trends uit het verleden nog een belangrijke rol spelen (cf. gastarbeiders in de nabijheid van voormalige nijverheids- en industriesectoren in de grootsteden en de mijngemeentes) en versterkt worden door kettingmigratie en gezinshereniging, ligt de weg voor de nieuwere groep migranten uit Oost-Europa die hoofdzakelijk migreren omwille van economische motieven nog meer open (zie ook Wets en Pauwels, 2011). Zij zijn mobieler en vertonen op ruimtelijk vlak een meer diffuus vestigingspatroon.

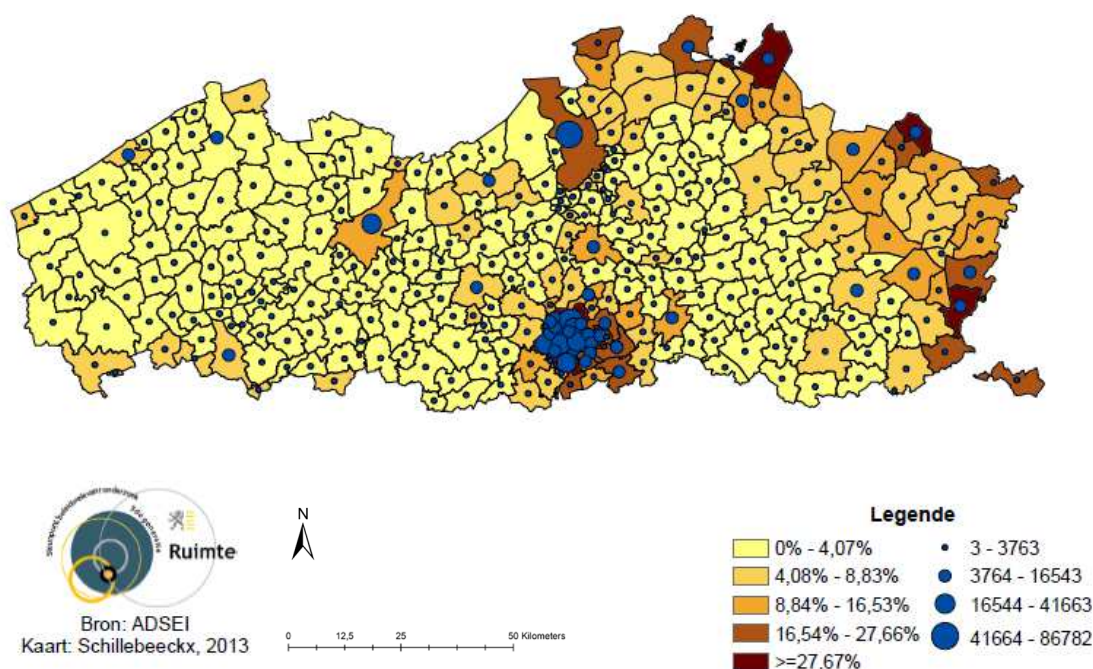
4.2.1.2 Personen met vreemde nationaliteit in Vlaanderen

Zoals gesteld, zorgt een andere operationalisering van migranten voor een heel andere uitkomst. Zo is het interessant om de geografische spreiding van personen van vreemde herkomst in Vlaanderen (figuur 2) te vergelijken met de spreiding van personen met vreemde nationaliteit (zie onderstaande figuur). Algemeen geldt dat dezelfde ruimtelijke patronen terugkomen, zij het dan iets minder duidelijk zichtbaar aangezien het bij de nationaliteiten om kleinere aantallen gaat. Zo geldt ook hier dat

Antwerpen (86.782) en Gent (29.502)³⁰ de grootste aantallen kennen, terwijl we de grootste aandelen opnieuw terugvinden in de gemeente Baarle-Hertog (48%) en Hamont-Achel (31%) alsook in verschillende andere gemeenten aan de grens met Nederland in de provincies Antwerpen en Limburg, in de rand van Brussel en in de meeste gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk gewest (niet weergegeven in figuur 2). Genk staat nu niet meer in de top 3 met betrekking tot het aandeel migranten wat wijst op een groot aandeel personen van vreemde herkomst die de Belgische nationaliteit hebben verworven. Genk telt immers een aandeel van 48% personen van vreemde herkomst en 'slechts' een aandeel van 13% personen met vreemde nationaliteit. Dit is uiteraard een opmerking die geldt voor vele gemeenten in Vlaanderen. Zowel de aantallen als aandelen personen met vreemde nationaliteit liggen veel lager in vergelijking met de personen van vreemde herkomst in Vlaanderen. Zo telt Antwerpen 186.000 personen van vreemde herkomst (38%) tegen een kleine 87.000 inwoners (18%) met vreemde nationaliteit. Daarnaast bleek uit figuur 2 ook dat het aandeel personen van vreemde herkomst in de randgemeenten van de grote steden vaak donkerder kleurden. Dit is niet, of in veel mindere mate, het geval voor het aandeel inwoners met vreemde nationaliteit. Harde conclusies kunnen we hier echter nog niet aan verbinden. Wel zou dit kunnen wijzen op een eerste indicatie in de richting van een grotere ruimtelijke spreiding van migranten van de tweede of derde generatie. Om dit daadwerkelijk te kunnen stellen zouden we het aantal personen met vreemde nationaliteit moeten kunnen filteren uit de groep van personen van vreemde herkomst.

³⁰ Indien geen rekening wordt gehouden met het Brussels Hoofdstedelijk gewest.

Figuur 9: Aantal (bollen) en aandeel personen met vreemde nationaliteit t.a.v. totale bevolking (kleuren), 2011

4.2.1.3 Nieuwste immigranten in Vlaanderen naar nationaliteit

Informatie over de meest recente immigranten op Vlaams niveau is relatief schaars. Het is echter een vaststaand feit dat de migratie steeds heterogener wordt. Op basis van de studie van Lodewijckx (2013), die gegevens van het Rijksregister voor Vlaanderen gebruikt, geven we een kort overzicht van wie deze nieuwste immigranten zijn, waar zij vandaan komen en waar zij zich vestigen bij aankomst in Vlaanderen. In haar rapport definieert Lodewijckx 'recente immigranten' als personen met een niet-Belgische nationaliteit die in het jaar 2010 voor het eerst werden ingeschreven in België en op 1 januari 2011 in het Vlaamse Gewest wonen. Over hoe lang migranten reeds in België woonden vooraleer zij opdoken in het register of over migranten die niet legaal in België verblijven, zijn geen gegevens beschikbaar.

Op 1 januari 2011 woonden er in het Vlaamse Gewest bijna 42.000 personen die in 2010 voor de eerste keer in België arriveerden. Hiervan kwam 31% uit Oost-Europa, 26% uit West-Europa en 12% uit Azië, exclusief Turkije. Uit Turkije zelf arriveerden er bijna 2.000 personen, dit is net geen 5% van alle recente immigranten. Bijna 8% (ruim 3.000 personen) heeft de Marokkaanse nationaliteit. Lodewijckx (2013) vergeleek de cijfers uit 2010 met deze uit 2003. Hieruit bleek dat er in 2010 55% meer nieuwe immigranten toekwamen dan in 2003. Maar het meest opvallende verschil schuilt in de zeer sterke stijging van het aantal Oost-Europeanen. In 2003 kwamen er 2.700

nieuwe Oost-Europeanen toe, in 2010 liep dit aantal op tot bijna 13.000 personen. De inwijking van West-Europeanen en Turken nam lichtjes af.

Tabel 4 geeft de belangrijkste nationaliteiten binnen elke nationaliteitsgroep weer voor het Vlaamse Gewest in 2003 en in 2010. De Nederlanders vormen duidelijk de grootste groep. Zowel in 2003 als in 2010 kwamen er net geen 7.000 nieuwe Nederlanders in het Vlaamse Gewest wonen. De Poolse nationaliteit nam met ruim 4.600 migranten in 2010 de 2de plaats in onder alle nationaliteiten bij inschrijving in België. Het verschil met 2003 is opvallend groot; toen kwamen er slechts 689 nieuwe Polen het land binnen. De Poolse immigranten waren in 2010 dan ook talrijker dan de nieuwe Marokkaanse immigranten (3.122 personen).

De groeiende diversiteit van de immigratie naar België in termen van herkomst, maar zeker ook in termen van de etnische, culturele, sociale en taalkundige achtergrond van de migranten leidt tot een vorm van 'superdiversiteit' (Vertovec, 2007; Geldof, 2013). Deze superdiversiteit stelt het beleid voor heel wat nieuwe uitdagingen. Zo vertonen de nieuwere migrantengroepen vaak een ander en diffuser ruimtelijk patroon, komen ze naar België om andere redenen en maken ze niet altijd gebruik van dezelfde voorzieningen (zie o.a. Blommaert, 2011a).

Tabel 4: Top 3 van de nationaliteiten bij inschrijving in België van de recente immigranten, Vlaams Gewest, 2003 en 2010

Nationaliteitsgroep	2003	2010
West-Europa	Nederland (6.910) Duitsland (1.079) Frankrijk (1.039)	Nederland (6.519) Frankrijk (1.141) Duitsland (837)
Zuid-Europa	Spanje (493) Portugal (492) Italië (460)	Spanje (1.103) Portugal (753) Italië (728)
Oost-Europa	Polen (689) ex-U.S.S.R. (577) ex-Joegoslavië (317)	Polen (4.627) Bulgarije (2.208) Roemenië (1.999)
Rest van Afrika	Ghana (276) Kongo (199) Nigeria (177)	Ghana (413) Kongo (340) Nigeria (282)
Rest van Azië	China (859) Indië (626) Thailand (386)	Indië (936) China (805) Thailand (505)
Rest van Amerika	Brazilië (174) Mexico (99) Colombië (77)	Brazilië (465) Suriname (171) Colombië (143)
Marokko	Marokko (2.592)	Marokko (3.122)
Turkije	Turkije (1.984)	Turkije (1.929)

(xxx) = aantal recente immigranten

Bron: Rijksregister, bewerking SVR in: Lodewijckx (2013)

Met betrekking tot de woonplaats blijven de centrumsteden het populairst. Meer dan de helft (54%) van alle recente immigranten woont in één van de dertien centrumsteden van Vlaanderen. Ruim 10.000 recente immigranten met niet-Belgische nationaliteit wonen bij inschrijving in Antwerpen, bijna 4.600 in Gent en bijna 3.000 in Leuven. De top-10 van de woonplaats van de recente immigranten in het Vlaamse Gewest wordt vervolledigd door Mechelen, Brugge, Turnhout, Zaventem, Kortrijk, Sint-Niklaas en Hasselt (zie Tabel 5). Zaventem is de enige gemeente die niet tot de centrumsteden behoort. Vermoedelijk speelt hier de nabijheid van Brussel een belangrijke rol.

Tabel 5: Top-10 van de woonplaats van de recente immigranten en hun nationaliteit bij inschrijving in België (in %), Vlaams Gewest, 2010

Nationaliteits- groep	Antwerpen	Gent	Leuven	Mechelen	Brugge	Turnhout	Zaventem	Kortrijk	Sint-Niklaas	Hasselt
West-Europa	22,0	12,4	20,6	12,4	28,5	35,7	37,4	13,6	15,1	17,7
Zuid-Europa	7,5	7,5	14,3	5,5	15,3	1,8	9,6	8,8	6,5	14,3
Oost-Europa	30,1	43,6	20,8	24,8	27,8	30,3	20,8	33,3	31,8	23,9
Marokko	12,0	2,1	1,2	28,5	1,8	6,9	4,4	21,8	15,4	9,5
Turkije	3,8	8,9	1,7	1,1	2,0	2,3	3,0	2,3	9,1	5,7
Rest van Afrika	8,6	10,1	7,0	3,5	4,1	5,4	3,6	2,7	5,6	2,3
Rest van Azië	12,8	11,2	29,0	13,0	13,7	9,0	13,4	7,2	6,7	15,7
Rest Amerika	2,7	3,8	5,0	10,6	6,5	6,9	7,6	10,3	8,9	10,2
<i>Totaal aantal (N = 100%)</i>	<i>10.120</i>	<i>4.580</i>	<i>2.944</i>	<i>709</i>	<i>706</i>	<i>610</i>	<i>500</i>	<i>486</i>	<i>449</i>	<i>440</i>

Bron: Rijksregister, bewerking SVR in: Lodewijckx (2013)

Tabel 5 toont ook aan hoe sommige nationaliteitsgroepen zich clusteren in bepaalde steden. De sterke aanwezigheid van Oost-Europeanen in Gent vormt een treffend voorbeeld: 44% van alle nieuwe immigranten is afkomstig uit Oost-Europa. West-Europeanen zijn dan weer sterk vertegenwoordigd in Zaventem (37%) en in Turnhout (36%). In Gent en Mechelen gaat het om 12%. Recente immigranten uit Marokko vinden we vooral terug in Mechelen (29%) en ook Kortrijk (22%). Leuven telt dan weer het hoogste aandeel Aziaten onder haar nieuwe immigranten (29%).

4.2.2 Ruimtelijke situering van migranten volgens nationaliteitsgroep op wijkniveau

Tot hier toe schetsten we een beeld van de immigranten in Vlaanderen op het niveau van de gemeenten. Dit biedt een duidelijk overzicht van de regio's, steden en gemeenten die een grote groep migranten huisvesten, maar vertelt ons weinig over de interne differentiatie. Over de verschillende migrantenwijken in de grootsteden wordt vaak bericht, maar ook binnen de kleinere centrumsteden en gemeenten bestaan er specifieke wijken waar we de meeste migrantengroepen kunnen terugvinden. Dit heeft dikwijls te maken met het goedkopere woonaanbod, maar kan ook een economische en/of historische reden hebben. Kaarten op wijkniveau kunnen ons tevens een duidelijker inzicht geven in de mogelijke evoluties van migrantenwijken of interne verschuivingen binnen een stad of ruimere regio. We maakten daarom kaarten aan op het niveau van de statistische sectoren. Om de leesbaarheid van de kaarten te verhogen, werd in bijlage een kaart van Vlaanderen toegevoegd waarbij alle gemeenten duidelijk met naam staan aangegeven.

De meest recente bevolkingsdata (opgesplitst volgens nationaliteitsgroep) waarover we beschikken op wijkniveau, dateren uit 2010. We bespreken de zes grootste nationaliteitsgroepen in Vlaanderen: Oost-Europeanen, Noord-Afrikanen, Afrikanen (exclusief Noord-Afrikanen), West-Europeanen, Zuid-Europeanen en West-Aziaten. Voor elke groep wordt eerst het aandeel in de totale bevolking op wijkniveau weergegeven voor 2010 en vervolgens wordt telkens de evolutie van het procentuele aandeel tussen 1997 en 2010 weergegeven. We bespreken de meest opmerkelijke trends voor heel Vlaanderen en zoomen daarnaast ook in op de regio ten zuiden van Antwerpen, ten noordwesten van Brussel en ten oosten van Gent. Dit gebied, dat deels overlapt met de Vlaamse Ruit, werd binnen het steunpunt Ruimte geselecteerd als gemeenschappelijk casegebied vermits hier een aantal van de bestudeerde uitdagingen binnen het steunpunt Ruimte samenkomen. Het casegebied laat ons niet enkel toe dieper in te zoomen op één specifiek gebied en mogelijke trends op een meer gedetailleerd niveau te bespreken³¹, maar vormt ook een belangrijke factor in het beslissingsproces voor de selectie van onze niet-grootstedelijke cases in dit doctoraat (zie ook hoofdstuk 5).

Tot slot willen we hier opnieuw kort herhalen (zie ook §3.2) dat het feit dat we gebruik maken van nationaliteit om een beeld te krijgen van de evolutie tussen 1997 en 2010 van het aandeel migranten op wijkniveau een vertekend beeld kan geven. Vele migranten hebben in deze periode immers de Belgische nationaliteit verworven. We zouden hieruit de foute conclusie kunnen trekken dat het aandeel migranten in een bepaalde wijk zeer sterk is afgenomen. Uiteraard geldt dit minder voor immigranten

³¹ We zoomen enkel in op het gemeenschappelijk casegebied wanneer hier opmerkelijke trends zijn waar te nemen.

uit landen die, al dan niet recent, zijn toegetreden tot de Europese Unie. Data over de migranten volgens herkomst zouden deze mogelijke fout uiteraard kunnen vermijden, maar deze data zijn niet beschikbaar op wijkniveau.

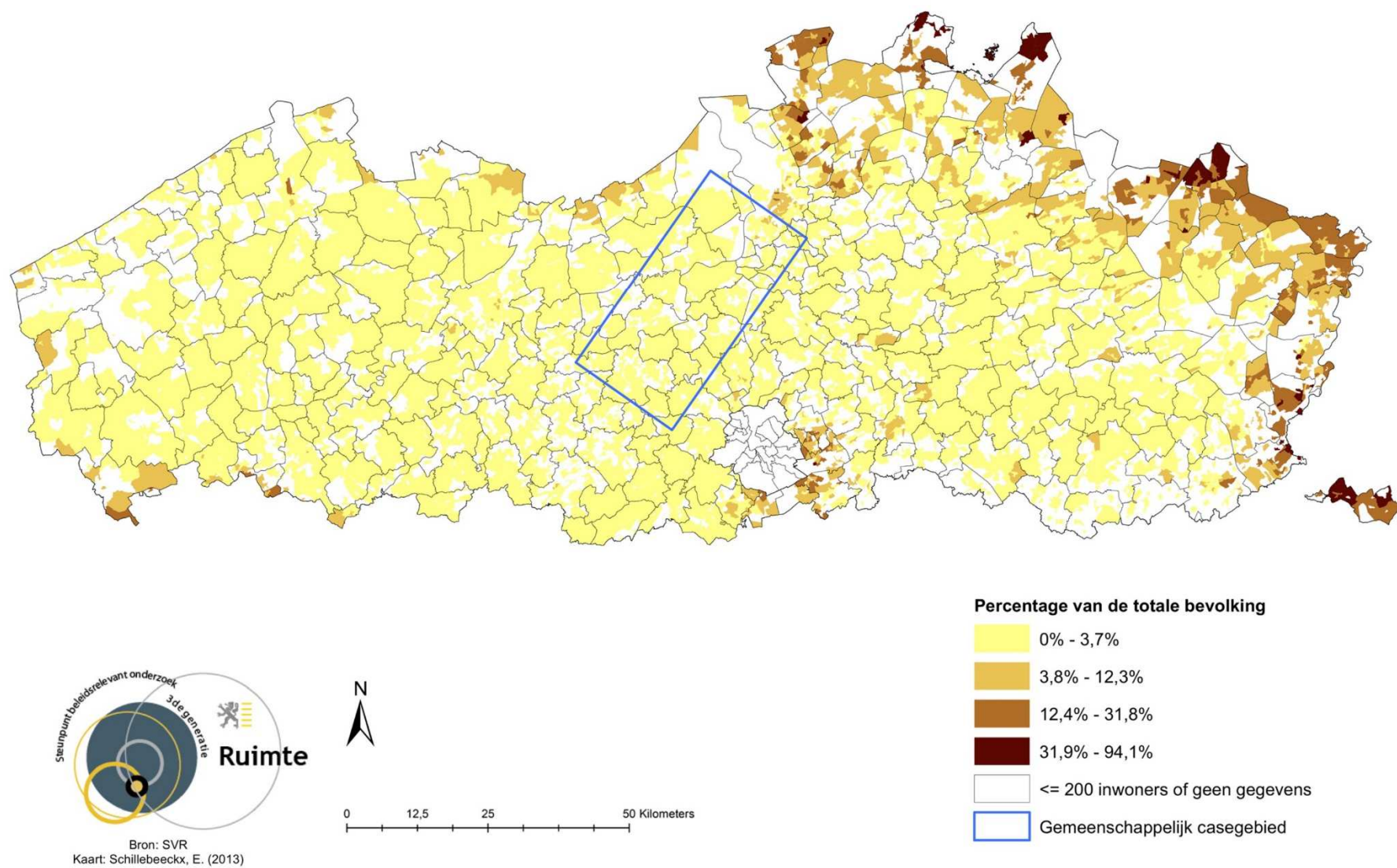
4.2.2.1 West-Europeanen

Van alle West-Europeanen die in 2010 het land binnenkwamen en op 1 januari 2011 in het Vlaamse Gewest woonden, vormden de Nederlanders veruit de grootste groep (zie ook eerder tabel 4). Op enige afstand volgen de Fransen. De migratie vanuit West-Europa is dan ook hoofdzakelijk grensmigratie, wat zeer duidelijk blijkt uit figuur 10. Het zijn vooral de wijken die het dichtst aanleunen tegen de grens met Nederland in de provincies Antwerpen en Limburg die donker kleuren. In de rest van Vlaanderen is er sprake van een relatief gelijkmatige spreiding van het aandeel inwoners met West-Europese nationaliteit. Enkel in de oostelijke en zuidelijke rand rond Brussel en aan de Franse grens in West-Vlaanderen zien we nog enkele uitschieters.

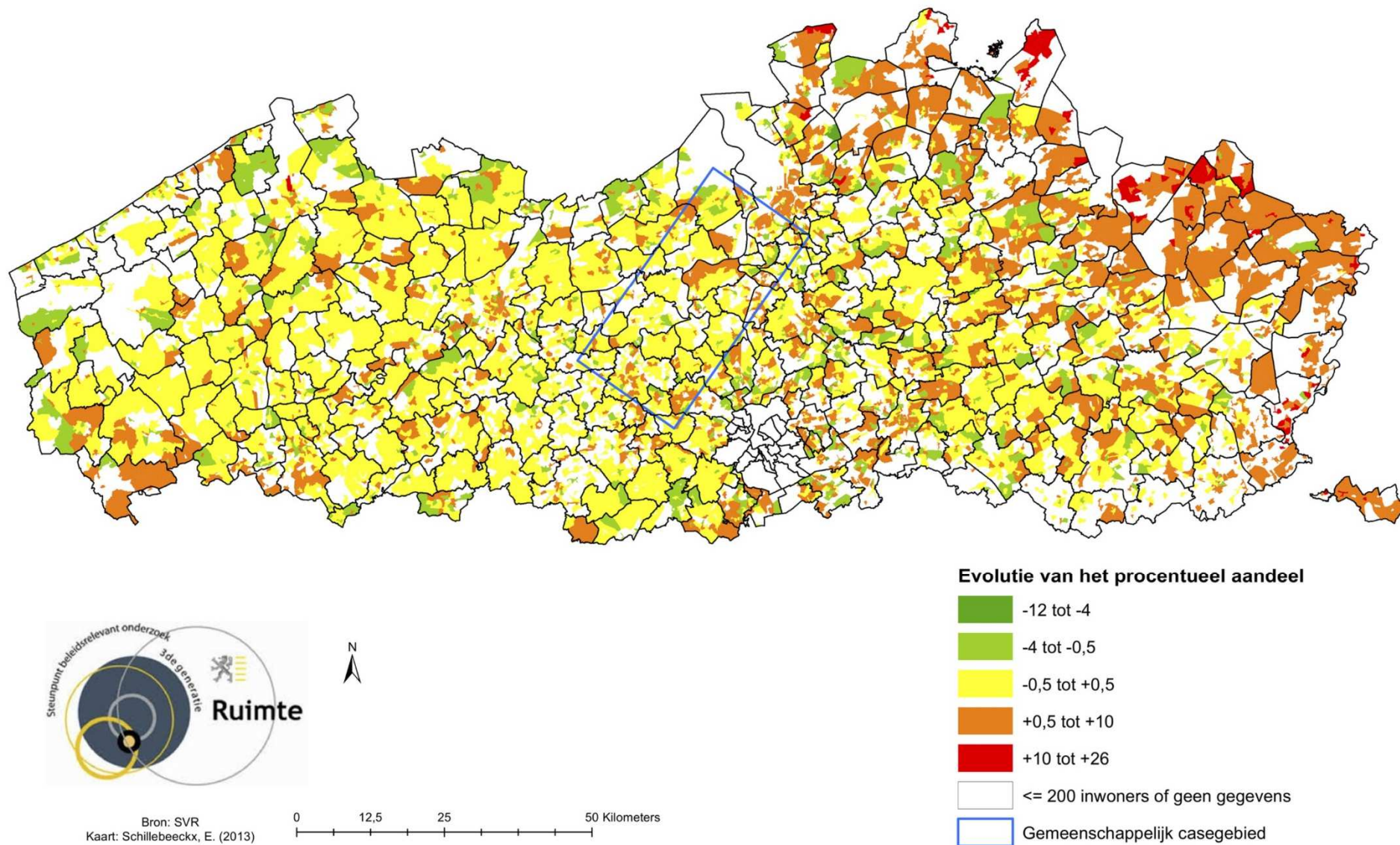
Kijken we naar de evolutie van het aandeel West-Europeanen (figuur 11) zien we dat de hierboven beschreven ruimtelijke patronen zich tussen 1997 en 2010 nog versterkt lijken te hebben. Opvallend is ook dat West-Europeanen zich in het algemeen buiten de steden vestigen en hoofdzakelijk te vinden zijn in de meer suburbane woonwijken of dorpen. Zo verraden de namen van enkele van de wijken met de grootste toename van het aandeel West-Europeanen tussen 1997 en 2010 vaak het landelijke of suburbane karakter van deze woonomgevingen: 'Veldwezelt-verspreide bebouwing' (Lanaken), 'Bellemont' ('s Gravenwezel), 'Golf' (Kapellen), 'Poppel-Verspreide bebouwing' (Ravels), 'Meerle-Dorp' (Hoogstraten), etc.

Daarnaast tekende ook bijvoorbeeld de wijk 'Dokken' ten noorden van het centrum van Brugge een groei op van meer dan 10 procentpunten.

Figuur 10: Percentage inwoners met West-Europese nationaliteit (wijniveau), 2010

Figuur 11: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met West-Europese nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010

4.2.2.2 Zuid-Europeanen

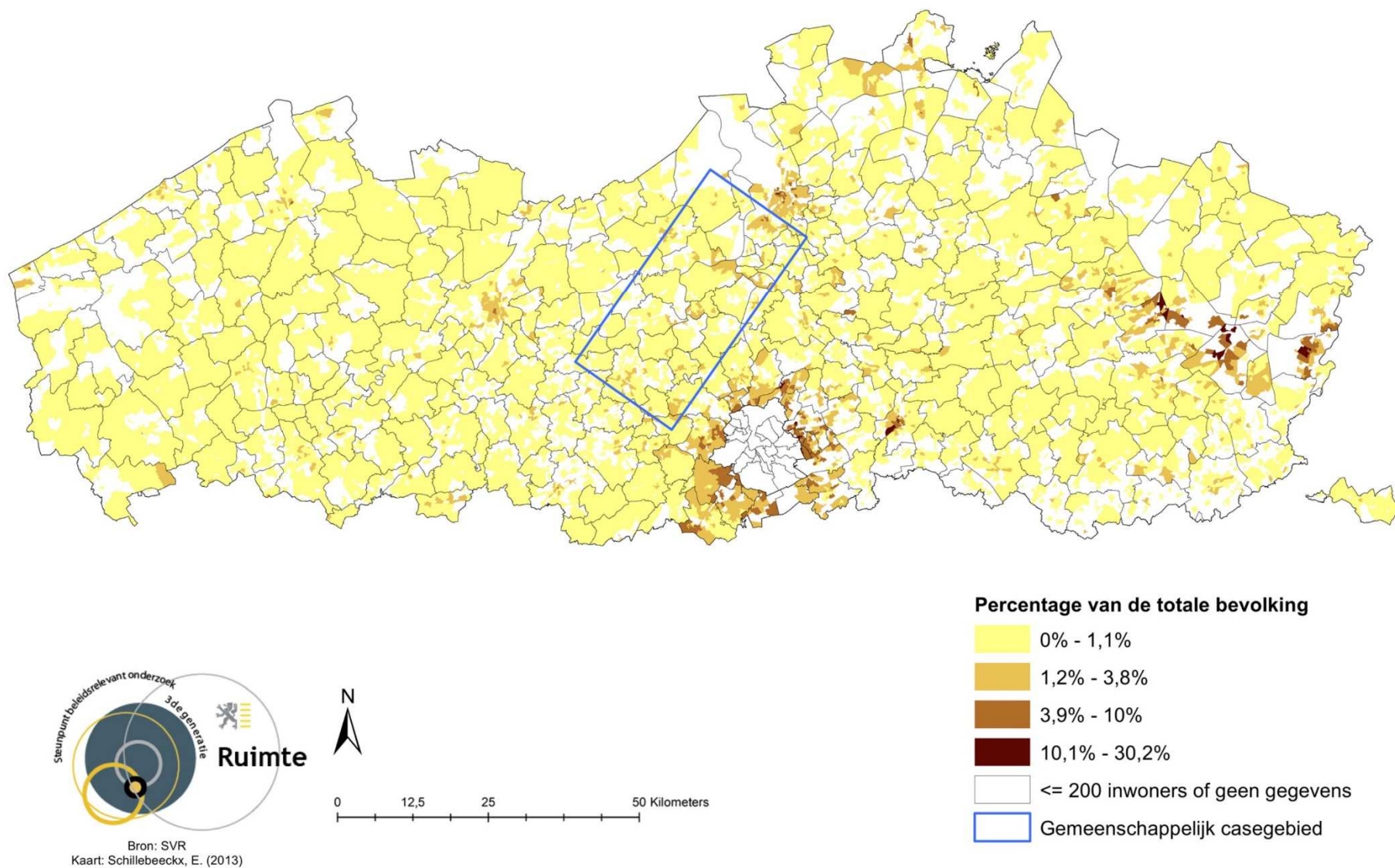
De personen van Zuid-Europese herkomst wonen geconcentreerd in de gemeenten in de rand rond Brussel en in de oude mijngemeenten van Midden-Limburg (figuur 12). Ook in de steden Leuven en Antwerpen en in mindere mate Gent en Brugge vinden we wijken met een groot aandeel Zuid-Europeanen. Eerder zagen we al dat het in de gemeenten van Midden-Limburg vooral om Italianen gaat, terwijl we in de Vlaamse Rand rond Brussel ook personen met Spaanse en Portugese nationaliteit terugvinden.

De ruimtelijke verdeling van het aandeel Zuid-Europeanen onderging in de periode 1997-2010 enkele veranderingen (figuur 13). Terwijl het aandeel in een groot aantal wijken in de rand rond Brussel sterk toenam, zien we in vele gemeenten in Midden-Limburg een duidelijke afname³². Wat de steden betreft, zien we zowel in Gent als Leuven in de meeste wijken een toename van het aandeel inwoners met Zuid-Europese nationaliteit. In Antwerpen zien we een patroon dat overeenkomsten vertoont met de evolutie van de Noord-Afrikanen (zie ook verder). Het aandeel Zuid-Europeanen nam vooral toe in de wijken buiten de oude stadsmuren van Antwerpen. Het gaat meer bepaald om wijken in Deurne, Merksem, Wilrijk, Hoboken, Ekeren en om de wijken van Berchem en Borgerhout die buiten de ring gelegen zijn.

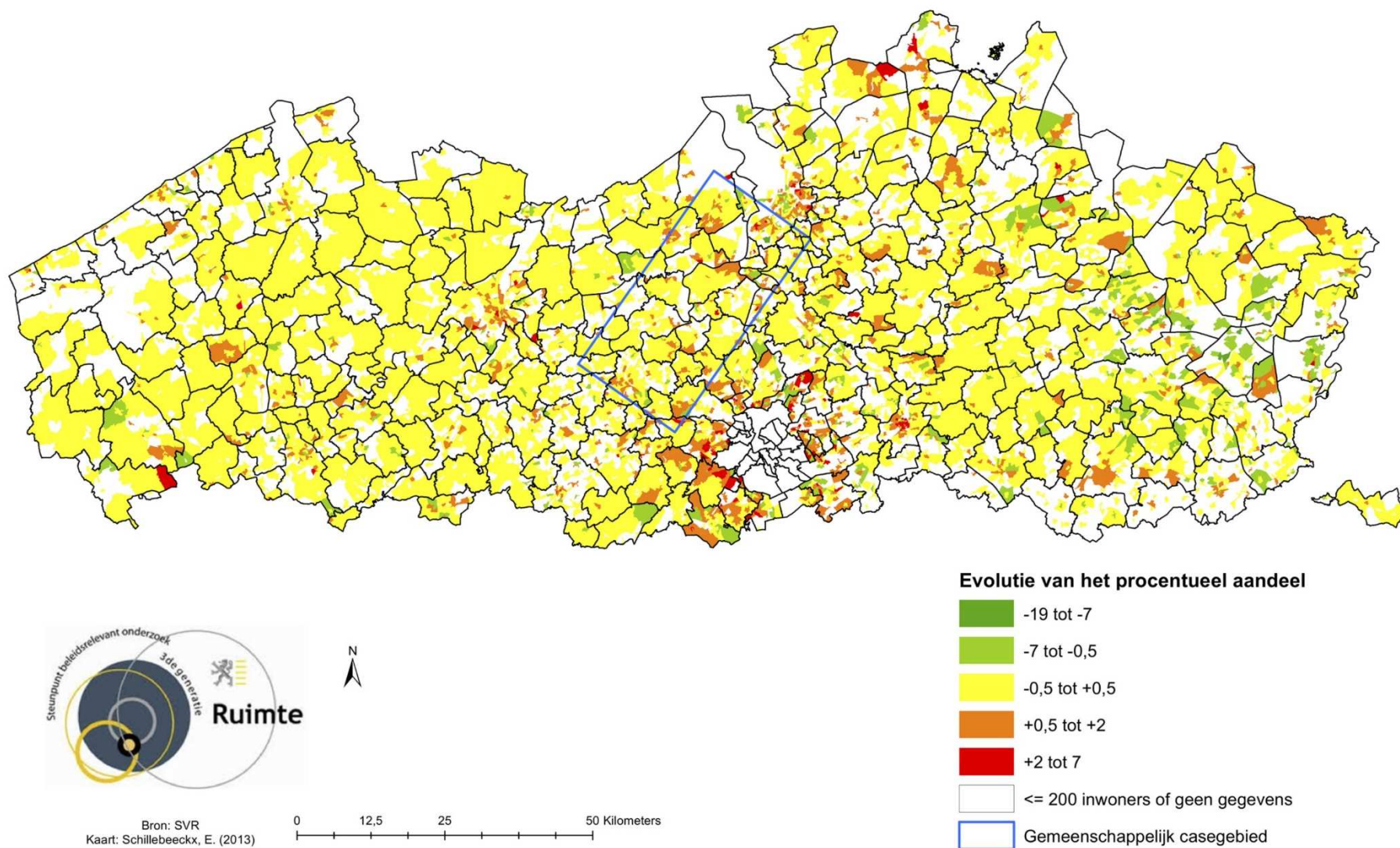
Tot slot zien we dat er binnen de gemeenten in het gemeenschappelijke casegebied slechts enkele wijken donkerrood kleuren. Het gaat bijv. om een wijk in Temse ('Temse Markt'), in Sint-Amands ('Wipheide-Breutheide') en in Willebroek ('Willebroek-Stad').

³² Opnieuw geldt hier dat het vermoedelijk voor een (al dan niet beperkt) deel ook gaat om personen die tussen 1997 en 2010 de Belgische nationaliteit hebben verworven en dus niet meer in de statistieken bij de groep 'Zuid-Europeanen' worden onderverdeeld.

Figuur 12: Percentage inwoners met Zuid-Europese nationaliteit (wijkniveau), 2010

Figuur 13: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Zuid-Europese nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010

4.2.2.3 Noord-Afrikanen

Figuur 14 geeft het aandeel Noord-Afrikanen in 2010 weer op wijkniveau. Naast Antwerpen scoren ook Mechelen, Vilvoorde, Machelen en Hasselt hoog. In mindere mate kennen ook de andere centrumsteden zoals Gent, Sint-Niklaas, Lokeren, Kortrijk en Turnhout, maar ook kleinere steden en gemeenten zoals Boom en Ronse, een aantal wijken met een hoog aandeel inwoners met Noord-Afrikaanse nationaliteit.

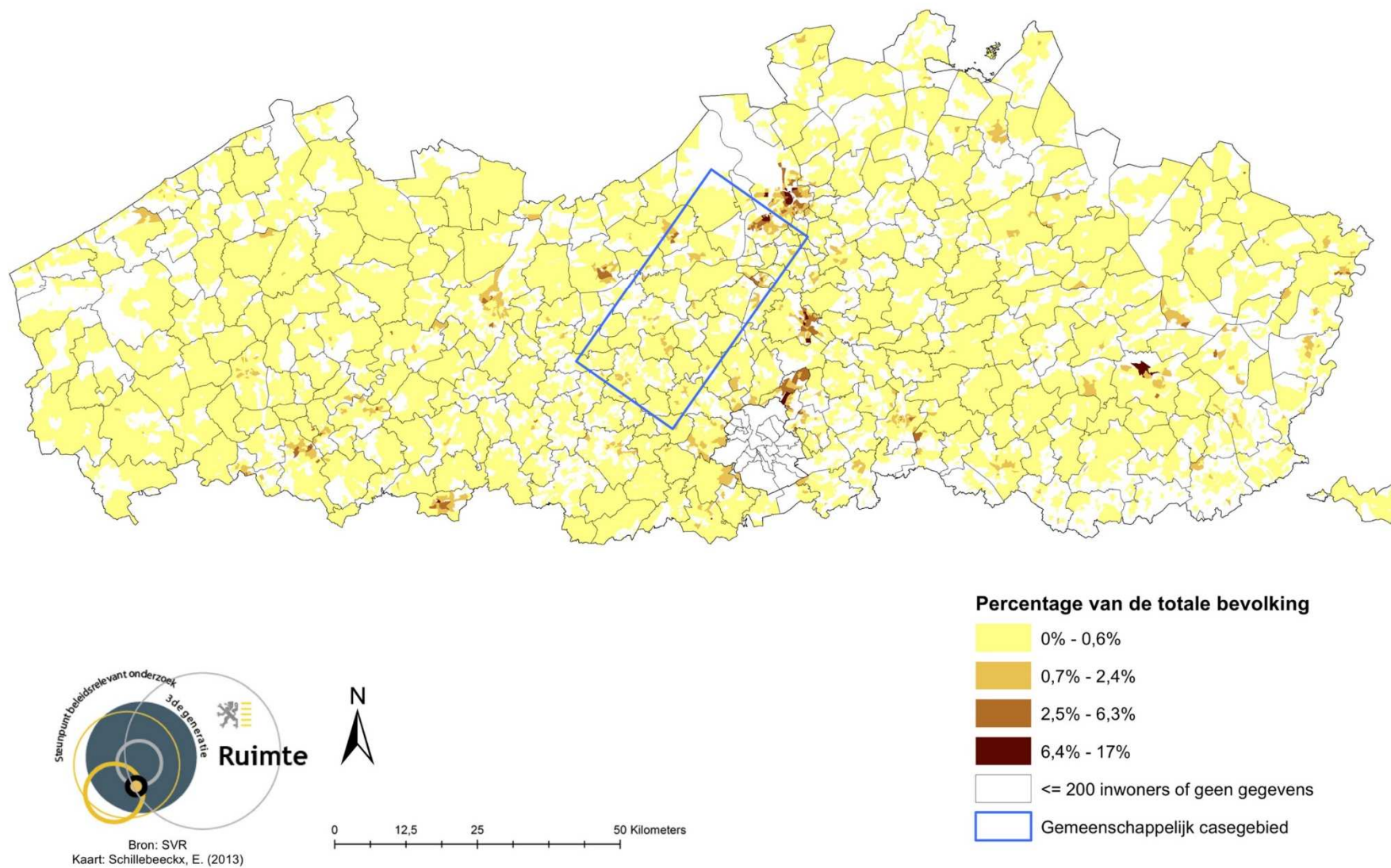
In Antwerpen kleurt bijna de hele binnenstad donker. Het gaat om bijna alle wijken van Antwerpen-Noord en Borgerhout Intra-Muros, het Kiel, Deurne-Noord en de zuidelijke hoogbouwwijk op Linkeroever. De aandelen in deze wijken schommelen tussen de 6,5 en 17%. In Mechelen kennen de wijken Geerdegemveld, Heembeemd, Pennepoel, Oud-Oefenplein en de omgeving van de Adegemstraat en de Koningin Astridlaan het hoogste aandeel Noord-Afrikanen. In Hasselt vinden we de meeste Noord-Afrikanen terug in de deelgemeente Kuringen in de wijk Demervallei.

De evolutie van het aandeel Noord-Afrikanen in Vlaanderen op wijkniveau wordt weergegeven in figuur 15. Hieruit valt meteen af te leiden dat er in sommige stadswijken sprake lijkt te zijn van deconcentratie. Er zijn nog steeds heel wat wijken waarbij het aandeel Noord-Afrikanen is toegenomen, maar evengoed zien we een heel aantal wijken met een sterke afname³³. Op sommige plaatsen kunnen we ook een duidelijk ruimtelijke verschuiving zien. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de steden Antwerpen, Gent en Mechelen, maar ook voor Vilvoorde, Ronse, Kortrijk, Lokeren en Sint-Niklaas. De traditionele migrantenwijken zoals Borgerhout in Antwerpen of Heihoek in Mechelen tekenen een dalend aandeel Noord-Afrikanen op, terwijl het aandeel in wijken die vaak iets verder van het stadscentrum liggen net toeneemt. Ook in de rand van Brussel zien we dat het aandeel in sommige wijken is toegenomen. In andere centrumsteden zoals Turnhout en Leuven blijkt dit patroon veel minder uitgesproken. Hier blijft het aandeel Noord-Afrikanen in de meeste wijken eerder stabiel met slechts af en toe een kleine daling of stijging.

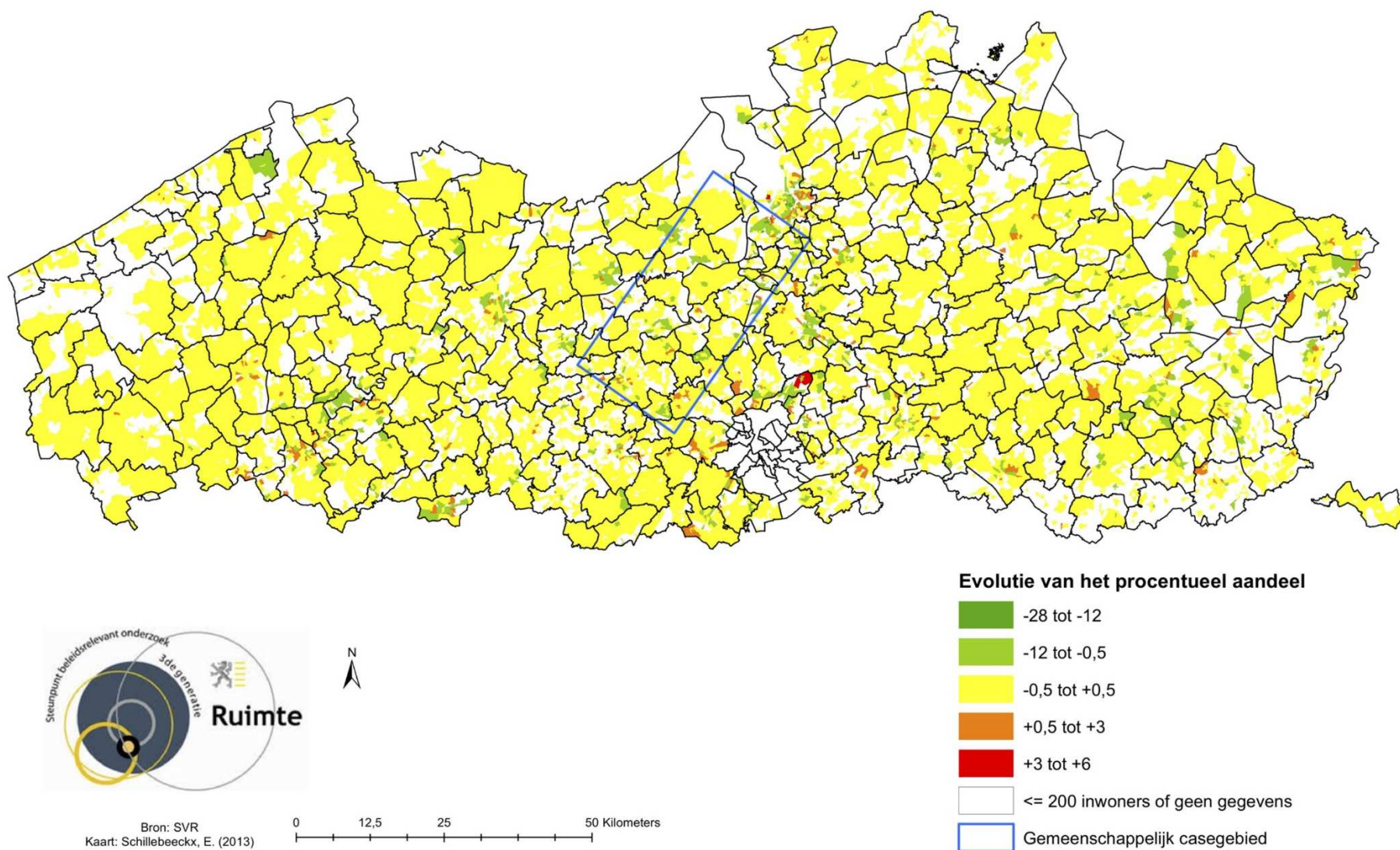
Kijken we tot slot naar het gemeenschappelijk casegebied dan zien we dat het aandeel Noord-Afrikanen is afgenomen in de wijk 'Sompershoek' in Temse en in een aantal wijken binnen Boom ('Noeveren', 'De hoek' en 'Advokaatstraat'). Tezelfdertijd zijn er ook enkele wijken waar in de periode 1997-2010 meer Noord-Afrikanen zijn gaan wonen, zoals de stationsomgeving van Sint-Amands, maar ook enkele wijken in Aalst, Lebbeke, Zele en Asse.

³³ Ook hier geldt dat er meerdere factoren spelen. Enerzijds zien we een toename van het aantal personen met Noord-Afrikaanse nationaliteit in de wijken die net iets verder van het stadscentrum liggen. Anderzijds zien we een afname in de traditionele migrantenwijken in de stad. Dit kan gedeeltelijk worden verklaard door deconcentratie, maar anderzijds gaat het ook hier vermoedelijk deels om personen die tussen 1997 en 2010 de Belgische nationaliteit hebben verworven en dus niet meer in de statistieken bij de groep 'Noord-Afrikanen' worden onderverdeeld.

Figuur 14: Percentage inwoners met Noord-Afrikaanse nationaliteit (wijkniveau), 2010

Figuur 15: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Noord-Afrikaanse nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010

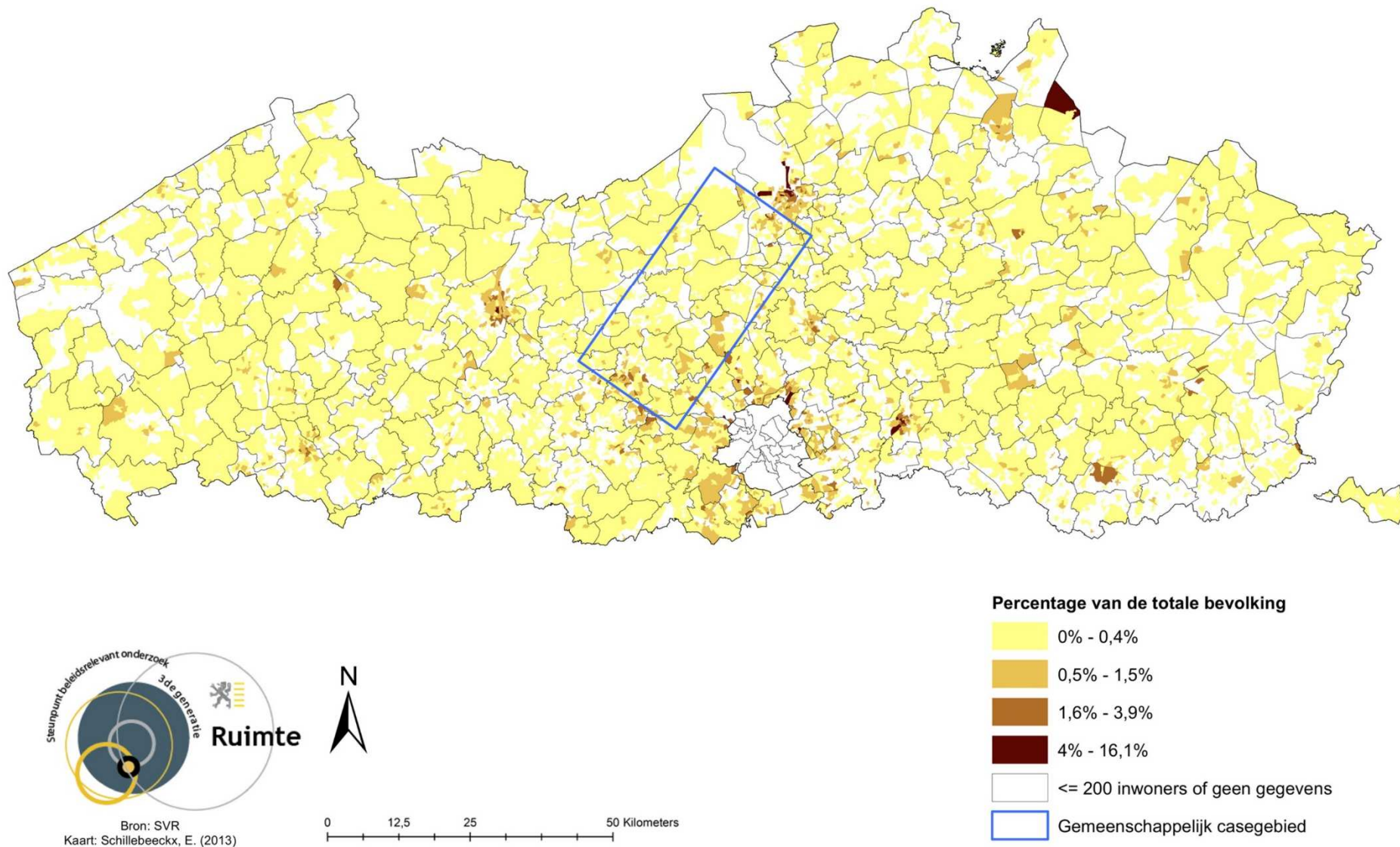
4.2.2.4 Afrikanen (exclusief Noord-Afrikanen)

Figuur 16 geeft het aandeel personen met Afrikaanse nationaliteit in 2010 weer (zonder de Noord-Afrikanen) op wijkniveau. Hier zien we een iets diffuser ruimtelijk patroon opduiken dan bij de kaart voor de Noord-Afrikanen. Toch zijn ook de andere nationaliteiten van het Afrikaanse continent hoofdzakelijk terug te vinden in Antwerpen, Gent, Mechelen en Machelen. Daarnaast scoren verschillende wijken in Leuven, Kortrijk, Turnhout, Oostende en Aalst hoog. Ook in de rand van Brussel vinden we veel inwoners terug uit Afrika.

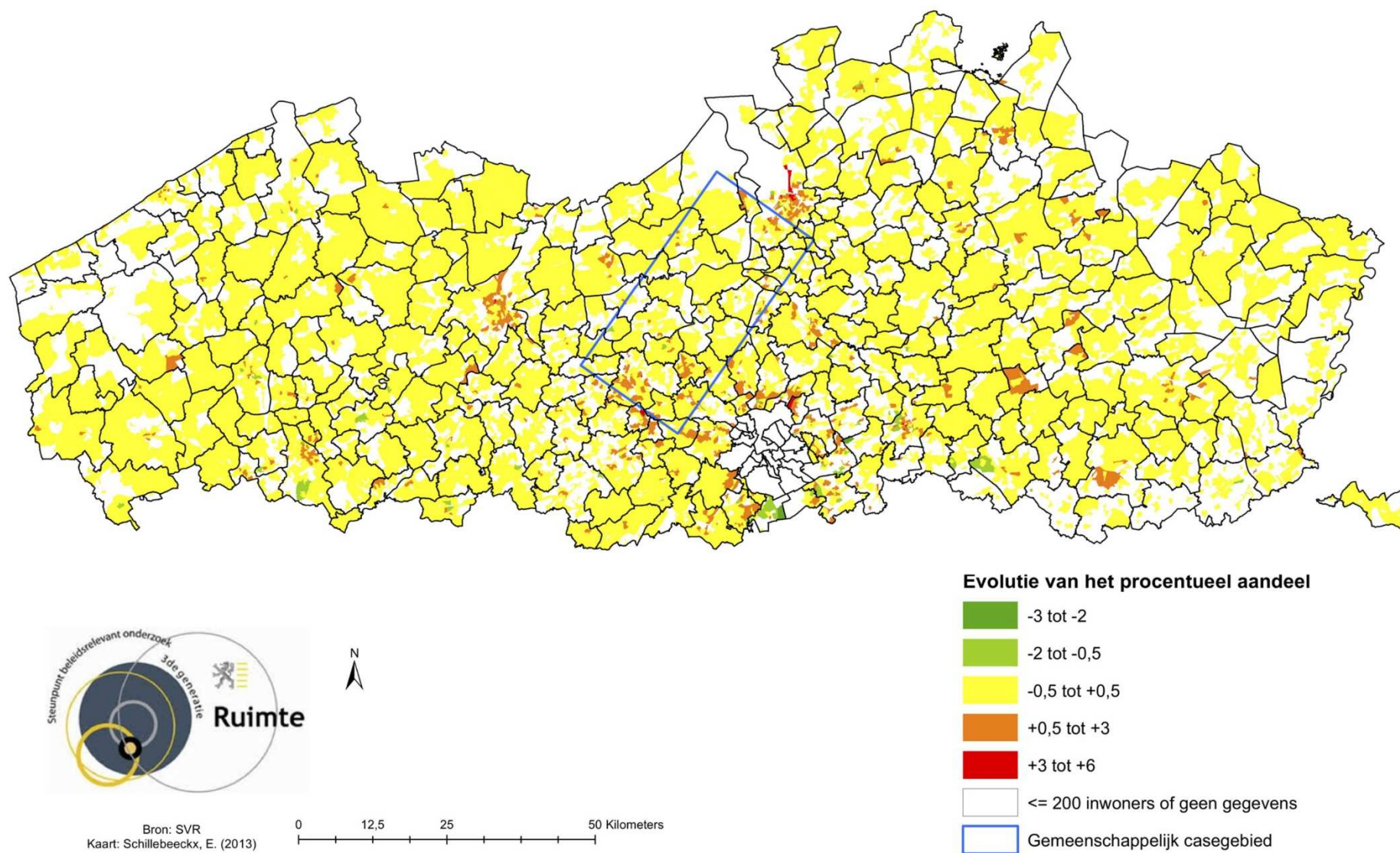
De evolutie van het aandeel Afrikanen in Vlaanderen op wijkniveau wordt weergegeven in figuur 17. Deze kaart toont duidelijk aan dat het aandeel inwoners met Afrikaanse nationaliteit in de meeste stedelijke wijken is toegenomen. Ook de kleinere centrumsteden zoals Turnhout, Aalst en Kortrijk kennen heel wat wijken met een sterke toename. Daarnaast kleuren ook enkele wijken in kleinere steden en gemeenten zoals Vilvoorde, Machelen en Denderleeuw donkerrood. Antwerpen kent de grootste uitschieters; hier zijn het vooral de noordelijk gelegen wijken die een grote toename optekenden tussen 1997 en 2010. Het gaat hier bijvoorbeeld om de wijk Luchtbal en omgeving (sectoren 'Luchtbal-Noord', 'Luchtbal-Zuid', 'Donkse Beek' en 'Ijzerlaan'), en om verschillende wijken in Antwerpen-Noord (2060) zoals de wijken 'de Coninckplein', 'Sint-Amandus', 'Stuivenbergplein', etc. Ook de zuidelijk gelegen wijk 'Kiel' kent enkele sectoren met een sterke toename. Het lijkt er dan ook op dat wat Antwerpen betreft, de traditionele migrantenwijken in de periode 1997-2010 steeds meer Afrikanen hebben aangetrokken. Toch duiken er ook enkele oranje vlekken op in steden en gemeenten met een iets minder lange migratiegeschiedenis, zoals in bijvoorbeeld Aalter, Kuurne, Diepenbeek of Geel. Vaak gaat het hier echter over kleine(re) aantallen.

Kijken we tot slot naar het gemeenschappelijk casegebied dan zien we dat het aandeel Afrikanen is toegenomen in de centra van Asse, Merchtem, Willebroek en een deelgemeente van Affligem (respectievelijk de wijken 'Asse-centrum', 'Merchtem-centrum', 'Willebroek-stad' en 'Hekelgem-Kern-Zuid') alsook in een aantal wijken in Aalst. Ook de gemeenten Liedekerke en het eerder genoemde Denderleeuw (net buiten het casegebied in het zuiden) kenden een opmerkelijke toename van het aandeel Afrikanen. De goede verbinding met Brussel ligt vermoedelijk mee aan de basis van deze stijging.

Figuur 16: Percentage inwoners met Afrikaanse nationaliteit (exclusief Noord-Afrikanen) (wijkniveau), 2010

Figuur 17: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Afrikaanse nationaliteit (exclusief Noord-Afrikanen) (wijniveau), 1997-2010

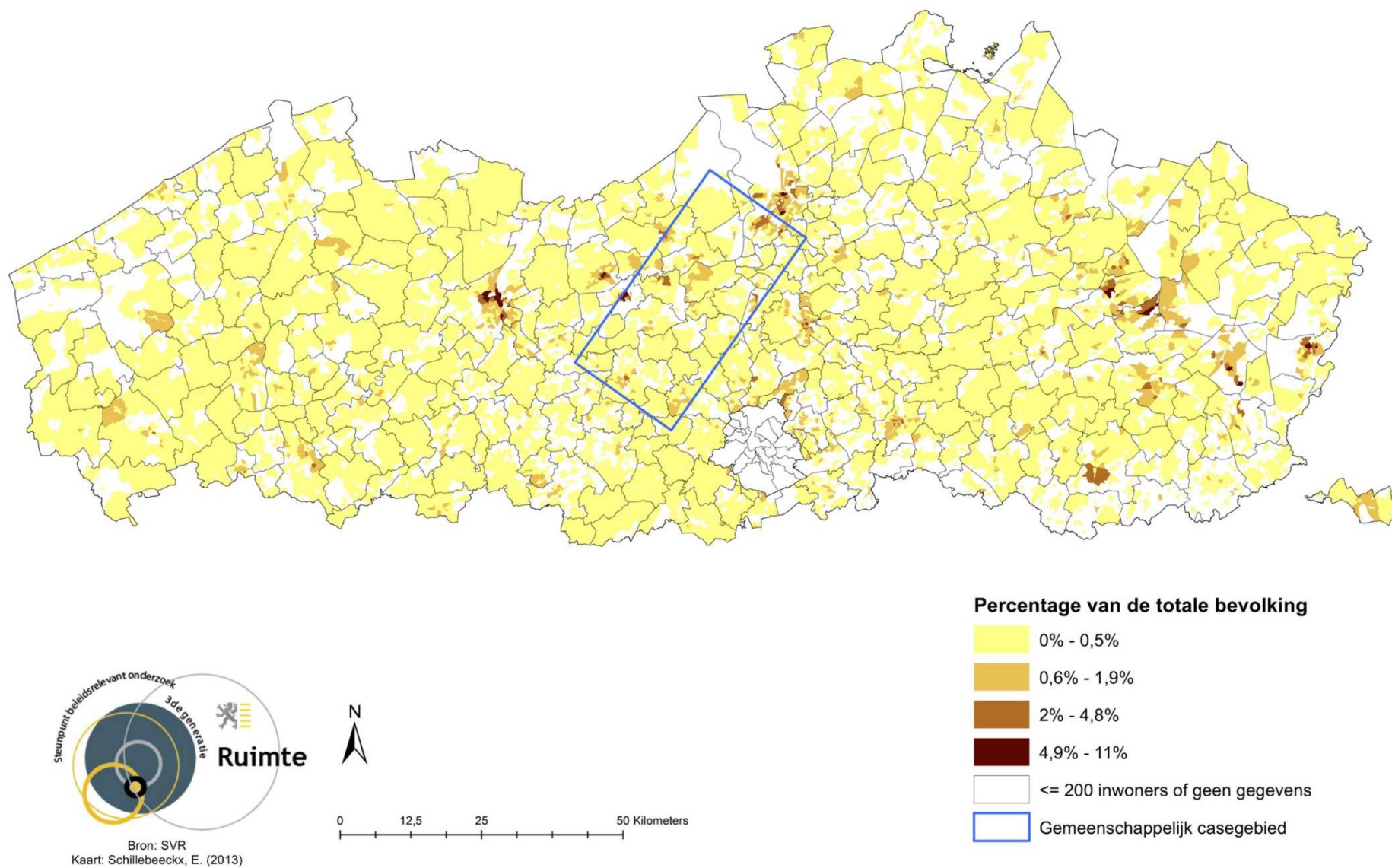
4.2.2.5 *West-Aziaten*

Het zal niet verbazen dat de Turken de grootste groep vertegenwoordigen binnen de West-Aziaten. Binnen Vlaanderen zijn de West-Aziaten hoofdzakelijk terug te vinden in Gent, Antwerpen, Lokeren, Sint-Niklaas en Zele, alsook in de steden en gemeenten van Midden-Limburg zoals Leopoldsburg, Beringen, Heusden-Zolder, Maasmechelen, Genk en Hasselt (figuur 18). Ook in de rand rond Brussel en in Mechelen en Aalst vinden we nog heel wat inwoners met West-Aziatische nationaliteit terug, al gaat het hier meestal om wijken met kleinere aandelen (tussen de 2 en 5%).

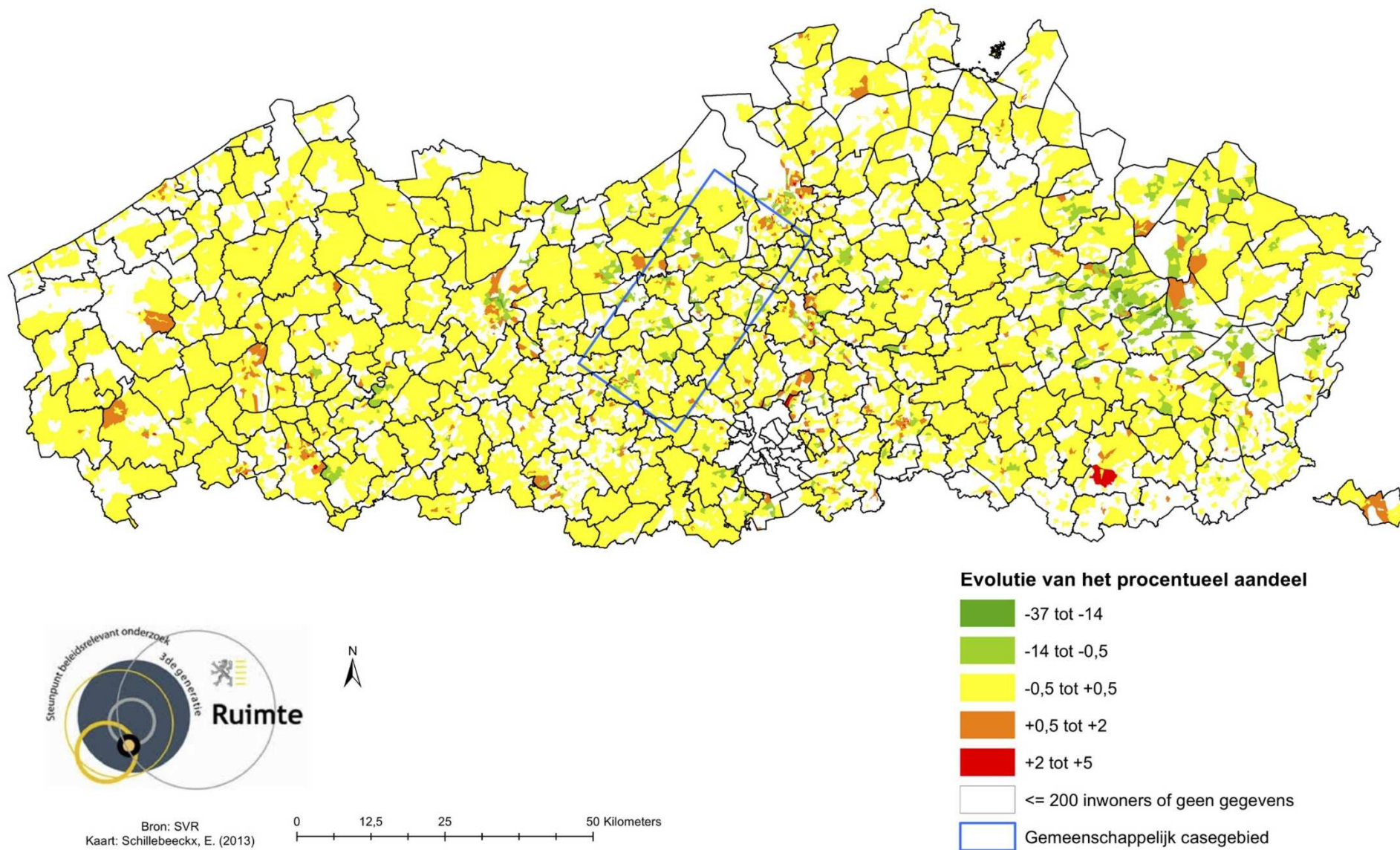
Uit figuur 19 blijkt duidelijk dat de wijken die de sterkste toename van het aandeel West-Aziaten kenden, zich hoofdzakelijk in de centrumsteden bevinden (Antwerpen, Gent, Kortrijk, Mechelen, Leuven), maar ook in de noordoostelijke rand van Brussel en meer perifeer gelegen gebieden zoals Sint-Truiden, Menen, Ieper zien we enkele donkerrode vlekken verschijnen. Tezelfdertijd zien we een gelijkaardig ruimtelijk patroon als dat van de Noord-Afrikanen opduiken. De concentratie van inwoners met West-Aziatische nationaliteit (hoofdzakelijk Turken) in de periode 1997-2010 is vooral in de traditionele migrantenwijken in de steden sterk afgenomen. Hetzelfde geldt voor de oude mijn gemeenten van Limburg. We kunnen dan ook stellen dat de geografische spreiding van inwoners met West-Aziatische nationaliteit op 13 jaar tijd veel diffuser is geworden.

Wat tot slot het gemeenschappelijk casegebied betreft, zien we een duidelijke stijging in enkele wijken in Waasmunster, Boom en Asse. In gemeentes zoals Zele, Beveren, Willebroek, Aalst, Hamme en Sint-Amands lijkt er onder meer sprake van een interne verschuiving. Hier vinden we immers zowel wijken terug die een sterke daling kenden, als wijken die tussen 1997 en 2010 een sterke toename konden optekenen van het aandeel West-Aziaten.

Figuur 18: Percentage inwoners met West-Aziatische nationaliteit (wijkniveau), 2010

Figuur 19: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met West-Aziatische nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010

4.2.2.6 Oost-Europeanen

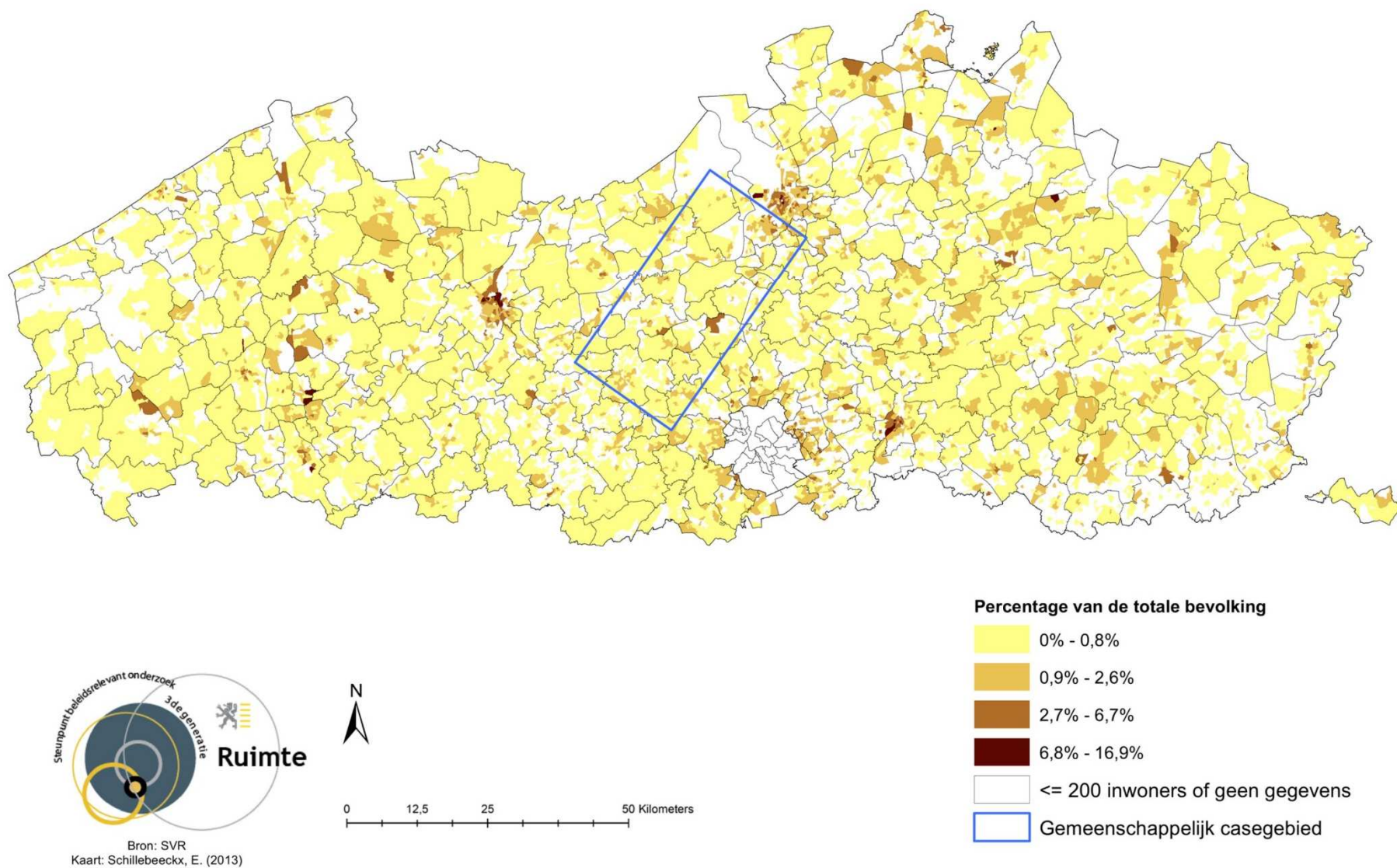
Figuur 20 toont meteen aan dat inwoners met de Oost-Europese nationaliteit zich in Vlaanderen hoofdzakelijk concentreren in de steden Antwerpen, Gent en Leuven. De stationswijken en ook (delen van) de 19^e-eeuwse gordels kleuren duidelijk donkerder. In Gent gaat het bijvoorbeeld om de wijken Ham, Wondelgemstraat, Groendreef, Voormuide, Blaisantvest, Afrikalaan, Sint-Macharius, Dampoort. In Antwerpen vinden we het hoogste aandeel Oost-Europeanen in de omgeving rondom het centraal station (De Coninckplein, Atheneum, Dambruggestraat, statiekwartier, Provinciestraat,...) en een wijk op Linkeroever, terwijl we de meeste Oost-Europeanen in Leuven kunnen terugvinden in de omgeving van de Campus Heverlee, rondom de Blijde Inkomstraat, Redingen en Leuven Kliniek. Het aandeel Oost-Europeanen in deze wijken schommelt tussen de 7 en 17%.

Naast deze drie centrumsteden zien we af en toe nog enkele donkere vlekken in het landschap opduiken. Zo kent Ingelmunster in de provincie West-Vlaanderen een hoog aandeel in de wijken Beelshoek, maar ook in de wijk 'Ingelmunster- verspreide bebouwing Zuid Oost'. Opmerkelijk is dat er naast de Oost-Europeanen in deze wijk geen enkele andere vreemde nationaliteit voorkomt. Daarnaast scoren ook de wijken 't Hoge in Kortrijk en Boerentang in Mol hoog. Kijken we met een iets bredere blik dan zien we niet enkel in de meeste centrumsteden maar ook in enkele kleinere gemeenten in het noorden van de provincies Antwerpen en in de provincie West-Vlaanderen nog enkele donker gekleurde wijken opduiken, alsook in de rand van Brussel. Een echt patroon is hier moeilijk te onderscheiden.

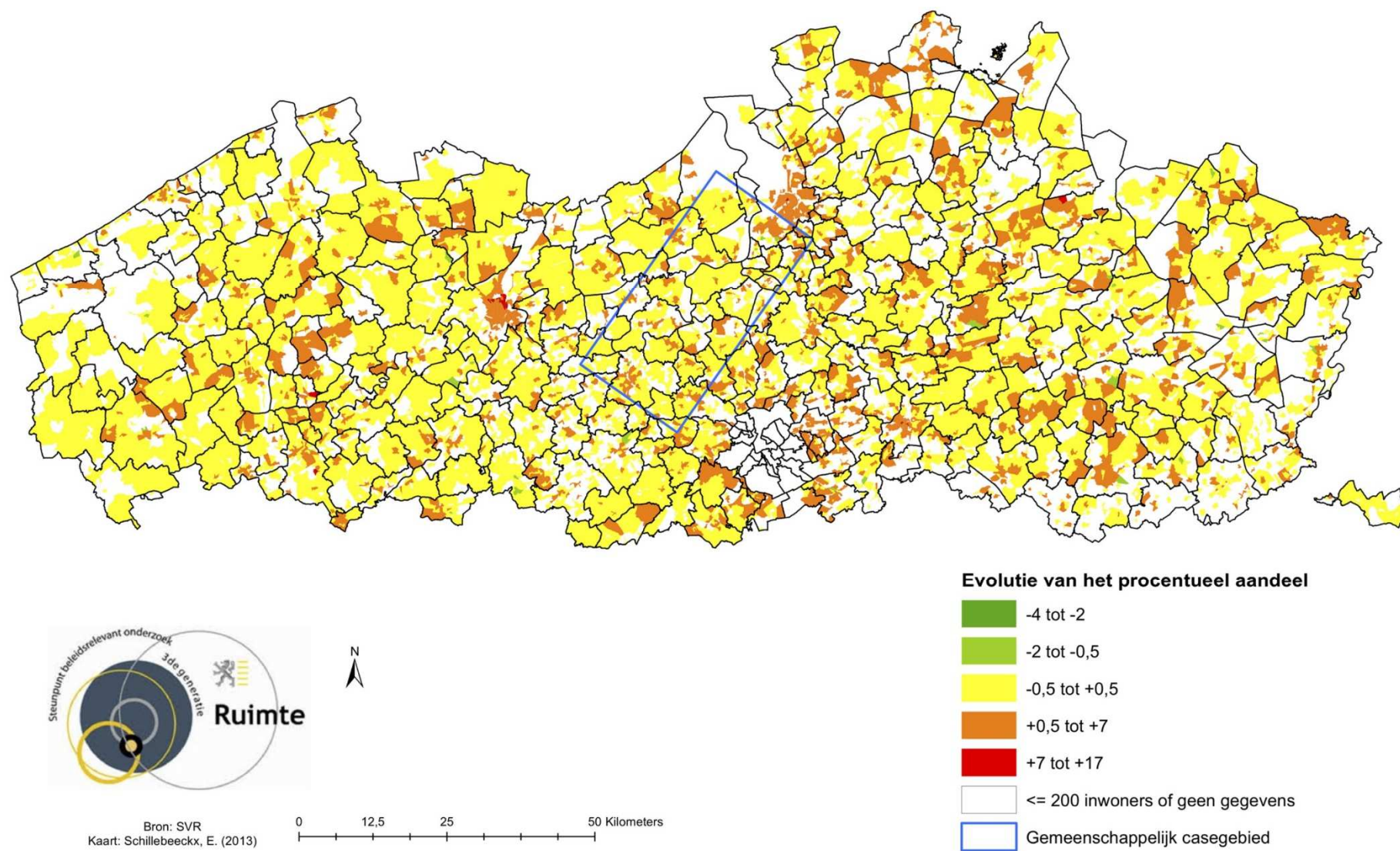
Figuur 21 geeft de evolutie van het procentueel aandeel Oost-Europeanen weer tussen 1997 en 2010. De aandacht wordt opnieuw getrokken door Antwerpen, Gent en Leuven, maar Gent tekent duidelijk de sterkste stijging op. De wijk met de hoogste stijging is de omgeving van de Afrikalaan. Deze wijk kende een stijging van 16,5 procentpunten tot een aandeel van 17% Oost-Europeanen in 2010. Daarnaast kennen opnieuw Kortrijk, Ingelmunster en Mol één of meerdere wijken met een zeer sterke toename (7 procentpunten of meer) van het aandeel Oost-Europeanen. De immigratie van Oost-Europa is relatief jong wat ook blijkt uit de evolutie. Vele wijken kenden in 1997 amper of helemaal geen Oost-Europeanen en kenden daardoor vaak een aanzienlijke stijging in 2010 van het aandeel Oost-Europeanen.

Kijken we tot slot naar het gemeenschappelijk casegebied zien we opnieuw dat de toename van het aandeel Oost-Europeanen een eerder diffuus ruimtelijk patroon vertoont. Er zijn twee wijken die eruit springen: de wijk 'Kappellestraat' in Hamme en de wijk 'Spoorweg Gent-Mechelen-Noord Verspreide bebouwing' in Malderen (Londerzeel). Deze wijken kenden beiden een evolutie van ca. 3,5 procentpunten.

Figuur 20: Percentage inwoners met Oost-Europese nationaliteit (wijkniveau), 2010

Figuur 21: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Oost-Europese nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010

4.3 Migratie van vreemdelingen binnen Vlaanderen

We hebben ook de migratiepatronen van vreemdelingen (= niet-Belgische nationaliteit) van en naar andere gemeenten binnen Vlaanderen bekeken. Allereerst geven we een algemeen beeld aan de hand van de interne migratiesaldi voor alle gemeenten in het Vlaamse en Brussels Hoofdstedelijk gewest. Welke gemeenten kennen een positief of negatief saldo? Of met andere woorden welke gemeenten trekken meer migranten aan vanuit andere gemeenten in Vlaanderen en Brussel dan dat ze er verliezen? We werken hiervoor met driejaarlijkse gemiddelden (2010-2012) zodat eventuele uitschieters worden afgevlakt. Bovendien berekenden we telkens het migratiesaldo per 1.000 inwoners. Een waarde van 1 betekent dan dat er jaarlijks netto 1 persoon per 1.000 inwoners instroomt, terwijl een waarde van -1 wijst op een jaarlijkse netto uitstroom van 1 persoon per 1.000 inwoners.

Figuur 22 toont enkele duidelijke trends. Zo kennen Antwerpen en Gent, maar ook Brugge en Leuven een negatief saldo. Meer migranten verlaten jaarlijks deze steden voor andere gemeenten in Vlaanderen en Brussel, dan er vanuit andere gemeenten toekomen. Opmerkelijk is dat de volledige rand van Brussel, maar ook vele buurgemeenten van steden zoals Antwerpen en Gent wel een positief intern migratiesaldo hebben. Er is dus sprake van een verhuisbeweging van de stad naar de rand. Het feit dat het vaak de randgemeenten van de grotere steden in Vlaanderen zijn die een sterk positief migratiesaldo vertonen, wijst erop dat er ook bij de niet-Belgen een suburbanisatiepatroon lijkt te bestaan. Om hier meer zicht op te krijgen, moeten we ook de interne migratiebewegingen volgens vertrek en bestemming in kaart brengen. Daarom maakten we voor Antwerpen, Gent en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ook kaarten aan die de migratiesaldi van alle Vlaamse gemeenten ten opzichte van deze drie steden weergeven (zie verder figuren 23 t.e.m. 25).

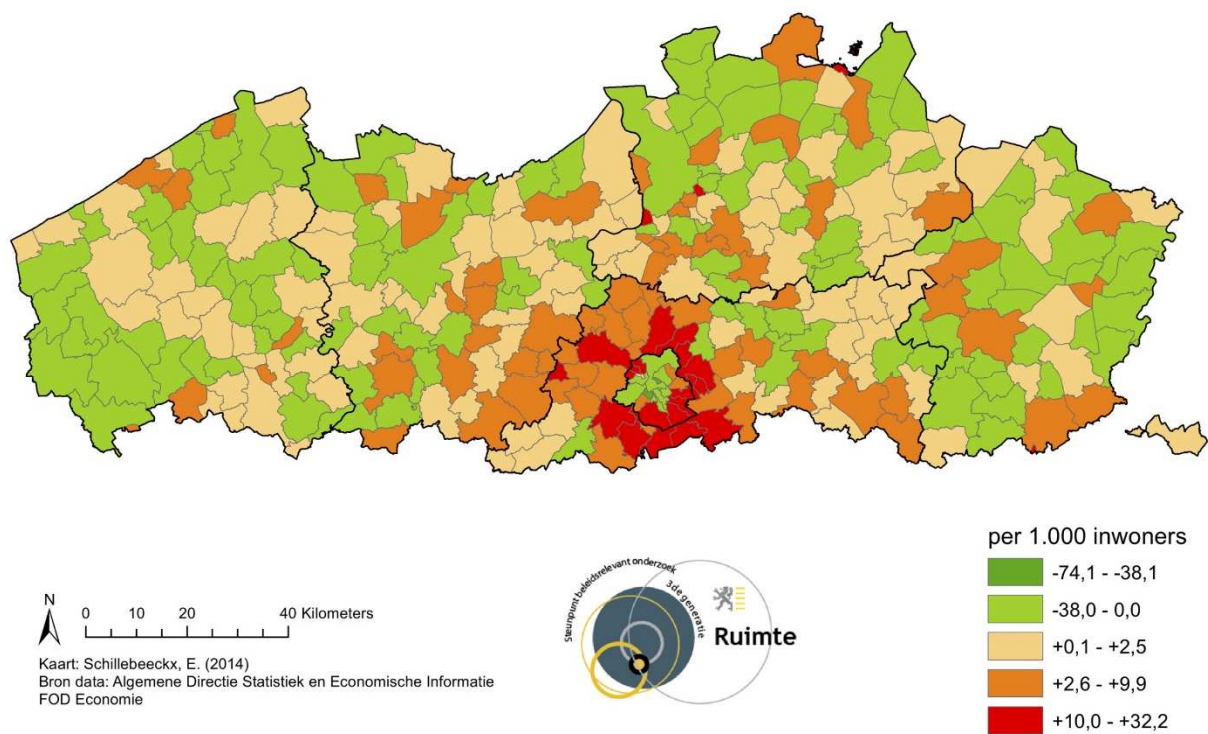
Richten we ons eerst verder op de algemene kaart waarop de binnenlandse migratiesaldi van vreemdelingen in gans Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden weergegeven, dan blijkt dat de andere centrumsteden zoals (in aflopende volgorde) Aalst, Hasselt, Turnhout, Oostende, Sint-Niklaas, Roeselare, Kortrijk en in mindere mate Mechelen, en Genk echter wel een positief intern migratiesaldo vertonen. Zij verwelkomen dus jaarlijks meer nieuwe migranten vanuit andere Vlaamse en Brusselse steden of gemeenten dan er vertrekken.

De top 10 van gemeenten met het hoogste positief binnenlands migratiesaldo van personen met niet-Belgische nationaliteit³⁴ bestaat uit de gemeenten Drogenbos, Sint-Pieters-Leeuw, Wezenbeek-Oppem, Ganshoren, Zaventem, Hoeilaart, Sint-Agatha-Berchem, Kraainem, Borsbeek en Machelen. De top 10 wordt dus bijna volledig ingenomen door gemeenten in de Brusselse rand. De gemeente Borsbeek in de rand van Antwerpen vormt de uitzondering.

³⁴ Herstappe behoort ook de top 10, maar werd hier weggelaten om vertekening van de resultaten tegen te gaan. Herstappe is immers de gemeente met het kleinste aantal inwoners van België. In 2011 telde de gemeente slechts 85 inwoners.

De tien gemeenten met de meest negatieve binnenlandse migratiesaldi zijn Sint-Joost-ten-Node, Sint-Gillis, Elsene, Brussel, Sint-Jans-Molenbeek, Schaarbeek, Etterbeek, Ranst, Kapellen en Wingene. De eerste 7 gemeenten bevinden zich allen binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, terwijl de drie laatste gemeenten elk een opvangcentrum voor asielzoekers (van Fedasil of van het Rode Kruis) op hun grondgebied hebben.

Figuur 22: Binnenlands migratiesaldo van personen met vreemde nationaliteit (driejaarlijks gemiddelde 2010-2012)

Uit bovenstaande figuur blijkt heel duidelijk dat de gemeenten in de rand van enkele grootsteden vaak positieve migratiesaldi kunnen voorleggen, terwijl de grootsteden zelf gekenmerkt worden door een negatief saldo. Vooral het Brussels Hoofdstedelijk Gewest springt hierbij in het oog, aangezien 7 van de 19 Brusselse gemeenten opduiken in de top 10 van gemeenten met de meest negatieve migratiesaldi. En dit terwijl een groot deel van de randgemeenten net heel sterke positieve saldi kunnen voorleggen. Figuur 23 gaat dieper in op deze verhuisbewegingen en toont de migratiesaldi (= verschil tussen aantal vertrekkers en aantal toekomers) per 1.000 inwoners van en naar het Brussels Hoofdstedelijk Gewest van personen met een niet-Belgische nationaliteit in de periode 2010-2012. Alle gemeenten in de rand van Brussel worden gekenmerkt door een sterk positief migratiesaldo. Zeker de kanaalzone (Sint-Pieters-Leeuw, Vilvoorde en Machelen), maar ook de gemeenten Zaventem, Kraainem, Wezembeek-Oppem, Wemmel, Asse, Drogenbos en ook Hoeilaart en Sint-Genesius-Rode in het zuiden oefenen een grote aantrekkingskracht uit. Uiteraard gaat het hierbij niet altijd om dezelfde nationaliteitsgroepen of hetzelfde type verhuisbeweging (ten

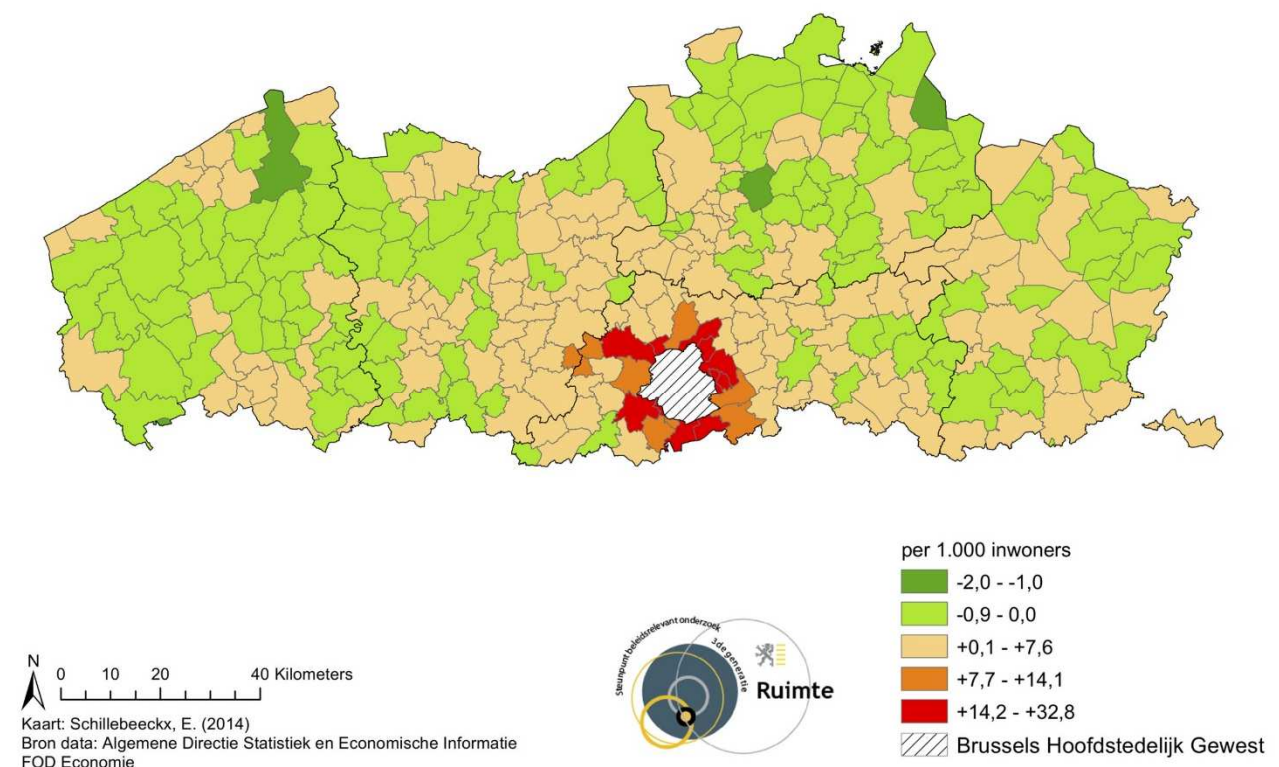
gevolge van sociale stijging of sociale verdringing bijvoorbeeld). Het rapport 'Minderheden in Vlaams-Brabant' gaat nog meer gedetailleerd in op deze migratiebewegingen en splitst de interne migratiebewegingen ook op volgens herkomstgroep (Steunpunt Sociale Planning, 2010).

Daarnaast zien we op de kaart ook een duidelijke uitloper in de richting van Aalst. Het gaat hier om de gemeenten Denderleeuw, Liedekerke en Affligem. Ook zij ontvangen heel wat personen met niet-Belgische nationaliteit vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Binnen de provincie Vlaams-Brabant kennen enkel Leuven en nog een aantal kleinere gemeenten tegen de grens met de provincies Waals-Brabant en Limburg een negatief migratiesaldo. Binnen gans Vlaanderen kleuren enkel Brugge, Mesen, Ranst en Arendonk donkergroen. Wat deze laatste twee gemeentes betreft, zijn het vermoedelijk opnieuw de opvangcentra voor asielzoekers die aan de basis liggen van het negatieve migratiesaldo ten opzichte van Brussel. Asielzoekers zouden dan, eens ze het asielcentrum mogen verlaten, naar de grootstad Brussel trekken.

Naast Leuven en Brugge, kennen tot slot de centrumsteden Turnhout, Roeselare en ook Gent een negatief saldo. Antwerpen, Mechelen, Hasselt, Gent, Sint-Niklaas, Aalst, Kortrijk en Oostende ontvingen in de periode 2010-2012 meer personen met niet-Belgische nationaliteit vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dan dat er vanuit deze steden naar Brussel trokken.

Figuur 23: Binnenlandse migratiesaldi van personen met vreemde nationaliteit t.a.v. het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2010-2012

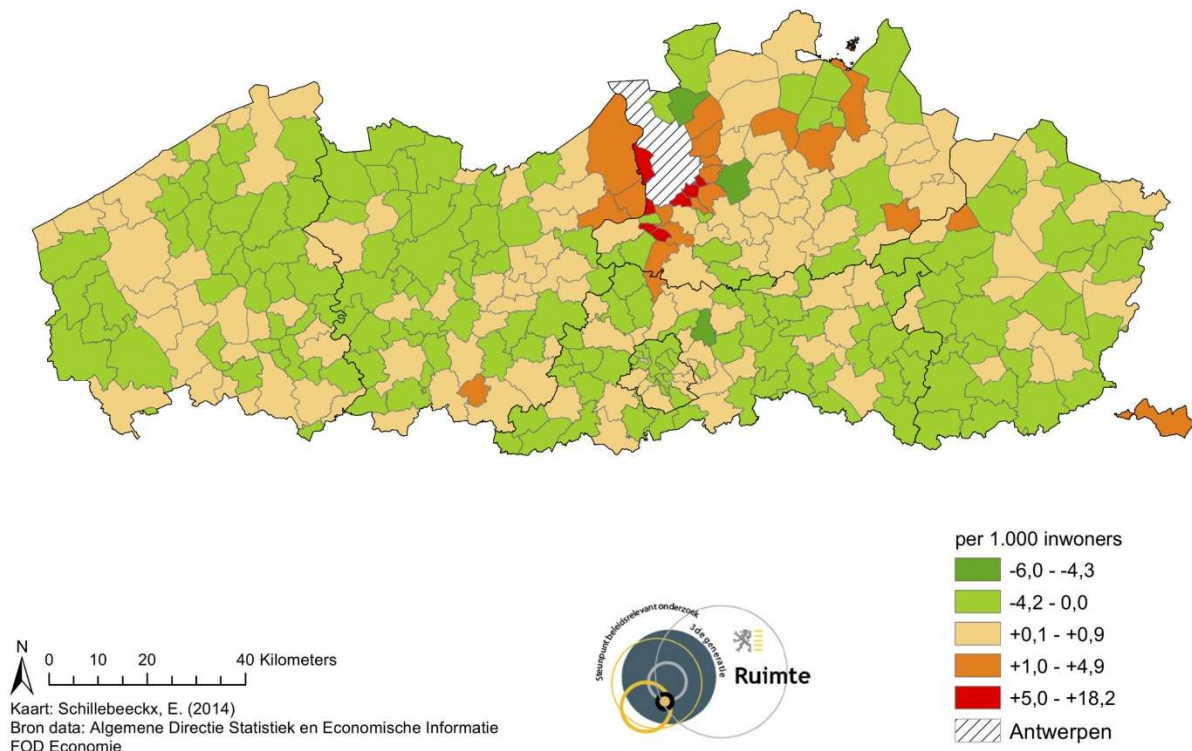

Kijken we naar de interne migratiesaldi van vreemdelingen ten aanzien van de stad Antwerpen in de periode 2010-2012 (zie figuur 24) dan vallen een aantal zaken meteen op. Een aantal gemeenten die een opvangcentrum voor asielzoekers op hun grondgebied hebben zijn duidelijk zichtbaar (in het donkergroen). In het noorden gaat het om Kapellen, in het noordoosten om Ranst en in het zuiden om Steenokkerzeel. Zij hebben allen een sterk negatief saldo wat wijst op het feit dat er jaarlijks meer migranten vanuit deze gemeenten naar de stad Antwerpen trekken dan er de omgekeerde beweging maken. Ook de opvangcentra in Lint en Arendonk lijken een impact te hebben.

Verder valt op dat de gemeenten direct rond Antwerpen (op enkele uitzonderingen in het Noorden na zoals Stabroek, het eerdergenoemde Kapellen, Kalmthout en Essen) allen een positief migratiesaldo vertonen. Wel zijn er duidelijk gemeenten die verhoudingsgewijs (ten opzichte van het totaal aantal inwoners) een sterkere aantrekkingskracht lijken uit te oefenen op personen met niet-Belgische nationaliteit dan anderen. Gemeenten met een hoog positief saldo zijn, in klokwijszin, Borsbeek, Mortsel, Edegem, Hemiksem, Zwijndrecht en iets verder van de stad ook nog de gemeenten Boom en Niel. Er lijkt dan ook sprake van een verhuisbeweging naar de rand van de stad voor vele migranten, maar of dit ook een verminderde sociaal-ruimtelijke segregatie inhoudt, kunnen we op basis van deze kaart echter niet vaststellen (zie ook verder). Daarnaast kent ook het ruimere hinterland van Antwerpen doorgaans een positief saldo. Zo oefent Turnhout een grote aantrekkingskracht uit, maar ook de Kempische gemeenten Malle, Lille en Meerhout blijken populaire bestemmingen te zijn.

Zoomen we verder uit, dan krijgen we een eerder gevarieerd beeld. Naast Turnhout, ontvingen ook de centrumsteden Sint-Niklaas, Mechelen, Brugge, Oostende, Roeselare en Kortrijk in de periode 2010-2010 heel wat personen van niet-Belgische nationaliteit vanuit Antwerpen.

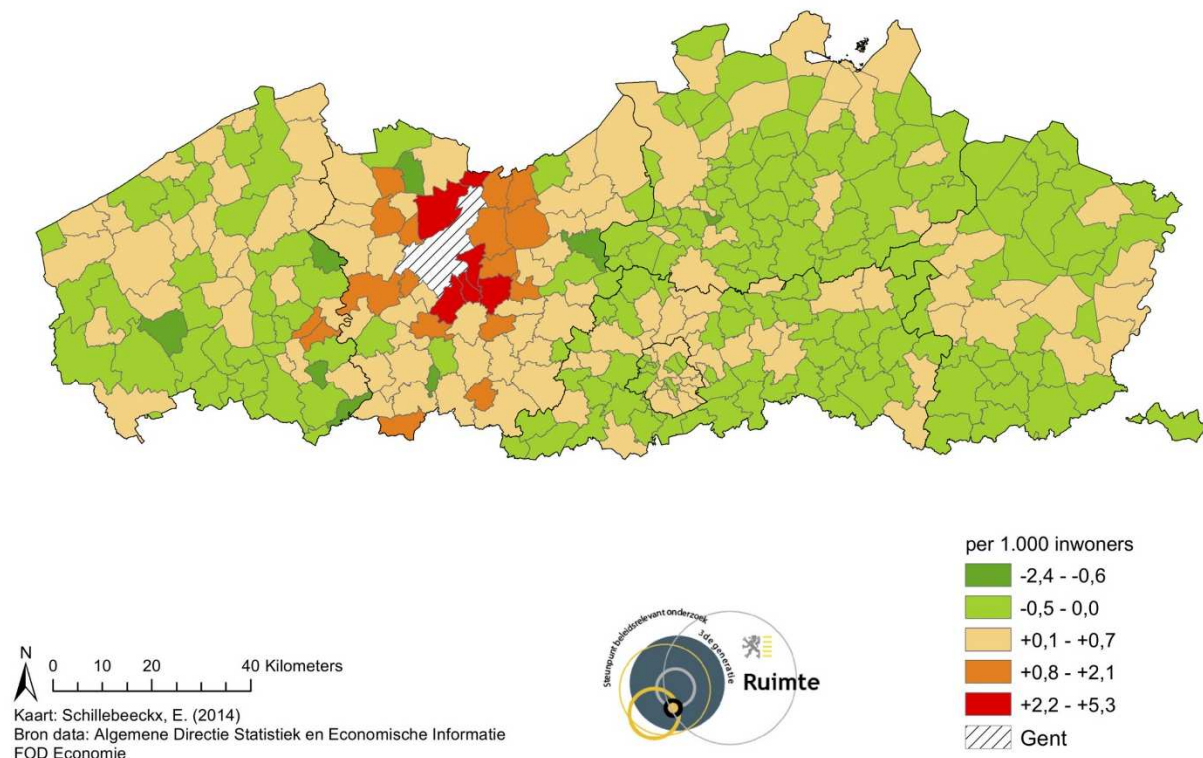
Figuur 24: Binnenlandse migratiesaldi van personen met vreemde nationaliteit t.a.v. Antwerpen, 2010-2012

Tot slot biedt figuur 25 een kijk op de interne migratiesaldi van vreemdelingen ten aanzien van de stad Gent in de periode 2010-2012. Ook hier ligt de kaart in lijn van de vaststellingen die we eerder maakten voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en Antwerpen; de buurgemeenten van Gent winnen migranten vanuit de stad Gent. Er is echter wel duidelijk een specifieke ruimtelijke trend vast te stellen. Het zijn immers vooral de gemeenten ten noordwesten en ten zuidoosten van Gent die verhoudingsgewijs een sterk positief saldo vertonen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de gemeenten Evergem, Zelzate, Destelbergen, Melle, Merelbeke en Wetteren. Naast de naburige gemeente oefenen ook de iets verder gelegen Oost-Vlaamse gemeenten Ronse en Lierde een sterke aantrekkingskracht uit, alsook de twee gemeenten Oostrozebeke en Wielsbeke net over de provinciegrens.

Kijken we naar de centrumsteden dan vertonen bijna alle centrumsteden in Vlaanderen een licht positief migratiesaldo. In de periode 2010-2012 verhuisden er dus meer personen met niet-Belgische nationaliteit vanuit Gent naar de andere centrumsteden, dan dat er migranten de omgekeerde verhuisbeweging maakten. De centrumsteden Brugge en Kortrijk vormen de uitzondering. Zij hebben een licht negatief migratiesaldo. De gemeenten die tot slot verhoudingsgewijs het meeste inwoners van niet-Belgische nationaliteit verloren aan Gent zijn de Oost-Vlaamse gemeenten Kaprijke, Hamme en Horebeke; de West-Vlaamse gemeenten Langemark-Poelkapelle, Ruiselede, Deerlijk en Avelgem en de Antwerpse gemeente Lint.

Figuur 25: Binnenlandse migratiesaldi van personen met vreemde nationaliteit t.a.v. Gent, 2010-2012

Op bovenstaande kaarten die de migratie van en naar Brussel, Antwerpen en Gent in kaart brachten, bleek het merendeel van de randgemeenten van deze steden steeds positieve migratiesaldi te vertonen. Zij verwelkomden in de periode 2010-2012 jaarlijks meer personen met niet-Belgische nationaliteit vanuit één van de respectievelijke steden, dan dat er de omgekeerde beweging maakten. Het lijkt er dus op dat vele migranten in Vlaanderen ook het gekende suburbanisatiepatroon volgen. Een belangrijke vraag die zich dan stelt, is of het hier gaat om suburbanisatie ten gevolge van sociale stijging of sociale verdringing (zie ook Schillebeeckx en Albeda, 2014). We kunnen dit enkel met zekerheid stellen indien we de data over verhuisbewegingen kunnen koppelen aan de socio-economische gegevens. Deze koppeling is echter tot op heden erg moeilijk te maken. De karakteristieken van de gemeente waarnaar wordt verhuisd, kunnen natuurlijk al een eerste indicatie vormen van de achterliggende redenen van de verhuisbeweging naar de rand. In rijkere gemeentes met dure, vaak grote en comfortabele woningen zal het vaker gaan om vreemdelingen die, eens ze het economisch beter stellen, de stad achter zich laten. In de meer betaalbare gemeentes met vaak een groot aanbod aan kleinere arbeiderswoningen en minder comfortabele of slecht onderhouden woningen kan het ook gaan om migranten die daar terecht zijn gekomen na een vaak lange en moeilijke zoektocht naar een betaalbare woning. Anderzijds worden vele gemeentes ook gekenmerkt door een grote diversiteit aan woonmilieus. Sociale stijging en sociale verdringing sluiten elkaar dus niet uit. Sommige migranten kunnen suburbaniseren als gevolg van sociale stijging, terwijl het bij anderen om een gedwongen verhuizing gaat. Meer

onderzoek naar de achterliggende dynamieken van de verhuisbewegingen van migranten in Vlaanderen is volgens ons dan ook hoognodig.

5 Introductie van de 3 casegebieden

In dit hoofdstuk motiveren we de selectie van de drie casegebieden in het onderzoek en stellen we deze kort voor. Naast een ruimtelijke situering geven we ook een aantal basisstatistieken en demografische gegevens mee. Hoewel vaak wordt beargumenteerd dat statistieken van aankomstwijken - net door het grote bevolkingsverloop en de hoge verhuisdynamiek binnen deze wijken - altijd wat achterop hinken op de feiten, belichten de weergegeven cijfers in dit hoofdstuk juist het dynamische en snel veranderende karakter van de sociaal-ruimtelijke transformaties in de drie gebieden.

5.1 Motivering van de keuze

Zoals we eerder in het methodologische luik van dit doctoraat aangaven, vertrekken we bij de selectie van onze cases vanuit de criteria ‘verstedelijkingsgraad’ en ‘migratiehistoriek’. Het opzet is om onze cases te differentiëren op basis van deze twee criteria. Als eerste case selecteren we een aankomstwijk in de 19^e-eeuwse gordel van de stad Antwerpen: de wijk ‘Antwerpen Noord’. Deze wijk vormt meteen onze pilootcase. Antwerpen-Noord is een grootstedelijke wijk³⁵ met een lange migratiegeschiedenis. Wat de keuze voor deze wijk mee heeft bepaald, is het feit dat de vorige stedelijke administratie onder burgemeester Janssens de aankomstfunctie van deze wijk expliciet erkende en ook wenste te behouden³⁶. In het Ruimtelijk uitvoeringsplan voor Antwerpen 2060 (kortweg ‘RUP 2060’) dat werd goedgekeurd door de gemeenteraad op 22 oktober 2012³⁷ wordt de wijk naast ontmoetingsgebied en woongebied ook omschreven als aankomstgebied:

“Antwerpen 2060 is een veelbesproken gebied. Sinds haar ontstaan functioneert het als aankomstgebied voor niet-Antwerpenaren. Na een succesvolle integratie verhuizen deze nieuwe Antwerpenaren. De sociale stijging die hier plaats vindt, is daarom slechts beperkt zichtbaar.” (Stad Antwerpen, 2012: 3)

Ook uit de cijfers blijkt duidelijk hoe Antwerpen-Noord een belangrijke aankomstfunctie vervult binnen de stad Antwerpen, maar ook binnen Vlaanderen (zie hoofdstuk 4 + zie ook verder in dit hoofdstuk). Ook haar centrale ligging, de vele voorzieningen gericht op migranten en de goedkope(re) woningvoorraad maakt van Antwerpen-Noord als het ware de ideaaltypische aankomstwijk.

³⁵ Hoewel terecht kan worden opgemerkt dat de stad Antwerpen met iets meer dan een half miljoen inwoners op wereldvlak eerder behoort tot de middelgrote steden hanteren we hier de indeling volgens de VRIND-classificatie (gebaseerd op het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (Vlaamse Overheid, 2011)). Volgens deze indeling is Antwerpen, naast Gent, de enige grootstad in Vlaanderen.

³⁶ Op uitnodiging van toenmalig burgemeester Janssens kwam Doug Saunders in 2011 naar Antwerpen-Noord waarna Saunders zijn visie gaf op de uitdagingen, kansen en problemen van de wijk. Zie ook het krantenartikel “Canadees auteur boek over migrantenwijken bezoekt de stad. ‘Wijk 2060 is niet verloren’” dat verscheen in het Nieuwsblad op 24/11/2014 (Verbruggen, 2011).

³⁷ Het gaat hier dus om een beleidsdocument dat werd goedgekeurd tijdens de vorige legislatuur (2007-2012).

Als tweede case selecteren we de stad Aalst. Aalst is een van de 13 Vlaamse centrumsteden³⁸ en werd geselecteerd omwille van verschillende redenen. Allereerst bevindt Aalst zich in een soort tussenpositie wat betreft haar migratiehistoriek. Het kleinstedelijke Aalst kende in de jaren 1960-'70 ook een instroom van gastarbeiders. Echter, in vergelijking met grootsteden zoals Antwerpen, Gent, Brussel, Luik,... bleef deze instroom (en de bijhorende vervolgmigratie) eerder beperkt, wat zich vermoedelijk ook vertaalt in de lokale knowhow om om te gaan met migratie. Er is doorheen de jaren heel wat expertise opgebouwd, maar net omwille van het feit dat het in de beginjaren eerder om een beperkte instroom ging, was de nood aan een grootschalige en gestructureerde onthaalinfrastructuur veel kleiner. Het is pas het afgelopen decennium dat Aalst te maken krijgt met een sterke diversifiëring van haar populatie. Aalst kent in tegenstelling tot de grootsteden Antwerpen en Gent een positief (binnenlands) migratiesaldo van niet-Belgen. Aalst verwelkomt jaarlijks meer nieuwe migranten vanuit andere Vlaamse en Brusselse steden of gemeenten dan er vertrekken. Daarnaast zagen we in hoofdstuk 4 hoe dit positieve migratiesaldo en de sterke diversifiëring van de migrantenpopulatie voor een groot deel verklaard kan worden door de sterke instroom vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Ook dit feit maakt van Aalst een interessante case. Dit zou er immers op kunnen wijzen dat Aalst voor heel wat migranten niet als eerste aankomststad fungeert, maar als tweede (of derde of vierde...) bestemming. Bovendien is het interessant om te kijken welke band de migranten die vanuit Brussel in Aalst terechtkomen nog met de hoofdstad onderhouden. Tot slot sprong Aalst ook meermaals in het oog wanneer we tijdens de bespreking van de ruimtelijke situering van migranten op wijkniveau inzoomden op het eerder genoemde gemeenschappelijke casegebied binnen het Steunpunt Ruimte (zie §4.2.2). Niet alleen zagen we hoe het aandeel Noord-Afrikanen en West-Aziaten in de periode 1997-2010 in een aantal wijken in Aalst sterk toenam, we beschreven ook hoe Aalst in diezelfde periode een sterke instroom kende van Sub-Saharaanse Afrikanen.

Liedekerke werd als derde en enige niet-stedelijke case³⁹ weerhouden. Het is een eerder kleine gemeente (ca. 13.100 inwoners) op zo'n 20 km van Brussel. Deze gemeente kende vooral het afgelopen decennium een sterke groei van haar populatie van vreemde herkomst. De gemeente heeft in vergelijking met de andere twee cases nog een relatief korte migratiehistoriek. Twee belangrijke doorslaggevende elementen in de keuze voor Liedekerke zijn de aanwezigheid van betaalbare woningen en de nabijheid van de grootstedelijke aankomststad Brussel. Het feit dat Liedekerke een erg grote instroom kent van migranten vanuit Brussel (tot op heden nog steeds de belangrijkste migrantenbestemming in België) laat ons immers toe om ook te bestuderen welke rol Brussel nog speelt voor het aankomst- en transitieproces van migranten in het veel kleinere Liedekerke. Hoewel Liedekerke in hoofdstuk 4 tijdens de bespreking van de migratiepatronen in Vlaanderen een aantal keren aan bod kwam omwille van de sterke toename van het aandeel Afrikanen (excl. Noord-Afrikanen) in

³⁸ Naast de twee grootsteden Antwerpen en Gent kent Vlaanderen volgens de eerder genoemde VRIND-classificatie 11 centrumsteden, waaronder Aalst (Vlaamse Overheid, 2011).

³⁹ Liedekerke behoort volgens de VRIND-indeling tot het buitengebied, en meer specifiek tot het overgangsgebied (Vlaamse overheid, 2011; Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2014).

de gemeente en de eerder vermelde instroom van vreemdelingen vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, hadden we evengoed voor een andere gemeente in de (ruime) Brusselse rand kunnen kiezen. De keuze voor Liedekerke werd echter mede bepaald door het feit dat Liedekerke deel uitmaakt van één van de twee onderzoeksgebieden die geselecteerd werden binnen de 'Living Labs' van het Steunpunt Ruimte (Boelens et al., 2015). De keuze voor Liedekerke was dus deels ook een pragmatische keuze.

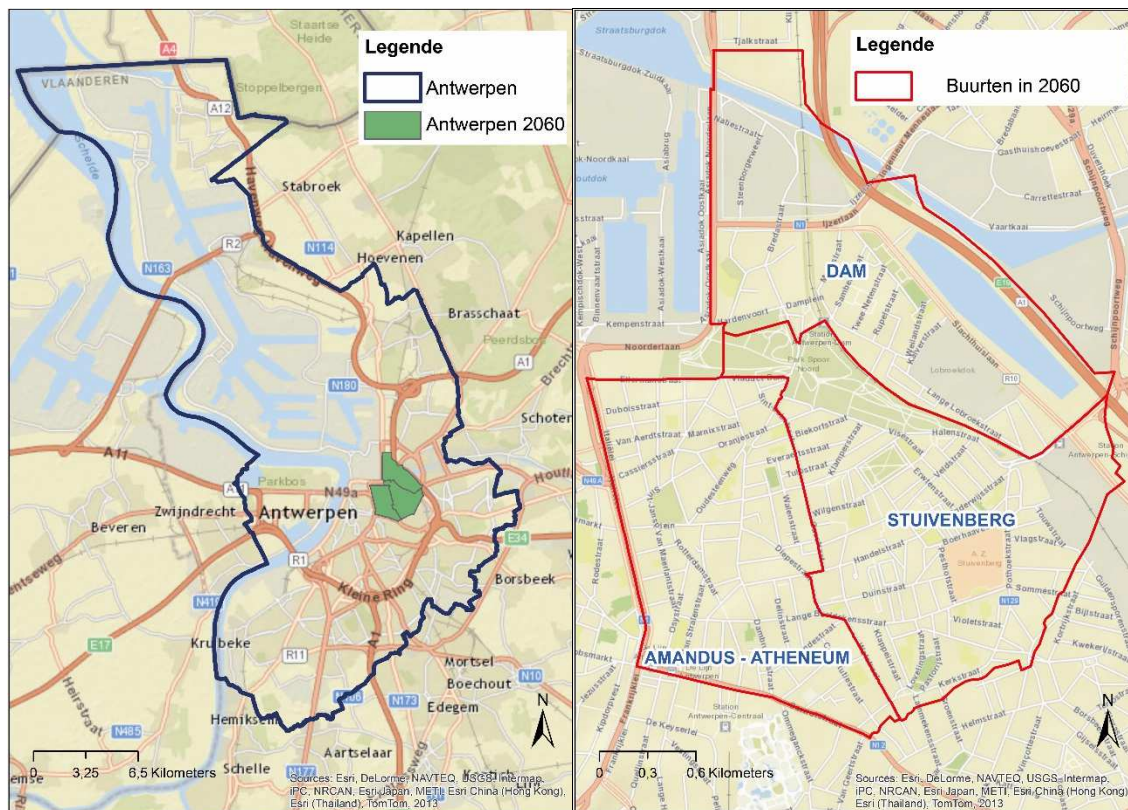
In wat volgt beschrijven we de drie casegebieden in meer detail en geven we enkele belangrijke cijfers mee.

5.2 Case Antwerpen-Noord

Antwerpen-noord is een stedelijke wijk met een lange migratiegeschiedenis en een groot aandeel inwoners met een laag socio-economisch profiel. De wijk Antwerpen-Noord omvat de volkswijken 'Dam', 'Stuivenberg' en 'Amandus-Atheneum' (zie figuur 26). Antwerpen-Noord is centraal gelegen, en grenst aan twee erg belangrijke openbaar vervoersknooppunten: het centraal station en de busterminal aan de Franklin Rooseveltplaats waar de meeste streekbussen van De Lijn toekomen en vertrekken. De wijk herbergt ook vele lokale openbare diensten, etnische verenigingen en winkels en een groot, relatief nieuw park (Park Spoor Noord), dat bezoekers aantrekt uit de hele stad. Antwerpen-Noord biedt nog relatief goedkope woningen en commercieel vastgoed⁴⁰. Het is zowel vanuit fysiek als sociaal opzicht een erg diverse wijk. In de wijk staan verschillende grote oude herenhuizen en burgerwoningen naast kleine arbeidershuisjes in smalle straten of steegjes.

⁴⁰ Hoewel, net zoals elders in Antwerpen, de huurprijzen in de wijk Antwerpen-Noord de laatste jaren sterk zijn gestegen, blijft Antwerpen-Noord met een gemiddelde huurprijs van 553 euro in 2016 de goedkoopste wijk van heel de stad. Het gaat hier uiteraard om cijfers die werden berekend op basis van geregistreerde huurcontracten. Wat betreft de huurprijzen van commercieel vastgoed liggen deze enkel in het district Hoboken nog lager (Stad Antwerpen, 2018).

Figuur 26: Situering Antwerpen-Noord

Bron: Esri, eigen opmaak

In de tweede helft van de 19de eeuw kende deze buurt een zeer sterke groei die echter op een chaotische en ongestructureerde manier tot stand kwam, zonder enige visie op het ruimtelijk geheel. De wijk werd toen al bewoond door mensen uit de laagste socio-economische klassen. Na 1860 besloot de stad daarom om sterk te investeren in de wijk en voorzag in de bouw van enkele belangrijke publieke voorzieningen zoals scholen, een bad- en zweminrichting, een ziekenhuis (Stuivenberg) - in een voor die tijd erg vooruitstrevende bouwstijl - en een groot aantal sociale woningen (Plomteux en Steyaert, 1989). Het is echter pas een eeuw later dat de eerste migranten toekwamen in Antwerpen-Noord. De meesten onder hen waren 'gastarbeiders' die in België toekwamen ten gevolge van actieve overheidsrekrutering. De meeste gastarbeiders bleken uiteindelijk langer (dikwijls permanent) te blijven dan aanvankelijk gepland en trokken in de vele woningen die de blanke middenklasse uit de wijk had ingeruild voor een woning met tuin in de rand van de stad. De daaropvolgende economische crisis van de jaren 1970 verhinderde echter sociale, en dus vaak ook ruimtelijke, mobiliteit voor deze migrantengezinnen wat leidde tot de consolidatie van vele 19^e-eeuwse migrantenwijken (Kesteloot, 2000). Vandaag heeft ruim 73% van de inwoners van Antwerpen-Noord vreemde roots⁴¹. Antwerpen-Noord is een erg dense wijk (ca. 13.315 inwoners/km³ in 2018) dat al jaren kampt met het stigma van sociaal achtergestelde

⁴¹ Herkomst ouders meegerekend, cijfers uit 2018 (Stad Antwerpen, 2018).

migrantenwijk en dit zowel ten gevolge van statistieken als van berichtgeving in de media⁴². Tabel 6 toont een aantal basisstatistieken van de wijk en zet deze uit ten opzichte van het stedelijk gemiddelde. De tabel toont duidelijk aan hoe Antwerpen-Noord op een aantal belangrijke socio-economische indicatoren (zoals opleidingsniveau, inkomen en werkzaamheidsgraad) heel wat lager scoort dan het gemiddelde voor de hele stad Antwerpen. Ook op gebied van het woningpatrimonium en de openbare ruimte zien we dat, naast de hoge bevolkingsdichtheid, de wijk in vergelijking met het stedelijk gemiddelde gekarakteriseerd wordt door een hoger aandeel ongeschikt en/of onbewoonbaar verklaarde woningen en een lager aantal vierkante meters groen per inwoner. Het aandeel sociale huurwoningen leunt echter wel sterk aan tegen het stedelijke gemiddelde.

Tabel 6: basisstatistieken wijk Antwerpen-Noord en Stad Antwerpen

	Antwerpen-Noord	Stad Antwerpen
Inwoners (2018)	44.116	524.501
Bevolkingsdichtheid (pers/km ²) in 2018	13.315	2.568
% vreemdelingen (herkomst ouders meegerekend) in 2018	73,4	49,1
Werkzaamheidsgraad, % in 2014 (verhouding werkenden 18-65 jaar t.o.v. bevolking 18- 65 jaar)	46,8	58,5
% inwoners met hoogstens diploma lager onderwijs (2011)	26	18
Gem. netto belastbaar inkomen per capita (2015)	13.896 €	19.768 €
% Sociale huurwoningen (2017)	10,7	10
% Ongeschikte en/of onbewoonbare wooneenheden (2014)	3,7	0,9
Opp. groen in m ² per inwoner (2014)	6	119,4

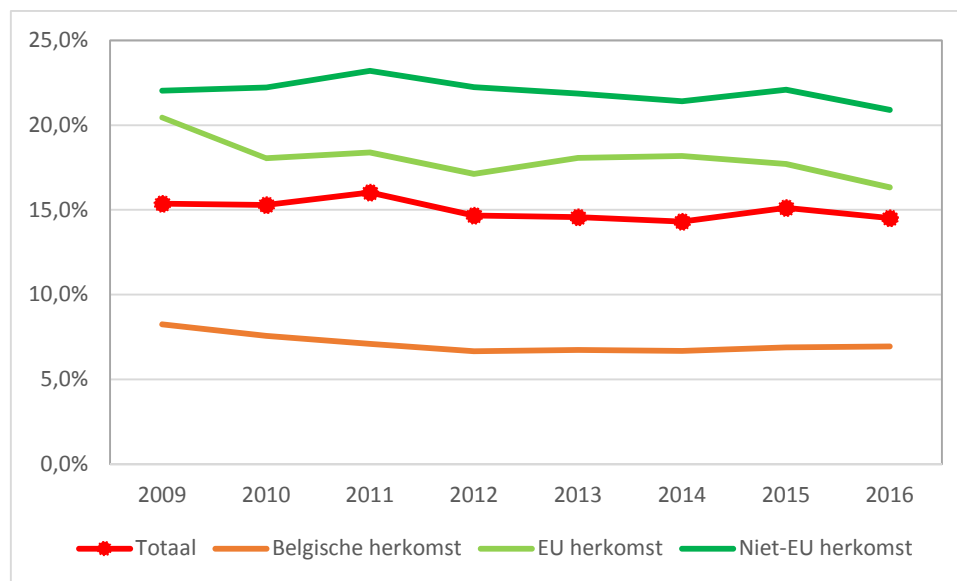
Bron: Buurtmonitor Stad Antwerpen (<https://stadincijfers.antwerpen.be/>)

Figuur 27 toont tot slot duidelijk aan hoe Antwerpen-Noord de rol van aankomstwijk vervult in de stad. Deze figuur zet het aandeel migranten (van buiten de stad) uit ten opzichte van het totaal aantal nieuwkomers in de hele stad Antwerpen voor de periode 2009-2016, en dit opgesplitst volgens herkomstgroep. Ca. 1 op 5 (3.700 op jaarbasis) van alle nieuwkomers van

⁴² Wanneer de nieuwe demografische gegevens van 2015 voor alle Antwerpse wijken werden vrijgegeven, publiceerde de krant De Morgen een artikel met als titel: "Wie geld heeft, vlucht weg. Antwerpen-Noord is op socio-economisch vlak het kneusje van de stad." (Gomez, 2015: laatst online geraadpleegd op 08/07/18).

vreemde herkomst in de stad komt aan in de wijk Antwerpen-Noord, terwijl slechts 8,6% van de Antwerpse bevolking er woont. Binnen de groep nieuwkomers van vreemde herkomst van buiten de EU gaat het zelfs over 22%, terwijl circa 18% van alle inwoners van binnen de EU die toekomen in Antwerpen, zich in de wijk Antwerpen-Noord vestigen. Ter vergelijking, voor de autochtonen gaat het slechts om een kleine 7%.

Figuur 27: Aandeel nieuwkomers van buiten de stad in de wijk Antwerpen-Noord t.o.v. totaal aantal nieuwkomers in de stad Antwerpen, 2009-2016

Bron: Buurtmonitor Stad Antwerpen (<https://stadincijfers.antwerpen.be/>)

Let wel, de cijfers in bovenstaande figuur gaan over alle aankomsten van buiten de stad Antwerpen (dus ook over aankomsten vanuit andere gemeenten binnen België). Cijfers op wijkniveau over aankomsten rechtstreeks vanuit het buitenland zijn voor zover we kunnen nagaan niet (of niet publiekelijk) beschikbaar. Wel weten we dat er van alle 7.441 geregistreerde nieuwkomers die zich in 2015 vanuit het buitenland in de stad Antwerpen kwamen vestigen, er 1.345 personen terecht kwamen in de wijk Antwerpen-Noord (hetzij 18%)⁴³. Ook dit is een erg hoog cijfer, wetende dat Antwerpen 14 wijken kent, goed voor een totaal van ruim een half miljoen inwoners (waarvan zoals eerder gesteld slechts 8.6% in Antwerpen-Noord woont). Verder is de instroom van personen met een vreemde nationaliteit die rechtstreeks uit het buitenland toekomen in de stad Antwerpen met net geen 80% zoals verwacht veel groter dan het aantal migranten dat toekomt vanuit een andere Belgische gemeente (zie tabel 11 in bijlage). Dit staat in schril contrast met de situatie in bijvoorbeeld Liedekerke (zie ook verder).

⁴³ Bron : Cijfers opgevraagd bij Atlas, integratie & inburgering Antwerpen.

Daarnaast blijkt uit de Antwerpse gegevens dat de externe migratiesaldi⁴⁴ voor de inwoners met Europese en niet-Europese herkomst in de periode 2010-2014 steevast positief waren voor de wijk Antwerpen-Noord. Dit betekent dat er meer personen met vreemde herkomst van buiten Antwerpen in de wijk kwamen wonen dan er weer uit de wijk wegtrokken. Het externe migratiesaldo voor autochtonen was in diezelfde periode steeds negatief. Het interne migratiesaldo is voor alle herkomstgroepen negatief. Er ruilen dus meer bewoners de wijk in voor een andere wijk in Antwerpen, dan er bewoners vanuit andere wijken naar Antwerpen-Noord trekken. Dit bevestigt opnieuw de aankomstfunctie van de wijk.

Tot slot wordt een aankomstwijk ook steevast gekenmerkt door een hoge verhuisdynamiek en dit is in Antwerpen-Noord niet anders. De verhuisintensiteit⁴⁵ in Antwerpen-Noord lag met 39% in 2016 heel wat hoger dan het stedelijke gemiddelde (25%).

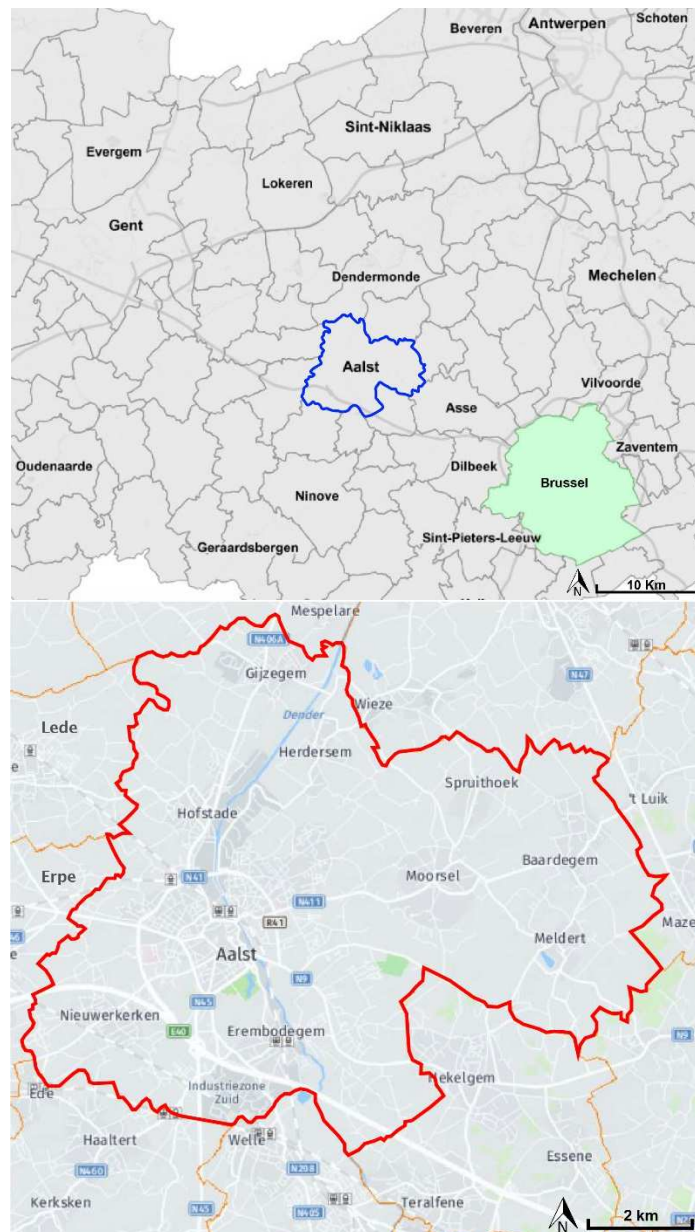
5.3 Case Aalst

Als tweede case selecteerden we de stad Aalst. De stad is centraal gelegen op de as Gent-Brussel en wordt doorkruist door de rivier de Dender (zie onderstaande figuur). Aalst is na Gent de tweede stad binnen de provincie Oost-Vlaanderen en is qua inwonersaantal (ca. 85.000 inwoners) te vergelijken met een stad als Mechelen. Functioneel gezien kan Aalst echter niet gezien worden als een stadsgewest, net omwille van het feit dat Aalst in de schaduw van Brussel ligt en onvoldoende interne dynamiek bezit om uit te groeien tot een volwaardig stadsgewest (Luyten en Van Hecke, 2007).

⁴⁴ Het verschil tussen aankomsten van buiten de stad en vertrekbewegingen uit de stad (Stad Antwerpen, 2017).

⁴⁵ De verhuisintensiteit is het totaal aantal verhuisbewegingen geregistreerd in een gebied (aankomst + vertrek + interne verhuis), gedeeld door de bevolking van dit gebied.

Figuur 28: Situering Aalst binnen Vlaanderen en map Aalst

Bron: Geopunt Vlaanderen

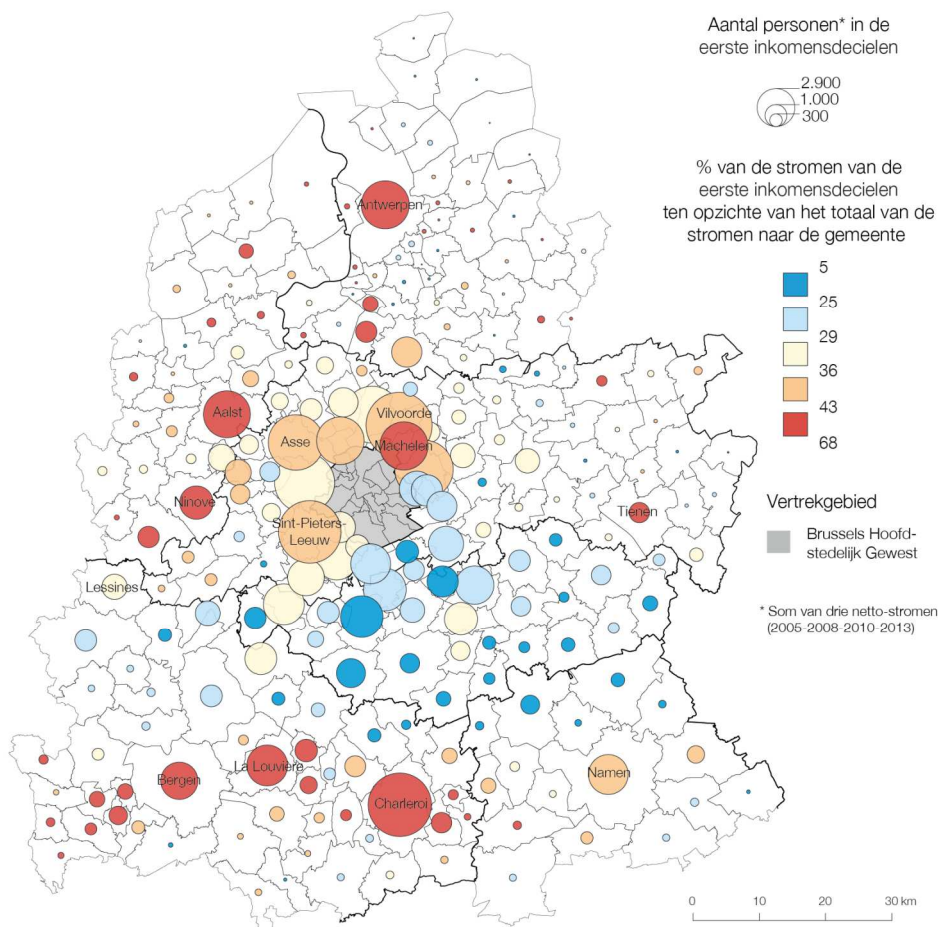
Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw tot ver in de 20ste eeuw was Aalst alom bekend om zijn textielindustrie. De jaren 1960 markeerden echter het begin van de economische neergang en Aalst - net als vele andere Belgische steden in diezelfde periode - werd geconfronteerd met problemen van toenemende werkloosheid, een sterke afname van het aantal inwoners in de binnenstedelijke wijken en een verouderde 19de-eeuwse woningvoorraad. De grote armoede die gepaard ging met het sluiten van de vele fabrieken, heeft ervoor gezorgd dat Aalst zich tot op vandaag kan beroepen op een relatief uitgebreid netwerk aan armoede-organisaties. Daarnaast manifesteert het industriële verleden van de stad zich nog steeds in het grote aanbod aan kleine arbeiderswoningen waar zich doorheen de jaren heel wat migrantengezinnen hebben gevestigd. In vergelijking met de grotere steden

zoals Brussel, Antwerpen, Gent, Luik of Charleroi, bleef de instroom van migranten in Aalst lange tijd relatief beperkt. Het is echter pas het afgelopen decennium dat de stad een steeds grotere en meer diverse instroom van nieuwe migranten optekent. Zo werd de top 3 van vreemde nationaliteiten in Aalst de afgelopen 16 jaar sterk gewijzigd. Daar waar de Turken (0,5% van de totale bevolking), Marokkanen (0,3%) en Nederlanders (0,2%) in 2000 de grootste groepen vormden (Jacques et al., 2015), lag de herkomst van de belangrijkste migrantengroepen in Aalst in 2016 in Nederland (1,1%), DR Congo (0,6%), Polen (0,6%), Roemenië (0,5%) en tot slot ook Marokko (0,3%) (Studiedienst Van De Vlaamse Regering, 2016b). Bovendien liep het aantal verschillende nationaliteiten in diezelfde periode op van 76 nationaliteiten naar 120 (Jacques et al., 2015). Het is echter vooral de groei van de Sub-Saharaanse bevolkingsgroep die veel media-, maar ook politieke, aandacht kreeg. In vergelijking met een grootstad als Antwerpen blijft de concentratie van personen van vreemde herkomst in Aalst tot op vandaag veel minder sterk waardoor we ervoor opteerden om ons niet te richten op één specifieke wijk, maar op de hele stad.

Tussen 2005 en 2015 kwam ruim de helft van alle nieuwkomers in Aalst met een vreemde nationaliteit rechtstreeks toe vanuit het buitenland (zie tabel 11 in bijlage). Daarnaast kent Aalst een belangrijke instroom vanuit Brussel. Ruim 1 op 5 van alle migranten (21%) stroomde in diezelfde periode toe vanuit Brussel. Bekeken vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is Aalst een belangrijke bestemming voor uitstromende Brusselaars. Van de totale hoofdstedelijke uitwijking naar het Vlaams Gewest in de periode 2012-2014 kwam ruim 2,7 % terecht in Aalst. Enkel Antwerpen kende een nog sterkere instroom (3%), maar voor andere centrumsteden zoals Leuven (1,4%) en Gent (1,7%) gaat het om een opmerkelijk kleiner aandeel. Opvallend hierbij is dat de meeste inwijkelingen in Aalst voornamelijk uit de minder welvarende gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest afkomstig zijn, zoals Brusselstad, Anderlecht, Sint-Jans-Molenbeek of Schaarbeek (Pelfrene, 2015). Dit wordt ook bevestigd in onderstaande figuur uit een studie van Dessouroux et al. (2016). Hieruit blijkt dat een grote meerderheid van de instroom vanuit Brussel in Aalst bestaat uit huishoudens afkomstig uit de laagste inkomensdecielen. De auteurs suggereren dat deze migratiebewegingen voor een groot deel zijn ingegeven door de zoektocht naar een betaalbare woning. Iets wat voor gezinnen met een laag inkomen steeds moeilijker wordt in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (De Keersmaecker, 2016; Dessouroux et al., 2016). De instroom van minder kapitaalkrachtige gezinnen waarvan een groot deel roots heeft in het buitenland (Pelfrene, 2015), wordt door politici in Aalst (net zoals door politici in de Vlaamse Rand) dan ook wel eens smalend aangeduid als de olievlek uit Brussel die steeds meer uitdijt⁴⁶.

⁴⁶ Oorspronkelijk werd die uitdrukking gebruikt om de verfransing van de Vlaamse Rand aan te klagen. Tegenwoordig gebruikt men deze uitdrukking ook wanneer het gaat over de instroom van personen van vreemde herkomst vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Figuur 29: Bestemmingen van de interne migratiebewegingen buiten het BHG. Stroom van de migranten van de eerste drie inkomensdecielen.

Bron: KSZ, berekeningen IGEAT, ULB: in Dessouroux et al. (2016)

Tabel 7 toont een aantal basisstatistieken van de stad Aalst en zet deze - waar relevant - uit ten opzichte van de gemiddelde waarden voor het Vlaamse Gewest en de 13 Vlaamse centrumsteden. Meteen blijkt duidelijk dat de stad Aalst een heel ander profiel heeft dan de meeste centrumsteden en zeker dan een grootstad zoals Antwerpen. Zo zagen we eerder dat 49% van alle inwoners in Antwerpen van vreemde herkomst is, maar ook het gemiddelde voor de 13 centrumsteden in Vlaanderen ligt met 33% heel wat hoger dan dat van Aalst (19,5%). Daarnaast toont onderstaande tabel dat de meeste indicatoren voor Aalst eerder aanleunen bij het Vlaamse gemiddelde dan bij het gemiddelde voor de 13 centrumsteden. Uiteraard zegt deze tabel weinig over de interne differentiatie binnen de stad Aalst. Zo kent ook Aalst een aantal wijken met een eerder laag socio-economisch profiel zoals de wijken Aalst Recheroever en de Watertorenwijk.

Tabel 7: basisstatistieken stad Aalst

	Aalst	13 centrumsteden	Vlaams Gewest
Totaal aantal inwoners (2017)	84.859	1.639.581	6.516.011
Bevolkingsdichtheid (pers/km ²) in 2017	1.086	1.359	482
% vreemdelingen (herkomst ouders meegerekend) in 2016	19,4	33,1	20,5
Werkzaamheidsgraad in 2016 (% werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd 20-64 jaar)	72,5	67,8	72,6
Gem. inkomen per inwoner in 2015	19.014	17.626	18.970
Kansarmoede-index in 2016 (% geboorten in kansarme gezinnen in jaar x, x-1 en x-2)	9,4	19,6	12,8
% sociale huurwoningen in 2016	4	8,7	5,6

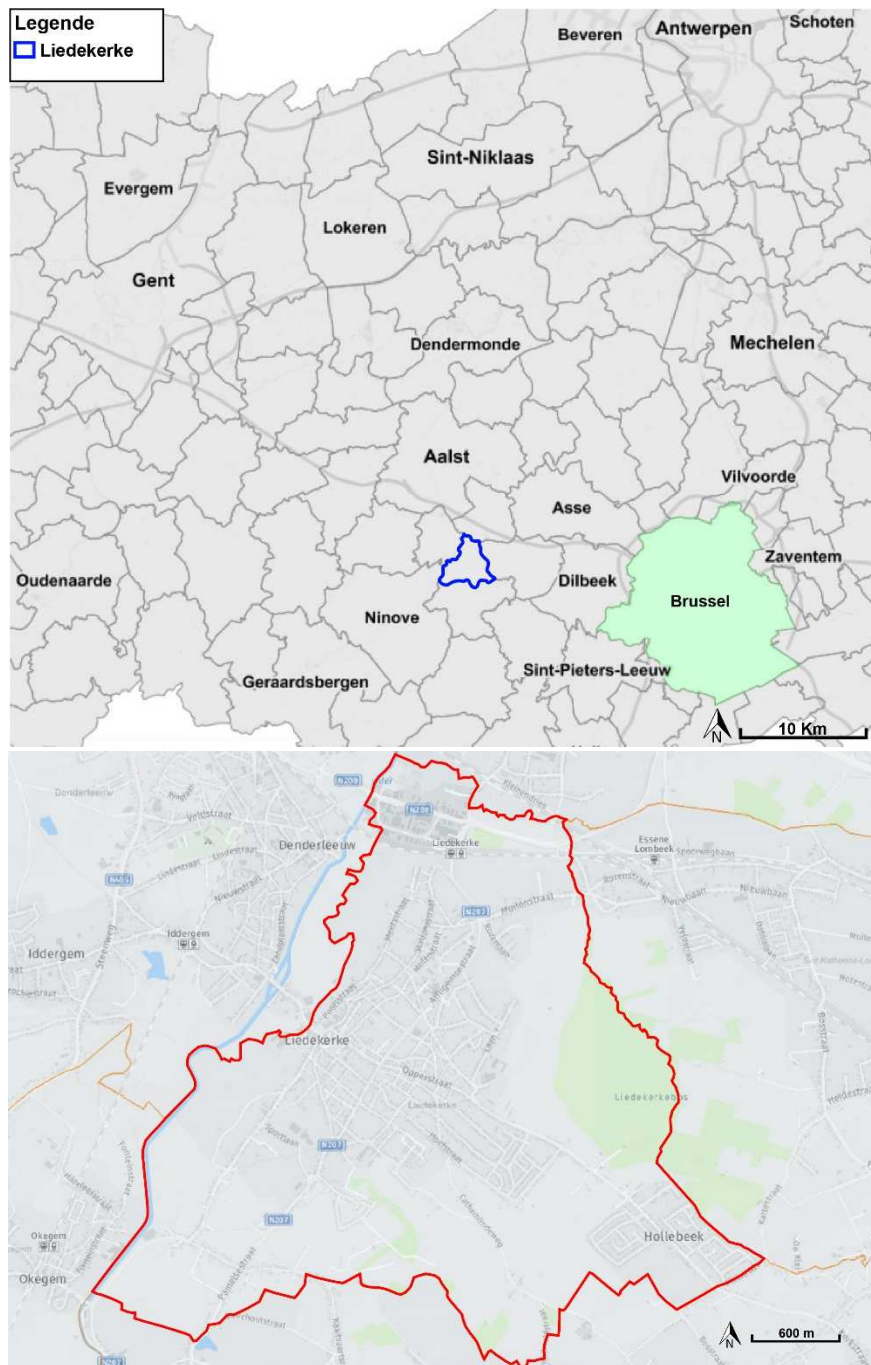
Bron: Statistiek Vlaanderen (2018a)

5.4 Case Liedekerke

Tot slot selecteerden we de gemeente Liedekerke als derde case. Liedekerke telt ca. 13.100 inwoners en is gelegen op zo'n 20 kilometer ten westen van Brussel (zie onderstaande figuur). Van oorsprong was Liedekerke een eerder kleine, landelijke gemeente die tot aan de 20ste eeuw gekenmerkt werd door talrijke kleine landbouwbedrijven. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw groeide de gemeente sterk onder invloed van industrialiserings- en verstedelijkingsprocessen en tot op heden staat de gemeente bekend om zijn vele metsers en bouwvakkers en om zijn hoge bevolkingsdichtheid. Dit verleden manifesteert zich nog steeds in de huidige ruimtelijke structuur van Liedekerke. Deze wordt deels gekenmerkt door het fenomeen van de 'zijwegen'. Dit zijn kleine zijstraatjes en steegjes (vaak in privaat eigendom) die zijn ontstaan in de periode 1850-1950 doordat de Liedekerkenaar voor zoon of dochter een nieuw huis neerzette in tweede (en derde en vierde) bouworde⁴⁷. Vaak gaat het hier om erg kleine huisjes met weinig comfort die voor een relatief goedkope aankoop prijs op de markt terechtkomen. De meeste zijwegen in Liedekerke concentreren zich in de omgeving van de Opperstraat.

⁴⁷ Voor een uitgebreidere beschrijving van de historie van de zijwegen, zie ook Tonet (2015).

Figuur 30: Situering Liedekerke binnen Vlaanderen en map Liedekerke

Bron: Geopunt Vlaanderen

De zijwegen maar ook de dichte bebouwing in de dorpskern zorgen ervoor dat Liedekerke in vergelijking met andere gemeenten in het overgangsgebied (volgens de indeling van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (Vlaamse Overheid, 2011)) gekenmerkt wordt door een opvallend hoge bevolkingsdichtheid (zie ook tabel 8). De huidige rol van de zijwegen in het Liedekerke van vandaag komt verder in dit doctoraat nog aan bod (zie hoofdstuk 7).

Tabel 8: basisstatistieken gemeente Liedekerke

	Liedekerke	Overgangsgebied	Vlaams Gewest
Totaal aantal inwoners (2017)	13.103	-	6.516.011
Bevolkingsdichtheid (pers/km ²) in 2017	1.300	445	482
% vreemdelingen (herkomst ouders meegerekend) in 2016	20,3	15,3	20,5
Werkzaamheidsgraad in 2016 (% werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd 20-64 jaar)	74,5	73,4	72,6
Gem. inkomen per inwoner in 2015	18.790	-	18.970
Kansarmoede-index in 2016 (% geboorten in kansarme gezinnen in jaar x, x-1 en x-2)	7,4	5,7	12,8
% sociale huurwoningen in 2016	1,4	3,8	5,6

Bron: Statistiek Vlaanderen (2018b)

Doordat het grootste deel van de bevolking werkzaam is buiten de gemeente, wordt de gemeente vaak omschreven als een 'slaapdorp'. Kijken we naar haar migratiehistoriek, zien we dat Liedekerke in de afgelopen tien jaar een sterke en plotse groei optekende van haar migrantenpopulatie. In 2001 had slechts 1% van de totale bevolking een vreemde nationaliteit, in 2016 steeg dit aandeel tot bijna 6% (Studiedienst Van De Vlaamse Regering, 2016c). Kijken we naar de inwoners met wortels in migratie, zijn de cijfers zelfs nog opvallender. Waar dit in 2009 circa. 12% betrof, heeft anno 2016 ruim 1 op de 5 (20,3%) inwoners van Liedekerke buitenlandse roots, wat overeenkomt met het Vlaamse gemiddelde (Statistiek Vlaanderen, 2018b). Deze eerder plotse en vrij sterke toename in het aandeel migranten in de gemeente veroorzaakte niet enkel ongerustheid bij de lokale bevolking, maar zorgde er ook voor dat lokale overheidsdiensten, scholen, etc. met heel wat nieuwe uitdagingen werden geconfronteerd. Deze uitdagingen resulteerden mee in het feit dat Liedekerke als één van de eerste gemeenten in de westelijke rand van Brussel een eigen integratieambtenaar aanstelde. De nabijheid van Brussel en de goede bereikbaarheid met het openbaar vervoer (zowel via trein als bus) draagt mee bij aan de groeiende instroom van nieuwkomers in de gemeente. Van alle migranten met vreemde nationaliteit die zich tussen 2005 en 2015 in Liedekerke vestigden, kwam slechts 32% rechtstreeks toe uit het buitenland. De grootste groep immigranten in Liedekerke stroomt in vanuit Brussel (41%), terwijl de resterende 27% naar de gemeente verhuist vanuit een andere Belgische gemeente⁴⁸.

⁴⁸ Bron: Rijksregister, verwerking Steunpunt sociale planning - provincie Vlaams-Brabant.

Liedekerke kan daarom bezwaarlijk worden gezien als een 'port of first entry' (Burgess, 1925b), zeker wanneer we dit vergelijken met soortgelijke cijfers voor de twee andere cases. In Antwerpen kwam immers ruim 79% van alle nieuwkomers met vreemde nationaliteit in diezelfde periode rechtstreeks toe vanuit het buitenland, in Aalst was dit nog 52% (zie ook eerder + zie tabel 11 in bijlage). Liedekerke vormt voor vele migranten binnen België dan ook een soort van tweede (of volgende) stap in hun vaak lange migratietraject.

6 Aankomst en transitie in Antwerpen-Noord

In dit hoofdstuk⁴⁹ worden de resultaten belicht van de interviews met zowel de experts en bevoorrechte getuigen (beleidsmakers, experts ruimtelijke ordening, lokale ambtenaren, sociaal werkers, medewerkers uit het middenveld, etc.) als met migranten en sleutelfiguren van buitenlandse herkomst in de wijk Antwerpen-Noord. We gaan na welke elementen aanwezig zijn in de wijk die de aankomst van migranten uit het buitenland, en de functie van aankomstwijk als transitiezone, faciliteren of vergemakkelijken. Meer specifiek onderzoeken we welke (combinaties van de) drie sociaal-economische integratiesferen worden gebruikt om toegang te verkrijgen tot de verschillende gelokaliseerde hulpbronnen die migranten nodig hebben in hun aankomstproces en die hun kansen op sociale mobiliteit verhogen. Het gaat hier dan om tewerkstelling, huisvesting en allerlei stedelijke (in)formele diensten en hulpverlening. Daarnaast onderzoeken we welke rol de verschillende organisaties en netwerken, maar ook het stadsbestuur en de hogere overheden, hierin kunnen vervullen. Of met andere woorden, in welke mate wordt de transitiefunctie van de wijk – en dus de *resourcefulness* – versterkt of net verzwakt door de verschillende maatregelen en acties van betrokken overheidsactoren, middenveld, ngo's, etc. Eerst staan we nog kort even stil bij het specifieke karakter van de wijk.

6.1 Specificiteit van de wijk Antwerpen-Noord

6.1.1 De ruimtelijke structuur is rafeliger en ongestructureerder

Antwerpen-Noord is een dichtbebouwde wijk zonder een duidelijk ruimtelijk patroon en met vele smalle straten. Ze is tot stand gekomen zonder enige ruimtelijke visie of plan en dus ook zonder de bijhorende uitrusting en voorzieningen. Zelfs toen de eerste migrantenfamilies toekwamen, werd er vanuit ruimtelijke planning nooit geïnvesteerd in de wijk, aangezien men ervan uitging dat deze migratie een tijdelijk karakter had. Ondertussen is het een onweerlegbaar feit dat de wijk een grote diversiteit kent en wordt Antwerpen-Noord ook door de ruimtelijke planningscel van de stad erkend als aankomstwijk.

Nu deze ruimtelijke dynamieken in de wijken een vast gegeven zijn, is het een uitdaging voor de ruimtelijke ordening om hier met duurzame ingrepen op te ageren. De chaotische opbouw van de wijk biedt immers naast heel wat problemen, ook heel wat kansen. Zo is de levendigheid van Antwerpen-Noord vooral te danken aan het intensieve gebruik van de publieke ruimte door de vele migranten in de wijk.

“Nu voor de rest denk ik dat die migrantengroepen, die hebben altijd een heel andere omgang met het openbaar domein. Dus ik denk dat die heel veel buiten leven en wonen.”

⁴⁹ Dit hoofdstuk is een herwerkte versie van het rapport “Een veerkrachtige ruimte ten aanzien van immigratie? Exploratief onderzoek in 3 Vlaamse casegebieden: Case Antwerpen-Noord” (Schillebeeckx, Oosterlynck en De Decker, 2015) dat eerder verscheen in het kader van het Steunpunt Ruimte.

[...] Wat wel zo is, is dat die migranten zo een nonchalante omgang met dat openbare domein hebben [...]. Maar die nonchalance wordt vaak te negatief bekeken, maar dat heeft ook een heel groot voordeel. Dat maakt ook dat die dat gebruiken. Dat die een tafel op straat zetten en dat die samen, echt samen buiten gaan zitten. En dat maakt een wijk levendig.” (Architect, Antwerpen-Noord)

Kenmerkend aan een aankomstwijk is niet enkel de meer chaotische totstandkoming van de ruimtelijke structuur van de wijk, maar ook de lossere omgang met de regelgeving. Respondenten in het onderzoek hadden het dan ook over de “*andersoortige sociale controle*” in een stedelijke aankomstwijk zoals Antwerpen-Noord en geloofden sterk dat de grotere tolerantie ook meer ruimte laat voor het experiment.

“Je hebt toch ook nog wel het voordeel hier denk ik [...], het blijft hier nog wel zeer gemakkelijk om hier iets te verbouwen, of iets om te bouwen. Om van een huis een winkelpandje te maken. Het is een wijk waar op zich nog wel veel kan en ook veel getolereerd wordt. Dus er speelt hier toch wel een andersoortige sociale controle dan in andere stadsdelen. Het is een zeer tolerante wijk ook. [...] Dat alles kan, dat is nu wel wat veel gezegd, maar hier kan veel geëxperimenteerd worden.” (Coördinator lokale vereniging Antwerpen-Noord)

Al heeft die lossere omgang met de (ruimtelijke) bepalingen natuurlijk ook nadelen. Zo vertelde een gekend sleutelfiguur in de wijk over de vele verbouwingen die plaatsvinden zonder respect voor het onroerend erfgoed.

6.1.2 Een diverse ‘alles-buurt’?

Het feit dat Antwerpen-Noord een centraal gelegen, levendige wijk is met veel winkels en voorzieningen en goede verbindingen met het openbaar vervoer speelt een belangrijke rol in haar aantrekkingskracht voor migranten. Gevraagd naar hun mening over de wijk, omschreven twee respondenten de wijk als een ‘alles-buurt’, een buurt die over talrijke voorzieningen beschikt, waarvan een groot deel zich ook richt op de noden van de diverse populaties in de wijk:

“Het is een alles-buurt. Er is school, of werk of euh er is een ziekenhuis. Kijk hier, alles hier, winkels, ... alles hier, [...] organisaties voor Nederlandse lessen,... Dit is een alles-buurt hier. Begrijp je?” (Adam⁵⁰, Tsjetsjenië, 34 jaar)

“Je hebt hier alles hé. Je kan al de informatie in verschillende talen krijgen. En supermarkten: je hebt hier naast een Marokkaan, naast een Afghaan, naast een Jood,

⁵⁰ Alle namen in dit doctoraat zijn fictief ter bescherming van de privacy van onze respondenten.

naast een Pakistaan, naast ik weet het niet hé. Je hebt er verschillende. En dat is heel gemakkelijk en mensen helpen elkaar.” (Zineb, Marokko, 40+)

6.2 Formele en informele tewerkstelling

In dit luik belichten we de verschillende strategieën die migranten hanteren om toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt in Antwerpen-Noord (en wijdere omgeving). We tonen aan dat heel wat migranten, verhinderd door de moeilijke toegang tot de formele arbeidsmarkt, steunen op het eigen sociale netwerk om aan een job te geraken of zelf een eigen zaak beginnen. Het succes van etnisch ondernemerschap is echter niet enkel gebaseerd op sociale netwerken. Veel hangt ook af van het wetgevende kader en hoe strikt dit op lokaal niveau wordt toegepast.

6.2.1 Toegang tot de arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt vormt de meest dominante sociaal-economische integratiesfeer in kapitalistische samenlevingen (Mingione, 1991). Eerdere studies toonden aan dat de meerderheid van migranten van niet-Europese herkomst in België nog steeds de meest preciaire jobs op de arbeidsmarkt uitvoeren waar slechte arbeidsomstandigheden, lage lonen en korte-termijncontracten schering en inslag zijn; een fenomeen dat vaak aangeduid wordt met de term ‘etnostratificatie’ (Verhoeven, 2000). Ook tijdens de interviews in Antwerpen-Noord kwam het probleem van de tijdelijke contracten veelvuldig aan bod. Soms kreeg men wel een vast contract aangeboden, maar liep men dit contract toch nog mis doordat men slechts over een tijdelijke verblijfsvergunning en arbeidskaart beschikte. De ongelijkheid op de arbeidsmarkt wordt ook weerspiegeld in de werkloosheidscijfers in Antwerpen-Noord. In 2015 was ca. 21% van de totale populatie van vreemde herkomst⁵¹ tussen 18 en 64 jaar oud werkloos⁵². Voor de Belgen was dit aandeel ‘slechts’ 13% (Stad Antwerpen, 2017). Vaak is dit verschil te wijten aan discriminatie op de arbeidsmarkt (Smeesters et al., 2000), maar ook andere factoren zoals strenge diplomaverenissen, het niet beschikken over de nodige verblijfs- en arbeidsvergunningen en de sterke focus op het goed beheersen van de Nederlandse taal bemoeilijken de toegang tot de arbeidsmarkt voor vele migranten. Een medewerker van een lokale vereniging in Antwerpen-Noord wil dan ook meteen nuanceren dat een aankomstwijk als Antwerpen-Noord automatisch leidt tot opwaartse sociale mobiliteit:

“De kansen liggen niet voor het rapen hé. Ik denk dat het zeer moeilijk is net hé voor mensen om eruit te geraken. Zowel op vlak van tewerkstelling, maar ook om taal te leren bijvoorbeeld. Zo gemakkelijk is het allemaal niet hé.”

⁵¹ Gebaseerd op nationaliteit bij geboorte.

⁵² Aandeel werkloze werkzoekenden van vreemde herkomst in de totale populatie inwoners van vreemde herkomst op beroepsactieve leeftijd (18 tot en met 64 jaar).

Ook onze respondent uit het huidige stadsbestuur erkent dat de kanalen om toe te treden tot de arbeidsmarkt niet altijd voor iedereen even goed functioneren:

“We verliezen veel te veel mensen vandaag die naast de mandjes vallen die we hebben uitgezet. Je hebt de grote mand van de VDAB en dan heb je de kleine mandjes van Werkhaven, euh Kras jeugdwerking enzovoort. Nu ondanks het feit dat die er allemaal staan, die mandjes, vallen er daar een hele hoop naast. Waarom? Euh heel veel hebben de moed opgegeven. Een deel is ook illegaal.” (schepen stad Antwerpen)

Hiermee wordt meteen nog een bijkomende drempel aangehaald voor een specifieke groep: de groep mensen zonder papieren. Overleven is voor deze groep heel moeilijk net omdat zij geen recht hebben om in België te werken. Volgens een straathoekwerker die met mensen zonder papieren werkt in de wijk, doen zij vaak beroep op voedselbedeling om te overleven. Daarnaast zijn zij vaak noodgedwongen aangewezen op de informele economie.

De laatste, maar zeer vaak genoemde, drempel voor het vinden van een job is de taal. Doorheen alle gespreken vormde taal de rode draad. De link tussen taal en werk lijkt dubbel. Enerzijds geven zo goed als alle respondenten aan dat het beheersen van de Nederlandse taal een belangrijke voorwaarde is om aan werk te geraken.

“En dan zeggen ze ook, ga maar werk zoeken. Wie gaat er werk geven aan een persoon die geen Nederlands spreekt. Wie? Niemand.” (Amira, Marokko, 51 jaar)

“Ik denk, eerst moet je goed Nederlands leren en dan zoek je werk. Als je Nederlands niet goed genoeg is dan kan je niet goed contact maken met mensen. Ze kunnen je niet goed begrijpen.” (Diki, Tibet, 35 jaar)

Anderzijds blijkt ook dat de meesten pas echt Nederlands leren spreken op de werkvloer, want “[...] als je werkt dan is dat ook veel beter voor je Nederlands ook” (Adam, Tsjetsjenië, 34 jaar). Toch hadden heel wat respondenten het ook moeilijk met de steeds sterkere nadruk die gelegd wordt op het Nederlands. Zo vertelde Katy, een vrouw uit Guinea dat de sociale druk die ze voelde om Nederlands te leren haar net verhinderde de taal snel onder de knie te krijgen. Ze durfde immers nog amper Nederlands te spreken, uit angst fouten te maken. Uit de studie van Pauwels et al. (2010) kwam ook reeds naar voren dat sommige migranten een ware ‘integratiedwang’ ervaren.

6.2.2 Strategieën om aan een job te geraken

Een eerste voor de hand liggende manier om een job te vinden, zijn de officiële toeleidingskanalen en trajectbegeleidingsinstanties zoals de VDAB, de Werkwinkel, de uitzendkantoren, het OCMW, etc. Ook onze respondenten kenden deze kanalen goed.

“I: En hoe heb je die job gevonden?”

R: VDAB. Dat was VDAB.” (Zineb, Marokko, 40+)

“I: En hoe zocht je dat dan? Was dat dan via interim of via via of...?”

R: Ik ga gewoon naar een interim en ik solliciteer overal. Dus ik heb gewerkt met Randstad, met Manpower [...], en euh in het Middelheim [ziekenhuis]. Ik heb daar gewerkt. En in een bejaardentehuis, ik heb ook gewerkt in een bejaardentehuis. En ik heb ook bij mensen thuis gewerkt. Ik heb ook als postbode gewerkt.” (Amira, Marokko, 51 jaar)

Bovenstaand citaat toont ook aan hoe vele migranten veel verschillende, en vaak tijdelijke, jobs uitoefenen. In België vinden de meeste migranten uiteindelijk echter een job door het aanspreken van het eigen netwerk van vrienden en familie⁵³, en dus door beroep te doen op wederkerigheid. Dit is ook het geval in Antwerpen-Noord. Zo vertelde Mei, een Chinese vrouw die in 2011 haar man kwam vervoegen die aan het werk was in het Antwerpse Chinatown, hoe ze haar eerste job in Vlaanderen vond door beroep te doen op de lokale Chinese gemeenschap. Samen met vele andere Chinese migranten uit China Town, pendelde Mei dagelijks naar Olen (op zo’n 35 km van Antwerpen-Noord) voor haar werk in wat zijzelf de ‘kippenfabriek’ noemde. Toen de fabriek in 2013 failliet ging, zorgde dit voor een plotse werkloosheidspiek binnen de gemeenschap, maar onze respondent vond snel weer werk in een Chinees restaurant in de wijk. Ook Zineb, een Marokkaans sleutelfiguur in de wijk die tevens als ‘sociaal adviseur’ vrijwilligerswerk doet voor de stad Antwerpen benadrukte het belang van een sociaal netwerk: *“Een job? Ik weet het niet, je moet een job zoeken via via”*. Naast familiebanden en de etnische gemeenschap zijn volgens Zineb voornamelijk de lokale wijkcentra van cruciaal belang voor migranten om een eigen sociaal netwerk uit te bouwen:

“Het buurthuis, dat is een ideale plek waar [...] de mensen kunnen, ik weet het niet, van alles wisselen. Ja het centrum ‘de wijk’ of het buurthuis.”

Een medewerker van een lokale hulpverleningsorganisatie kende dezelfde ‘netwerk-waarde’ toe aan het De Coninckplein – een lokaal plein in de wijk dat gekend staat voor haar Afrikaanse bars en cafés, maar ook voor haar alcohol- en druggebruikers – en vertelde hoe dit plein fungeerde als ontmoetingsplaats voor heel veel verschillende groepen in de wijk. Hier kwamen ook mensen zonder papieren en migranten, vaak op zoek naar een dak boven hun hoofd of een job:

“Ja, het feit dat heel wat van die gasten ook gewoon naar dat plein konden komen, en zij vonden daar dan wel de volgende stap. Het inwonen, het afspraken maken, inkomen, werken, werk vinden en dergelijke meer.” (medewerker hulpverleningsorganisatie)

⁵³ De steekproefenquête naar de arbeidskrachten (EAK) in België uit 2008 toonde aan dat 32% van de werkende migranten van niet-Europese herkomst een job vonden (of een eigen zaak opstartten) met hulp van vrienden of familie. Ter vergelijking, het aandeel Belgen dat op het eigen sociale netwerk steunde bij het vinden van een job was slechts 14%.

Het plein is echter al jaren onderwerp van speciale beleidsmaatregelen, inclusief meer strikte openingsuren voor cafés en bestraffende maatregelen ten opzichte van de pleinbewoners. Deze maatregelen hebben echter een negatieve impact op de ontmoetingsfunctie van het plein (zie ook Cools, 2014).

6.2.3 Etnisch ondernemerschap

Het etnisch ondernemerschap in Antwerpen-Noord is sterk aanwezig. De centrale winkelstraat van de wijk, de Handelsstraat, bedient niet enkel de lokale etnische gemeenschappen en geboren Antwerpenaren, maar trekt ook mensen aan van ver buiten de stad. Het is een belangrijke troef in de wijk en biedt migranten ook kansen.

Deze, vaak kleine, ondernemingen komen niet enkel tegemoet aan de vraag naar exotische handelswaren, maar vormen tevens een ontmoetingsplaats en bron van informatie in de wijk. Volkan, een Turkse eigenaar van een doe-het-zelf-zaak in Antwerpen-Noord licht toe: *“Wij zijn een soort van informatiecentrum. Mensen weten mij te vinden.”*

Een sleutelfiguur binnen de Chinese gemeenschap in de wijk geeft aan dat het stadsbestuur in het verleden hard gewerkt heeft om het administratieve proces, dat gepaard gaat met het opstarten van een eigen zaak, te vereenvoudigen. Hij betreurde echter het verdwijnen van het adviesbureau ‘Allochtoon ondernemen’. Dit adviesbureau dat werd opgericht in 1997 en deel uitmaakte van de werking van het bedrijvenloket werd ondertussen afgeschaft. Dit adviesbureau bevond zich in tegenstelling tot het algemene bedrijvenloket in de wijk zelf en kende een groot succes.

Daarnaast bleek uit de interviews met de etnische ondernemers in Antwerpen-Noord dat sociale netwerken bestaande uit andere migranten en familie een belangrijke voorwaarde zijn om een eigen zaak op te starten in de aankomstwijk (zie in deze context ook Portes en Jensen, 1989; Portes en Sensenbrenner, 1993). Het verhaal van Tida, de Thaise eigenares van een kapperszaak in Antwerpen-Noord, illustreert dit. Tida nam deze zaak over van de vorige (Chinese) eigenaars die wisten dat Tida in het bezit was van een diploma haartooi en vroegen of zij geïnteresseerd was in een overname. Vanuit de etnische ondernemingen in Antwerpen-Noord groeit er dan ook duidelijk een nieuwe middenklasse in de wijk:

“Migranten investeren daar, renoveren daar, kopen daar, renoveren daar. Ze hebben daar een winkel of een bedrijfje, dus dat verandert in een meer stabiele situatie.”
(professor ruimtelijke planning)

Dit wil echter niet zeggen dat het etnisch ondernemerschap een garantie is op sociale mobiliteit:

“Voor vele ondernemers gaat het nu meer om overleven dan om er echt rijk van te worden [...] Vroeger had ik een omzet van ca. 20.000 euro per week. Nu is dat nog maar

6.000 euro per week. Dat is een serieus verschil hé. Er is ook veel meer concurrentie. Je moet het aantal groentewinkels eens tellen als je door de Handelsstraat loopt. Vroeger had je er misschien twee of drie, nu zijn het er veel meer. Vroeger was het ook veel makkelijker, meer vrije handel toen. Het was beter toen, je kon hier en daar nog wat bijverdienen, je kon wat zwart werken...” (Damir, Marokkaanse ondernemer)

Veel van de ondernemingen in Antwerpen kennen een eerder kort bestaan en velen hebben het moeilijk om de eindjes aan elkaar te knopen. Verschillende auteurs toonden reeds aan dat de informele economie, voornamelijk gebaseerd op wederkerigheid, een belangrijke overlevingsstrategie vormt voor migranten (Kesteloot en Meert, 1999; Lin, De Meulder en Wang, 2011). Het bovenstaande citaat van Damir geeft ook aan dat de meer strikte toepassing van de regelgeving in Antwerpen-Noord het de lokale ondernemers een heel stuk moeilijker maakt om te overleven door het bijvoorbeeld niet zo nauw te nemen met bepaalde planologische voorschriften, maximale werktijden en de regelgeving rond minimumlonen, maar ook door de (tijdelijke) tewerkstelling van mensen zonder arbeidsvergunning of beroep te doen op onbezoldigde diensten van vrienden en familie. Ook enkele medewerkers van een lokale hulpverleningsorganisatie wezen op het feit dat *“er hier serieus wat actie ondernomen [is] rond zwartwerk en dat wordt nu echt gemeden.”* De lokale context speelt dan ook een niet te onderschatten rol die vaak het verschil maakt inzake economische relaties en economisch succes. Een ambtenaar van de stad Antwerpen erkent het probleem van Damir en benadrukt het belang van het flexibel omgaan met de bestaande regelgeving (zonder dat de respondent noodzakelijkerwijze bovenstaande overtredingen op de wetgeving volledig goedkeurt):

“De winkelfunctie die moeten we ondubbelzinnig ondersteunen. Als het Ramadan is sorry, maar dan mag je toch tot tien uur open zijn, geen gezever. [...] Het is schandalig hoe moeilijk dat we het maken aan mensen om handel te drijven, wetende dat ze op onze arbeidsmarkt toch niet terecht kunnen hé.” (ambtenaar stad Antwerpen)

De meer strikte toepassing van het regelgevend kader lijkt in het bijzonder te gelden voor de Afrikaanse ondernemers rond het eerdergenoemde De Coninckplein. Umma, eigenares van een drukbezochte Afrikaanse kruidenierszaak in de omgeving van het plein, beschrijft hoe ze zich geïsoleerd voelt door de lokale politie. Door de grote verkeersdrukte arriveren veel van haar leveranciers vaak pas na de officiële openingsuren van haar zaak, wat stevast resulteert in een bezoek van de politie. Umma heeft het gevoel dat de politie nooit *“de openingsuren van de Pakistaanse of Chinese winkels in de buurt controleert.”* Ook Loopmans (2008) toonde reeds aan hoe vele Afrikaanse cafés op het plein dikwijls door het stadsbestuur bestempeld worden als overlast creërende, onvolwaardige handelszaken.

Daarnaast worden de overlevingskansen van bepaalde etnische ondernemingen in de wijk Antwerpen-noord nog bemoeilijkt door het invoeren van het label ‘imagoverlagende’ winkels. Hiermee doelt men in de eerste plaats op nachtwinkels en belwinkels, maar ook op bijvoorbeeld wedinrichtingen, shisha-bars en club-vzw’s; handelszaken die doorgaans worden uitgerust door etnische ondernemers. Het feit dat deze handelszaken inspelen op bepaalde

noden van de lokale bevolking en voor vele migranten – voor wie toegang tot de reguliere arbeidsmarkt sowieso niet gemakkelijk is – wordt gezien als een belangrijke overlevingsstrategie, wordt hiermee genegeerd. Het stigmatiserende effect van het label ‘imagoverlagend’ wordt sinds 2015 bovendien nog eens versterkt door de beslissing van het stadsbestuur om bijkomende belastingen in te voeren. Sinds 1 januari 2015 zijn alle nieuwe zogenaamde imagoverlagende handelszaken immers verplicht om een uitbatingsvergunning aan te vragen ter waarde van 6.000 euro. Daarnaast moeten alle handelszaken die onder deze belasting vallen (ook de reeds bestaande) jaarlijks een belasting van 1.500 euro betalen (Stad Antwerpen, 2015b). Het lijkt er dus op dat inbedding in sociale netwerken alleen, geen garantie is voor economische integratie. Gebaseerd op de meer alomvattende benadering van economische integratie (of ‘*embeddedness*’) van Polanyi (1968), stellen Kloosterman et al. (1999) het concept van ‘mixed embeddedness’ voor. Kort samengevat stellen zij dat het succes van een etnische onderneming zowel afhankelijk is van de inbedding in sociale netwerken als van de inbedding in de bredere sociaal-economische en politieke institutionele context.

We concluderen uit het bovenstaande dat toegang tot de arbeidsmarkt of het ondernemerschap via de formele marktruil sterk bemoeilijkt wordt door een combinatie van bovenlokale trends zoals discriminatie, bepaalde diploma-vereisten en politiek-institutionele factoren enerzijds en lokale factoren zoals een meer strikte toepassing van het wetgevend kader en minder flexibele regelgeving anderzijds. Uit ons empirisch onderzoek blijkt dan ook dat sociale netwerken en plaatsen waar deze sociale netwerken worden gevormd (cf. buurtcentra, centrale ontmoetingsplaatsen, handelszaken, etc.) vaak onmisbaar zijn om toegang te verkrijgen tot werk, maar niet altijd de nodige steun verkrijgen om deze functie te vervullen.

6.3 Huisvesting

6.3.1 De zoektocht naar een woning

Antwerpen-Noord is een heel gemengde wijk, ook op het vlak van huisvesting. Om toegang te krijgen tot de lokale (hoofdzakelijk private) huisvestingsmarkt, hanteren migranten verschillende strategieën en wenden ze diverse soorten hulpbronnen aan. Wanneer ze net zijn toegekomen en dringend op zoek zijn naar een eerste dak boven het hoofd, vinden ze vaak een tijdelijk onderkomen bij vrienden en familie.

I: En was het moeilijk om een huis te vinden?

R: Ja ik bleef eerst twee of drie weken bij vrienden. Die woonden vroeger in Borgerhout.

I: En toen? Heb je dan iets gezocht, een appartement gevonden of...?

R: Nee een studio.

I: En ook via vrienden?

R: Jaja, dat was met vrienden die daar ook woonden.” (Amadou, Guinee, 51 jaar)

Alle migranten die we interviewden in Antwerpen-Noord gaven aan dat de zoektocht naar een woning steevast een moeilijk proces is. Het bewustzijn omtrent de vele drempels op de private huurmarkt, zoals de taalbarrière of het niet beschikken over een vast arbeidscontract, is dan ook groot. Amadou, een vluchteling uit Guinee, vertelt hoe hij en zijn vrienden creatief moeten zijn om aan een woning te geraken.

“Als iemand misschien ergens buitengaats [verhuist], dan zeg je ‘ok ik heb een appartement, ga jij daar wonen?’ Zo, via via.” (Amadou, Guinee, 51 jaar)

Ook de coördinator van een lokale hulpverleningsorganisatie erkent het belang van dit soort wederkerige relaties:

“Wij leggen hier de mensen ook uit, het eerste immobiliënkantoor dat je hebt is wel altijd nog je eigen netwerk”.

Niet elke nieuwkomer kan echter van bij aankomst op een groot sociaal netwerk rekenen. Diki, een Tibetaanse vluchteling die zonder contacten toekwam in Antwerpen-Noord, vertelt hoe zij mensen op straat aansprak om haar mee te helpen in haar zoektocht naar een appartement. Badri, een respondent uit Georgië speurde op zijn beurt dagelijks de wijk af op zoek naar ‘te huur’- bordjes en hoopte zo toch een betaalbare studio of appartement te vinden. Anderen vonden dan weer hun eerste woning met de hulp van diverse lokale organisaties zoals de lokale huurdersbond of het PSC (Protestants Sociaal Centrum), een vluchtelingenorganisatie van wie de werking ondertussen is ingekanteld binnen het CAW:

“De organisatie hiernaast, het Protestants Sociaal Centrum, die helpen veel mensen. [...]. Een e-mail sturen, de brief sturen, telefoneren omdat ik de eerste keer niet zo goed Nederlands kon en dat was niet zo goed om mensen te contacteren. Ik wist niet wat ik moest doen.” (Adam, Tsjetsjenië, 34 jaar)

Eens migranten vertrouwd geraken met de werking van de huisvestingsmarkt in Vlaanderen en haar drempels en mogelijkheden, schrijven velen zich in op de wachtlijst voor een sociale woning. De herverdelende werking van de sociale huisvesting in Antwerpen-Noord is echter beperkt, aangezien de sociale huurmarkt slechts goed is voor 9%⁵⁴, grote sociale huurwoningen schaars zijn en de wachtlijsten lang:

“Een sociale woning ? Dat duurt al drie jaar. Ik heb hen gebeld en elke keer zeggen ze mij: ‘Je moet op de private markt zoeken madam.’ Ze gaan me normaal gezien een woning aanbieden met 4 [slaap]kamers en een salon. ‘Omdat je kinderen al groot zijn, kunnen we je geen woning aanbieden met slechts 3 [slaap]kamers. Het is niet gemakkelijk voor jou’.” (Katy, Guinee, 32 jaar; vertaald uit het Frans)

⁵⁴ Ten opzichte van het totaal aantal huishoudens in de wijk. In vergelijking met het Vlaamse gemiddelde van ca. 6% is 9% uiteraard nog een relatief hoog aandeel.

Om in aanmerking te komen voor een sociale woning moet men ook aan bepaalde voorwaarden voldoen zoals het beschikken over een verblijfsvergunning en sinds kort ook het beheersen van de Nederlandse taal⁵⁵, waardoor vele migranten aanvankelijk al meteen uitgesloten zijn van de sociale huisvestingsmarkt. De combinatie van alle bovengenoemde factoren zorgt er dan ook voor dat de meeste migranten volledig toegewezen zijn op de residuele private huurmarkt. In wat volgt, gaan we hier verder op in.

6.3.2 De residuele private huurmarkt

Tot op vandaag is de wijk Antwerpen-Noord gekend voor haar relatief goedkope woningaanbod, al zijn de prijzen de afgelopen jaren ook hier sterk gestegen (Stad Antwerpen, 2012). Deze lage prijzen hangen deels samen met de lage woonkwaliteit. Zo bevindt 38% van alle woningen in de stad Antwerpen die in 2014 ongeschikt of onbewoonbaar werden verklaard, zich in de wijk Antwerpen-Noord⁵⁶. Er lijkt sprake te zijn van een residuele, deels ‘verborgen’ private huurmarkt die wordt bepaald door de werking van de markt en zich doorheen de jaren heeft gespecialiseerd in het aanbieden van goedkope (en vaak weinig kwaliteitsvolle) huisvesting aan nieuwkomers:

“Je ziet heel weinig te huur staan [...]. Je ziet wel regelmatig een huis te koop staan, maar je ziet zeer weinig een huis te huur komen te staan. Terwijl er eigenlijk wel een in- en een uitstroom bezig blijft. Dus er moet ergens... Ja er zijn toch wel manieren of kanalen om te kunnen verhuren en doorverhuren. [...] Dus er is duidelijk nog wel een secundaire woningmarkt hé.” (Coördinator lokale vereniging)

Deze secundaire huisvestingsmarkt biedt kamers, studio’s, appartementen en gedeelde woningen aan die worden verhuurd op basis van ongeregistreerde huurcontracten, dikwijls voor een korte termijn. Vaak wordt ook genoeg genomen met een lagere waarborg dan wettelijk voorgeschreven of kan de waarborg in schijven worden betaald. De residuele private huurmarkt trekt echter ook heel wat gewetenloze verhuurders en huisjesmelkers aan. Dit bleek duidelijk uit onze interviews. Zo vertelde Diki uit Tibet hoe ze samen met haar man en twee kinderen in een piepkleine studio woont zonder private badkamer of keuken. Verhalen over overbewoning, vochtproblemen, waterlekken en niet-werkende verwarmingsinstallaties zijn dan ook talrijk. Twee van onze respondenten woonden ook reeds in woningen die door de stad onbewoonbaar werden verklaard. Zij werden beiden gelukkig geherhuisvest en een

⁵⁵ Vanaf 1 november 2017 moeten nieuwe huurders één jaar nadat zij huurder zijn geworden (datum inwerkingtreding huurovereenkomst) over een basistaalvaardigheid Nederlands beschikken. De voorheen geldende taalbereidheidsvoorwaarde wordt dus omgevormd tot een taalkennisvereiste. Sociale huurders die na deze termijn niet aan de voorwaarden voldoen, ontvangen een boete. (Zie ook het decreet van 10 maart 2017 tot wijziging van artikel 92, 93, 95 en 98 van het decreet van 15 juli 1997 houdende de Vlaamse Wooncode (Vlaamse Overheid, 2017b)).

⁵⁶ Dit hoge cijfer kan vermoedelijk ook deels worden verklaard door het feit dat het ‘Krotspotteam’ van de stad Antwerpen zich in het verleden hoofdzakelijk gefocust heeft op het controleren van woningen in de wijk Antwerpen-Noord.

familie kwam zo uiteindelijk toch in een sociale huurwoning terecht (omwille van de voorrangsregels bij onbewoonbaarverklaring):

“R: Ik woonde in een heel klein appartement. En er kwam zo water daar en ik heb een klein kindje. En ik werkte ook niet en mijn vrouw had geen papieren. Het was een heel moeilijke situatie. De mensen kwamen van de stad Antwerpen [...]. Die mensen kwamen in mijn appartement kijken.

I: Ah ze kwamen kijken naar de vochtproblemen?

R: Jaja. ‘Dat is niet goed, dit is niet normaal. Jullie moeten verhuizen, jullie hebben een klein kindje. De situatie moet veranderd worden.’ Ik heb gezegd, ik wil zelf, maar ik heb niemand die mij kan helpen. Ik weet dat er veel mensen wachten. [...]

I: En dan heb je eigenlijk voorrang gekregen voor een sociale woning?

R: Ja.” (Adam, Tsjetsjenië, 34 jaar)

Huisvesting als basisbehoefte is een mes dat aan twee kanten snijdt. Aan de ene kant creëert de hoge woningnood extra mogelijkheden voor huisjesmelkers en wordt de deur opengezet voor uitbuiting van kwetsbare inwoners met weinig financiële middelen. Maar voor sommige migranten die al enige tijd in België wonen (en vaak een generatie eerder toekwamen) creëert de grote druk op de huisvestingsmarkt echter ook kansen. In Antwerpen-Noord hebben heel wat Turkse en Koerdische huiseigenaars, maar zeker ook andere groepen, huizen opgekocht en gerenoveerd; huizen die ze vervolgens verhuren aan de nieuwe generatie migranten in de wijk. Een van de coördinatoren van een lokale hulpverleningsorganisatie in de wijk beschrijft bijvoorbeeld hoe zij dikwijls beroep deed op haar contacten bij de Turkse en Koerdische huiseigenaars om vluchtelingen aan een eerste woning te helpen. Ze voegde er echter aan toe dat vandaag ook deze appartementen te duur zijn geworden voor de meeste migranten met beperkte financiële middelen.

6.3.3 Rol van het ruimtelijk beleid?

Ten gevolge van de stijgende woningprijzen, maar ook door het stedelijke sociale mix-beleid dat zich richt op het aantrekken van een meer welgestelde populatie van buiten de wijk, vrezen verschillende actoren voor sociale verdringing van kwetsbare groepen in de wijk:

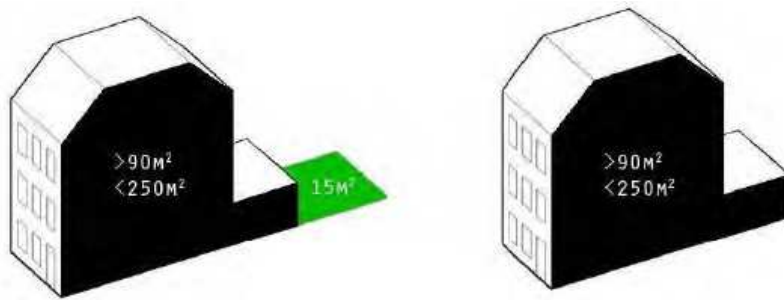
“Je ziet dus, in mijn straat alleen al zijn er nu vier woningen opgekocht die vroeger dus ofwel opgedeeld waren in appartementen of waar eerste of tweede generatie allochtone gezinnen zaten. Die hebben daar wel hun voordeel mee gehad, die hebben het behoorlijk goed, aan een behoorlijke prijs kunnen verkopen. Dat wordt nu allemaal omgebouwd tot studentenwoningen. Dat gaat het aanzicht van de buurt serieus veranderen en ik ben niet zo zeker ten goede.” (Ambtenaar Stad Antwerpen)

Deze sociale verdringing is een grote bedreiging voor de functie van aankomstwijk. Het verbreekt niet alleen bestaande sociale netwerken, maar maakt op termijn ook de aankomst op zich onmogelijk.

Zoals we eerder kort vermeldde, ontwikkelde de stad Antwerpen een ruimtelijk uitvoeringsplan voor de wijk (het RUP 2060) dat niet enkel het feit erkent dat de wijk een belangrijke aankomstfunctie vervult voor vele nieuwkomers, maar deze functie ook wil beschermen (Apostel, 2011; Stad Antwerpen, 2012)⁵⁷. Echter, wanneer we de ruimtelijke beleidsmaatregelen in dit plan nader bestuderen, blijken deze vaak het resultaat te zijn van een compromis tussen het beschermen van de aankomstfunctie en het nastreven van een grotere sociale mix. Eerder (zie §2.2.6) wezen we er al op dat dit sociale mix-beleid gebaseerd is op de problematisering van de ruimtelijke concentratie van etnische minderheden en armere bevolkingsgroepen in de stad. Concentratie wordt dan gezien als een belemmerende factor voor de integratie in de gastsamenleving. Zo wil het RUP 2060 een antwoord bieden op de *“stijgende tendens van oneigenlijke woningen”* (Stad Antwerpen, 2012: 11). Concreet gaat het hier om het beschermen van de eengezinswoning én om een verstrenging van de bouwcode ten aanzien van de andere wijken in de stad Antwerpen. De bouwcode schrijft immers voor dat een woning tussen de 90 en de 250 m² mét een tuin van minimum 15 m² niet mag worden opgedeeld. Voor het projectgebied van het RUP 2060 vervalt deze bijkomende voorwaarde en mag elke woning tussen de 90 en 250 m² niet worden opgedeeld, ongeacht de aanwezigheid van een tuin (zie figuur 31).

⁵⁷ Het huidige stadsbestuur is het niet eens met de visie dat de aankomstfunctie van de wijk moet worden beschermd. Een schepen actief in het huidige stadsbestuur vertelde dat hij gelooft dat de wijk haar aankomstfunctie heeft te danken (of in dit geval: ‘te wijten’) aan een falend woonbeleid. Het huidige bestuur wil de aankomstfunctie niet versterken, maar inzetten op een combinatie van het strenger aanpakken van huisjesmelkerij, op het aanbieden van nieuwe, collectieve woonvormen en op het stimuleren van ruimtelijke spreiding. Zie bijvoorbeeld ook het krantenartikel “Antwerpen wil vluchtelingen de stad uit” dat op 05/04/17 verscheen in De Morgen (De Boeck en Wauters, 2017). Laatst online geraadpleegd op 21/07/18.

Figuur 31: Beschermen van de eengezinswoning (RUP 2060)

links: te beschermen eengezinswoning zoals gedefinieerd in de bouwcode
rechts: te beschermen eengezinswoning zoals gedefinieerd in RUP 206

Bron: RUP 2060 (Stad Antwerpen, 2012)

Deze maatregel is gericht op het aantrekken van belastingbetalende middenklasse-families naar de wijk en zorgt tevens voor een verkleining van het aanbod aan kleine (en dus vaak goedkopere) woningeenheden voor alleenstaanden en/of gezinnen met lagere inkomens. Of zoals een respondent betrokken bij de opmaak van het RUP het zelf verwoordt:

“Ja dat is wel een heel specifieke regel om dan die ‘witten’ er naartoe te trekken. Wat dat dan ook weer misschien gentrificatie teweeg zou brengen.”

We kunnen besluiten dat marktruil duidelijk de meest dominante sociaal-economische integratiesfeer vormt wanneer het gaat over de toegang tot de huisvestingsmarkt. De combinatie van sociale netwerken en de lokale kennis die aanwezig is in sommige van de lokale welzijnsorganisaties blijken van cruciaal belang te zijn om een woning te vinden. Het samenwonen met vrienden, gebaseerd op wederkerigheid, is vaak een eerste, maar tijdelijke, oplossing. Daarnaast zagen we ook hoe het ruimtelijke beleid voor de wijk de aankomstfunctie van Antwerpen-Noord wenst te beschermen, maar vaak net het tegenovergestelde effect lijkt te bereiken door het aanbod op de private huisvestingsmarkt dat gericht is op de minder kapitaalkrachtigen in de wijk te verminderen.

6.4 Sociale voorzieningen en sociale ondersteuning

Doordat migranten geconfronteerd worden met de onzekerheid die gepaard gaat met de moeilijke toegang tot de arbeidsmarkt, zijn zij vaak sterk afhankelijk van wederkerige sociale relaties en herverdelende sociale voorzieningen voor het verkrijgen van informatie, toegang tot goederen en sociale diensten. We gaan hier in dit luik verder op in.

6.4.1 Sociale dienstverlening

Herverdeling in onze samenleving gebeurt op basis van directe inkomenstransfers, maar ook door middel van sociale dienstverlening (gefinancierd door belastinginkomsten). Zoals we eerder vermeldde, werd de wijk Antwerpen-Noord doorheen haar geschiedenis altijd al gekenmerkt door een bevolking met een lager socio-economisch profiel dan het Antwerpse stadsgemiddelde. Dit resulteerde in een breed gamma aan publieke dienstverlening. De welvaartstaat is dan ook sterk aanwezig in de wijk door de financiering van het OCMW, een wijkgezondheidscentrum, verschillende hulpverleningsorganisaties die zich richten op daklozen, mensen met een verslavingsproblematiek, vluchtelingen, mensen met financiële moeilijkheden, etc. Deze verschillende organisaties vervullen, naast het aanbieden van allerlei diensten en informatie, ook een belangrijke doorverwijsfunctie. Zo vertelde Diki, een vluchteling uit Tibet, dat ze aan haar sociaal assistente bij het OCMW om raad vraagt in verband met het kiezen van de meest geschikte beroepsopleiding, terwijl ze naar Atlas (=integratie & inburgering Antwerpen) gaat wanneer ze informatie nodig heeft over Nederlandse taallessen en over de inschrijving van haar kinderen in het basisonderwijs:

“Ja de kindjes dat was gemakkelijk. In Atlas hebben ze mij geholpen. Die dag kon ik ze inschrijven en de dag erna kregen ze al een school toegewezen.” (Diki, Tibet, 35 jaar)

Een andere voorziening die in de basisbehoeften voorziet en waar veel migranten beroep op doen bestaat uit de voedselbedeling en de goedkope maaltijden in de sociale restaurants in de wijk.

6.4.2 Lokale kennis

Doorheen de jaren hebben de verschillende hulpverleningsorganisaties in de wijk ook heel wat expertise en de nodige knowhow opgebouwd rond migratie en integratie. Deze lokale kennis is essentieel om de aankomst van migranten te vergemakkelijken, zoals blijkt uit onderstaand citaat:

“Er zijn hier zo veel organisaties. Omdat al die mensen [migranten] hier wonen, weten de organisaties ook welke problemen er voor de buitenlanders zijn hier. Omdat die mensen altijd met dezelfde problemen komen. Begrijp je? Omdat nieuwe mensen komen daar aan en die kunnen niet zo goed Nederlands spreken. Maar die mensen [in de organisaties] weten wat ze moeten doen om die nieuwe mensen te helpen.” (Adam, Tsjetsjenië, 34 jaar)

Deze expertise is echter niet alleen aanwezig in de organisaties die gespecialiseerd zijn in hulpverlening voor migranten, maar is ook latent aanwezig in de lokale gemeenschap, de scholen, de lokale handelszaken, etc.:

“Ik denk dat vaak onderschat wordt dat mensen hier heel wat competenties hebben ontwikkeld om om te gaan met deze diversiteit, of met deze complexiteit van een wijk met honderden, met 160 verschillende nationaliteiten ondertussen, ik weet het niet precies [...]. Zowel mensen die hier op de KBC werken bij wijze van spreken. Die hebben competenties ontwikkeld; wellicht via weinig training, maar gewoon door het vallen en het opstaan om met die diversiteit aan klanten te kunnen omgaan hé. Maar ook in het onderwijs geldt dat hetzelfde.” (Coördinator lokale vereniging)

6.4.3 De rol van nieuwe spelers in de sociale dienstverlening

De laatste jaren werden echter ook een paar stedelijke diensten in de wijk afgeschaft, zoals het eerder genoemde adviesbureau ‘Allochtoon ondernemen’. Maar ook het lokale stadskantoor ‘Permeke’ waar migranten terecht konden voor administratieve dienstverlening en advies werd eind 2013 gesloten. De combinatie van hervormingen in de welvaartstaat en het feit dat nieuwkomers zonder wettige verblijfsdocumenten vaak uitgesloten worden van allerlei overheidsvoorzieningen, heeft ervoor gezorgd dat er in vele aankomstwijken nieuwe spelers opduiken. Deze organisaties proberen niet enkel de leemte op te vullen die ontstaat ten gevolge van besparingen in de welzijnssector, maar trachten ook iets te doen aan de ongelijke verdeling van hulpmiddelen in de samenleving. Een voorbeeld van dit soort organisaties die ook in Antwerpen-Noord een steeds belangrijkere rol lijken te spelen, zijn de geloofsgeïnspireerde organisaties. Geïnspireerd door religieuze waarden, bieden deze organisaties dikwijls erg uiteenlopende diensten aan, gaande van gratis voedselbedeling voor de armen tot daklozenopvang, juridisch advies voor vluchtelingen, taalcursussen en soms zelfs huisvesting voor mensen in nood (zie ook Van Dijk, 2000; Meeus en Schillebeeckx, 2015). Vermits nieuwkomers in Antwerpen-Noord zonder wettige verblijfspapieren (zoals in de rest van België) uitgesloten zijn van de arbeidsmarkt, maar ook van de meest formele (door de staat georganiseerde) systemen van solidariteit en herverdeling, kunnen dit soort geloofsgeïnspireerde organisaties cruciale en toegankelijke spelers zijn waarlangs migranten toegang krijgen tot sociale netwerken en hulpbronnen (Ley, 2008; Cloke, 2010; Blommaert, 2011b).

Dit soort private initiatieven kunnen we uiteraard klasseren onder ‘wederkerigheid’. Maar vaak vervullen zij echter ook een herverdelende functie. Deze organisaties verzamelen immers ook goederen en diensten op een centrale locatie, om deze vervolgens op te slaan en op een later tijdstip te herverdelen. In tegenstelling tot herverdeling vanuit de overheid, worden de initiatieven van dit soort actoren en organisaties echter gekenmerkt door minder gedefinieerde regels, rechten en plichten (Meert en Kesteloot, 2000). Het feit dat deze op vrijwilligers steunende zelforganisaties in Antwerpen-Noord diensten en middelen aanbieden aan groepen in de samenleving die vaak op andere manieren niet aan deze diensten kunnen geraken, betekent echter niet dat deze zelforganisaties zich neerleggen bij hun rol:

"Dus laat ons zeggen, wij situeren ons in onze projecten op mensen die echt nog uit de boot vallen, die onder de mazen van het welzijnsnet vallen, meestal ook omdat ze nog geen papieren hebben. Maar wij willen niet zomaar voor de overheid alleen een doekje voor het bloeden zijn. Wij willen ook wel signalen aan de overheid geven." (Coördinator Katholieke hulpverleningsorganisatie)

6.4.4 Het belang van sociale netwerken en zelforganisaties

We kunnen uit het voorgaande concluderen dat migranten toegang krijgen tot de nodige diensten en middelen voor hun sociaal-economische en sociaal-culturele integratie door middel van zowel door de overheid gefinancierde welzijnsorganisaties als andere (private) welzijnsorganisaties. Daarnaast zijn ook de wederkerige, informele sociale netwerken in de wijk van groot belang om de aankomst van nieuwkomers te faciliteren. Deze netwerken ontstaan meestal langs etnische en religieuze assen. Zo vertelt Chen, een handelaar in de wijk, over het belang van de Chinese gemeenschap in de wijk voor vele (Chinese) migranten:

"Er is een zeer sterk netwerk. Dat gaat om hulp bij vertalen enzo, maar ook om financiële hulp."

Eens nieuwkomers meer voet aan grond krijgen en hun eigen organisaties opstarten, groeit ook de kennis over de in Vlaanderen geldende regels en wetgeving. Toen hem werd gevraagd of hij overheidsfinanciering kreeg voor zijn zelforganisatie, antwoordde Amadou, een migrant uit Guinee:

"I: Ja voor de werking he. Voor de werking of voor een activiteit. [...] Maar dat is niet gemakkelijk."

I: Niet gemakkelijk om subsidies te krijgen?

R: Ja soms vraag je ze aan en dan zeggen ze nee of het is niet voldoende of... Die criteria zijn streng. Maar ja dat is integratie hé. Wij hebben meer integratie nu. Wij kennen de wet nu."

Als het gaat om netwerken die worden gesmeed buiten de eigen etnische groep, zijn het opnieuw de lokale wijkcentra die een cruciale rol spelen. Uit het empirische onderzoek blijkt echter ook dat de diverse organisaties en netwerken, wiens werking hoofdzakelijk gebaseerd is op het principe van wederkerigheid, het zonder de nodige steun erg moeilijk hebben om te overleven. In dit verband lijken er twee scheidslijnen te ontstaan. Allereerst is er de scheidslijn tussen de 'oudere' migranten die één of meerdere generaties geleden toekwamen en de nieuwkomers:

"Niet alle groepen hebben een even sterk sociaal netwerk. Je ziet ook wel dat er zo al wat van die oudere groepen migranten zijn die zich distantiëren van de nieuwere"

groepen. Daar willen ze niets mee te maken hebben.” (Medewerker lokale hulpverleningsorganisatie)

Een van de redenen achter deze scheidslijn tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ migranten, is dat de verschillende etnische gemeenschappen en sociale netwerken de toenemende instroom van mensen in nood niet altijd meer kunnen opvangen.

“Waar dat er eerst een collectieve ondersteuning was, wordt er nu gedistantieerd. Dus waar dat eerst werd gezegd ‘ja ok dat zijn mensen van bij ons die hier proberen hun leven [uit te bouwen]’, zie je nu veel dat ze zeggen ‘Ja maar hey, het zijn er zo veel geworden en we geloven ze niet meer en ze profiteren van ons en...’ Op die manier probeert men zichzelf een stuk te profileren, te versterken als goed geïntegreerde mensen ten aanzien van die groep van mensen die minder goed geïntegreerd zijn.” (Medewerker lokale hulpverleningsorganisatie)

Een tweede breuklijn die zich aftekent is die tussen gedocumenteerde en niet gedocumenteerde nieuwkomers, zoals duidelijk wordt uit het verhaal van Amira, een Marokkaanse vrouw die eerst een paar jaar in Antwerpen-Noord woonde zonder verblijfsvergunning. Zij vertelde hoe de andere vrouwen in de Marokkaanse gemeenschap haar aanvankelijk weigerden te helpen. Van zodra ze haar verblijfsvergunning kreeg, veranderde de houding van de gemeenschap en werd ze wel aanvaard. Dit verhaal toont aan hoe de verschillende etnische gemeenschappen ook intern sociaal gestratificeerd zijn waardoor niet iedereen gelijke toegang heeft tot de middelen die binnen zulke gemeenschappen worden uitgewisseld. Deze vaak erg precare situatie van nieuwkomers zonder verblijfsdocumenten, en de verschillende beleidsmaatregelen die zich richten op deze groep, baart ook een lokale hulpverlener in Antwerpen-Noord zorgen. Volgens hem is er een duidelijke trend richting criminalisering van nieuwkomers zonder wettige verblijfsvergunning door het stadsbestuur:

“In mijn ogen is dat een grote ontkenning van het feit dat ze er zijn. Ze worden ook heel vaak aangepakt omwille van [...] het zijn dealers of het zijn dat... Dus eigenlijk wordt het hele fenomeen een beetje gecriminaliseerd om het te kunnen aanpakken. Maar eigenlijk van oorsprong zijn dat mensen zonder papieren die hier proberen te overleven. Dat is de basis eigenlijk waarom dat zij hier op Antwerpen-Noord [zijn]. In Antwerpen-Noord hebben zij het meeste kans om [...] te kunnen onderduiken. Waar dat ze wat in anonimiteit kunnen verdwijnen.” (Medewerker lokale hulpverleningsorganisatie)

Dit citaat kan worden gekaderd binnen de evolutie richting een meer bestraffend sociaal beleid in Antwerpen-Noord, een beleidswijziging die voor het eerst vorm kreeg onder het bewind van voormalig Antwerps burgemeester Janssens (Cools, 2014). Vertrekkende vanuit het idee dat de Belgische welvaartsstaat niet langer levensvatbaar was in het licht van de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en de diversifiëring van de bevolking, koos het stadsbestuur voor een sterke herziening van de sociale dienstverlening. De gevolgen van dit

veranderde beleid waren vooral merkbaar in de wijk Antwerpen-Noord waar een brede set van veiligheidsmaatregelen werd uitgerold. Velen vreesden echter dat het echte politieke doel achter deze beslissing schuilt in het verspreiden van de kwetsbare bevolking over de stad en het aantrekken van meer gegoede bewoners naar de wijk.

6.5 Besluit Antwerpen-Noord

Door middel van kwalitatief onderzoek analyseerden we in dit hoofdstuk in hoeverre een aankomstwijk zoals Antwerpen-noord de nodige middelen en hulpbronnen genereert die migranten nodig hebben in hun aankomstproces en hen ook de nodige kansen biedt op sociale mobiliteit. We hanteerden hiervoor de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi als analysekader.

Uit onze analyse kwam duidelijk naar voren hoe de beperkte toegang tot de arbeidsmarkt en de moeilijkheden die men ondervond bij het opstarten van een eigen zaak ertoe leidde dat de meeste migranten zich richten op alternatieve overlevingsstrategieën zoals informele economische activiteiten die gebaseerd zijn op wederkerigheid (zie ook Kesteloot en Meert, 1999; Lin et al., 2011). Deze sociale netwerken ontstaan dikwijls in de lokale buurtcentra of op de lokale pleintjes. Daarnaast beschreven we hoe, mede door het zwakke herverdelende effect van sociale huisvesting, de meeste migranten met beperkte financiële middelen aangewezen zijn op de secundaire huisvestingsmarkt. Opnieuw vormen het sociale netwerk, maar ook de verschillende hulpverleningsorganisaties in de wijk, een belangrijke hulpbron in de zoektocht naar een woning. Een ander veelvuldig bediscussieerd element in de hele discussie omtrent hulpbronnen voor migranten in de wijk Antwerpen-Noord, was de lokale kennis die zowel in de vele hulporganisaties gericht op migranten, als in de lokale gemeenschap sterk aanwezig is. Opmerkelijk bij dit alles is dat de toegang tot diverse hulpbronnen niet enkel wordt gewaarborgd door de eigen etnische gemeenschap, maar vaak over etnische en religieuze grenzen heen verloopt. Zo bleek bijvoorbeeld hoe de Thaise Tida een kapperszaak kon overnemen van voormalige Chinese eigenaars, terwijl de diverse religieus geïnspireerde organisaties hulp boden aan nieuwkomers ongeacht hun herkomst of religie. De superdiversiteit die zo eigen is aan aankomstwijken biedt op die manier heel wat kansen die het aankomst- en transitieproces van migranten kunnen vergemakkelijken.

We documenteerden in dit hoofdstuk ook hoe de ruimtelijke concentratie van migranten in Antwerpen-Noord een aantal cruciale hulpbronnen (zoals lokale kennis, sociale netwerken, (in)formele economische activiteiten, inventieve huisvestingsstrategieën, etc.) genereert die de aankomst voor deze migranten vergemakkelijken. Deze middelen zijn echter niet alleen het gevolg van dynamieken binnen de lokale gemeenschap, maar zijn het resultaat van een combinatie van wederkerigheid binnen de gemeenschappen, door de overheid georganiseerde herverdeling en marktruil. Dit wil ook zeggen dat, althans voor arme gemeenschappen, de *resourcefulness* van de lokale gemeenschap sterk afhankelijk is van

bovenlokale mechanismen zoals herverdeling vanuit de staat en de werking van markt. Echter, lang niet elke combinatie van deze drie integratiesferen komt de sociaal-economische integratie en kansen op sociale mobiliteit van migranten ten goede. Zo bleek uit onze analyse hoe sommige beleidsingrepen (zoals besparingen in de welzijnssector en beleidsstrategieën gericht op het aantrekken van meer gegoede inwoners van buiten de wijk) de aankomstinfrastructuur vaak niet ondersteunt en hierdoor ook de *resourcefulness* ten aanzien van immigratie ondermijnt. Overheden in Vlaanderen moeten dan ook goed nadenken over de maatregelen die ze nemen in de stedelijke transitiezones zodat ze de werking van de vele (hoofdzakelijk op vrijwilligers steunende) socio-culturele, armoede- of geloofsgeïnspireerde organisaties en wijkcentra ondersteunen in plaats van ondermijnen. Hierbij zijn investeringen in buurtwerking, maar ook in betaalbare en kwalitatieve huisvesting, in het ontsluiten van lokale kennis, in een degelijke toeleiding naar de arbeidsmarkt en in de ondersteuning van etnisch ondernemerschap van groot belang.

7 Aankomst en transitie in Aalst en Liedekerke

In dit hoofdstuk lichten we de resultaten toe van de interviews en focusgroepen in Aalst en Liedekerke. Net zoals bij de bespreking van de grootstedelijke case binnen dit onderzoek, de case Antwerpen-Noord, bekijken we welke elementen aanwezig zijn die de aankomst van migranten uit het buitenland vergemakkelijken of net bemoeilijken en welke impact deze elementen hebben op de kansen voor sociale mobiliteit en sociaal-economische integratie. We bespreken achtereenvolgens de thema's tewerkstelling, huisvesting en de diverse vormen van (in)formele diensten, welvaartsvoorzieningen en hulpverlening. Ook hier vertrekken we vanuit de vraagstelling op welke manier de (combinaties van de) drie sociaal-economische integratiesferen worden gebruikt om toegang te verkrijgen tot de verschillende gelokaliseerde hulpbronnen. Tot slot besteden we in dit hoofdstuk tevens aandacht aan de manier waarop de verschillende belangrijke spelers in de stad Aalst en de gemeente Liedekerke (denk aan het lokale bestuur en de hogere overheden, maar ook aan de diverse organisaties en netwerken uit het middenveld, de vele zelforganisaties, etc.) al dan niet bijdragen aan de versterking van de aankomst- en transitiefunctie van de regio. Of met andere woorden, in welke mate wordt de *resourcefulness* versterkt of net verzwakt door de verschillende maatregelen en acties van betrokken overheidsactoren, middenveld, ngo's, etc.

7.1 Formele en informele tewerkstelling

Het eerste luik binnen dit hoofdstuk focust op de verschillende strategieën die migranten hanteren om toegang te verkrijgen tot de arbeidsmarkt in Aalst en Liedekerke. Voor migranten is het economisch klimaat in België hoe dan ook ongunstig te noemen. De discrepantie tussen de kansen op de arbeidsmarkt voor migranten van buiten de EU-15 en de lokale bevolking is nergens in Europa zo hoog als in Vlaanderen en België (Tielens, 2005). Dit wordt duidelijk weerspiegeld in de werkloosheidscijfers. Terwijl de werkloosheidsgraad⁵⁸ in 2015 bij inwoners van Belgische herkomst in Vlaanderen 4% bedroeg, lag dit aandeel voor inwoners van buiten de EU op net geen 15%. Liedekerke en Aalst vormen helaas geen uitzondering op de regel. In 2015 was 13,8% van de totale Aalsterse populatie van vreemde herkomst (niet-EU) tussen 18 en 64 jaar oud werkloos, terwijl dit voor de Aalsterse Belgen 'slechts' 4,4% bedroeg. In Liedekerke gaat het over respectievelijk 9,4 % ten opzichte van 3,2%⁵⁹. In wat volgt, bekijken we hoe de zoektocht naar een job verloopt voor onze respondenten in Aalst en Liedekerke en bespreken we welke actoren, organisaties of netwerken hierbij een rol spelen.

⁵⁸ Aandeel werklozen in de beroepsbevolking (=som van de werkenden en werkzoekenden) van 18 tot en met 64 jaar naar herkomstgroep in 2013 (Studiedienst Van De Vlaamse Regering, 2016b, 2016c).

⁵⁹ Hierbij moet wel worden opgemerkt dat Liedekerke en Aalst in vergelijking met de Vlaamse grootsteden opvallend beter scoren. Zo is net geen 18% van de bevolking tussen 18 en 64 jaar van vreemde herkomst in de grootsteden werkloos, terwijl dit voor de inwoners van Belgische herkomst 6% bedraagt (Studiedienst van de Vlaamse regering, 2016b, 2016c).

7.1.1 Een gesloten arbeidsmarkt met taal als poortwachter?

Ongeveer de helft van de migranten die we spraken in Aalst en Liedekerke had op het moment van het interview geen betaalde job. De moeilijkheden om een geschikte job te vinden situeren zich op verschillende domeinen. Naast het ontbreken van de nodige arbeidskaarten en van het juiste diploma (of de moeilijke homologatie van diploma's behaald in het buitenland) wordt ook de discriminatie op de arbeidsmarkt veelvuldig genoemd. Tijdens de focusgroepen in Liedekerke vertelde Anna uit Rusland hoe ze vaak moedeloos wordt van de vele afwijzingen: *“Wij vragen niet de plaats van de professor, van de minister. Nee gewoon poetsen of ander werk of in de fabriek inpakken of...”*.

Het feit dat vele migranten de Nederlandse taal onvoldoende beheersen, lijkt eveneens een grote impact te hebben op hun kansen op de arbeidsmarkt in Aalst en Liedekerke. De taalproblematiek zorgt er immers voor dat migranten, ongeacht eerdere werkervaring of behaalde diploma's, in het nadeel zijn in hun zoektocht naar werk.

“Voor werk te vinden is taal een groot struikelblok. Dus ja wat dat zelfs tot schrijnende verhalen leidt van inwoners die in het land waar dat ze vandaan komen een relatief hoog diploma hebben behaald. [...] Ja dan komen mensen terecht in jobs waar dat het vooral gaat om fysieke arbeid of waar dat het gaat om zeer administratief eenvoudige jobs, waar dat zeker niets mis mee is hé. Maar het is alleen wat jammer als het dan gaat om mensen die eigenlijk geschikter zijn voor een ander soort jobs, die daar dan misschien nooit gaan geraken.” (Ambtenaar Liedekerke)

De migranten die we spraken in Liedekerke en Aalst kregen tijdens hun zoektocht naar werk meermaals te horen dat hun Nederlands niet goed genoeg was. En hoewel taal veelvuldig wordt genoemd als reden waarom zoveel migranten terecht komen in laaggeschoolde, vaak slecht betaalde jobs (zie ook bovenstaand citaat), blijkt het Nederlands zelfs voor dit type jobs vaak een drempel te vormen. Onderstaand citaat doet dan ook vermoeden dat taal eerder fungeert als drogreden om discriminerende praktijken te verdoezelen:

“Ja ze zeggen altijd je moet Nederlands praten. [...] Ik ging een keer naar een afspraak en ik zei aan die mevrouw: ‘Ik spreek niet zo goed Nederlands, mag ik beginnen?’ En ze zei: ‘Nee we zoeken mensen die zeer goed Nederlands spreken’. Ik zeg: ‘Ja maar ik spreek niet met mijn stofzuiger hé’ [lacht].” (Laura, Kameroen, 32 jaar, Liedekerke)

Een eerste stap die vele nieuwkomers zetten wanneer ze toekomen in hun nieuwe woonplaats, is zich inschrijven voor Nederlandse taallessen⁶⁰. Vaak kaderen deze lessen binnen het (al dan niet verplichte) inburgeringstraject. Het leren van de taal maakt een belangrijk onderdeel uit van hun aankomstproces, maar de tijd die velen erover doen om het niveau te halen dat niet enkel wordt vereist op de arbeidsmarkt, maar ook mee de toegang

⁶⁰ Doordat we de meeste van onze respondenten contacteerden via conversatiegroepen Nederlands, participeerde de grote meerderheid (naast de taallessen die ze volgden in het reguliere onderwijssysteem) op vrijwillige basis aan conversatiegroepen Nederlands.

tot de officiële hulpverlening bepaalt⁶¹, is vaak moeilijk te overbruggen. En dit is zowel het geval vanuit financieel oogpunt als op het vlak van integratie. Bij vele migranten leeft dan ook de frustratie dat het Nederlands hun aankomstproces vertraagt en tijdelijk ‘on hold’ zet. Zo vertelt Wasim uit Afghanistan hoe zijn Nederlands er het afgelopen half jaar sterk op vooruit is gegaan, maar hoe hij nog steeds wandelen wordt gestuurd wanneer hij zich aanmeldt bij arbeidsbemiddelingsorganisaties:

“R: Ja ik heb me ingeschreven in VDAB, in een interim,... Ik moet eerst Nederlands praten en dan werken.

I: En vind je dat lastig, dat ze altijd zeggen dat je eerst goed Nederlands moet spreken?

R: Ja ze zeggen altijd je kan niet goed Nederlands praten. Vroeger, vijf maanden, zes maanden geleden kon ik nog niets praten. Begrijp je?” (Wasim, Afghanistan, 19 jaar, Aalst)

Ook bij de verschillende hulpverleningsorganisaties in Aalst merkt men hoe taal een vertragend effect heeft op het integratieproces van migranten:

“Taal speelt zeker een rol hé als je met je [verblijfs]statuut in orde bent. Dan wil je eigenlijk zo rap mogelijk je leven verder uitbouwen. Zodat je ook je gezin kan onderhouden enzovoort. Dat je verder kan bouwen aan uw eigen toekomst. Als je dat op pauze moet zetten, om een hele tijd Nederlands te gaan leren of je kan direct beginnen werken in het Frans. Ja dan gaan de mensen in het Frans gaan werken he”.
(Medewerker lokale hulpverleningsorganisatie Aalst)

Doordat zo veel migranten door de taalvereisten geremd worden in hun professionele ambities - maar ook in hun ambities om te integreren - breiden Franstalige nieuwkomers hun zoektocht dikwijls uit naar de Brusselse regio. Zeker in Liedekerke, van origine al een sterke pendelgemeente, richten vele migranten zich van bij aankomst meteen op de Brusselse arbeidsmarkt. Het feit dat men in het Nederlandstalige Liedekerke woont, maar werkt in het Frans, heeft volgens Nicole (Rwanda, 30 jaar) echter ook een aantal gevolgen op andere domeinen. Zij vertelt hoe veel van haar vriendinnen met buitenlandse roots al jaren in Liedekerke wonen, maar weinig binding hebben met de lokale gemeenschap doordat ze er niet werken en weinig Nederlands spreken. We gaan hier later in dit hoofdstuk nog verder op in. Uiteraard zijn er zowel in Aalst als Liedekerke ook heel wat migranten die bij hun aankomst noch Nederlands noch Frans spreken. Voor hen is het dus een kwestie van zo snel mogelijk Nederlands te leren.

⁶¹ Het vereiste basisniveau Nederlands dat nieuwkomers moeten halen om een nationaliteitsprocedure te starten, om het (al dan niet verplichte) inburgeringstraject af te ronden, maar ook om bijvoorbeeld een loopbaanbegeleiding te kunnen starten bij VDAB werd op 1 september 2014 opgetrokken van niveau 1.1 naar niveau 1.2. Zie ook het Decreet betreffende het Vlaamse integratie- en inburgeringsbeleid (Vlaamse Overheid, 2013).

Toch zijn er op het lokale niveau ook heel wat positieve verhalen van migranten die de kans kregen om, ondanks hun gebrekkige kennis van het Nederlands, werkervaring op te doen en zo het Nederlands ook steeds beter onder de knie kregen. Zo vertelt Saad (Syrië, 29 jaar, Aalst) hoe hij vrij snel na zijn aankomst in België kon starten als arbeider in een bedrijf in Asse en vooral daar, op de werkvloer, snel de taal leerde en ook de kans kreeg om door te groeien.

“Ik had eerst in productie gewerkt. Ik heb bijna 1 jaar in productie gewerkt. En dan ben ik een keer bij mijn chef geweest, wij hadden inventaris in het magazijn. Ik heb hem geholpen. Hij heeft tegen mij gezegd: ‘amai jij begrijpt goed het werk van een magazijnier’. Ik heb hem gezegd: ‘ja maar ik heb geen... hoe kan ik ervaring opdoen als magazijnier? Ik moet goed lezen, goed schrijven, goed praten, met de heftruck rijden... Ik moet goed leren’. En hij zei tegen mij: ‘ja maar als je naar het magazijn komt, zal ik het je leren’. Voor een paar dagen ben ik naar daar gegaan en zo heb ik het geleerd. En nu werk ik in het magazijn.”

Ook Ahmed (Mali, 21 jaar) uit Aalst kreeg tijdens een onbetaalde Nederlandstalige stage in Erpe-Mere in het kader van zijn studies een vast contract aangeboden; ook al verliep de communicatie met zijn baas aanvankelijk wat moeilijk, inclusief de vele Babylonische spraakverwarringen:

“Soms had ik ook problemen met mijn baas om te praten. Mijn eerste keer, hij zei: ‘Ahmed geef mij een waterpas.’ Dat was echt moeilijk. Ik wist niet wat dat was een waterpas. ‘Ik vroeg, wil jij drinken, water of zo?’ [lacht]”. (Ahmed, Mali, 21 jaar, Aalst)

Samenvattend kunnen we stellen dat naast de gekende drempels op de arbeidsmarkt zoals discriminatie en strenge diplomavereisten ook de Nederlandse taal een belangrijk obstakel vormt die niet enkel het vinden van een eerste job vertraagt, maar er ook voor zorgt dat heel wat migranten de minder aantrekkelijke en ook minder goed betaalde posities van de hoofdzakelijk secundaire en tertiaire sector bekleden. Dit type jobs biedt migranten niet altijd de beste kansen om voor zichzelf een sociaal-economisch betere positie te verwerven. Vele migranten ervaren dan ook een hoge mate van *“stress om Nederlands te praten”* (Ahmed, Mali, 21 jaar, Aalst) en hebben er veel voor over om het Nederlands zo snel mogelijk onder de knie te krijgen:

“En op dit moment ben ik administratieve bediende. Het is een saaie job, maar ik ben bezig om iets anders te vinden. Maar ik moest in een Nederlandse omgeving werken om mijn Nederlands te verbeteren.” (Nicole, Rwanda, 30 jaar, Liedekerke)

7.1.2 Strategieën om aan werk te geraken

Het gesloten karakter van de arbeidsmarkt en de vele drempels voor migranten, dwingt hen er toe om creatieve strategieën aan te wenden in de zoektocht naar een job. We bespreken hier onder meer de officiële toeleidingskanalen zoals VDAB en tonen aan hoe vele migranten

uiteindelijk tewerk worden gesteld via de vele dienstenchequebedrijven. Verhinderd door de moeilijke toegang tot de formele arbeidsmarkt, steunen heel wat nieuwkomers ook op het eigen sociale netwerk, verruimen ze hun zoekgebied en/of komen ze in meer informele jobs terecht. Ook het etnisch ondernemerschap kan soms een succesvolle strategie zijn, maar veel hangt af van de (doelgroep van de) lokale ondersteuning rond ondernemerschap en de openheid van de lokale gemeenschap ten opzichte van migranten.

7.1.2.1 Officiële toeleidingskanalen

In hun zoektocht naar werk komen de meeste nieuwkomers initieel terecht bij de door de overheid georganiseerde toeleidingskanalen zoals de lokale Werkwinkels van VDAB. Zowel in Aalst als Liedekerke zijn migranten goed vertrouwd met deze kanalen. Al zijn de ervaringen niet altijd even positief.

“Ik zoek samen met VDAB, die helpen mij met werk zoeken.” (Farid, Syrië, 43 jaar, Aalst)

“R1: Als je naar de VDAB gaat, dan zeggen ze: ‘Zie je die computer? Ga daar maar zoeken.’

R2: En die computer werkt vaak ook niet.

R3: Ze helpen je niet persoonlijk. Ze zeggen, ga maar opzoeken om te zien wat onze vacatures zijn.” (Focusgroep Liedekerke)

Vooraf in Liedekerke bleek het enthousiasme onder de migranten over de bestaande hulpverlening niet erg groot te zijn. Uiteraard is de schaalgrootte hier een belangrijke factor. Een stad als Aalst heeft meer middelen en personeel om migranten naar werk toe te leiden dan een kleine gemeente als Liedekerke. Het feit dat de instroom van migranten in Liedekerke ook op een relatief korte periode sterk toenam, zorgde ervoor dat de lokale arbeidsbemiddelingsdiensten zich aanvankelijk wat overrompeld voelden. Gevraagd hoe de medewerkers van de Werkwinkel in Liedekerke omgingen met de instroom van nieuwkomers, antwoordde een lokale ambtenaar:

“Ja ze [Werkwinkel] zijn zich daar wel bewust van geworden, maar in de zin dat er een hoge druk op hen ligt. Dat er heel veel inwoners of werkzoekenden zijn die niet aan werk geraken. En ja dan... dat kan soms wel tot wat weerstand leiden. Net zoals dat voor leerkrachten waarbij die toename aan anderstalige leerlingen maakt dat hun lessen of hun werkzaamheden... Ja dat dat moeizamer verloopt.[...]. Zo geldt dat ook voor de medewerkers van de werkwinkel.” (Ambtenaar Liedekerke)

Ook de sociaal assistenten of trajectbegeleiders van het OCMW en de (lokale/regionale) inburgeringsdiensten begeleiden migranten mee in hun zoektocht naar een job. Zij vervullen vooral een doorverwijsfunctie. Dit was in Aalst in het verleden niet altijd zo. Zo organiseerde

het toenmalige onthaalbureau⁶² in samenwerking met VDAB vroeger een soort van ronde langs het opleidings- en tewerkstellingslandschap in de regio:

“En ik herinner mij vele jaren geleden, dus dan deden zij [toenmalig onthaalbureau] dat ook zo op hun eigen. En VDAB had dan een busje en die kwam de mensen [nieuwkomers] ophalen en die reden naar de verschillende opleidingscentra.[...]. Ze reden ook naar Denderleeuw waar dat je opleidingen had voor professionele schoonmaak, metsen, schrijnwerkerij... Dus dat was zeer aanschouwelijk. Nu dat kost waarschijnlijk ook allemaal te veel. En er zijn ook veel meer... Het aantal nieuwkomers is enorm uitgebreid.” (Deskundige onthaalbeleid nieuwkomers Aalst)

Zoals de respondent uit bovenstaand citaat aangeeft, werd dit initiatief afgeschaft omwille van financiële- en capaciteitsoverwegingen. Toch ervaart ze de samenwerking in Aalst tussen de dienst Inburgering en de VDAB als erg positief, iets wat volgens haar in vele andere regio's binnen het werkingsgebied van Inburgering Oost-Vlaanderen lang niet altijd evident is.

Tot slot bleek uit de interviews met medewerkers van de stad Aalst en het OCMW dat zij het vooral moeilijk vonden om nieuwkomers met nog jonge kinderen (vaak ging het over alleenstaande moeders) toe te leiden naar de arbeidsmarkt. Eén van de oorzaken was dat Aalst reeds enige tijd kampt met een groot gebrek aan kinderopvang. De lange wachtlijsten zorgen er dan ook voor dat nieuwkomers met kinderen niet (of niet meteen) kunnen starten met de zoektocht naar een job of verhindert koppels om beiden te gaan werken. Iets wat het overleven in een samenleving waar het consumptieniveau (en dus de norm voor maatschappelijke participatie) sterk gericht is op tweeverdieners nog een stuk moeilijker maakt.

7.1.2.2 De dienstencheque- en uitzendsector

Een andere strategie die door een grote groep migranten wordt gehanteerd in de zoektocht naar een job situeert zich meer in de sfeer van de marktruil. Heel wat van onze respondenten in Aalst en Liedekerke schrijven zich in bij verschillende uitzendkantoren en/of solliciteren bij dienstenchequebedrijven. Zo vertelt Sidi uit Mauritanië hoe hij de eerste drie jaar in Liedekerke verschillende jobs uitoefende via een interimkantoor. Daarna werd hij tewerkgesteld onder het artikel 60-statuuut. Niet iedereen heeft echter even positieve ervaringen met de uitzendsector. Vooral omdat de eerder genoemde structurele drempels, zoals het niet voldoende beheersen van de taal of discriminatie, opnieuw sterk spelen bij de uitzendkantoren:

⁶² Met de komst van het Vlaamse inburgeringsdecreet in 2004 en de latere verzelfstandigingsoperatie werden de 26 onthaalbureaus hervormd en gefusioneerd tot acht onthaalbureaus. De lokale vzw's, waaronder het bewuste lokale onthaalinitiatief in Aalst, die tot dan verantwoordelijk waren voor het onthaal van nieuwkomers werden ingekanteld binnen deze werking.

“Hier, in een interim of andere firma’s, wanneer zij kijken naar ons gezicht, dan zeggen ze: ‘Oei sorry geen werk voor jullie’. Waarom? ‘Omdat jullie geen Nederlands spreken, jullie hebben geen ervaring’, en ook ons gezicht, dat is het probleem ook.” (Anna, 40+, Rusland, Liedekerke)

Solliciteren bij een dienstenchequebedrijf blijkt voor heel wat migranten een meer efficiënte strategie te zijn. Een opvallend groot aandeel van onze werkende respondenten was actief binnen de sector van de dienstencheques. Het feit dat deze jobs vaak wel toegankelijk zijn voor migranten, is een bron van kennis die veelvuldig wordt gedeeld:

“En ja dus ik denk wel dat het feit dat je dus via het systeem van de dienstencheques, dat je daar gemakkelijk aan den bak komt, dat dat wel verteld wordt onder de mensen. Althans de mensen die wij bereiken, dat is toch de eerste boodschap die we hen geven. We zeggen hen ook wel schrijft u in in een interimkantoor, maar ik weet niet of dat dat direct resultaten geeft.” (Stichter socio-culturele organisatie Aalst)

De meeste jobs binnen de dienstenchequesector zijn echter laaggeschoolde jobs met beperkte doorgroeimogelijkheden. Een groot aantal van onze respondenten in Aalst en Liedekerke die actief waren in een dienstenchequebedrijf, werkten inderdaad binnen de schoonmaaksector. Zo vertelt Laura (Kameroen, 32 jaar) uit Liedekerke hoe ze net zoals in Kameroen het liefst terug Franse les zou willen geven, maar op dit moment al tevreden is met haar job als poetsvrouw. Laura is lang niet de enige die zich genooddaakt ziet om aan de slag te gaan in een beroepscategorie waarvoor ze eigenlijk overgekwalificeerd is. De hoge mate van etnostratificatie op de arbeidsmarkt zorgt bij heel wat migranten voor een gevoel van fatalisme:

“Je past niet in het profiel van de vacature en toch ga je dat doen. Waarom? Omdat je niet anders kan. Dus je ziet wel een soort van fataliteit bij de mensen die niet kunnen, die geen uitweg hebben, die gaan makkelijk aanvaarden om dat werk te doen.” (Woordvoerder socio-culturele organisatie Aalst)

7.1.2.3 Het eigen netwerk

De derde en meest belangrijke strategie⁶³ die migranten hanteren om toegang te verkrijgen tot de (in)formele arbeidsmarkt is het aanspreken van het eigen netwerk. Zo vertelt Saad uit Syrië hoe hij vrij snel na zijn aankomst in Aalst werk vond via zijn voetbalploeg. Hij geeft ook aan hoe hij lang niet de enige is voor wie het sociale netwerk van cruciaal belang is.

⁶³ We bespraken eerder al (zie hoofdstuk Case Antwerpen-Noord) hoe de steekproefenquête naar de arbeidskrachten (EAK) uit 2008 aantoonde dat 32% van de werkende migranten van niet-Europese herkomst in België een job vond (of een eigen zaak opstartte) met hulp van vrienden of familie. Dit aandeel was meer dan het dubbele van het aandeel Belgen dat tijdens de zoektocht naar een job beroep deed op het eigen sociale netwerk.

I: Was dat makkelijk om werk te zoeken?

R: Nee het was moeilijk, maar iemand heeft dat voor mij gevonden.

I: Iemand anders?

R: Met de ploeg waar ik voetbal speelde [...]

I: En dus iemand vanuit de voetbal heeft jou...?

R: Ja hij heeft werk voor mij gevonden. [...] De trainer van onze voetbalploeg. Die trainer heeft aan zijn vader gezegd, iemand van Syrië wil graag werken, en zijn vader heeft werk voor mij gevonden. [...]

I: Dus eigenlijk heb je altijd via via iets gevonden?

R: Jaja altijd via via. Dat is normaal hé. Buitenlanders doen het allemaal zo. Echt waar. Echt waar, buitenlanders vinden dat allemaal via via. Mensen komen elkaar helpen.”
(Saad, Syrië, 29 jaar, Aalst)

Naast familie- en vriendschapsbanden, wordt ook gesteund op de wederkerige relaties binnen de eigen etnische gemeenschap. Vooral de grotere etnische gemeenschappen of de gemeenschappen die door hun lange migratiehistoriek al meer diepgeworteld zijn in de lokale samenleving, hebben vaak een uitgebreid sociaal netwerk dat nieuwkomers helpt in hun aankomst- en transitieproces. Zo begeleiden de Sub-Saharaanse organisaties in Aalst heel veel migranten in hun zoektocht naar een job. Ook de Turkse gemeenschap in Aalst kan hier als voorbeeld dienen:

“Die geven elkaar werk. Ik heb Turkse mensen die nog altijd op de wachtlijst staan voor Nederlands omdat we geen aanbod hebben, omdat ze werken voor de Turkse kabelmaatschappijen. Die zitten overal, maar die werken van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat. Dus een avondcursus dan zijn ze te laat. En een zaterdag, maar ja die zijn dan doodop. [...] Dat is een netwerk hé, dat is echt een netwerk ja.” (Medewerker openbare instelling Aalst)

Mede doordat de migratie naar Liedekerke beperkter is (en ook meer recent), blijken de verschillende etnische gemeenschappen er minder georganiseerd te zijn (zie ook verder §7.3.2.2). Dit wil echter niet zeggen dat migranten in Liedekerke er altijd alleen voor staan. Allereerst is het zo dat het sociale netwerk van vele nieuwkomers tot ver buiten de gemeentegrenzen reikt. Zoals we eerder ook al aangaven, migreerden heel wat migranten vanuit andere (hoofdzakelijk stedelijke) regio's in België naar Liedekerke. Daarnaast vervullen ook lokale vrijwilligersinitiatieven een belangrijke netwerkfunctie. Zo helpen de deelnemers van de Nederlandse conversatiegroep 'Praten in de bib' in Liedekerke elkaar bij de zoektocht naar een job:

“Aniko: Wij hebben een mevrouw gehad, Tracy. Die niet meer kan komen, want zij werkt nu. Wij hebben haar geholpen met de sollicitatiebrief.

Anna: En Stephania werkt nu ook in de tweedehandswinkel in Liedekerke. Wij hebben haar toen geholpen met haar cv.” (focusgroep Liedekerke)

7.1.2.4 Etnisch ondernemerschap

Een vierde strategie om toegang te verkrijgen tot de arbeidsmarkt bestaat erin om zelf goederen en diensten op de markt te brengen. Vaak, maar zeker niet altijd, spelen etnische ondernemers met hun koopwaren ook specifiek in op de noden van de verschillende etnisch-culturele gemeenschappen in de wijk.

Wanneer het gaat over etnisch ondernemerschap in Aalst wordt vaak meteen de associatie gemaakt met de Varkensmarkt in de wijk Rechteroever. Hier heeft zich doorheen de jaren een klein, maar duidelijk aanwezig, etnisch handelsapparaat ontwikkeld. Maar ook in andere wijken groeit het aandeel etnische ondernemers. Het etnisch ondernemerschap speelt vaak een grote rol voor het aankomst- en transitieproces van migranten. Zo biedt het werken als zelfstandige voor migranten kansen op sociale mobiliteit. Een aantal respondenten vertelden hoe er in Aalst een groeiende groep Turkse ondernemers is opgestaan. Dit blijkt ook uit de cijfers. Het aandeel zelfstandigen in Aalst van buiten de EU ligt met 8,5% bijvoorbeeld aanzienlijk lager dan het aandeel zelfstandige Belgen (14,5%). Het aandeel zelfstandige Turken ligt slechts 1 procentpunt lager (13,5%)⁶⁴. Het gaat hierbij om Turkse bakkers, kruideniers, kappers, meubelzaken etc., maar vaak ook om bouwondernemingen en kabelmaatschappijen. Verder (zie §7.2.2.2) bespreken we hoe er onder de Turken ook heel wat huiseigenaars zijn opgestaan die vaak woningen doorverhuren aan de nieuwste generaties nieuwkomers.

Toch blijkt ook hoe vele etnische handelszaken het moeilijk hebben te overleven en een eerder kort bestaan kennen.

“Dat [etnisch ondernemerschap] is allemaal minder gestructureerd dan onze ondernemers he toch. En dat is ook vaak allemaal zeer tijdelijk. We hebben heel veel Afrikaanse winkeltjes her en der verspreid. Maar dat heeft zo een zeer tijdelijk bestaan. Twee jaar maximum en dan zijn ze met dingen niet in orde en dan krassen ze op en dan zijn ze weg he.” (Ambtenaar Aalst)

Bovenstaand citaat suggereert ook dat heel wat etnische ondernemers minder gestructureerd te werk gaan en zich minder aan de regels houden. Eerder (zie hoofdstuk 6) wezen we al op het feit dat de informele economie (in sterke mate gebaseerd op wederkerige relaties) een belangrijke overlevingsstrategie vormt voor migranten (zie ook Kesteloot en Meert, 1999). Hier wordt de regelgeving minder strikt nageleefd en wordt er bijvoorbeeld flexibeler omgegaan met openingsuren of met de regelgeving rond minimumlonen. Om de lokale economie in buurten die het economisch moeilijk(er) hebben te stimuleren, experimenteerden verschillenden stedelijke overheden in het buitenland zelf ook met specifieke economische maatregelen voor bepaalde gebieden in de stad. Deze zones worden ‘urban enterprise zones’ of ‘special economic zones’ genoemd (Bondonio en Engberg, 2000; Mayer, Mayneris en Py, 2012). Vaak gaat het om belastingvoordelen, subsidies voor investeringen in infrastructuur én een versoepeling van de regelgeving. Meestal zijn deze

⁶⁴ Bron cijfers: Studiedienst Van De Vlaamse Regering (2016b)

maatregelen gericht op het aantrekken van ondernemers van buiten de wijk, terwijl het voor het goed functioneren van een aankomstgebied net belangrijk is dat het ondernemerspotentieel *in* de wijk wordt gestimuleerd en begeleid. Toch lijkt ook de stad Aalst met haar project 'Atelier Rechteroever' zich voornamelijk te richten op het aantrekken van een specifieke doelgroep. Het project stelt leegstaande ruimtes ter beschikking als tijdelijke werkplaats en mikt daarbij op "*creatieve ondernemers, freelancers en starters: fotografen, architecten, schrijvers, designers, ambachtslui*" (Palmaers, 2015: 44). De ondernemers die zich in de leegstaande panden vestigen, krijgen bovendien steun van de lokale adviesraad voor ondernemers, DINE. Het initiatief sluit echter niet meteen aan bij de noden van de groeiende groep nieuwkomers in een aankomstwijk (of -regio) en lijkt een groot deel van het (etnisch) ondernemerspotentieel bij voorbaat uit te sluiten. Dat niet alle ondernemers even welkom worden geheten door het lokale bestuur, blijkt ook uit onderstaand citaat:

"Wij hebben hier helaas denk ik vooral zo die klassieke... Enfin, helaas... Je hebt zo die nachtwinkels en die pitazaken en dat soort [handelszaken].... Dat is natuurlijk tof hé. Dat is goed op zich, want dat is wel, die creëren wel iets, maar dat is niet... Dat is een ander soort ondernemerschap dan wat we misschien voor een stuk zouden willen hé."
(Schepen stad Aalst)

Kijken we naar Liedekerke, dan moeten we allereerst vaststellen dat het ondernemerschap in Liedekerke in het algemeen eerder aan de lage kant ligt. Zo staat slechts 13% van alle Liedekerkenaars van Belgische herkomst ingeschreven als zelfstandige. Het etnisch ondernemerschap is er verhoudingsgewijs nog veel lager, met een aandeel van 8% zelfstandigen onder de inwoners van buiten de EU⁶⁵. Toch beschikt Liedekerke ook over enkele nachtwinkels, restaurants en kleine kruidenierszaken en/of groentewinkeltjes die allen zijn opgestart door ondernemers van vreemde herkomst. Volgens een lokale ambtenaar van de gemeente zijn het vooral de migranten zelf die gebruik maken van deze winkels:

"De migranten maken heel veel gebruik van de nachtwinkels. Er zijn er een paar. Er zijn een aantal migranten die gezegd hebben van kijk ik begin met een fruitwinkeltje. Een groentewinkeltje... Dus dat soort dingen, dat is dan geen nachtwinkel, maar een dagwinkel en daar komen die mensen dan ook allemaal wel naar toe. Of dat de Liedekerkenaar daar ook iets zal gaan kopen, dat betwijfel ik. Tenzij hij het echt wel heel hoogdringend nodig zal hebben, dan zal hij dat wel doen. [...] Maar het is goed dat het er is, versta je? Want het feit dat het er is, is omdat er ook een behoefte aan is."
(Ambtenaar Liedekerke)

Heel wat van de migranten die we spraken gaven aan dat ze voor een aantal specifieke noden volledig zijn aangewezen op Brussel. En hoewel de meesten onder hen dit niet als problematisch ervaren, blijkt er toch ook een dieperliggende oorzaak te zijn voor het feit dat het etnisch ondernemerschap in Liedekerke nog zo beperkt is. Zo geeft Nicole aan hoe

⁶⁵ Bron cijfers: Studiedienst Van De Vlaamse Regering (2016c)

migranten niet altijd durven te ondernemen, uit angst voor de reactie van de lokale gemeenschap:

“R: Bijvoorbeeld nu, er zijn veel Afrikanen en bijvoorbeeld er is geen kapper. Het is heel raar. En ja mensen denken erover maar ze durven niet.

I: En waarom niet?

R: Omdat ze denken dat als het zou gebeuren, de gemeente gaat het niet accepteren. Dus ze discrimineren zichzelf al. Ze denken nee nee, niemand zal... [dat aanvaarden].”
(Nicola, Rwanda, 30 jaar, Liedekerke)

Deze angst voor de reactie van de lokale gemeenschap blijkt niet helemaal ongegrond. Zo zagen we eerder al hoe er bij sommige lokale diensten (zoals bijvoorbeeld de lokale Werkwinkel) enige weerstand was tegen de komst van een meer diverse groep inwoners in de gemeente en ook bij heel veel ‘oorspronkelijke’ Liedekerkenaren leven er frustraties omtrent de diversifiëring van de populatie in de gemeente:

“Ja ik zeg het u, dat [instroom van nieuwkomers] is heel snel gegaan, die is recent. Maar al bij al vind ik dat het nu echt stabiliseert. De toeloop, maar ook in de kritieken die je hoort en de manier waarop mensen erover praten. Er zijn periodes geweest waar het echt heel scherp was en dat is nu veel minder.” (Schepen Liedekerke)

7.1.2.5 Het vergroten van het zoekgebied en de rol van de informele arbeidsmarkt

Een laatste veelgenoemde strategie bestaat uit het vergroten van het zoekgebied en dit op twee domeinen. Doordat zo vele migranten in Aalst en Liedekerke telkens weer geremd worden in hun professionele ambities door de taalvereisten, breiden velen hun zoektocht allereerst uit naar (de ruimere regio rond) Brussel. Vaak op eigen initiatief, maar soms ook op aanraden van bestaande welzijnsorganisaties:

“Ja wij vragen hier eigenlijk om zich in te schrijven hier bij de VDAB. Maar ja dat is Nederlandstalig en dat is niet altijd evident. Er zijn er hier ook die bij Actiris in Brussel gaan om zich in te schrijven. Ja het OCMW legt de focus wel op het Nederlands leren en kennen, maar als we merken dat het gaat om werk zoeken - en meestal willen de mensen snel werk hebben - dan ja... De Franse taal gaat het vergemakkelijken om hun zoektocht naar werk beter te kunnen doen dan in het Nederlands.” (Medewerker openbare instelling Liedekerke)

Daarnaast zijn er volgens onze respondenten nog een aantal andere redenen waarom migranten zich richten op de ruimere regio in hun zoektocht naar een job. Zo is het volgens Alexis uit Rwanda gemakkelijker voor asielzoekers die nog niet over een verblijfsvergunning beschikken om in een grootstad als Brussel een job op de informele arbeidsmarkt te vinden dan in Aalst:

“In Brussel is het gemakkelijk om zijn [asiel]procedure te volgen. Dat is gemakkelijker dan hier.

I: Ja?

R: Ja ik denk het. En het is ook gemakkelijker iets te doen, iets te vinden. Soms in het zwart te werken en zo.” (Alexis, Rwanda, 39 jaar, Aalst)

De zoektocht wordt dus niet enkel geografisch uitgebreid, soms verruimt men de zoektocht ook in de richting van de informele arbeidsmarkt. Dit is een strategie die voor een heel aantal nieuwkomers tevens de enige strategie vormt. We hebben het hier dan over de groep die nog volop bezig is met de asielprocedure en/of (nog) niet beschikt over de nodige verblijfsdocumenten om zich op de formele arbeidsmarkt te begeven. Zij zien vaak geen andere uitweg dan zich te richten tot het informele circuit.

“Ze [asielzoekers] worden wel gevraagd om hun documenten in orde te maken, maar verder kunnen ze niet veel betekenen in deze gemeenschap he. Of in het zwart gaan werken, maar om in het wit te gaan werken, daar hebben ze vaak de statuten niet voor. [...] Ik denk dat dat een uitdaging is voor de maatschappij ook om daar rapper euh.. om ze te blijven actief houden. Dat dat rapper duidelijk is of dat het duidelijker is in welke plaats in het proces dat ze zitten en dat naargelang de plaats in het proces dat mensen toch de kans krijgen om zich actief te blijven inzetten. Maar ja goed. Nu dat horen wij veel he. Mensen die dan in ‘t zwart gaan werken of die dan gewoon niet gaan werken.” (medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst)

Ook een andere respondent in Aalst wijst erop hoe nieuwkomers die zich in een onzekere situatie bevinden wat betreft hun verblijfsstatuut zich maar met één been in de lokale gemeenschap bevinden en hierdoor heel wat andere klachten krijgen: *“Ik zie vooral veel psychologische problemen. Stress. Zeker bij mensen die nog geen papieren gekregen hebben”* (Medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst). Hoewel ze zich dikwijls actief inzetten in hun gemeenschap of zich in de tussentijd bezig houden met vrijwilligerswerk of een informele job, geraken ze niet verder dan het aankomstproces. Zolang ze geen volwaardige burgerrechten krijgen en al a priori worden uitgesloten van de formele arbeidsmarkt, zijn de kansen op sociale mobiliteit immers bijzonder klein. Ook migranten die wél over de nodige papieren beschikken, maar moedeloos geraken van de zoektocht naar een job, geven aan hoe belangrijk actieve economische participatie is en hoe graag ze zelf ook zouden willen kunnen bijdragen aan de staatskas. Niet alleen voor zichzelf, maar ook voor hun kinderen en kleinkinderen:

“Anna: Alle mensen zoeken hier werk. Als ze alle mensen werk geven; dat is goed voor België. België kan dan goed groeien. Want als ik werk, ik moet belastingen betalen, dat is goed voor de spaarrekening van het land.

Rowena: Werk is heel belangrijk.

Dina: Dat is mijn... hoe moet ik dat zeggen?

Aniko: Dat is mijn bijdrage. Als iedere mens werkt, dat is goed voor de economie.

Anna: Wij wonen hier. Onze kinderen ook. En daarna worden wij oma en opa. Wij moeten pensioen krijgen. En wie moet daarvoor werken ? Onze kinderen. Ik, jij, wij moeten werken. Voor de spaarpot van het land.” (focusgroep Liedekerke)

7.1.3 Besluit

We kunnen besluiten dat zowel migranten als enkele betrokkenen uit het veld de arbeidsmarkt en het etnisch ondernemerschap via de formele marktruil als moeilijk toegankelijk ervaren voor migranten door een aantal bovenlokale factoren, zoals discriminatie en bepaalde diplomaveren, maar bovenal door de sterke nadruk die in Vlaanderen wordt gelegd op het vlot beheersen van de Nederlandse taal. Blommaert en Van Avermaet hebben het in deze context over taal als *‘de beleidsmatige sleutel tot de hemel’* (Blommaert en Van Avermaet, 2006: 1). Op lokaal niveau zijn er een aantal factoren die deze bovenlokale trends nog versterken, zoals bijvoorbeeld een lokaal handelsbeleid dat weinig oog heeft voor het potentieel van etnisch ondernemerschap in Aalst of de eerder gesloten, weigerachtige houding van een deel van de lokale gemeenschap in Liedekerke ten opzichte van migranten. Heel wat migranten komen hierdoor terecht in dienstenchequebedrijven of andere jobs met lage lonen en weinig doorgroeimogelijkheden. Bovendien bestaat er ook nog een groep nieuwkomers die (nog) niet over de juiste papieren beschikt en hierdoor meteen van de formele arbeidsmarkt wordt uitgesloten. Uit ons empirisch onderzoek blijkt dan ook dat het aanspreken van het eigen lokale, maar zeker ook bovenlokale, sociale netwerk niet enkel de meest gebruikte, maar vaak ook de meest succesvolle strategie is voor migranten om toegang te krijgen tot een job. Dit sluit aan bij de bevindingen uit onderzoek in Nederland (Pinkster, 2007). Sociale relaties gebaseerd op wederkerigheid en plaatsen waar deze sociale netwerken worden gevormd, zoals bijvoorbeeld lokale voetbalvelden, blijken vaak cruciaal in de zoektocht naar werk. Ook verschillende spelers uit het welzijnswerk en middenveld, zoals buurtwerkers, trajectbegeleiders van het OCMW of de dienst Integratie, spelen een belangrijke rol, maar hebben soms te kampen met budgettaire beperkingen en besparingen (cf. afschaffing van de begeleide toer door het opleidings- en tewerkstellingslandschap in de regio Aalst). Tot slot blijkt het etnisch ondernemerschap voor sommige gemeenschappen kansen te bieden, maar hier blijkt een combinatie van een voldoende groot en lokaal verankerd sociaal netwerk (cf. de Turkse gemeenschap in Aalst), lokale ondersteuning, een ruime afzetmarkt en (opnieuw) de openheid van de lokale gemeenschap van cruciaal belang te zijn om te kunnen spreken van een succesvolle sociale stijgingsroute.

7.2 Huisvesting

Eerder (zie hoofdstuk 5) belichtten we al kort de woninghistoriek en specificiteit van de woningmarkt in Aalst en Liedekerke. In Aalst zorgt de nog relatief betaalbare woningvoorraad, die voor een groot deel is ontstaan ten tijden van haar industriële bloeiperiode, in combinatie met de groeiende aanwezigheid en diversiteit van de migrantenpopulatie, er mede voor dat heel wat migranten er een nieuwe thuis vinden. Liedekerke oefent dan weer een grote aantrekkingskracht uit door haar strategische ligging ten opzichte van Brussel en haar vele kleine huur-, maar vooral koopwoningen. Dit wil echter niet zeggen dat de toegang tot de (hoofdzakelijk private) huur- en koopmarkt in beide casegebieden gemakkelijk verloopt. Migrantenvan hanteren, net zoals in Antwerpen-Noord, diverse strategieën om een degelijke en betaalbare woning te vinden. We bespreken hier achtereenvolgens de toegang tot de lokale woningmarkt en zoomen ook dieper in op de rol van de residuele private huur- en koopmarkt en het ruimtelijk beleid. Maar eerst gaan we even kort in op de rol van de woningmarkt bij de keuze van migranten voor Aalst en Liedekerke.

7.2.1 De woningmarkt als pull-factor?

Door haar fabrieksverleden wordt Aalst gekenmerkt door een groot aanbod aan kleine arbeidershuisjes. Een groot deel daarvan is geconcentreerd op Aalst Rechtoever, maar ook in andere stadsdelen en deelgemeenten zijn nog heel wat arbeiderswijken terug te vinden. Het betreft hier vaak erg kleine, smalle woningen die nog relatief betaalbaar zijn. Liedekerke wordt dan weer gekenmerkt door vele kleine woningen die werden gebouwd in de achtertuin van het ouderlijke huis en via kleine 'zijwegen' zijn ontsloten. Deze kleine woningen van doorgaans bedenkelijke kwaliteit zijn niet meer in trek bij de lokale bevolking en komen zo aan relatief lage prijzen op de markt⁶⁶. Zeker wanneer je dit vergelijkt met de huur- en koopprijzen in het Brusselse⁶⁷ beschikken zowel Liedekerke als Aalst nog over een relatief betaalbaar woonaanbod. Dessouroux et al. (2016) komen in hun onderzoek over de Brusselse huisvestingsmarkt dan ook tot de vaststelling dat heel wat migranten vanuit Brussel in hun zoektocht naar een betaalbare woning in Aalst en Liedekerke terecht komen.

⁶⁶ Door de specifieke morfologische structuur van de zijwegen en hun ontstaansgeschiedenis waarbij de doorsnee Liedekerkenaar (historisch gezien vaak werkzaam in de bouwsector) in de periode 1850-1950 in eigen tuin een woning neerzette voor zoon of dochterlief, kunnen veel van de woningen in de zijwegen tot op vandaag enkel bereikt worden via andere privégronden. Voor een uitgebreidere historiek van de Liedekerkse zijwegen, zie ook Tonet (2015).

⁶⁷ Verschillende studies spreken van een huisvestingscrisis in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest die steeds grotere proporties aanneemt en vooral de laagste inkomensgroepen treft. Zowel de huur- als koopprijzen namen de afgelopen decennia veel sneller toe dan het beschikbare inkomen (De Keersmaecker, 2016; Dessouroux et al., 2016). De gemiddelde huurprijs in het BHG was 709 euro in 2015. Dessouroux et al. (2016) suggereren op basis van een analyse van de residentiële migratiebewegingen uit het BHG dan ook dat heel wat huishoudens met een eerder laag socio-economisch profiel het BHG inruilen voor regio's waar de woningen betaalbaarder zijn. Het gaat volgens diezelfde studie onder andere over Aalst en Liedekerke.

Dit werd ook meteen bevestigd tijdens onze gesprekken met migranten in beide casegebieden. Een groot deel van hen geeft aan dat de beslissing om in Aalst of Liedekerke te komen wonen in belangrijke mate werd ingegeven doordat ze in Brussel geen betaalbare en kwalitatieve woning meer vonden. Zo vertelde Grace uit Congo hoe ze in de ruimere regio rond Brussel naar een woning zocht en uiteindelijk in Aalst terecht kwam, omdat ze daar een betaalbaar appartement vond met zicht op het stadspark. Ook Nicole uit Rwanda vertelt hoe ze na een zoveelste huurstijging haar appartement in Brussel inruilde voor een appartement in Liedekerke, terwijl Ahmed uit Mali uiteindelijk in Aalst terecht kwam nadat hij eerst in verschillende slechte woningen in het Brusselse verbleef:

“R: Vroeger heb ik in Brussel gewoond, maar [ik had een] probleem met het huis, met het appartement. Het is een beetje moeilijk. Soms had ik een appartement maar dat was dan niet goed en ook te duur. Je moet soms ook veel geld betalen, maar het huis was niet goed.

I: Het was van slechte kwaliteit?

R: Ja slechte kwaliteit. En dan zocht ik een huis zo rond Brussel.” (Ahmed, Mali, 21 jaar, Aalst)

De verhuisbeweging vanuit Brussel (of vanuit een andere locatie) naar Aalst en Liedekerke wordt dus in sterke mate gemotiveerd vanuit betaalbaarheids- en bereikbaarheidsoverwegingen. Velen hebben ook reeds familie of vrienden in de regio wonen, wat de verhuis naar een kleinere stad zoals Aalst of een gemeente zoals Liedekerke vergemakkelijkt. Toch zien we ook duidelijke verschillen tussen Liedekerke en Aalst. Deze verschillen situeren zich vooral op het vlak van de samenstelling van de huishoudens en het woonaanbod. Daar waar de gezinssamenstelling van migranten die in Aalst toekomen heel divers is, zien we dat de migranten in Liedekerke voor een groot deel in familieverband naar de gemeente trekken. Het gaat hier vaak om gezinnen uit de meer gevestigde aankomstwijken in Brussel (maar ook in Gent, Antwerpen, Charleroi,...) die op zoek zijn naar een groenere woonomgeving. Liedekerke belichaamt voor een aantal van onze respondenten dan ook de ideale (suburbane) woonomgeving waar kinderen veilig kunnen opgroeien.

“Liedekerke is rustig. Quiet, you know. Mooie straten in Liedekerke. Niet zo veel mensen. Ik woonde eerst in Brussel en daar was het te druk. Hier is het goed. En het huis hier is niet zo duur.” (Martha, Nigeria, 30+, Liedekerke)

“Ja ik woonde in een LOI, een lokaal opvanginitiatief en voila. Nu heb ik twee kinderen, ik heb een vrouw. Ik heb ook papieren gekregen en ik vind Liedekerke, allez niet een grote stad, maar een aangenaam dorp. Daarom heb ik gekozen in Liedekerke te blijven. Ik vind ook hier, ik kan mijn kinderen goed euh hoe noem je dat...[laten] opgroeien.” (Sidi, Mauritanië, 43 jaar, Liedekerke)

Wat het woningaanbod betreft, zien we dat de huurmarkt in Liedekerke eerder beperkt is. Het zijn hoofdzakelijk kleine koopwoningen die hier op de markt komen. Dit is vooral erg interessant voor migranten die toe zijn aan een volgende stap in hun wooncarrière, namelijk het verwerven van een eigen woning. Voor een aantal van onze respondenten gaat het dus niet enkel over het zoeken naar een koopwoning die past binnen hun financiële mogelijkheden. Het gaat ook over het zich inkopen in een door hen als 'beter' gepercipieerde woonomgeving. We gaan hier later nog verder op in.

We kunnen hier besluiten dat de woningmarkt een erg belangrijke, maar zeker niet de enige, factor is die verklaart waarom migranten in Aalst of Liedekerke terecht komen. Ook de bestaande sociale netwerken en familiebanden, de arbeidsmarkt, het Nederlandstalige onderwijssysteem, etc. hebben allen een invloed op het woontraject (zie ook verder). Tot slot speelt ook de goede spoorwegverbinding met Brussel, en ook Gent, een niet te onderschatten rol. De Aalsterse wijk Rechteroever waar heel wat nieuwkomers terecht komen, bevindt zich op loopafstand van het station van Aalst en ook deelgemeente Erembodegem (met een eigen treinstation op de lijn Aalst-Brussel) kende de laatste jaren een sterke instroom van nieuwe inwoners van vreemde herkomst. In Liedekerke waar het treinstation verder van het dorpscentrum gelegen is, komen vele migranten terecht in de Stationsstraat die het station verbindt met het dorpsplein. Maar ook meer in het centrum van de gemeente hebben heel wat migranten zich gevestigd. Zij nemen vaak de bus naar Brussel, omdat dit niet alleen gemakkelijker is (want de bushalte is vlakbij), maar ook goedkoper.

7.2.2 Toegang tot wonen

7.2.2.1 De zoektocht naar een woning

Net zoals in de meeste andere Vlaamse centrumsteden, neemt de druk op de woningmarkt in Aalst toe en dan voornamelijk in het onderste segment van de woningmarkt (Schelfaut, 2012). Ook al is Aalst dan betaalbaarder dan Brussel, de toenemende druk op de woningmarkt in combinatie met de gekende vormen van discriminatie op de private huurmarkt (Loopmans et al., 2014; Van Den Broeck en Heylen, 2014; Verstraete en De Decker, 2014) zorgen ervoor dat het vinden van een betaalbare én kwalitatieve woning voor vele migranten geen evidente opdracht is. Ook voor migranten in Liedekerke is de zoektocht naar een woning niet eenvoudig. Een probleem dat steeds weer kwam bovendrijven tijdens de interviews, is het feit dat vele verhuurders loonfiches opvragen. Migrantinnen die net toekomen, worden op die manier meteen uitgesloten. Vele migranten in Aalst en Liedekerke doen dan ook beroep op hun sociaal netwerk om een eerste woning te vinden. Kasha uit Polen vertelt hoe ze de eerste vier maanden in België onderdak vond bij vrienden in Erondégem, een klein dorp op zo'n 6 kilometer van Aalst, terwijl Ashanti uit Rwanda vertelt hoe ze dankzij een vriendin eerder toevallig een huurappartement in Liedekerke vond:

“Maar in Brussel is het een beetje moeilijk om een appartement te vinden. Het is ook te duur. En ik heb een vriendin. Zij kende ergens een vrij appartement in Liedekerke.[...]. Ik kende Liedekerke niet toen ik in Brussel woonde. Ik kende Liedekerke niet.” (Ashanti, Rwanda, 25 jaar, Liedekerke)

Een strategie die zowel in Aalst als Liedekerke veel gebruikt werd, is het overnemen van het huurcontract van vrienden of (verre) kennissen:

“Ik heb een vriend hier, hij kende iemand daar [in Aalst] en die andere mensen moesten verhuizen en dan kon ik naar daar verhuizen.” (Ahmed, Mali, 21 jaar, Aalst)

“R: Ja er zijn niet veel appartementen hier om te huren nee. Ja soms kan je wel een appartement vinden. Door een vriend, of euh waar ik woon, waar ik vroeger woonde, ik heb aan een andere Afrikaan gezegd, ik ga verhuizen. Dus ik heb met de eigenaar gesproken over die meneer. Dat was geen probleem en nu woont die meneer daar. [...] En waar ik nu woon, was eerst een Afrikaanse vrouw, en zij is verhuisd en toen kwam ik er wonen.

I: Dus jullie helpen elkaar ook wel, zo via via?

R: Ja. Zij heeft een sociale woning gevraagd en nu zij heeft een sociale woning. Dus ze moest verhuizen. Ja. Ik ben in haar plaats gekomen. Voila dat is zo.” (Sidi, Mauritanië, 43 jaar, Liedekerke)

Ook binnen de Sub-Saharaanse Afrikaanse gemeenschap in Aalst heerst er grote solidariteit en vele gezinnen bieden onderdak aan nieuw toegekomen (dikwijls verre) familieleden. Een medewerker van een openbare instelling in Aalst wijst echter ook op de grenzen en tijdelijkheid van deze vorm van solidariteit:

“Die Afrikaanse mensen zijn zéér solidair met mekaar. En dat kan duren voor even, maar dat blijft niet duren... Ik heb nu een cliënt, hij was gaan inwonen bij zijn zus, een erkend vluchteling. En hij zei na een paar weken, dat gaat niet meer, dat lukt niet meer.”

Als eerste tijdelijke woonplaats, bieden deze wederkerige familie- en vriendschapsbanden echter wel een zeer welkome oplossing voor vele migranten. Migrant die niet meteen kunnen terugvallen op een sociaal netwerk, zijn genoodzaakt andere strategieën aan te wenden om toch een eerste dak boven het hoofd te hebben. Zo worden woningen gedeeld met andere nieuwkomers (vaak taal- of landgenoten) om de kosten te drukken:

“Ja er [in het opvangcentrum] was iemand die ook Koerdisch sprak. Hij wilde een huis delen. Ik heb dat dan gedaan. Wij zijn zelf naar Aalst gekomen. En we zochten.[...]. Via internet en zo. En nadien hebben wij een appartement gevonden. Dat was in de Leopoldlaan hier in Aalst.” (Saad, Syrië, 29 jaar, Aalst)

Uiteraard zijn er ook heel wat migranten die op zoek gaan naar een woning via de traditionele kanalen zoals immokantoren, zoekertjes in de krant of via 'te huur'-bordjes aan de ramen. Dikwijls wordt ook de hulp ingeschakeld van de bestaande welzijnsvoorzieningen en organisaties zoals de buurtwerking van 'vzw Parol' (Aalst), de Woonwinkel (Aalst), de lokale inburgeringsantennes of het OCMW. De meeste instanties geven echter zelf aan hoe men steeds weer op dezelfde grenzen botst. Ofwel laat de woningkwaliteit te wensen over, ofwel haken de verhuurders af zodra ze horen dat de potentiële huurder een 'vreemde' naam heeft, ofwel worden bepaalde voorwaarden gesteld waaraan de meeste migranten niet kunnen voldoen. Het mee zoeken naar een woning voor nieuwkomers maakt dan ook voor vele welzijnsorganisaties deel uit van hun dagelijkse takenpakket. Toch is het contacteren van verhuurders een verantwoordelijkheid die vele organisaties niet (meer) graag opnemen.

"Ik moet zeggen ik ben daar een klein beetje van afgestapt om zelf te bellen. Ik bel dan, en dan [vraag ik] 'Ah ja kan ik een afspraak krijgen? Het is niet voor mijn eigen'. Ja en dan zijn er die afleggen, er is nog veel racisme hoor. [...] En voor iemand mijn hand in het vuur steken doe ik ook niet meer. Ik heb zo vroeger in het verleden als je... Ja je zegt 'allez beloof mij dat je...' ja en dan gebeurt dat soms niet en dan krijg je van de eigenaar zelf het deksel op de neus." (Medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst)

Uit bovenstaand citaat blijkt ook dat het borg staan voor migranten bij het aangaan van een huurcontract – een praktijk die door verschillende organisaties in het verleden wel eens werd gehanteerd – steeds minder wordt toegepast. De meeste organisaties zijn echter wel actief bezig met de problematiek van het wonen voor nieuwkomers. Zij organiseren infosessies rond wonen, zetten huiseigenaars aan om hun woningen te verhuren via de bestaande SVK's, informeren migranten over hun rechten als huurder en participeren ook aan verschillende (protest)acties waarbij het recht op wonen wordt verdedigd. Wanneer migranten met een concrete hulpvraag rond wonen bij de verschillende welzijnsorganisaties aankloppen, worden zij ook dikwijls doorverwezen naar de lokale woondienst en/of aangemoedigd om zich in te schrijven op de wachtlijst voor een sociale huurwoning:

"I: En wil je hier graag blijven wonen?"

R: Ja ik heb me ook voor een sociale woning opgeschreven.

I: Ah je staat op de wachtlijst?"

R: Ja ik zal misschien nog een jaar, misschien maximum twee jaar [moeten wachten] en dan krijg ik een soort van sociale woning die goedkoper en groter is. Want waar ik nu woon is het een heel kleine studio." (Farid, Syrië, 43 jaar, Aalst).

In ideale omstandigheden zou de sociale huisvesting hier fungeren als herverdelende kracht die migranten, die omwille van de eerder aangehaalde drempels niet terecht kunnen op de private woningmarkt, toegang verleent tot een kwalitatieve, betaalbare woning. Door de lange wachttijden en het beperkte aandeel sociale huurwoningen in Aalst (3,5%) en

Liedekerke (1,2%)⁶⁸ biedt sociale huisvesting echter geen onmiddellijke oplossing voor de (vaak acute) nood aan een degelijke woning. In Liedekerke probeert men de afgelopen jaren deze achterstand weg te werken. De gemeente kocht recent, in een samenwerking met de lokale sociale huisvestingsmaatschappij, zelf ook een aantal kleine arbeidershuisjes in de zijwegen op om een grootschalig nieuwbouwproject te creëren met sociale huur- en koopwoningen. Bovendien zorgt de specificiteit van de woningvoorraad in Liedekerke, waarbij de vele verouderde kleine woningen (vaak gelegen in de zijwegen) door hun slechte woningkwaliteit niet meteen op de markt kunnen worden gebracht, er volgens een lokale ambtenaar voor dat het regionale sociale verhuurkantoor Webra haar woningvoorraad jaarlijks ziet toenemen in de gemeente⁶⁹.

Tot slot komen we nog even terug op het feit dat Liedekerke wordt gekenmerkt door een eerder kleine private huurmarkt⁷⁰. Ook dit heeft immers invloed op de woonopties en zoektocht naar geschikte huisvesting van migranten in Liedekerke. Allereerst beperkt de kleinschalige huurmarkt de locatiekeuze.

“Ik heb niet het centrum gekozen, maar ik had een kans om hier een appartement te hebben. Daarom woon ik hier. Misschien als ik naast het station moet wonen, ga ik dat ook doen, maar gelukkig heb ik hier een appartement kunnen vinden. Je hebt geen keuze. Er zijn weinig appartementen om te huren.” (Sidi, Mauritanië, 43 jaar, Liedekerke)

Daarnaast is de huurmarkt in Liedekerke niet alleen kleiner dan in Aalst, ze is ook minder divers. Voor alleenstaande migranten of migranten met een groot gezin heeft Liedekerke een erg beperkt woonaanbod:

“Er staat wel wat te huur, maar relatief duur voor ja de mensen die wij hier in begeleiding hebben. Ja en zoals bijvoorbeeld studio’s voor één persoon, dat vind je hier niet echt. Dat is hier moeilijk te vinden en woningen voor grote gezinnen is hier ook niet evident en als er dan een is, is het al vlug heel duur. En ja dan komen die mensen al niet meer in aanmerking, alle niet meer aan bod eigenlijk.” (Medewerker hulpverleningsorganisatie Liedekerke)

⁶⁸ Aandeel sociale huurwoningen op totaal aantal wooneenheden. Cijfers uit 2015. (Bron: Studiedienst Vlaamse Regering, <http://regionalestatistieken.vlaanderen.be/statistieken>)

⁶⁹ In 2012 verhuurde SVK Webra 12 woningen te Liedekerke, in 2016 was dit aantal met 29 woningen meer dan verdubbeld (Bron: www.webra.be en Gemeente Liedekerke (2015)). De vraag overschrijdt echter nog steeds ruimschoots het aanbod. In 2010 telde SVK Webra 104 inschrijvingen, in 2015 liep dit aantal op tot 294 inschrijvingen (Gemeente Liedekerke, 2015).

⁷⁰ Net geen 1 op 5 huishoudens in Liedekerke is huurder. Ter vergelijking, het aandeel huurders in Aalst bedraagt ca. 30%. Let wel, het gaat hier over alle huurders, dus ook huurders van een sociale woning of via een SVK. (Bron: ‘Census 2011’.)

7.2.2.2 De dubbele rol van de residuele private huurmarkt

De beperkte herverdelende kracht van de sociale huisvesting in Aalst en Liedekerke in combinatie met de diverse drempels op de reguliere woningmarkt, zorgt ervoor dat migranten doorgaans terecht komen in een bepaald segment van de woningmarkt. Deze residuele private huurmarkt, die wordt bepaald door de werking van de markt, speelt in op de nood aan goedkope huisvesting voor migranten. Hier worden de wettelijke bepalingen minder strikt nageleefd. Huurcontracten worden dikwijls niet geregistreerd en/of zijn vaak van korte(re) duur en de wettelijk voorgeschreven huurwaarborg hoeft niet altijd meteen op tafel te worden gelegd, maar kan ook in schijven worden betaald:

“R: De Belgen die willen een vast contract, vaste job, loonfiche van twee maanden, nog waarborg van drie maanden... En ze willen een waarborg op een bankrekening voor drie maanden. Maar mijn eigenaar [van Turkse herkomst], hij vertrouwt mij zo.

I: Heb jij geen waarborg betaald dan?

R: In het begin niet, maar daarna heb ik dat wel betaald.” (Farid, Syrië, 43 jaar, Aalst)

In bovenstaand citaat stelt Farid dat het vooral Belgen zijn die zulke hoge eisen stellen aan potentiële huurders. Farid is lang niet de enige die hierop wijst. Heel wat van de migranten die we spraken in Aalst huurden een studio of appartement van een eigenaar van vreemde herkomst. Het zijn dan ook vooral verhuurders die zelf ooit in Aalst zijn toegekomen als migrant en doorheen de jaren een aantal eigendommen hebben verworven, die nu de toegang tot de woningmarkt voor een nieuwe generatie migranten verzekeren. Deze huiseigenaars (in Aalst vaak van Turkse afkomst⁷¹) hebben op die manier vaak een betere plaats voor zichzelf veroverd in de maatschappij.

De lossere omgang met de huurwetgeving – eigen aan de private residuele huurmarkt – zorgt ervoor dat nieuwkomers die (nog) niet over de nodige papieren beschikken en/of de huurwaarborg niet meteen volledig op tafel kunnen leggen, toch toegang krijgen tot huisvesting. Maar net doordat vele eigenaars het op de private residuele huurmarkt niet zo nauw nemen met de huurwetgeving, is het risico op huisjesmelkerij en de daarmee gepaard gaande problemen op het gebied van woningkwaliteit en veiligheid reëel. Het ‘residuele’ duidt immers niet enkel op de erg lage woonkwaliteit van het woningpatrimonium, en de in verhouding lagere huurprijzen, maar duidt ook op het feit dat dit het deel is van de woningmarkt waar men terecht komt wanneer alle andere sectoren ontoegankelijk blijken (Kesteloot en Van Der Haegen, 1997; Kesteloot, 2000). Ook in Aalst is huisjesmelkerij nog steeds een realiteit. De stad is zich bewust van het probleem en voerde onlangs de strijd tegen

⁷¹ Verschillende studies toonden aan hoe ook in steden als Brussel (Kesteloot en Cortie, 1998) en Gent (De Gendt, 2014) het aandeel eigenaars bij Turken vaak hoger ligt in vergelijking met andere herkomstgroepen. Daar waar het aanvankelijk over noodkoop ging - en het verwerven van een eigen woning dus eerder een overlevingsstrategie vormde - zorgde dit hogere aandeel eigenaars onder de Turken in de aankomstwijken van Gent, Brussel en Antwerpen ervoor dat vele Turken onder andere door de stijgende huuropbrengsten het na verloop van tijd socio-economisch beter deden.

huisjesmelkerij op⁷². Naast de kwaliteit en betaalbaarheid, blijkt ook overbewoning waarbij *“mensen met een heel gezin vaak in veel te kleine woningen of appartementen wonen”* (medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst) een veelgenoemd probleem te zijn. Dit leidt niet enkel tot problemen met betrekking tot veiligheid, comfort, privacy, gezondheid en schoolresultaten (zie o.a. Marsh, 1999; Goux en Maurin, 2005), maar belemmert ook de toegang tot een aantal welvaartsvoorzieningen doordat gezinsleden niet altijd officieel worden geregistreerd uit angst voor problemen met de verhuurder (private verhuurder of sociale huisvestingsmaatschappij) of in het slechtste geval een uithuiszetting. Onderstaand citaat illustreert dit:

“Vader werkt hier al, woont op een appartementje. Dat wordt eigenlijk gehuurd voor twee personen maar [hij] brengt heel zijn gezin mee. Maar hij kan ze eigenlijk niet aanmelden bij de gemeente omdat ze eigenlijk volgens het huurcontract niet bij hem mogen wonen. Dus die kinderen zijn hier, [...] maar kunnen van niks eigenlijk genieten. [...] Ik heb al telefoons gekregen dat het ook met sociale woningen zo is. Een telefoon van een papa van ‘euh geven jullie dat door? Want wij mogen maar met die personen hier wonen’.” (Medewerker openbare instelling Aalst)

De hierboven genoemde voorbeelden waren hoofdzakelijk afkomstig uit de stad Aalst. Dit kan deels worden verklaard door het feit dat de huurmarkt in Liedekerke veel kleiner is (zie ook eerder). Dit wil natuurlijk niet zeggen dat Liedekerke niet te kampen heeft met huisjesmelkerij en huurwoningen van slechte woonkwaliteit. Zo vertelt Ashinta uit Rwanda tijdens een focusgroep in Liedekerke over de problemen met haar huurwoning:

“Ashinta: Ja mijn appartement is hier ook te duur. Het is 550 euro per maand. Ja.

Anna: Hoeveel slaapkamers?

Ashinta: Eén slaapkamer.

Martha: Oei dat is duur hé.

Ashinta : En nog elektriciteit en zo apart.

Anna: En is het een goed en mooi appartement?

Ashinta: Goh... Er is humiditeit ook, het is vochtig.

Aniko: Niet gezond.

Ashinta: Ja maar nu wacht ik op een sociaal huis.” (Focusgroep Liedekerke)

We kunnen besluiten dat de residuele private huurmarkt een dubbele rol speelt in de werking van de aankomstwijk. Enerzijds zorgt zij, door haar goedkope(re) woningen en lossere omgang met de huurwetgeving (bijvoorbeeld als het gaat om het betalen van de huurwaarborg), dat migranten toegang krijgen tot een woningmarkt waar discriminatie hoogtij viert. Bovendien biedt het verhuren van wooneenheden aan migranten ook kansen tot opwaartse mobiliteit

⁷² Onder andere door een actiever opsporingsbeleid ten aanzien van leegstand en onbewoonbare en/of ongeschikte panden en een verhoging van de leegstandsbelasting (Stad Aalst, 2014a).

voor eigenaars die vaak zelf ooit als migrant in de gemeente toekwamen. Anderzijds zorgt de doorgaans slechte woningkwaliteit van de meeste woningen in deze niche van de huurmarkt ervoor dat migranten zich dikwijls in erg precare woonomstandigheden bevinden.

7.2.2.3 Eigenaarschap als hefboom voor sociale mobiliteit?

Uit onze analyse blijkt dat een aanzienlijk deel van de instromende migranten in Liedekerke zich echter niet richt op de huurmarkt. We bespraken eerder al (zie §7.2.1) hoe Liedekerke voor vele migranten niet de eerste woonplaats in België vormt. De grote meerderheid van onze respondenten huurde aanvankelijk een woning in Brussel, maar ook vanuit steden zoals Oostende, Antwerpen en Charleroi is er een instroom in Liedekerke. Vele migranten komen in de gemeente terecht tijdens hun zoektocht naar een betaalbare koopwoning in een groene(re), rustige woonomgeving.

“Waarom komt men hier? Ja ik denk vooral de ligging en de prijs van de woningen hé. We moeten daar ook realistisch in zijn. Wij zijn niet de duurste qua woningaanbod. Dus ja bij ons is het nog interessant om te kopen.” (Schepen Liedekerke)

De meerderheid van de migranten die we interviewden was inderdaad eigenaar. Zij die nog huurden, koesterden de droom om ooit een eigen woning te kunnen kopen. Gevraagd naar haar woonaspiraties antwoordde Nicole:

“Een huis met een tuin. [...] Ik zoek iets klein voor mij en voor mijn dochter. Ik ben een alleenstaande moeder. Ik weet niet of ik terug met iemand ga [samen]wonen. Maar voor de moment zit ik goed.” (Nicole, Rwanda; 30 jaar, Liedekerke)

En hoewel de koopmarkt niet gevrijwaard is van discriminatiepraktijken en racisme, verloopt de zoektocht naar een koopwoning toch al iets makkelijker dan die naar een huurwoning:

“Als je wil kopen, dat is geen probleem denk ik voor de firma [immobiliën]. Dan zijn ze allemaal vriendelijk. Dat is normaal ja. Maar goedkope huizen vinden dat is moeilijker.” (Anna, Rusland, 40+, Liedekerke)

Zoals Anna echter aangeeft, blijft betaalbaarheid een heikel punt. Het zijn in Liedekerke dan ook vooral de kleine huisjes in de voor Liedekerke zo typerende ‘zijwegen’ die worden opgekocht door migranten. Het verwerven van een eigen woning is voor heel wat migranten, net zoals voor zovelen (De Decker, 2013; Meeus en De Decker, 2013), een droom die in vervulling gaat. Het eigen huis symboliseert niet enkel een stijging op de sociale ladder, maar biedt migranten ook een meer permanente nieuwe ‘thuis’, een meer stabiele status als inwoner van de gemeente en vormt voor velen ook het (al dan niet voorlopige) einde van hun vaak lange migratietraject. Tijdens een van de twee focusgroepen met Liedekerkse migranten stonden de deelnemers stil bij hun toekomstdromen met betrekking tot wonen. Aniko uit

Roemenië vatte de discussie als volgt samen: *“Velen hebben gezegd. Geen verandering meer. Ze willen hier blijven. [...] Dit is het eindpunt.”*

Toch mogen we ook niet blind zijn voor de schaduwzijde van eigendomsverwerving. Heel wat van deze woningen zijn immers van bijzonder slechte kwaliteit. Mede doordat migranten moeilijk toegang krijgen tot de private huurmarkt, wordt immers vaak al (te) snel gekocht zonder dat de nodige financiële middelen voor renovatie beschikbaar zijn.

“R: Ze kopen dan meestal woningen, oude woningen, die eigenlijk nog moeten gerenoveerd worden, maar dan ja... Hier komen er dan wel toe die dan zeggen: ‘Ja we hebben nu geen geld meer om te renoveren’. Maar ze zitten dan wel in een huis dat volledig niet in orde staat en ja daar dan wel al intrekken. Dus ja zo’n...”

I: Een vorm van noodkoop?

R: Ja. Dat ze eigenlijk soms nog dieper in de problemen komen door dat te doen dan een oplossing te hebben eigenlijk.” (Medewerker openbare instelling Liedekerke)

Dit fenomeen van noodkoop, i.e. het aankopen van een woning in slechte staat waarbij men na aankoop geen financiële middelen overhoudt om de nodige renovatiewerken uit te voeren, zorgt ook voor spanningen en conflicten tussen migranten en de lokale gemeenschap in Liedekerke en dit omwille van twee redenen. Doordat het migranten in Liedekerke vaak ontbreekt aan de nodige financiële middelen om (onmiddellijk) in hun eigendom te investeren, klagen burens allereerst soms over de ‘verloedering’ van hun buurt. Ten tweede is het zo dat wanneer migranten wel meteen de nodige renovatiewerken uitvoeren, dit niet altijd gebeurt met de nodige stedenbouwkundige vergunningen. Voor heel wat oorspronkelijke Liedekerkenaren vormt dit een groot contrast met het verleden waarbij het hoofdzakelijk familieleden of goede kennissen waren die als het ware op hun achtererf woonden:

“Maar zoals dat natuurlijk vroeger het geval was dat de burens dat allemaal onderen in mekaar hadden geknutseld. Dat was met medeweten van, dat werd getolereerd. Nu zit daar in ene keer een Afrikaan tussen en dan zegt de buur: ‘Ja maar de Gerard van vroeger daar kon ik dat van verdragen. Maar nu die Afrikaan die nog niet eens Nederlands praat en in het Frans praat en daar dan nog met golfplaten nog een afdak zit bij te timmeren, dat kan ik toch niet meer hebben ze.’ En nu wordt dat dus wel heel scherp en elke week wordt dat scherper he.” (Ambtenaar Liedekerke)

Noodkoop is uiteraard geen typisch Liedekerks fenomeen. Ook in Aalst zijn er heel wat migranten die woningen van slechte kwaliteit opkopen.

“Meestal kopen de mensen zo: ok, ons doel, ons hoofddoel is een huis hebben. Punt. We zullen dat wel later renoveren, geleidelijk, want het is van ons.” (Woordvoerder socio-culturele organisatie Aalst)

Net doordat noodkopers geen financiële middelen meer overhouden of niet kredietwaardig worden geacht om een bijkomende renovatielening aan te gaan, komen zij ook niet in aanmerking voor renovatiepremies. Eigendomsverwerving is voor vele migranten een belangrijke stap in het transitieproces en wordt ook vaak voorgesteld als dé succesfactor in het al dan niet falen van een aankomstwijk (Saunders, 2010). Maar wanneer men zich diep in de schulden heeft gestoken voor de aankoop van een woning waar de woonkwaliteit zwaar ondermaats is en er niets overblijft voor het nodige renovatiewerk, laat staan voor andere basisnoden, kan eigenaarschap ook verworden tot het spreekwoordelijke blok aan het been die alle kansen op sociale stijging bij voorbaat hypothekeert.

7.2.3 De impact van het ruimtelijk beleid op het woningaanbod

In Aalst wil het lokale bestuur met een aantal gerichte beleidsmaatregelen meer grip krijgen op het woningaanbod en de kwaliteit van de Aalsterse woningvoorraad. Zo keurde de stad recent de ‘Stedenbouwkundige verordening inzake meergezinswoningen’ goed (Stad Aalst, 2014b). Met deze verordening wil de stad niet enkel meer transparantie creëren voor de aanvragers van een stedenbouwkundige vergunning voor het creëren van een meergezinswoning, maar ook een aantal criteria inbouwen die een minimale woonkwaliteit moeten garanderen bij nieuwbouw. Het hoofddoel van de verordening is echter om de *“ongeordende wildgroei van meergezinswoningen tegen te gaan op het grondgebied van de stad Aalst, de ruimtelijke draagkracht te vrijwaren en een sociale woonmix te garanderen.”* (Stad Aalst, 2014b: 1). Net zoals in Antwerpen, zien we ook hier hoe het beleid streeft naar een sociale mix die men wil bereiken door *“kleine, bestaande ééngezinswoningen in de stad te gaan beschermen tegen een opdeling in verschillende woonentiteiten”* en in te zetten op het aantrekken van een meer kapitaalkrachtige groep die zich een grotere eengezinswoning kan permitteren. Ook het ‘Prikkelproject’ dat zich in een eerste fase (periode 2012-2015) concentreerde op de wijk Rechteroever⁷³ en waarbij eigenaars van een woning binnen het projectgebied een premie kunnen aanvragen voor renovatiewerken⁷⁴, speelt zowel in op een verbetering van de algehele woonkwaliteit in de wijk als op een verhoging van de sociale mix. De stad stelt bij dit project wel duidelijk de doelstelling voorop om sociale verdringing tegen te gaan. Zo wil men huurders beschermen door eigenaar-verhuurders die een premie ontvangen te verbieden om de huurprijs de eerste negen jaar te verhogen. Toch blijkt uit het volgende fragment hoe ook bij dit project bepaalde doelgroepen, zoals de ‘eigen’ jeugd, meer gewenst zijn dan andere:

⁷³ Rechteroever is een wijk die aanvankelijk vooral gekend stond voor haar Turkse en Marokkaanse gemeenschap, maar nu ook heel wat andere nationaliteiten huisvest.

⁷⁴ Met het Prikkelproject wil de stad Aalst haar inwoners prikkelen en inspireren om te investeren in hun buurt. De stad koopt vijf verouderde panden op in de wijk Rechteroever om deze vervolgens te slopen en te vervangen door nieuwe gezinswoningen. Het is de bedoeling dat deze vijf woningen de omwonenden inspireert om zelf aan de slag te gaan en te investeren in de woonkwaliteit van hun woning. De stad voorziet hiervoor premies en advies (Stad Aalst, 2013a).

“Momenteel vindt in de eerste projectbuurt [een afgebakend gebied binnen de wijk Rechteroever] duidelijk een generatiewissel plaats waarbij oudere bewoners stilaan hun woning verkopen aan nieuwe, jongere gezinnen. Helaas gebeurt dit niet op een ‘gezonde wijze’: de verouderde woningen blijven lang leegstaan en worden ten slotte onder hun waarde verkocht, de eigen jeugd verlaat de buurt en nieuwe jonge gezinnen met weinig financiële draagkracht komen van buiten Groot Aalst in deze buurt wonen. Dit gaat tevens gepaard met versnelde verkleuring van de buurt.” (Stad Aalst, 2013b: 5)

Doordat de premie zich enkel richt op eigenaars, wordt vanuit de wijk door een aantal welzijnswerkers ook gevreesd dat huurders uit de boot vallen. Het feit dat enkel eigenaars die de woning zelf bewonen de premie kunnen ontvangen vóór de aanvang van de werken, biedt verhuurders alvast niet de nodige stimuli om beroep te doen op de premies van het Prikkelproject. Bovendien vallen ook de eerdergenoemde noodkopers uit de boot, aangezien een groot aandeel van de renovatiewerken nog steeds door de eigenaar zelf dient te worden betaald. Geld dat noodkopers vaak niet hebben.

De vraag dringt zich op of deze maatregelen die inspelen op het woonaanbod, niet ook tot verkeerde, ongewenste, effecten kunnen leiden. Zo lijken beide maatregelen (al dan niet expliciet) gericht te zijn op het aantrekken van jonge middenklasse-gezinnen en bestaat het risico dat de ‘Stedenbouwkundige verordening inzake meergezinswoningen’ leidt tot een inkrimping van het aandeel compacte (en dus meer betaalbare) wooneenheden, een typologie die voor migranten dikwijls van cruciaal belang is in hun aankomstproces. De stad Aalst lijkt zich bewust van dit gevaar, want in de betreffende stedenbouwkundige verordening staat te lezen dat: *“Hoewel er, gelet op de beperkte beschikbare ruimte, het stijgend aantal inwoners, de nood aan betaalbare woningen en de veranderende gezinsvormen, een stijgende vraag is naar appartementen en studio's is het van belang dat meergezinswoningen passend zijn binnen de omgeving en deze niet verstoren.”*

7.2.4 Besluit

Omwille van het eerder zwakke herverdelende effect van het beperkte aandeel sociale huisvesting in Aalst en Liedekerke zijn bijna alle migranten met beperkte financiële middelen genooddaakt om via marktruil toegang te verkrijgen tot huisvesting. Hierbij zijn er twee dominante pistes. De meesten komen terecht op de private residuele huurmarkt. Deze niche aan de onderkant van de woningmarkt biedt migranten enkele voordelen (betaalbaarheid, lossere omgang met de regelgeving, ...) en vormt voor een aantal eigenaars die reeds lange tijd in België wonen en hun woning(en) doorverhuren aan nieuwkomers ook een springplank voor opwaartse sociale mobiliteit. Bovendien garandeert deze specifieke groep eigenaar-verhuurders vaak als enige de toegang tot de woningmarkt voor nieuwkomers. Een tweede piste, die verhoudingsgewijs meer lijkt voor te komen in Liedekerke dan in Aalst, is die van de noodkoop. Een kleine minderheid migranten is met het laatste spaargeld (en vaak hoge

schulden) eigenaar kunnen worden van een woning, maar heeft geen financiële middelen meer over om de nodige renovatiewerken uit te voeren. De schaduwzijde van beide pistes is dat vele migranten in woningen van slechte kwaliteit zijn gehuisvest.

Daarnaast bleek uit onze analyse hoe opnieuw het eigen sociale netwerk van cruciaal belang lijkt te zijn in de zoektocht naar een woning. Vooral de strategie waarbij het huurcontract onderling wordt overgenomen, wordt veelvuldig gebruikt. Maar ook het samen op zoek gaan naar, en delen van, een woning (al dan niet met behulp van lokale welzijnsorganisaties) of het tijdelijk inwonen bij familie of vrienden zijn veelgenoemde strategieën die voornamelijk gebaseerd zijn op wederkerigheid.

Verder zagen we hoe een aantal ruimtelijke beleidsingrepen in Aalst, gericht op het verbeteren van de woonkwaliteit, ook een aantal neveneffecten kan sorteren waarbij niet alleen het aandeel compacte (en dus meer betaalbare) wooneenheden op de private huisvestingsmarkt inkrimpt, maar waarbij ook de huurders over het hoofd worden gezien.

Tot slot bespraken we in het begin van dit huisvestingsluik hoe de verhuisbeweging naar Aalst of Liedekerke op zich deel uitmaakt van een bewuste strategie van vele migranten. Vaak gaat het immers om migranten die mede omwille van de goedkope(re) woningvoorraad, maar ook omwille van de nabijheid van Brussel en de groenere, rustigere woonomgeving vanuit andere aankomstwijken in België zijn uitgeweken naar Liedekerke en (verhoudingsgewijs in mindere mate) ook Aalst. De vraag die zich vooral stelt met betrekking tot de verhuisbeweging naar Liedekerke is of het hierbij gaat om een vorm van suburbanisatie ten gevolge van sociaal-economische stijging of ten gevolge van sociale verdringing. We staan hier in de discussie (hoofdstuk 9) nog even bij stil.

7.3 Welvaartsvoorzieningen en sociale ondersteuning

De moeilijke toegang tot de arbeids- en woningmarkt maakt dat vele migranten een nieuw leven trachten uit te bouwen in eerder precaire, onzekere omstandigheden. Hierdoor wenden zij zich vaak tot wederkerige sociale relaties en herverdelende sociale voorzieningen voor het verkrijgen van informatie, toegang tot goederen en sociale diensten. In dit luik gaan we hier dieper op in. We hebben zowel oog voor de verschillende voorzieningen die vanuit de overheid worden georganiseerd als voor de diverse formele en eerder informele activiteiten, verenigingen, netwerken en zelforganisaties in Aalst en Liedekerke.

7.3.1 Geïstitutionaliseerde vormen van sociale dienstverlening

Niet enkel de directe inkomenstransfers, maar ook de verschillende vormen van publieke dienstverlening dragen bij tot een herverdeling van middelen en trachten op die manier de

ongelijkheid in de samenleving te verminderen. Aalst heeft door haar industrieverleden van oudsher een grote arbeiderspopulatie met een eerder laag gemiddeld socio-economisch profiel. Hierdoor ontstond er doorheen de jaren heel wat sociale dienstverlening in de stad. Zo is de welvaartstaat er lokaal niet alleen aanwezig door de financiering van het OCMW, de lokale CAW-afdelingen, het buurtwerk, de diverse taalinitiatieven en de lokale integratiedienst, maar ook door de verschillende hulpverleningsorganisaties die zich richten op mensen in armoede, buitenlandse niet-begeleide minderjarigen, etc. Al deze verschillende organisaties zoeken naar oplossingen voor diverse hulpvragen, vormen een bron van informatie en vervullen daarnaast ook een belangrijke doorverwijsfunctie. Zo vertelde Ahmed uit Mali hoe zijn trajectbegeleider bij Inburgering Oost-Vlaanderen hem had doorverwezen naar de Nederlandse conversatiegroep 'Babbelonië' in Aalst, terwijl Kostas (Griekenland) vertelt hoe de verschillende nieuwkomers tijdens datzelfde 'Babbelonië' elkaars vragen beantwoorden over de werking van de verschillende hulpverleningsinstanties zoals VDAB en het OCMW. Babbelonië is lang niet het enige initiatief dat meer doet dan enkel haar kerntaak. Zo vertelt een medewerker van een lokale hulpverleningsorganisatie hoe hij, of een van zijn collega's, vaak nieuwkomers begeleidt wanneer ze op de dienst Vreemdelingenzaken van de stad Aalst moeten zijn:

"R: Wij gaan dikwijls mee met mensen. Ja maar dat is ook, dat is onze... Op den duur zijt ge zo veel dingen aan het doen die eigenlijk uw kerntaak niet zijn he.

I: Dus jullie gaan dan soms mee om te vertalen of om...?

R: Ja. Ja bijvoorbeeld voor mensen die een attest gezinssamenstelling nodig hebben of weet ik veel wat. Of die een gezinshereniging willen opstarten."

Het buurtwerk in Aalst is voor heel wat migranten een belangrijke speler in hun nieuwe woonplaats. De verschillende buurtwerkers *"zorgen er in de eerste plaats voor dat mensen elkaar kunnen ontmoeten"* (medewerker hulpverleningsorganisatie). Toch erkennen de lokale buurtwerkers dat het niet altijd gemakkelijk is om buurtbewoners van vreemde herkomst te bereiken. Een bijkomende moeilijkheid in Aalst is het feit dat een organisatie zoals vzw Parol (buurtwerk in de wijk Rechtersloot) geen permanente fysieke ruimte heeft waar mensen zomaar kunnen binnenlopen⁷⁵.

Kijken we naar de verschillende sociale voorzieningen die zich specifiek richten op migranten, komen we automatisch terecht bij de inburgeringsinitiatieven die hoofdzakelijk op Vlaams en regionaal niveau worden gestructureerd. Zo loopt zowel in Liedekerke als Aalst het project 'Samen Inburgeren' waarbij nieuwkomers een duo vormen met een Vlaamse vrijwilliger die met hen het Nederlands oefent, maar hen ook mee op pad neemt doorheen de stad of gemeente. Het lokale onthaalbureau van de stad Aalst organiseerde vroeger ook een 'sociale

⁷⁵ Vzw Parol heeft haar bureau in ontmoetingshuis De Brug, maar beschikt er niet over een permanente ruimte die als laagdrempelig buurthuis kan fungeren. Vzw Parol organiseerde echter wel een hele tijd 'Kaffee Plastiék', een tijdelijk buurtcafé op de oude Tupperware-site in de wijk Rechtersloot, maar moest dit pand eind 2015 verlaten.

wandeling' waarbij nieuwkomers wegwijs werden gemaakt in het kluwen van diverse organisaties en voorzieningen zodat men kennis kon maken met de dienstverlening van de stad. Een betrokkene legt uit hoe dat in zijn werk ging:

"Ik nam ze mee een dag, wij gingen naar de bibliotheek, naar de dienst bevolking, sociaal restaurant van Aalst,... Zo een dag op stap, ne keer naar een wijkgezondheidscentrum. Ze vonden dat allemaal super. Maar ik zeg het, dat was allemaal primitief. Dat was niet allemaal super georganiseerd."

Dit initiatief werd met de komst van het Vlaamse inburgeringsdecreet in 2004 en de latere verzelfstandigingsoperaties echter niet meer ondersteund⁷⁶. Daarnaast verdween in Aalst ook de lokale inburgeringsantenne in de wijk Rechtoever⁷⁷. Een respondent actief bij een hulpverleningsorganisatie in Aalst vertelt hoe dit door vele migranten als drempelverhogend werd ervaren. Waar zij voorheen snel terecht konden met vragen en problemen bij de medewerkers van de lokale inburgeringsantenne, zijn zij nu aangewezen op de dienst Vreemdelingenzaken en Inburgering in het centrum van de stad.

Daarnaast blijkt uit ons onderzoek dat de Nederlands taal, net zoals voor de toegang tot huisvesting of de arbeidsmarkt, de toegang tot de sociale dienstverlening bemoeilijkt. De taalwetgeving, die elke gemeente in het Nederlandse taalgebied verplicht om voor alle communicatie met haar inwoners het Nederlands te gebruiken, geldt immers ook voor het OCMW:

"Zij mogen maar enkel Nederlands praten aan de onthaalbalie. Dus dat betekent dat dat een serieuze problematiek is bij eerste aanmelding, ge ziet ze zo gebaren en dat en dat. Nu, het mag niet he. Het beleid wil het absoluut ook niet. Euh dan moet er hen uitgelegd worden dat ze de volgende keer met een tolk moeten komen. [...] Maar ik denk de hulpverlening primeert nog altijd op die taalproblematiek. Die primeert."
(betrokkene openbare dienstverlening Aalst)

Hoewel de taalwetgeving federale materie is, speelt de lokale context hier een niet te onderschatten rol. Zo bepaalt het lokale beleid (en het lokale OCMW-bestuur) bijvoorbeeld mee in welke mate de wet tot op de letter wordt nageleefd. In Liedekerke hebben de verschillende gemeentelijke diensten afgesproken dat men tijdens het eerste gesprek mag overschakelen op een andere taal, maar er bij de volgende gesprekken steeds iemand moet bij zijn om te vertalen. In Aalst wordt er sinds de komst van het huidige stadsbestuur veel strenger op toegekeken dat de taalwetgeving wordt nageleefd. Aan de stadsloketten wordt

⁷⁶ De 26 onthaalbureaus werden toen hervormd en gefusioneerd tot acht onthaalbureaus en de lokale vzw's, die tot dan verantwoordelijk waren voor het onthaal van nieuwkomers, werden ingekanteld binnen deze werking. Ondertussen organiseert de stad Aalst wel het oriëntatietraject "Ken je stad" waarin nieuwkomers eveneens op wandel gaan in de stad, maar de focus ligt hier minder sterk op de sociale voorzieningen en dienstverlening.

⁷⁷ In het gebouw waar de lokale inburgeringsantenne zich voorheen bevond, is nu een politiepost ondergebracht.

enkel Nederlands gesproken en ook de medewerkers van het OCMW moeten zich veel strikter aan de regels houden (zoals ook blijkt uit bovenstaand citaat).

Tot slot zijn er ook een aantal organisaties die migranten van materiële basisgoederen en -diensten voorzien. Zo zorgt het wijkgezondheidscentrum in de wijk Rechtersloot er allereerst mee voor dat nieuwkomers (ongeacht hun verblijfsstatus) toegang krijgen tot de nodige medische zorg. Vele migranten doen tevens beroep op organisaties die kleding inzamelen voor mensen in armoede en ook de lokale buurtwerkers spreken vaak hun netwerk aan om migranten (en hun kinderen) aan kleding te helpen. Daarnaast zijn er in Aalst twee organisaties die op regelmatige basis voedselbedeling organiseren. Enerzijds is er een privé-initiatief van een gekend sleutelfiguur uit de wijk Rechtersloot in Aalst, anderzijds is er de voedselbedeling die jarenlang door het CAW werd georganiseerd. Volgens een beleidsmedewerker van de stad Aalst bestaat de meerderheid van de mensen die gebruik maakt van de voedselbedeling uit Aalstenaars van vreemde herkomst. Recent werd echter beslist dat het OCMW de voedselbedeling van het CAW overneemt en deze zal hervormen tot een soort van sociale kruidenier. De sociale kruidenier zal niet meer gratis zijn en aan het gebruik ervan zullen ook voorwaarden worden gekoppeld:

“En dan zeggen wij ok, voedselbedeling kan niet iets zijn waar dat je jaren gebruik van maakt. Dat kan iets zijn wat dat een hoge nood lenigt en die middelen in die voedselpakketten, dat is ook niet oneindig. Dus we gaan dat nu ombouwen dus daar zijn nu voorwaarden aan gekoppeld. Laag inkomen, of medische kosten of hoge huurprijzen.” (Ambtenaar Aalst)

De vraag is of de voorwaarden niet drempelverhogend zullen werken en of de voedselbedeling in de toekomst ook nog toegankelijk zal zijn voor nieuwkomers die niet over de nodige verblijfsdocumenten beschikken. De voorwaardelijkheid van de voedselbedeling past binnen een bredere beleidsshift waarbij sterker wordt ingezet op activering en minder op sociale steun en directe herverdeling:

“De steun is nu sterk afgebouwd onder deze coalitie. En hier zit nu eigenlijk... wordt er vooral gefixeerd op activering, activering, activering. Alles is activering.” (Medewerker openbare instelling Aalst)

Tot hier toe bespraken we voornamelijk de sociale dienstverlening in Aalst. Uiteraard kent ook Liedekerke een aantal instituties en organisaties die zich richten op herverdeling, zij het in mindere mate. Zo wordt de welvaartstaat in Liedekerke hoofdzakelijk belichaamd door het lokale OCMW. Sinds 2010 beschikt de gemeente ook over een integratieambtenaar. Liedekerke was hiermee een van de eerste gemeenten in de regio die een eigen integratiedienst oprichtte en bijhorend integratiebeleid uitwerkte⁷⁸. Voor een aantal flankerende diensten, zoals de trajectbegeleiding die de kennis uit de inburgeringscursussen

⁷⁸ Sinds begin 2016 bundelde Liedekerke de krachten met buurgemeenten Denderleeuw en Affligem voor de oprichting van de interlokale vereniging voor integratie ‘ADiL’.

moet vertalen naar de lokale context of vervolgcursussen Nederlands, kunnen migranten echter niet in de gemeente terecht. Zij moeten hiervoor naar Ternat, Asse of andere nabije gemeenten.

7.3.2 Belang van informele netwerken, verenigingen en zelforganisaties

Naast de verschillende vormen van hoofdzakelijk overheidsgesubsidieerde sociale dienstverlening gebaseerd op herverdeling, zijn ook de wederkerige, informele sociale netwerken en de verschillende verenigingen op lokaal niveau van groot belang om de aankomst en transitie van migranten te faciliteren. Deze ontstaan vaak op basis van een gedeelde religieuze of etnische identiteit. We zoomen hier achtereenvolgens in op de situatie in Aalst en Liedekerke en bekijken ook de specifieke rol van sportverenigingen als belangrijke bron van overbruggend sociaal kapitaal.

7.3.2.1 Informele sociale netwerken en (zelf)organisaties in Aalst

“Er is een groep Afghanen die zich organiseren. De Congolezen hebben ook iets opgericht. Er is ook een groep uit Kameroen. Er is bijvoorbeeld vzw Menshulp. Dat is opgericht door Walid. Hij komt uit Afghanistan. Die kwam hier ook af en toe. Hij had eerst geen verblijfsvergunning en toen zijn papieren in orde waren, is hij zelf iets begonnen.” (Medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst)

Zoals uit bovenstaand citaat blijkt, zijn er vanuit de verschillende gemeenschappen in Aalst de laatste jaren heel wat verenigingen ontstaan. Het gaat hier dan zowel over verenigingen die zich organiseren op basis van een gedeelde nationaliteit als over een aantal overkoepelende organisaties die de belangen van verschillende etnisch-culturele groepen behartigt (zoals Aalst Mixt) of opkomt voor de belangen van migranten die een specifieke herkomstregio of taal delen (zoals respectievelijk Afrik’Aalst en Enter Amigos). Naast het organiseren van allerlei feesten en activiteiten en het faciliteren van sociale ontmoeting, proberen heel wat van deze organisaties ook actief op zoek te gaan naar oplossingen voor problemen waarmee migranten worden geconfronteerd. Vele organisaties zijn zich daarom ook steeds meer gaan richten op het stimuleren van zelfredzaamheid, sociaalpolitieke emancipatie en collectieve mobilisatie:

“Eigenlijk zijn wij uit noodzaak ontstaan. Het was nooit de bedoeling voor euh een echte werking te hebben hé. De bedoeling was gewoon om zich te verenigen rond meer culturele activiteiten, we feesten graag. Al die administratieve denkoefeningen, dat gedoe, dat is echt niets voor ons, we willen dat niet. Juist werken, slapen, feesten, de kinderen goed opvoeden en echt gewoon een leven leiden. En niet een activistisch leven leiden zoals de Zwart-Amerikanen. Absoluut niet. Belg of geen Belg, [...] die universele rechten heb je al. Dus voor ons was dat eigenlijk evident om die te hebben. Maar blijkbaar was het niet evident voor het bestuur om die ook effectief te laten gelden. Zij

zeiden van ja je hebt rechten, maar het was eigenlijk meer het verhaal van plichten richting de gemeenschappen. En vanuit de gemeenschappen wilden we ook juist onze rechten laten gelden, want die rechten zijn gelijk voor iedereen.” (woordvoerder socio-culturele organisatie Aalst)

Voor heel wat migranten spelen de verschillende socio-culturele (zelf)organisaties dan ook een belangrijke rol. Ze leggen er contacten, vinden er lotgenoten, ontvangen er informatie en begeleiding over het reilen en zeilen in hun nieuwe woonomgeving en worden er gestimuleerd om zich mee in te zetten voor een collectieve lotsverbetering. De meeste organisaties steunen voor hun werking volledig op giften en vrijwilligers⁷⁹.

“Ja je hebt die zelforganisaties maar die krijgen van de stad niet overdreven veel steun. Euh die vinden hun weg wel en die doen dan ontmoetingsactiviteiten of zo, maar die doen dat wel echt op hun eigen. En die gaan dan met de klak rond in hun eigen groep. Zo van gaan we samenleggen en een feestje organiseren ofzo.” (Medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst)

Daarnaast is er ook een groeiende groep geloofsgeïnspireerde organisaties in Aalst die niet alleen religieuze vieringen en activiteiten organiseren, maar ook heel wat concrete hulp en diensten aanbieden⁸⁰. Voor een grote groep migranten vormen de geloofsgeïnspireerde organisaties hierdoor een aanvulling op de bestaande welvaartsvoorzieningen. Voor nieuwkomers zonder papieren die uitgesloten zijn van de formele dienstverlening, fungeren deze organisaties vaak zelfs als het enige sociale vangnet.

“Wij horen echt van mensen die bijna dagelijks bijeenkomen met hun geloofsgemeenschap. [...] Dat is de groep waar dat de jongeren ook bij terecht kunnen als ze met vragen zitten of met problemen zitten op allerlei vlak. Dat is echt een sociaal vangnet. [...] Als ge vraagt aan onze patiënten ‘Bij wie kan je terecht?’ Dan is dat ja de mensen van hun kerk.” (Medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst)

Organisaties die zich organiseren rond een gedeeld geloof vervullen ook een soort van brugfunctie tussen de geloofsgemeenschap en het stadsbestuur. Het huidige stadsbestuur in Aalst wil echter een directere communicatielijn met de verschillende etnische gemeenschappen (zonder tussenkomst van religieuze brugfiguren) en richtte mede daarom

⁷⁹ Dierckx, Geerts en Van Dam (2013) wezen eerder al op het gebrek aan ondersteuning voor etnisch-culturele organisaties in Vlaanderen.

⁸⁰ Zie bijvoorbeeld ook Meeus en Schillebeeckx (2015) voor een verkenning van de diensten met betrekking tot wonen die deze organisaties aanbieden aan nieuwkomers in Brussel en Vlaanderen. Ook onderzoek naar arbeidsomstandigheden en strategieën van nieuwkomers in slecht betalende jobs in Londen kwam tot de vaststelling dat heel wat migranten vaak veel meer ondersteuning ontvangen van geloofsgeïnspireerde organisaties dan van vakbonden of andere organisaties uit het middenveld (Datta et al., 2007). De auteurs wijzen ook op de collectieve belangenverdediging van deze organisaties.

het STIIP (Stedelijk Integratie en Inburgerings Platform) op⁸¹. Tot slot vervullen geloofsgeïnspireerde organisaties vaak ook een doorverwijsfunctie. De oprichter van een Sub-Saharaanse organisatie in Aalst vertelt hoe heel wat van hun leden bij hen terecht kwamen via de kerk. Hij wijst er tevens op hoe bijvoorbeeld ook cafés (en andere plaatsen die uitnodigen tot ontmoeting en conversatie) vaak uitgelezen plaatsen zijn waar nieuwkomers bij aankomst informatie vergaren en sociale contacten leggen.

“Je hebt kerken die verwijzen door. Anderen doen dat via een ander kanaal. Zo via een café ofzo, via de cafébazin. Hier in Aalst bijvoorbeeld. Van ja kijk, je bent nieuw, je komt hier een pintje drinken en als je zegt waar kan ik met mijn vragen terecht, mensen kunnen zeggen van ok, we verwijzen die door naar de mensen die hen wel kunnen helpen. En dan komen ze bij ons terecht.” (woordvoerder socio-culturele organisatie Aalst)

Ook de buurtwerkers in Aalst merkten op hoe niet enkel cafés, maar ook kleine etnische ondernemingen zoals de Afrikaanse kapsalons een belangrijke ontmoetings- en netwerkfunctie vervullen voor heel wat migranten.

7.3.2.2 De moeilijke verankering van nieuwkomers en hun verenigingsleven in Liedekerke

Ook in Liedekerke zijn recent een aantal verenigingen ontstaan vanuit de groeiende groep inwoners van vreemde herkomst. Zo wordt er zondag dikwijls een zaaltje afgehuurd in het gemeentehuis voor de misviering van een lokale Congolese Pinkstergemeenschap en ook in reguliere rijhuizen worden wekelijks activiteiten en vieringen georganiseerd door een aantal geloofsgemeenschappen. Daarnaast groeien er ook vanuit de moslimgemeenschap een aantal verenigingen en initiatieven. Eén van de redenen waarom deze verenigingen echter minder zichtbaar en minder talrijk zijn (en dus vermoedelijk ook een minder significante rol spelen in het aankomst- en transitieproces van migranten) is het feit dat zij geen locatie en/of erkenning krijgen van de gemeente. Zo weigerde het lokale bestuur de aanvraag tot oprichting van een Noord-Afrikaans cultureel centrum in een van de grotere bouwvolumes in de gemeente. De Noord-Afrikaanse gemeenschap wilde er onder andere buitenschoolse opvang organiseren voor de kinderen. Het idee achter deze weigering was dat dit de integratie van de kinderen in de reguliere (reeds bestaande) buitenschoolse opvang, en bij uitbreiding de integratie van migranten in het Liedekerkse gemeenschapsleven, in de weg stond. Ook de oprichting van een moskee in een leegstaand gebouw werd geweigerd. Het gevolg is dat vele migranten in Liedekerke uitwijken naar Brussel voor het bijwonen van religieuze vieringen of zich daar

⁸¹ De bedoeling is om enkele sleutelfiguren uit de verschillende etnisch-culturele gemeenschappen in Aalst samen te brengen en gebruik te maken van hun lokale kennis over een aantal, door de stad bepaalde, thema's. De oprichting van het STIIP kreeg lokaal echter ook kritiek omwille van het feit dat men het gevoel had dat de kennis en expertise die er was bij bestaande koepelorganisaties zoals Aalst Mixt op die manier door het stadsbestuur werd genegeerd. Bovendien vroeg men zich af waarom de geloofsgeïnspireerde organisaties niet meer werden erkend als mogelijke partners in het debat.

aansluiten bij een etnisch-culturele vereniging. Zo vertelt Tracy uit Congo hoe ze haar zondagen doorbrengt in een Pinksterkerk in de omgeving van het Brusselse Zuidstation. Ook voor migranten in Liedekerke die niet kunnen terugvallen op een groot sociaal en/of familiaal netwerk, spelen de grotere etnisch-culturele gemeenschappen in Brussel een belangrijke rol:

“Wilda: Ik heb hier geen familie

Rowena: Ik ook niet, maar ik heb een Filipijnse gemeenschap in Brussel.

I: En daar heb je veel contact mee?

Rowena: Ja elke maand hebben wij daar vergadering.” (focusgroep Liedekerke)

De nabijheid van Brussel lijkt het beperkte aanbod aan zelforganisaties op lokaal niveau dus deels te compenseren. Dit heeft echter wel implicaties voor de gelokaliseerde hulpbronnen die sociale netwerken en zelforganisaties met zich meebrengen, en dus onrechtstreeks ook voor de aankomst- en transitiefunctie van een gemeente als Liedekerke. We gaan hier in de discussie (zie hoofdstuk 9) nog verder op in.

Uiteraard is het feit dat de verschillende etnisch-culturele of geloofsgeïnspireerde organisaties geen logistieke steun krijgen van de gemeente of hun bouwaanvraag niet wordt goedgekeurd niet de enige reden waarom het etnisch-cultureel verenigingsleven in Liedekerke nog weinig zichtbaar en/of weinig geïnstitutionaliseerd is. Een andere factor die vermoedelijk ook een belangrijke rol speelt, is het feit dat de sterke diversifiëring van de Liedekerkse bevolking een relatief recent fenomeen is die bij een grote groep van de lokale bevolking op heel wat weerstand stoot. Dit kan deels ook verklaren waarom migranten zelf nog niet sterk vertegenwoordigd zijn in het lokale, reeds bestaande, verenigingsleven en waarom de etnisch-culturele verenigingen zich (nog) niet kenbaar maken of openstellen ten opzichte van de ruimere gemeenschap:

“Dus mensen [migranten] komen wel samen maar er wordt nog niet zoveel naar buiten getreden. En dan bedoel ik echt zo dat het echt openbaar wordt gemaakt dat er een activiteit is of dat er met de gemeente wordt samengewerkt. Dus dat is tot nu toe nog erg beperkt.” (Ambtenaar Liedekerke)

Eerder zagen we ook al hoe Nicole uit Rwanda vertelde hoe veel van haar vriendinnen al jaren in Liedekerke wonen, maar weinig binding hebben met de gemeente doordat ze er niet werken en weinig Nederlands spreken, maar vooral doordat ze hun plaats in de lokale gemeenschap niet (durven) opeisen:

“Ze nemen hun plaats niet. Bijvoorbeeld Francine, ze is hier geboren. Ze is 42 en nu woont ze al tien jaar in Liedekerke en ze spreekt geen Nederlands. En ja... ze is nog altijd verloren. [...] En ik wil dat niet voor mij. Ik wil dat niet. Maar sommige mensen zijn echt zo. En dan is er die andere vrouw, ze werkt ook in Brussel en ze zegt: ‘Ja ik kwam naar hier omdat ik een goedkoop huis wil kopen. Maar ik weet, er is niets voor mij hier.’ En ik zeg ‘ja begin dan met iets’. We hebben hier bijvoorbeeld een Tinga Tinga festival. Dat

is een festival met andere culturen. En ik zeg ‘waarom doe jij daar niets?’ [...] Ja organiseer dan iets, neem hier uw plaats.” (Nicole, Rwanda, 30 jaar, Liedekerke)

Tot slot zijn er in Liedekerke uiteraard ook tal van andere mechanismen aan het werk die migranten de nodige hulpbronnen aanbieden voor hun aankomstproces en die hun kansen op sociale mobiliteit verhogen. Zo spelen informele sociale netwerken een belangrijke rol. Eerder bespraken we al hoe de verschillende deelnemers van de lokale conversatiegroep Nederlands ‘Praten in de bib’ elkaar tips gaven met betrekking tot het solliciteren voor werk. Tussen enkele vrouwen binnen de praatgroep ontstond ook een vriendschap. Zij gaan vaak samen wandelen en op uitstap met de kinderen. Tot slot zijn ook de familiale netwerken van groot belang voor het aankomst- en transitieproces van migranten. Zo vertelt een medewerker van een hulpverleningsorganisatie in Liedekerke hoe ze versteld staat van het inventieve karakter van de overlevingsstrategieën van sommige migranten en de sterke onderlinge solidariteit:

“Er heeft een cliënt eens tegen mij gezegd... dat was een Afrikaanse familie en die hadden een regeling dat elke maand de andere familieleden een bepaald bedrag storten naar één persoon en die deed daarmee dan zijn betalingen en zaken die hij moest afhandelen. De volgende maand storten ze datzelfde bedrag naar een andere persoon in die familie. En zo ging dat rond en ik denk als er dan een keer een maand moeilijkheden zijn qua financiën dat ze weten van, ok er komt een maand aan dat ik wel geld ga hebben en dan alles in orde kan brengen.” (Medewerker hulpverleningsorganisatie Liedekerke)

Heel wat van deze familiale netwerken hebben ook een bovenlokaal karakter, waarbij families elkaar over landgrenzen heen moreel en financieel steunen⁸² (zie ook Boost, 2018).

7.3.2.3 Sport als katalysator voor het vormen van sociaal-cultureel heterogene netwerken

We beschreven net hoe Liedekerke op het vlak van etnisch-culturele verenigingen, zelforganisaties en participatie van migranten aan het bestaande verenigingsleven nog niet sterk ontwikkeld is. Er is echter één specifieke groep verenigingen die op lokaal niveau een inclusieve werking lijkt te hebben en waarbij de groeiende groep migranten in Liedekerke niet enkel meer zichtbaar wordt, maar ook duidelijk de kans grijpt om zich sociaal te engageren en het recht op de publieke ruimte mee op te eisen. We hebben het dan over de verschillende sportverenigingen. In Liedekerke zijn het vooral de jeugd ploegen waar de sociale contacten tussen de verschillende culturen opvallend vlot verlopen.

⁸² Zie ook de uitgebreide wetenschappelijke literatuur over ‘remittances’ (zie voor een overzicht Page en Plaza, 2006) en transnationale netwerken (zie bijvoorbeeld Glick Schiller, Basch & Blanc-Szanton, 1995; Hannerz, 1996; Jackson, Crang & Dwyer, 2004; Vertovec, 2004).

“Het beste voorbeeld van migratie is volgens mij de voetbal. Dat werkt ongelooflijk goed, dus dat is een melting pot van culturen. En dan spreek ik niet alleen over Congolezen maar ook over mensen van Turkse nationaliteit of Marokkaanse.... Allez dat is echt het voorbeeld, maar dan gaat het over jongeren natuurlijk. En die melting pot is hier niet op andere vlakken.” (Schepen Liedekerke)

Ook in Aalst vormen de vele sportclubs vaak een medium waarlangs sociaal-cultureel heterogene netwerken ontstaan die nieuwkomers een vorm van overbruggend sociaal kapitaal bieden⁸³. Zo bespraken we eerder hoe Saad uit Syrië via de trainer van zijn voetbalclub een job vond bij zijn huidige werkgever (*‘chef Erik’*) in Asse. De stad organiseerde ook lange tijd ‘Buurtsport’. Dit project bestond uit laagdrempelige sportactiviteiten voor maatschappelijk kwetsbare jongeren. Een groot deel van het doelpubliek waren jongeren van vreemde herkomst. Toen de subsidies vanuit de Vlaamse overheid werden stopgezet, besloot het Aalsterse stadsbestuur uiteindelijk om het succesvolle project niet zelf verder te subsidiëren⁸⁴. Ondertussen werd er vanuit de stad een nieuw laagdrempelig project opgestart onder de noemer ‘Buurtwildt’.

7.3.3 Rol van het onderwijs

Naast de verschillende sportverenigingen, spelen ook de lokale scholen een belangrijke rol in het aankomst- en transitieproces van migranten. Eerder (zie §7.3.1) zagen we hoe Liedekerke sinds 2010 haar eigen integratiedienst heeft. Opvallend is dat het vooral de lokale basisscholen waren in Liedekerke die als eerste de nood aan een omkaderend beleid voor migranten aankaartten.

“Hoe dat ik het heb begrepen zijn het vooral de scholen die signalen hebben gegeven dat daar nood was... of allez dat het echt nodig was om iets te doen met de instroom van nieuwe inwoners en zeker dan als het gaat om gezinnen met anderstalige kinderen. Dat het heel snel evolueerde binnen de klas en dat dat wel veranderingen met zich meebracht die een uitdaging vormde voor de leerkracht. En zo is het initiatief gekomen bij OCMW en gemeenten om een integratiedienst op te richten.” (Ambtenaar Liedekerke).

De basisscholen in Liedekerke werken ondertussen reeds een aantal jaren nauw samen met de gemeentelijke integratiedienst om te kunnen omgaan met de groeiende diversiteit in de gemeente. Ook in Aalst kenden de scholen een sterke diversifiëring van hun

⁸³ Hier moet wel de kanttekening bij worden geplaatst dat vrouwen vaak nog sterk ondervertegenwoordigd zijn binnen deze sportverenigingen. Hierdoor kunnen we (nog) niet altijd spreken van volwaardige heterogene netwerken.

⁸⁴ Eén van de redenen voor het stopzetten van ‘Buurtsport’ was de ophef die ontstaan was rond het project ‘Combat Sambo’ waarin vechttechnieken werden aangeleerd aan jongeren. Een aantal beleidsmakers achtte het niet opportuun om kwetsbare jongeren hiermee in aanraking te brengen. Combat Sambo kon haar werking echter zonder steun van de stad Aalst verderzetten met behulp van Europese subsidies.

leerlingenpopulatie. De scholen daar hadden echter het *“geluk dat het mondjesmaat ging”* (directrice basisschool Aalst). Zij kenden sinds de jaren 1990 reeds een beperkte instroom van hoofdzakelijk Marokkaanse en Turkse kinderen, maar werden de afgelopen jaren ook geconfronteerd met een zeer sterke diversifiëring van de instroom. Sinds 2000 organiseert de stad ook eigen onthaalklassen voor anderstalige nieuwkomers (OKAN). Doorheen de jaren bouwden de verschillende scholen heel wat expertise op om in te spelen op de noden van anderstalige leerlingen, om te gaan met de verschillende problematieken die de diverse instroom met zich meebrengt en deze om te buigen naar een rijkere, want meer gedifferentieerde, onderwijsmethodiek⁸⁵:

“Maar het voordeel in onze school is - door dat wij heel die weg hebben afgelegd, ook met die instroom van anderstaligen enzo he - dat wij, ik durf daar echt mijn hand voor in het vuur steken hé, dat mijn leerkrachten veel beter kunnen differentiëren [...] en werken in groepjes in de klas, en hier wat op maat les geven, dan iemand die daar nog nooit ervaring mee gehad heeft. Die zijn daar eigenlijk gewoon in getraind he van ah ja dat is die groep dus... en dat is ook een meerwaarde. En hebben ze daar heel veel nascholing of heel veel cursussen voor gekregen? Nee. Dat is eigenlijk gewoon [gebeurd] met vallen en opstaan en met veel tranen en met veel bloed en veel zweet.”
(Directeur basisschool Aalst)

Voor vele migranten speelt het onderwijs een erg belangrijke rol in hun aankomstproces. Niet enkel omdat ze door zelf een opleiding te volgen vaak ook hun sociaal netwerk uitbouwen, maar ook doordat ze via de school van de kinderen worden toegeleid naar de juiste hulpverleningsinstanties en meer vertrouwd geraken met de bestaande voorzieningen in de gemeente:

“R1: De ouders springen hier heel rap binnen he. Allez niet alleen de kinderen, maar de ouders ook he.

R2: De ouders ook ja. Ik vind dat ook wel goed ze, dat de drempel zo laag is.

R1: Ook rond financiële zaken hé of andere bezorgdheden.” (Directeur & Zorgcoördinator basisschool Aalst)

Bovendien proberen sommige scholen die worden geconfronteerd met een grote groep kansarme leerlingen door middel van solidariteitsacties of het aanspreken van het ruimere hulpverleningsnetwerk in Aalst ook een herverdelend mechanisme in gang te zetten. Een medewerker van een hulpverleningsorganisatie in Aalst noemt het onderwijs dan ook *“een enorme helpende factor als het gaat over integratie.”* Migrantenvrienden zien het (Nederlandstalige)

⁸⁵ Zie bijvoorbeeld ook het onderzoeksproject DieGem dat voor één van haar cases de superdiverse school ‘Mater Dei’ - en de manier waarop zij omgaan met diversiteit – bestudeerde:
<http://www.solidariteitdiversiteit.be/praktijken.php?case=2#Burgerschapspraktijken>

onderwijs ook dikwijls als cruciale bron voor de sociale mobiliteitskansen van hun kinderen⁸⁶. Gevraagd waarom Laura vanuit Brussel naar Liedekerke was verhuisd, antwoordde ze:

“Parce que je n’ai pas eu la chance de trouver un travail facilement à cause du Néerlandais, donc je m’ai dit, eux [mes enfants] ils doivent avoir la chance que je n’ai pas eu. Un meilleur avenir.” (Laura, Kameroen, 32 jaar, Liedekerke)

Laura verhuisde naar Liedekerke omdat ze haar kinderen in het Nederlandstalige onderwijs wilde inschrijven. Ze gelooft dat het Nederlands hun kansen op werk zal verhogen. Laura is lang niet de enige die er zo over denkt. Zowel tijdens de interviews met migranten als tijdens de expertinterviews kwam heel vaak naar voren hoe het Nederlandstalige onderwijs als superieur wordt gezien aan het Franstalige onderwijs. Heel wat migranten gaven het Nederlandstalige onderwijs ook op als een van de belangrijkste motivaties om vanuit Brussel naar Aalst of Liedekerke te verhuizen. En hoewel de meeste migranten die we spraken erg enthousiast waren over de school van hun kinderen, hadden enkelen ook minder positieve ervaringen. Zo vertelt Nicole (Rwanda, 30 jaar) hoe ze haar dochter na hun verhuis vanuit Brussel wilde inschrijven op een lokale basisschool in Liedekerke, maar er meteen te horen kreeg dat haar dochter het jaar zou moeten overdoen omwille van haar beperkte kennis van het Nederlands.

7.3.4 Lokale kennis en expertise

Zonet bespraken we hoe er, naast de expertise die sterk aanwezig is bij de vele actoren die beroepshalve met migratie bezig zijn, ook bij de verschillende onderwijsinstellingen in Aalst en Liedekerke doorheen de jaren heel wat kennis en ervaring is ontstaan om te kunnen inspelen op de groeiende diversiteit op lokaal niveau. Daarnaast beginnen er ook bij de lokale gemeenschap (denk aan winkeliers, postbeambten, huisartsen, etc.) langzaam meer competenties en expertise te groeien die hen toelaat om in te spelen op de groeiende diversiteit. Al hoorden we van verschillende respondenten uit het middenveld en lokale beleid in Aalst dat de lokale expertise rond migratie en integratie toch nog vrij beperkt is, zeker wanneer je dit vergelijkt met de grootstedelijke aankomstwijken:

“Anders dan in andere [grotere] steden is die knowhow om daar [diversiteit] mee om te gaan, die is er niet. En dan... enfin of toch minder aanwezig. Dan heb ik het over stedelijke administratie, maar dan heb ik het bijvoorbeeld ook over de leerkrachten in scholen.” (Schepen Aalst)

De schepen uit bovenstaand citaat lijkt dus ook de opgebouwde expertise rond diversiteit in de lokale scholen in twijfel te trekken. De vraag die we ons hier moeten stellen is misschien niet wie het bij het rechte eind heeft, maar wel of de expertise en kennis die er bijvoorbeeld in de scholen ontstaat ook daadwerkelijk het lokale bestuur bereikt. Of met andere woorden,

⁸⁶ Zie bijvoorbeeld ook Deblaere (2014).

wordt de lokale kennis ook door het beleid gevaloriseerd? Tijdens het empirisch onderzoek kwam meermaals het belang van informatieoverdracht aan bod tussen de lokale sociale organisaties, de verschillende stedelijke of gemeentelijke diensten en het lokale bestuur. Wat gebeurt er op lokaal niveau en wat zijn de noden? In Aalst staan de buurtwerkers alvast in voor *“de bemiddeling tussen buurt en stad”* (medewerker hulpverleningsorganisatie Aalst). Door de dagelijkse praktijk van de buurtwerking worden allerlei vormen van lokale kennis gemobiliseerd die van groot belang zijn voor lokale beleidsmakers bij de politieke besluitvorming. Op deze manier wordt de wetenschappelijke, eerder technische kennis gecomplementeerd door lokale, vaak nergens geregistreerde kennis over de wijk (Innes, 1990). De gemeente Liedekerke heeft geen geïnstitutionaliseerde buurtwerking, maar organiseerde in 2013 een grootschalige burgerbevraging onder de noemer ‘Liedekerke spreekt’ om op de hoogte te blijven van de noden van haar inwoners. Een lokale ambtenaar geeft wel aan hoe het bij zulke projecten stevast een grote uitdaging blijft om ook migranten te betrekken. De gemeente probeert hier op eerder informele wijze aan tegemoet te komen door een aantal brugfiguren aan te stellen. Dit zijn vaak verbaal sterkere inwoners van vreemde herkomst. De bedoeling is dat deze brugfiguren bij de verschillende gemeenschappen polsen wat de noden zijn en deze overbrengen naar het lokale bestuur. Andersom doet het lokale bestuur soms ook beroep op het advies van deze brugfiguren en toetst ze een aantal beleidsinitiatieven bij hen af. In Aalst wordt het overleg tussen de stad en de verschillende etnisch-culturele gemeenschappen via het eerdergenoemde formeel overlegorgaan STIIP (Stedelijk Integratie en Inburgeringsplatform) georganiseerd. Zowel in Aalst als Liedekerke groeit ook het bewustzijn dat de groeiende diversiteit van de bevolking niet weerspiegeld wordt in de gemeentelijke diensten en bestuursorganen, maar bijvoorbeeld ook nog veel te weinig in het lokale politiekorps, het onderwijs, ... Dit leidt soms tot pijnlijke vaststellingen:

“Wij hebben ons eens de vraag gesteld, in een overleg. Nu dat was Plat-divers, dat bestaat niet meer, maar dat was dus een organisatie ter bevordering van de integratie van allochtonen. Nieuwkomers eigenlijk. En wij zaten daar allemaal samen en op een bepaald moment zeiden wij ook van allez, wij gaan hier ter bevordering van [de integratie iets ondernemen]... en eigenlijk zijn wij allemaal autochtoon. Er was geen enkele allochtoon aanwezig. [...] Ja ik vind dat je toch meer naar diversiteit moet groeien om daar over te kunnen praten eigenlijk.” (medewerker openbare instelling Aalst)

Tot slot wordt door een aantal respondenten uit het middenveld ook gevreesd dat de recente besparingsgolf in het Vlaamse welzijnswerk en de lokale buurtwerking ervoor zorgt dat heel wat signalen vanuit de verschillende gemeenschappen niet (meer) worden opgevangen door het lokale bestuur. Ook de verschillende hervormingen op bovenlokaal niveau hebben vaak gevolgen voor de overbrenging van kennis tussen de verschillende organisaties en beleidsniveaus, maar ook voor de dienstverlening op lokaal niveau. Een respondent vertelt hoe de dienst Inburgering Oost-Vlaanderen in Aalst sinds de komst van het Vlaamse

inburgeringsdecreet in 2004 en de latere verzelfstandigingsoperaties op een meer structurele manier te werk gaat, maar hoe dit ook nadelen met zich meebrengt:

“Veel vroeger dan waren zij vrij in hun job eigenlijk. Dat wil zeggen, er is daar nu veel meer structuur en ze moeten zich echt houden aan alle regels. Maar toen, ze [medewerkers dienst Inburgering] stapten zelf naar het OCMW. Ze belegden een vergadering met OCMW, maakten kennis met de assistenten, broodje komen eten. Want ze kwamen op voor hun cliënt en als je de mensen kent, je kan voor uw cliënt veel meer bekomen. En dan belden ze naar elkaar met de voornaam en den die... en dan zouden ze inderdaad uit hun eigen al iets meer gedaan hebben. Maar waar dat het bij het OCMW veel meer gereglementeerd is, is het bij hen nu ook veel meer gereglementeerd. Dus dan gingen ze soms mee naar de dienst bevolking. Eigenlijk kan dat allemaal niet meer.”

Dezelfde respondent geeft ook aan hoe er steeds minder tijd en vrijheid overblijft bij de dienst Inburgering Oost-Vlaanderen om de contacten met andere partners binnen de lokale dienstverlening (zoals OCMW, CVO, VDAB, etc.) te onderhouden. Hierdoor worden nieuwkomers niet enkel minder intensief begeleid, maar gaat er ook heel wat lokale kennis en opgebouwde expertise verloren.

“I: Vind je dat jammer dat dat zo veranderd is?

R: Ja dat vind ik jammer. Want al wat dat zij opgebouwd hebben als kleine vzw ooit... Ja als je die contacten niet meer onderhoudt. Ze kennen niemand meer van het OCMW. [...] Onderwijs, CVO? Zij werkten daar, hun bureaus waren vroeger waar dat het CVO hun leslokalen hadden. Ze zagen die leerkrachten, 's morgens dronken ze daar een tas koffie mee. Die vertelden ne keer iets over hun cliënt, [...], dat komt er gewoon niet meer van.” (Deskundige onthaalbeleid nieuwkomers Aalst)

7.3.5 Besluit

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat migranten deels toegang krijgen tot de nodige diensten en middelen via de bestaande door de overheid gefinancierde welzijnsorganisaties. In Aalst is de welvaartstaat relatief sterk aanwezig door de vele geïnstitutionaliseerde vormen van sociale hulpverlening, terwijl migranten in Liedekerke het moeten stellen met een veel kleiner gamma aan sociale dienstverlening. In Aalst wordt de toegang tot de verschillende diensten echter ook bemoeilijkt door een aantal drempels zoals een moeilijke communicatie door de strikte naleving van de taalwetgeving, het verdwijnen/afschaffen van een aantal voorzieningen, een hoge(re) voorwaardelijkheid en een beleidsshift waarbij sterker wordt ingezet op activering en minder op sociale steun en directe herverdeling.

Daarnaast zagen we hoe migranten ook toegang krijgen tot een aantal cruciale hulpbronnen die hun aankomst vergemakkelijken via wederkerige sociale netwerken en relaties. Deze worden niet enkel gevormd in socio-culturele organisaties en zelforganisaties, maar ontstaan

ook in cafés, Afrikaanse kapsalons, etnische ondernemingen, scholen of in de lokale voetbalploeg. Deze vaststelling ligt in lijn met wat ook Miraftab (2012) vond in haar studie over de ervaringen van migranten in een kleine stad in de Midwest (VS). Zij wijst op het belang van informele ruimtes zoals scholen, publieke parken en sportverenigingen voor sociale interacties. Het is via deze alledaagse praktijken en ontmoetingen dat nieuwkomers deel uitmaken van de lokale gemeenschap, burgerschap opeisen en zo hun aankomst- en transitieproces bespoedigen. Ook het buurtwerk is erg belangrijk voor heel wat migranten. Niet enkel als facilitator van ontmoeting en netwerkvorming, maar ook door haar bemiddelende rol tussen buurt en stad waardoor lokale kennis kan gevaloriseerd worden. Zowel in Aalst als Liedekerke tracht men deze lokale kennis via bewonersbevragingen, diverse fora en lokale sleutelfiguren te ontsluiten.

Tot slot bleek uit onze analyse hoe het aantal zelforganisaties en socio-culturele verenigingen in Liedekerke nog vrij beperkt is en er dus lokaal heel wat minder elementen aanwezig zijn die de aankomst van nieuwkomers uit het buitenland faciliteren dan in een stad als Aalst. Ook al lijkt dit ten dele te worden gecompenseerd door de nabijheid van Brussel, toch moet een deel van de verklaring ook worden gezocht bij de eerder gesloten houding van de lokale gemeenschap ten opzichte van de plotse en snel groeiende instroom van nieuwkomers. Deze gespannen houding tussen migranten en de oorspronkelijke bewoners van Liedekerke is lang geen alleenstaand geval. Talrijke studies uit binnen- en buitenland beschrijven hoe de komst van migranten in suburbane of landelijke woonomgevingen wordt gezien als een bedreiging van de lokale identiteit (Brettell en Nibbs, 2011; Downey en Smith, 2011). Naarmate er meer contact ontstaat tussen de groepen, neemt dit gevoel van dreiging echter af (Dierckx, 2012). Dit lijkt bevestigd te worden in onze analyse door het voorbeeld van de sportverenigingen. We zagen immers hoe sport het medium lijkt te zijn voor het vormen van sociaal-cultureel heterogene netwerken op lokaal niveau.

8 Naar een strategisch sociaal-ruimtelijk concept voor Vlaanderen

In dit hoofdstuk⁸⁷ wensen we – deels op basis van de resultaten van het casestudie-onderzoek, deels op basis van een expertenworkshop – een strategisch sociaal-ruimtelijk concept te ontwikkelen dat de *resourcefulness* van de Vlaamse ruimte ten aanzien van fluctuerende externe migratiestromen versterkt. Met de ontwikkeling van dit sociaal-ruimtelijk concept willen we bijdragen aan de visievorming in Vlaanderen rond het thema ‘migratie en ruimtelijke planning’ en wensen we tevens de toolbox, die de verschillende besturen en (sociaal-) ruimtelijke planners in Vlaanderen tot hun beschikking hebben om de integratie van migranten via hun sociaal-ruimtelijk beleid te omkaderen en ondersteunen, te verruimen.

De basis van het strategisch sociaal-ruimtelijk concept bestaat uit vijf kernthema’s die we distilleerden uit de onderzoeksresultaten die in de drie casestudiegebieden werden verzameld⁸⁸. Het gaat om de thema’s ‘Wijkgebonden dienstverlening en buurtwerking’, ‘Ruimte creëren voor middenveldorganisaties, wijkcentra en zelforganisaties’, ‘Ruimte voor ondernemerschap’, ‘Woonaanbod’ en ‘Herbekijken en heronderhandelen van de ruimtelijke regels vanuit het perspectief van sociale stijging van bewoners’. Per thema worden de belangrijkste onderzoeksresultaten nog eens op een rij gezet en worden beleidsaanbevelingen en discussiepunten aangehaald. Deze vertaal oefening wordt verder onderbouwd met de input van experts inzake ruimtelijke ordening, woonbeleid en het middenveld, met wie we de onderzoeksresultaten op een workshop rond het concept ‘Aankomstwijken’ bespraken (zie ook hoofdstuk 3 voor de methodologische omkadering). Omwille van het feit dat we in dit doctoraat de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi als analysekader gebruiken, richten de aanbevelingen in dit hoofdstuk zich niet enkel op de diverse overheden, maar ook op actoren uit het middenveld.

Vooraleer we inzoomen op de vijf thematische elementen van het strategisch sociaal-ruimtelijk concept, dienen we eerst even stil te staan bij het belang van een strategisch sociaal-ruimtelijk concept op Vlaams niveau. Immigratie en een sterk diversifiërende bevolking zorgen niet enkel voor sociaal-ruimtelijke uitdagingen in de Vlaamse grootsteden, maar manifesteren zich ook meer en meer in kleinstedelijke en suburbane gebieden. Deze gebieden en hun betrokken actoren beschikken vaak (nog) niet over de nodige ervaring en expertise om met deze uitdagingen om te gaan en ontberen dikwijls de nodige middelen. Het is daarom van groot belang dat er op het Vlaamse bestuursniveau wordt gewerkt aan een ruimtelijke visie over de manier waarop de Vlaamse steden en gemeenten om kunnen gaan met de sociaal-ruimtelijke uitdagingen die de steeds meer divers wordende bevolking met zich meebrengt. Deze visie kan een belangrijke leidraad vormen voor de gemeentebesturen en lokale actoren om context-specifieke tools en instrumenten te ontwikkelen op maat van de eigen stad,

⁸⁷ Dit hoofdstuk is een herwerkte versie van het rapport “Naar een strategisch ruimtelijk concept voor Vlaanderen. Een focus op aankomstwijken.” (Schillebeeckx, Oosterlynck en De Decker, 2016) dat eerder verscheen in het kader van het Steunpunt Ruimte.

⁸⁸ Oorspronkelijk distilleerden we zes thema’s uit de onderzoeksresultaten, maar op basis van de input van de experts tijdens de workshop rond ‘Aankomstwijken’, werden deze zes teruggebracht tot vijf grote thema’s.

gemeente, dorpskern of wijk. Dit laatste element is een erg belangrijke stap. Voorliggend beleidshoofdstuk bevat immers geen pasklare antwoorden of concrete beleidsrichtlijnen die voor elke omgeving in Vlaanderen gelden, omdat er nu eenmaal geen *one-size-fits-all* maatregelen bestaan als het gaat over migratie. Bovendien kwam uit het empirische onderzoeksluik van dit doctoraat duidelijk het belang van een gedifferentieerd ruimtelijk beleid met oog voor de lokale context naar voren. Zo zagen we in de empirische hoofdstukken (zie hoofdstukken 6 en 7) dat de drie cases (Antwerpen-Noord, Aalst en Liedekerke) ieder een context-specifieke aanpak vergen. Niet alle wijken en/of gemeenten in Vlaanderen zijn bijvoorbeeld gebaat bij een even hoog lokaal voorzieningenniveau. Het strategisch sociaal-ruimtelijk concept in dit rapport moet dan ook allereerst worden gezien als een bijdrage aan de visievorming op Vlaams niveau voor een sociaal-ruimtelijk beleid met betrekking tot migratie⁸⁹.

Het hoofdstuk sluit af met een synthesetabel waarin alle beleidsaanbevelingen worden opgedeeld naargelang het beleidsniveau (lokaal of bovenlokaal) en hun ruimtelijke impact. Dit geeft de verschillende besturen, (sociaal-)ruimtelijke planners en andere betrokken actoren uit het middenveld meteen een overzicht van een aantal concrete tools en van het niveau waarop deze het best worden aangepakt.

8.1 Thema 1: Wijkgebonden dienstverlening en buurtwerking

8.1.1 Naar een evenwicht tussen wijkgebonden en gecentraliseerde dienstverlening

Doordat vele aankomstwijken in Vlaanderen zich situeren in voormalige arbeiderswijken in de 19de-eeuwse gordels van de steden, worden deze wijken vaak reeds decennialang gekenmerkt door een uitgebreide aanwezigheid van publieke dienstverlening en voorzieningen. Uit ons onderzoek blijkt dat deze diensten broodnodig zijn om de aankomst van migranten te faciliteren en de mogelijkheden voor sociale en/of ruimtelijke mobiliteit te verhogen. Naast de trajectbegeleiders van Inburgering Vlaanderen (verplicht voor niet-EU nieuwkomers), vormen ook de medewerkers van het OCMW en VDAB, van de bevolkingsdiensten en lokale buurthuizen, van de cursussen Nederlands voor anderstaligen, etc. vaak de eerste contacten voor vele nieuwkomers in Vlaanderen.

⁸⁹ Uiteraard zijn we hierbij niet blind voor het feit dat het idee van aankomstwijk en de hieraan gekoppelde beleidsaanbevelingen niet overal even positief zullen worden onthaald. De instroom van nieuwkomers is echter een realiteit waar het beleid niet omheen kan. Net door het te hebben over 'ruimtelijke specialisatie' en niet over 'concentratie' trachten we het debat te ontdoen van zijn geladenheid. Het inruilen van het concept 'aankomstwijk' voor 'sociale stijgingswijk' (zie ook VROM-Raad, 2006) kan bijvoorbeeld ook een manier zijn voor beleidsmakers om een groter draagvlak te creëren op Vlaams en op lokaal niveau voor een ruimtelijk beleid dat rekening houdt met migratie en hier op wenst in te spelen.

Uit het kwalitatieve onderzoek in de drie cases bleek echter dat er zowel in Antwerpen als Aalst sprake is van een toenemende centralisatie van diensten en voorzieningen. Zo verdween in Antwerpen-Noord het lokale stadskantoor (Permeke). In Aalst werd het verdwijnen van de lokale inburgeringsantenne op de wijk Rechteroever volgens een straathoekwerker door vele migranten als drempelverhogend ervaren. Waar migranten voorheen snel terecht konden met vragen en problemen bij de mensen van de lokale inburgeringsantenne, zijn zij nu aangewezen op de dienst Vreemdelingenzaken en Inburgering in het centrum van de stad. Niet enkel het Aalsterse en Antwerpse stadsbestuur, maar ook het Vlaamse inburgeringsbeleid zorgden voor de centralisatie en afschaffing van een aantal diensten. Zo werd er vroeger in Aalst door het lokale onthaalbureau een 'Sociale wandeling' georganiseerd waarbij men nieuwkomers op sleeptouw nam langs de verschillende organisaties en diensten zodat men kennis kon maken met de dienstverlening in de stad. Dit initiatief werd met de komst van het Vlaamse inburgeringsdecreet in 2004 en de latere verzelfstandigingsoperaties niet meer ondersteund. De 26 onthaalbureaus werden hervormd en gefusioneerd tot acht onthaalbureaus en de lokale vzw's die tot dan verantwoordelijk waren voor het onthaal van nieuwkomers werden ingekanteld binnen deze werking. Uit de interviews met experts werkzaam in de integratiesector blijkt het grote voordeel van deze centraliseringsoperatie te schuilen in het feit dat men nu op een meer structurele manier te werk kan gaan. Het grote nadeel voor een lokale afdeling zoals 'Inburgering Aalst' is, naast het eerder genoemde drempelverhogende karakter van centraliseringsoperaties, dat men hierdoor geen tijd en werkingsmiddelen meer heeft om de contacten met andere partners binnen de lokale dienstverlening (zoals OCMW, CVO, VDAB, etc.) te onderhouden.

In de workshop die we rond het thema 'Aankomstwijken' organiseerden, werd deze evolutie naar centralisatie van diensten door de aanwezige deelnemers bevestigd. Vele deelnemers zagen dit als een algemene trend die in heel Vlaanderen speelt. Het is echter van belang om de keuze voor centralisatie te beoordelen naargelang de dienst waarover het gaat. Zo dient een stad of gemeente erover te waken dat migranten niet 'opgesloten' geraken in hun wijk. Centralisatie is met andere woorden niet per definitie slecht. Het feit dat migranten voor sommige diensten verplicht zijn om de eigen wijk te verlaten, brengt hen immers in contact met andere wijken, voorzieningen en sociale netwerken, wat een emancipatorisch effect kan hebben. Ook vanuit financieel oogpunt zijn er grenzen aan de mate waarin publieke voorzieningen op wijkniveau worden georganiseerd. Belangrijk is om de inplanting van dienstverlening niet vanuit louter financieel perspectief te bekijken, maar rekening te houden met zowel de nabijheid die de lokale aanwezigheid van de overheid - in de vorm van buurtrestaurants, lokale inburgeringsantennes, stadskantoren, buurthuizen (zie verder), etc. - creëert voor migranten als met het stimuleren van nieuwkomers om zich ook buiten de aankomstwijk te bewegen en de hele stedelijke ruimte te gebruiken.

We stellen dus voor om de locatie van bepaalde dienstverlening te koppelen aan mobiliteits- en schaaloverwegingen. Elke gemeente dient hierbij te zoeken naar een evenwicht tussen wijkgebonden dienstverlening (die er mede voor zorgt dat migranten zich thuis voelen in de

eigen wijk en de overheid als nabij ervaren omdat ze ergens dichtbij terecht kunnen met hun vragen en noden) en gecentraliseerde dienstverlening (die er mede voor zorgt dat migranten ook kennis maken met de ruimere omgeving en die leren gebruiken). Ook de schaalgrootte is hier van belang. Het is immers niet haalbaar (en ook niet wenselijk) voor een gemeente zoals Liedekerke (met ca. 12.900 inwoners, waarvan 19,3% van buitenlandse herkomst) om eenzelfde wijkgebonden voorzieningenniveau te behalen dan een aankomstwijk zoals Antwerpen-Noord (met ca. 44.500 inwoners, waarvan 72% vreemde roots heeft⁹⁰). Men dient dus steeds rekening houden met de aard en de grootte van de migratiestromen.

8.1.2 Buurtwerking en de ontsluiting van lokale kennis

Een onderwerp dat tijdens het onderzoek meermaals ter sprake kwam, was het belang van informatieoverdracht tussen de wijk (wat gebeurt er in de wijk en wat zijn de noden?) en de verschillende stedelijke of gemeentelijke diensten en het lokale bestuur. Straathoekwerkers, buurt- en opbouwwerkers, al dan niet verbonden aan lokale buurtcentra, spelen hierbij een cruciale rol. Zij zijn vaak het eerste aanspreekpunt voor migranten in de wijk en organiseren samen met hen ook allerlei initiatieven die inspelen op de noden van de verschillende groepen in de wijk. Door middel van het straathoekwerk en binnen de buurtcentra worden bewoners actief betrokken bij het vormgeven van de wijk. Door de dagelijkse praktijk van buurtwerking en straathoekwerk worden allerlei vormen van lokale kennis gemobiliseerd die van groot belang zijn voor lokale beleidsmakers bij de politieke besluitvorming, maar ook voor ruimtelijke planners die werken aan een betere wijk. Op deze manier wordt de wetenschappelijke, eerder technische kennis gecomplementeerd door lokale, vaak nergens geregistreerde kennis over de wijk (Innes, 1990).

Uit de interviews in Aalst en Antwerpen-Noord bleek dat er in het verleden vanuit de lokale overheid en de stadsdiensten veelvuldig beroep werd gedaan op de kennis van buurt- en straathoekwerkers over de verschillende wijken en hun inwoners. Liedekerke heeft geen geïnstitutionaliseerde buurtwerking, maar organiseerde in 2013 een grootschalige burgerbevraging onder de noemer 'Liedekerke spreekt' om op de hoogte te blijven van de lokale kennis en de noden van haar inwoners. In Antwerpen-Noord trachtte men via de buurtwerking de buurt te betrekken bij de opmaak van het RUP 2060⁹¹ (zie ook Apostel, 2011). Wat in vele participatieprocessen vaak nog een groot struikelblok vormt, namelijk het bereiken van de etnisch diverse bewoners in de wijk, lukte dankzij de hulp van het lokale buurtcentrum wel. De visie in het RUP, die de wijk als aankomstgebied erkent, is mede tot

⁹⁰ Bron data Liedekerke: Studiedienst van de Vlaamse regering, cijfers voor 2015 (Studiedienst Van De Vlaamse Regering, 2016d). Bron data Antwerpen-Noord; www.buurtmonitor.be, cijfers voor 2015. Om de herkomst van een persoon te bepalen worden 4 criteria in rekening gebracht: de huidige nationaliteit van de persoon, de geboortenationaliteit van de persoon (vóór een eventuele nationaliteitswijziging), de geboortenationaliteit van de vader en de geboortenationaliteit van de moeder. Is één van deze 4 criteria een niet-Belgische nationaliteit, dan wordt de persoon beschouwd als zijnde een persoon van buitenlandse herkomst (SVR, 2015).

⁹¹ RUP 2060. Toelichtingsnota. Stad Antwerpen (2012)

stand gekomen door middel van de lokale kennis die tijdens het participatieproces naar boven werd gebracht.

Figuur 32: Maquettegesprekken in Antwerpen-Noord ter voorbereiding van de opmaak van het RUP 2060

Bron: Buurtschatten (www.buurtschatten.be)

Uiteraard hangt veel af van de bereidheid van het lokale bestuur om iets met de lokale kennis, die zo talrijk aanwezig is onder de buurtwerkers, te doen. Gezien de recente besparingen op het straathoekwerk in Antwerpen en Aalst valt nog af te wachten of straathoekwerkers deze rol als brugfiguur tussen de lokale gemeenschap en het bestuur ook in de toekomst kunnen blijven vervullen. Ook tijdens de workshop werd de bezorgdheid geuit over de recente besparingsgolf in het Vlaamse welzijnswerk en de lokale buurtwerking. Deze besparingen zorgen er immers voor dat heel wat signalen vanuit de verschillende gemeenschappen niet (meer) worden opgevangen door het lokale bestuur. De deelnemers vreesden tevens dat de huidige besparingsoperatie gepaard gaat met een verschuiving van de verantwoordelijkheid rond integratie van nieuwkomers van het Vlaamse naar lokale niveau⁹².

Tot slot slaan buurtwerkers uiteraard niet als enige de brug tussen de lokale gemeenschap en het beleid. We illustreren dit aan de hand van een voorbeeld uit de case Liedekerke. Liedekerke is één van de enige gemeenten in de wijde omgeving met een integratieambtenaar. Het waren vooral de Liedekerkse basisscholen die als eerste aan de alarmbel trokken, omdat ze zich geen raad wisten met de plotse instroom van anderstalige

⁹² Enerzijds wordt het volgens de deelnemers aan de workshop steeds moeilijker om nog Vlaamse middelen te vinden om lokale projecten op te starten rond integratie en is het buurt- en opbouwwerk steeds meer aangewezen op lokale middelen. Anderzijds zorgt de integratie van de zeven sectorale subsidies (voor jeugd, cultuur, sport, flankerend onderwijsbeleid, ontwikkelingssamenwerking, integratie en kinderarmoedebestrijding) in het Gemeentefonds vanaf 2016 ervoor dat deze sectorale middelen niet langer 'geoomerkt' zijn. Concreet betekent dit dat de lokale besturen geen rapporteringsplicht meer hebben en mogen kiezen voor welke van deze zeven sectoren ze het geld uit het Gemeentefonds aanwenden. Tijdens de workshop werd de vrees geuit dat vele gemeenten hierdoor minder zullen investeren in projecten die inzetten op integratie. Uiteraard is het nog te vroeg om te beoordelen of deze vrees gegrond is.

leerlingen. In samenspraak met het OCMW besloot het gemeentebestuur daarop om een eigen integratiedienst op te richten. Ook in Antwerpen-Noord en Aalst kwam het belang van de scholen als belangrijke bron van kennis over wat er leeft in de wijk veelvuldig aan bod. Daarnaast fungeren instanties zoals het lokale vrederecht en de wijkagenten eveneens als de 'sociale voelsprietten' van de wijk. Een veel gehoord probleem is echter dat de diversiteit in de aankomstwijken van onze Vlaamse steden nog erg weinig wordt weerspiegeld in het personeelsbestand van instanties zoals het lokale politiekorps of het onderwijs. Het is dan ook aangewezen om nog sterker in te zetten op een grotere diversiteit onder het personeel om ook deze kennis van de wijk niet verloren te laten gaan en voldoende te benutten.

Samenvatting beleidsaanbevelingen rond wijkgebonden dienstverlening en buurtwerking

- Evenwicht zoeken tussen kwalitatieve wijkgebonden dienstverlening en gecentraliseerde dienstverlening op stads/gemeente niveau en keuze voor inplanten dienstverlening niet op louter financiële gronden maken;
- Ontsluiten van lokale kennis, onder meer door te investeren in aanwezigheid van lokale sociale professionals;
- Organiseren van participatieprocessen bij sociaal-ruimtelijk beleid om lokale kennis te ontsluiten;
- Sterker inzetten op een nog grotere diversiteit binnen de openbare dienstverlening.

8.2 Thema 2: Ruimte creëren voor middenveldorganisaties, wijkcentra en zelforganisaties

Naast de openbare dienstverlening, spelen ook de vele middenveldorganisaties, zelforganisaties van migranten, religieuze organisaties en de (al dan niet gesubsidieerde) wijkcentra een cruciale rol voor nieuwkomers die toekomen in Vlaanderen. Vooral de migranten in Aalst en Antwerpen-Noord die we in het kader van dit onderzoek interviewden, kwamen op een of andere manier in contact met de werking van een brede waaier aan organisaties. Doordat Liedekerke een kleinere gemeente is met een eerder beperkte migratiehistoriek is het middenveld dat zich (deels) richt op migranten en het aantal zelforganisaties er nog relatief beperkt.

De meeste middenveldorganisaties en verenigingen in Antwerpen-Noord en Aalst hebben in de loop der jaren eigen dienstverlening uitgerold waarop vele migranten beroep doen. Deze dienstverlening kan bestaan uit het mee zoeken naar woningen, jobs, scholen of sportclubs en verenigingen, maar evengoed uit hulp bij het leren van het Nederlands, juridische bijstand in verband met het verblijf in België of bij het vertalen en regelen van administratieve zaken. Soms gaat het hierbij ook over materiële hulp in de vorm van kleding of voedselbedeling en in

uitzonderlijke gevallen ook over het verlenen van financiële hulp. Daarnaast bouwen migranten door de contacten die ze hebben in deze organisaties ook een sociaal netwerk uit. Zeker voor nieuwkomers die (nog) niet over geldige verblijfsdocumenten beschikken, zijn deze organisaties vaak de enige bron van hulp en sociaal contact; elementen die cruciaal zijn in het ondersteunen van de aankomst- en transitiefunctie van een wijk.

Uit het casestudie onderzoek kwamen uiteindelijk vier belangrijke elementen naar voren die we mee willen opnemen in het strategisch sociaal-ruimtelijk concept. Zo kwam niet alleen (1) de cruciale rol van buurthuizen aan bod (zie ook thema 1) in het aankomst- en transitieproces van migranten, maar ook (2) de rol van zelforganisaties en geloofsgeïnspireerde organisaties. Zeker deze laatsten vormen een cruciale speler in de Vlaamse aankomstwijken die vaak door het beleid wordt genegeerd. Daarnaast werd duidelijk hoe (3) sport en vrijetijdsbeleving als katalysator kan werken voor het vormen van sociaal-cultureel heterogene netwerken in de wijk. Tot slot werd door respondenten uit de drie verschillende casegebieden niet enkel (4) de nood aan meer ontmoetingsruimte in Vlaanderen onderstreept, maar ook de nood aan het toelaten van discussie rond conflicterende ruimteclaims. In wat volgt gaan we dieper in op het belang van deze vier elementen.

8.2.1 Buurthuizen

Buurthuizen zoals centrum de Wijk of het Protestants Sociaal Centrum (PSC) (beide in Antwerpen-Noord) of vzw Parol (Aalst) spelen een belangrijke rol voor het aankomst- en integratieproces van vele migranten. Vaak komen zij in contact met de buurtcentra doordat hier Nederlandse les wordt gegeven (dikwijls op vrijwillige basis en aanvullend op het officiële onderwijssysteem) of Nederlandse conversatiegroepen worden georganiseerd. Eerder onderzoek van Raeymaeckers (2014) wees al op de sleutelrol die buurthuizen vervullen in de toegang tot sociale dienstverlening. Zij zorgen voor het verbinden van de verschillende hulpverleningsorganisaties tot een samenhangend netwerk. Uit het eigen empirisch materiaal bleek bovendien hoe migranten daar - via de medewerkers in de buurtcentra en via de andere buurtbewoners die ze daar ontmoeten - in contact komen met het bredere middenveld in de wijk en hun sociaal netwerk verruimen; een netwerk dat vaak van cruciaal belang is voor het vinden van huisvesting en een job. Voor sommigen vormde het buurtcentrum ook letterlijk de enige bron van sociaal contact. Daarnaast is het buurthuis een herkenbare plek in de wijk, een soort van ankerpunt, waar migranten worden gestimuleerd om zelf nieuwe initiatieven op te zetten en de wijk mee vorm te geven.

Het afbouwen van de dienstverlening van deze buurthuizen betekent een groot verlies voor wijken en gemeenten in Vlaanderen die jaarlijks heel wat nieuwkomers van vreemde herkomst verwelkomen. We raden dan ook aan om zowel op lokaal als op Vlaams niveau ook in de toekomst de nodige middelen uit te trekken voor de buurtwerking, de diverse buurthuizen en vrijwilligerswerking die hier mee verbonden is.

8.2.2 Ruimte voor zelforganisaties en geloofsgeïnspireerde organisaties

Naast de openbare dienstverlening en de buurthuizen zijn ook de zelforganisaties van migranten talrijk aanwezig in de stedelijke aankomstwijken. Zowel in Aalst als Antwerpen-Noord hebben verschillende migrantengroepen zich verenigd en zetten zij, naast het organiseren van talrijke festiviteiten, ook in op hulpverlening, zelfredzaamheid, politieke rechten en burgerrechten van migranten. De oprichters en sleutelfiguren binnen de zelforganisaties hebben echter vaak een fulltime job en spenderen dan ook een groot deel van hun vrije tijd (en vaak ook van de eigen middelen) aan deze organisaties. Erkende organisaties kunnen subsidies vragen, maar moeten hiervoor wel aan een aantal voorwaarden voldoen en een deel van hun autonomie opgeven. Sommige organisaties kiezen er dan ook voor om als niet-erkende en dus niet-gesubsidieerde organisatie door het leven te gaan. Vaak vormen de zelforganisaties ook een aanspreekpunt voor beleidsmakers die willen weten wat er leeft in de wijk. Uiteraard speelt hier dan het gevaar dat dit aanspreekpunt gezien wordt als vertegenwoordiger van een hele etnisch-culturele gemeenschap, wat dergelijke organisaties doorgaans niet zijn. Toch is het van belang dat deze zelforganisaties niet alleen de nodige ondersteuning en erkenning krijgen, maar ook de nodige inbedding in het middenveld verwerven zodat zij mee betrokken worden bij het wijkoverleg en de politieke besluitvorming. Onderzoek van Dierckx et al. (2013) wees eerder al op het gebrek aan ondersteuning voor etnisch-culturele organisaties in Vlaanderen.

Een specifieke groep organisaties die voornamelijk in de stedelijke aankomstwijken een sterke groei kennen, zijn de diverse nieuwe kerken en geloofsgeïnspireerde (hulpverlenings)organisaties. Vaak ontstaan zij naast of in samenwerking met al langer bestaande organisaties⁹³. Uiteraard staan religie en religieuze vieringen centraal in hun werking, maar in de meeste gevallen organiseren zij ook hulpverleningsactiviteiten, bieden zij een ontmoetingsruimte en spelen zij een belangrijke rol in het deels opvangen van de woonnood van nieuwkomers (Meeus en Schillebeeckx, 2015). De organisaties hanteren hierbij verschillende methodes die afwijken van, of aanvullend zijn op, de reguliere hulpverlening. Bovendien bleek uit het onderzoek van Meeus & Schillebeeckx (2015) dat geloofsgeïnspireerde organisaties vaak ook actief deelnemen aan verschillende breed gedragen protestacties en burgerinitiatieven en op die manier niet enkel de verschillende vormen van sociaal onrecht aanklagen, maar migranten ook de kans bieden om zich sociaal en politiek te engageren.

⁹³ Een aantal van de huidige geïnstitutionaliseerde vluchtelingenorganisaties zijn oorspronkelijk ook gestart vanuit een katholieke of protestantse geloofsovertuiging.

Figuur 33: Geloofsgeïnspireerde organisatie Aalst (links) en Antwerpen-Noord (rechts)

Bron: Auteur

Eén van grootste uitdagingen voor heel wat zelforganisaties en geloofsgeïnspireerde organisaties situeert zich op ruimtelijk gebied. Dit kwam zowel tijdens het empirische luik van dit onderzoek als tijdens de workshop 'Aankomstwijken' aan bod. Het vinden van een geschikte locatie die kan dienen als ontmoetingsruimte bleek in de drie casegebieden geen evidentie. Naast de veel voorkomende problemen in verband met geluidsoverlast en brandveiligheid wanneer de organisatie over een eigen ruimte beschikte, bleek er ook een groot tekort te zijn aan ruimtes die gehuurd kunnen worden voor het organiseren van activiteiten. Zo blijkt dat vele zelforganisaties in de Brusselse rand zich op een meer permanente basis willen organiseren, maar zich bij gebrek aan lokale (ontmoetings)ruimtes uiteindelijk niet lokaal verankeren en zich in Brussel vestigen. Hierdoor krijgen de lokale besturen vervolgens de indruk dat migranten in hun gemeente zich niet organiseren of niet actief deelnemen aan het maatschappelijke leven. Bovendien blijkt uit ons onderzoek dat sommige lokale besturen niet erg open staan voor aanvragen vanuit de etnisch-culturele gemeenschappen tot oprichting van een eigen sociaal-culturele of geloofsgeïnspireerde organisatie. Zo weigerde de gemeente Liedekerke een aanvraag voor de oprichting van een Noord-Afrikaans cultureel centrum in een van de grotere bouwvolumes in de gemeente. De Noord-Afrikaanse gemeenschap wilde er onder andere buitenschoolse opvang organiseren voor de kinderen. Het idee achter deze weigering was dat dit de integratie van de kinderen in de reguliere (reeds bestaande) buitenschoolse opvang, en bij uitbreiding de integratie van migranten in het Liedekerkse gemeenschapsleven, in de weg stond. Ook de oprichting van een moskee in een leegstaand gebouw werd geweigerd. Het gevolg is dat vele migranten in Liedekerke uitwijken naar Brussel voor het bijwonen van religieuze vieringen of zich daar aansluiten bij een etnisch-culturele vereniging. Dit wil echter niet zeggen dat er in Liedekerke geen religieuze vieringen plaatsvinden. Zo huurt de Afrikaanse Pinkstergemeenschap op regelmatige basis een zaal in het gemeentehuis van Liedekerke en ook in reguliere rijhuizen in de gemeente worden wekelijks activiteiten en vieringen georganiseerd door diverse geloofsgemeenschappen. Indien er geen stedenbouwkundige vergunning is vereist, kan de gemeente deze vieringen immers niet verhinderen.

Naast de nodige organisatorische en administratieve steun, zou er vanuit de verschillende bestuursniveaus dus ook meer aandacht moeten zijn voor de logistieke steun van deze organisaties. Een belangrijke vraag is of het de taak is van ruimtelijke planners om naast scholen, gemeenschapscentra, bibliotheken, etc. ook geloofsgeïnspireerde of etnisch-culturele centra in te plannen. Net zoals er vanuit ruimtelijke planning lange tijd (te) weinig aandacht was voor het inplannen van sportinfrastructuur (zie verder), blijkt dat ruimtelijke planners bij het ontwerpen van masterplannen voor een wijk geen rekening houden met het inplannen van dit soort verenigingen, ondanks de manifeste vraag naar ruimte voor hun activiteiten. Met het gekende gevolg van kerkvieringen in (te) kleine huiskamers, leegstaande winkelpanden of garageboxen onder onveilige omstandigheden.

Een onderliggende vraag bij het bovenstaande is of de focus moet liggen op de integratie van migranten in de bestaande dienstverlening of er moet worden ingezet op specifieke voorzieningen en infrastructuur voor nieuwkomers. Opnieuw speelt schaal hierbij een grote rol. Voor kleinere gemeenten in Vlaanderen is het vermoedelijk minder wenselijk en minder haalbaar om parallelle diensten of voorzieningen te organiseren (of in sommige gevallen toe te staan) voor de verschillende groepen in de samenleving. Uit ons onderzoek blijkt overigens dat vele migranten naar een gemeente als Liedekerke trekken net omwille van de rust die er heerst in vergelijking met een grootstad als Brussel. Het feit dat dit betekent dat zij voor sommige noden naar de stad moeten trekken, vinden zij heel normaal. Voor steden met een constante instroom van nieuwkomers is het daarentegen vaak onontbeerlijk om specifieke diensten en voorzieningen te organiseren die inspelen op de noden van migranten. Zoals we ook al in het empirische luik bespraken (zie hoofdstukken 6 en 7), speelt de fase binnen het migratietraject van nieuwkomers in België hierbij een belangrijke rol.

8.2.3 Sport en vrijetijdsbeleving als katalysator voor interculturele ontmoetingen in de wijk

Zoals we eerder aanhaalden wordt sociaal-ruimtelijke concentratie van migranten door het beleid vaak negatief benaderd. Eén van de bezorgdheden is dat de concentratie van migranten in aankomstwijken hun integratie in de gastsamenleving in de weg zou staan. Migrant zouden zich te veel op de eigen gemeenschap (en het bijhorende gemeenschapsleven) terugplooien en dit zou ontmoetingen en netwerken tussen de verschillende gemeenschappen in de wijk in de weg staan. Tijdens de interviews met migranten bleek inderdaad dat velen onder hen vooral contacten hadden met de eigen gemeenschap of met andere migranten van diverse herkomst. De nieuwkomers geven zelf echter aan dat ze graag meer contact zouden hebben met 'Belgen' in de wijk, maar dat dit erg moeizaam verloopt. Ook onderzoek van Albeda et al. (2015) leverde dat besluit op.

Vele verenigingen die zich situeren op het gebied van vrijetijdsbeleving in Vlaanderen zetten zich echter in om de groeiende etnisch-culturele diversiteit in de samenleving weerspiegeld

te zien in hun ledenbestand⁹⁴. De vrijetijdssfeer vormt dan ook één van de domeinen bij uitstek waar zogenaamde ‘sterke’ sociale relaties over culturele grenzen heen kunnen ontstaan. Zowel uit ons onderzoek in Aalst, Liedekerke als Antwerpen-Noord bleek dat het hoofdzakelijk de sportverenigingen zijn die er tot op vandaag het best in slagen om migranten te bereiken. Liedekerke is een gemeente die in het verleden reeds sterk geïnvesteerd heeft in haar sportinfrastructuur en ziet de toenemende diversiteit van haar bevolking dan ook bijvoorbeeld duidelijk terug in haar gemengde (jeugd)voetbalploegen. Ook in Antwerpen-Noord kennen de boks-club, de diverse voetbal- en basketbalploegen, etc. een heel divers ledenbestand. Migranten in Aalst gaven dan weer aan dat ze vele nieuwe contacten hadden gelegd door te gaan voetballen in het stadspark. Vanuit de stad Aalst werd ook lange tijd ‘Buurtsport’ georganiseerd. Dit project bestond uit laagdrempelige sportactiviteiten voor maatschappelijk kwetsbare jongeren in de stad. Een groot deel van het doelpubliek waren jongeren van vreemde herkomst. Toen de subsidies vanuit de Vlaamse overheid werden stopgezet, besloot het Aalsterse stadsbestuur uiteindelijk om het succesvolle project niet zelf verder te subsidiëren⁹⁵. Ondertussen werd er vanuit de stad een nieuw laagdrempelig project opgestart onder de noemer ‘Buurtwildt’. In Antwerpen-Noord bleek dan weer hoe een lokale basketbalclub haar werking en ledenaantal sterk zag uitbreiden nadat zij gebruik kon maken van een eigen locatie (een sporthal die tevens wordt gebruikt als buurtcentrum). We onthouden hier vooral dat er voor de ruimtelijke planner en de lokale besturen een belangrijke taak is weggelegd, namelijk investeren in vrijetijds- en sportfaciliteiten.

8.2.4 Ruimte voor ontmoeting, maar ook voor conflicterende ruimteclaims

Doorheen de bespreking van de verschillende elementen binnen dit tweede thema kwam de nood aan meer ruimte voor ontmoeting aan bod. Het ging hier dan zowel om buurtcentra, ontmoetingsruimte voor zelforganisaties en geloofsgeïnspireerde organisaties als om ontmoetingsruimte voor sport en vrije tijd. Vaak botsen de verschillende betrokken actoren en organisaties in hun zoektocht naar geschikte infrastructuur op protest van omwonenden of van het lokale bestuur. Bovendien worden grotere publieke plaatsen zoals parken en lokale buurtcentra dikwijls door meerdere groepen gebruikt, wat kan leiden tot conflicterende ruimteclaims (Hoekstra en Pinkster, 2017). Deze resulteren op hun beurt nog al te vaak in onbegrip en intolerantie. Veel hangt echter af van hoe er met deze conflicterende ruimteclaims wordt omgegaan. In een dicht bebouwde en bewoonde stedelijke wijk waar de openbare ruimte erg schaars is, zijn conflicten over ruimtegebruik immers onvermijdelijk. Vanuit de workshop ‘Aankomstwijken’ gaan er dan ook stemmen op om vanuit het lokale

⁹⁴ Zie bijvoorbeeld ook het onderzoeksproject DieGem dat voor één van haar cases drie Brusselse Chirogroepen - en de manier waarop zij omgaan met diversiteit - bestudeerde :

<http://www.solidariteitdiversiteit.be/praktijkenbank.php?case=3>

⁹⁵ Eén van de redenen voor het stopzetten van ‘Buurtsport’ was de ophef die ontstaan was rond het project ‘Combat Sambo’ waarin vechttechnieken werden aangeleerd aan jongeren. Een aantal beleidsmakers achtte het niet opportuun om kwetsbare jongeren hiermee in aanraking te brengen.

bestuur momenten te organiseren waarop in discussie wordt gegaan met inwoners en ruimtelijke planners over deze ruimtelijke conflicten. Afspraken die op deze manier worden gemaakt, kennen dan immers een veel groter draagvlak onder de inwoners van de wijk.

Samenvatting beleidsaanbevelingen rond middenveldorganisaties, wijkcentra en zelforganisaties

- Ondersteunen en investeren in buurtcentra;
- Ondersteunen van etnisch-culturele en geloofsgeïnspireerde organisaties;
- Inplannen van religieuze ruimtes en ruimtes voor zelforganisaties;
- Inzetten op ruimte voor sport en vrije tijd;
- Verhogen van het aanbod aan toegankelijke, flexibele en multi-inzetbare ontmoetingsruimte;
- Creëren van een platform voor discussie omtrent conflicterende ruimteclaims.

8.3 Thema 3: Ruimte voor ondernemerschap

Een belangrijk onderdeel van de stedelijke aankomstinfrastructuur bestaat uit handelszaken die zich met hun koopwaren (deels) richten op de internationale gemeenschap in de aankomstwijk. Deze handelszaken trekken door hun ruime openingsuren en dikwijls goedkope en exotische handelswaren ook heel wat klanten aan van buiten de wijk. Bovendien dragen deze zaken niet enkel bij aan de lokale economie, maar vormen zij voor vele migranten ook een eerste aanspreek- en informatiepunt in de wijk en een informele ontmoetingsplaats.

8.3.1 Ondersteuning van lokale handelaars

Van de drie cases in ons onderzoek heeft Antwerpen-Noord het meest uitgebreide etnische handelsapparaat. Maar ook in Aalst zetten steeds meer etnische ondernemers de stap om een eigen zaak te beginnen. In Liedekerke blijft het aantal etnische handelszaken tot op heden relatief beperkt met onder andere een aantal nachtwinkels en kleine kruideniers en een aantal restaurants. Uit de interviews met etnische ondernemers in Antwerpen-Noord kwam heel duidelijk het belang naar voren van een breed sociaal netwerk bij het opstarten van een eigen zaak, alsook de eerder beperkte ondersteuning vanuit de overheid. De stad Antwerpen kende sinds 1997, naast de werking van het reguliere bedrijvenloket, een speciaal loket 'Allochtoon Ondernemen'. Dit adviesbureau bevond zich, in tegenstelling tot het algemene

bedrijvenloket, in de wijk zelf en kende een groot succes, maar werd later afgeschaft. Ook in Aalst is het voor vele ondernemers vaak moeilijk om hun weg te zoeken in het administratieve kluwen dat onlosmakelijk verbonden lijkt te zijn met het opstarten van een eigen zaak.

Figuur 34: Etnisch ondernemerschap in Antwerpen-Noord (links) en Aalst (rechts)

Bron: Auteur

Bovendien blijkt uit ons empirisch onderzoek dat het ondernemerschap voor vele migranten geen onmiddellijk succesrecept voor sociale stijging vormt, maar het aanvankelijk vooral een kwestie is van het hoofd boven water te houden. Dit wordt in de stad Antwerpen nog bemoeilijkt door de invoering van de belasting op 'imagoverlagende' winkels⁹⁶. Hiermee doelt men in de eerste plaats op nachtwinkels en belwinkels, maar ook op bijvoorbeeld wedinrichtingen, shisha-bars en club-vzw's; handelszaken die doorgaans worden uitgebaat door etnische ondernemers. Het feit dat deze handelszaken inspelen op bepaalde noden van de lokale bevolking (zoals communicatie met het thuisfront in geval van belwinkels) en voor vele migranten – voor wie toegang tot de reguliere arbeidsmarkt geen evidentie is – worden gezien als een belangrijke overlevingsstrategie, wordt hiermee genegeerd. Daarnaast werd door de deelnemers aan de workshop het feit aangeklaagd dat etnische ondernemers vaak extra gecontroleerd worden op hygiënenormen, brandveiligheid, geluidsoverlast en het naleven van sluitingstijden. De respondenten pleiten daarentegen voor een beleid dat net voorziet in extra ondersteuningsmaatregelen voor de lokale economie in de Vlaamse aankomstwijken. We gaan hier verder nog op in (zie §8.5).

⁹⁶ Sinds 1 januari 2015 zijn alle nieuwe zogenaamde imagoverlagende handelszaken verplicht om een uitbatingsvergunning aan te vragen ter waarde van 6.000 euro. Daarnaast moeten alle handelszaken die onder deze belasting vallen (ook de reeds bestaande) jaarlijks een belasting van 1.500 euro betalen (Stad Antwerpen, 2015b).

8.3.2 Ruimte voor lokale, kleinschalige economische activiteiten

Voor het ruimtelijke beleid is er met betrekking tot de lokale economie en het etnisch ondernemerschap in de aankomstwijken een belangrijke rol weggelegd. Het eerder genoemde RUP 2060 voor Antwerpen-Noord dat de aankomstfunctie van de wijk wil beschermen, omvat bijvoorbeeld een aantal maatregelen die zich specifiek richten op het beschermen van de handelsfunctie in de wijk. Zo blijven vergunde magazijnen in de wijk voorbehouden voor handel en mogen deze niet zomaar voor andere doeleinden worden aangewend. Zeker in dichtbebouwde wijken is dit van groot belang, aangezien de druk op de woningmarkt hier zeer groot is en leegstaande of verkrotte handelspanden en oude magazijnen en fabrieken vaak ondoordacht worden omgebouwd tot woningen (dikwijls in de hogere prijsklassen). Ook in de andere twee casegebieden kan men nog meer inzetten op ruimte voor kleinschalige economie. Zeker in Aalst, een stad met een rijk industrieel verleden en dus vele oude fabriekspanden en magazijnen, zijn hier voldoende kansen voor. We raden dan ook aan om waar mogelijk (en vanuit ruimtelijk oogpunt wenselijk) de handelsfunctie van deze panden te behouden en hier ruimte te laten voor kleinschalige economische activiteiten die lokaal verankerd zijn en (deels) mee door de buurt worden gedragen. Hier kunnen naast kleine handelszaken ook een aantal magazijnen en werkplaatsen worden ingeplant. Maar ook de sociale economie en het onderwijs kunnen hier een plaats vinden.

8.3.3 Flexibele ruimtelijke planning en architectuur met aandacht voor ondernemerschap

Vanuit de workshop werd de nadruk gelegd op de nood aan een grotere flexibiliteit wanneer het gaat over ruimtelijke regelgeving rond ondernemen (zie ook §8.5). We beschreven zonet hoe het RUP 2060 voor de wijk Antwerpen-Noord een aantal maatregelen omvat die de handelsfunctie van de wijk wil beschermen. Maar tegelijkertijd omvat ditzelfde plan echter ook een strikt locatiebeleid voor handel en reca (restaurants en cafés) dat stelt dat enkel in speciaal daarvoor aangeduide straten handelszaken mogen worden opgestart. Ook alle hoekpanden kunnen aangewend worden voor handel. Volgens de deelnemers aan de workshop “Aankomstwijken” dient men echter op te passen dat men met zulke maatregelen kleine, nieuwe initiatieven niet de kop indrukt. Bovendien werd opgemerkt dat er door architecten en ruimtelijke planners in het verleden (denk bijvoorbeeld aan de vele blinde gevels van sociale woonblokken), maar ook vandaag, nog te weinig rekening wordt gehouden met de nood aan flexibiliteit en multi-inzetbaarheid van nieuwe bouwprojecten. Bij de inplanting van nieuwe wooneenheden en grootschalige stadsontwikkelingsprojecten is het aangewezen om de gelijkvloerse verdiepingen ook te kunnen aanwenden voor lokale handel. Dit stimuleert niet enkel het lokale ondernemerschap, maar komt ook de levendigheid van het straatbeeld ten goede.

Samenvatting beleidsaanbevelingen rond ondernemerschap

- Ondersteunen van etnisch ondernemerschap op administratief, logistiek en financieel vlak (eventueel in de vorm van belastingvoordelen of premies, zie ook §8.5);
- Beschermen van handelsfunctie en bestaande handelspanden en magazijnen;
- Rekening houden met mogelijkheid voor ondernemerschap op gelijkvloers bij inplanten nieuwe woningen, renovatieprojecten en grootschalige stadsontwikkelingsprojecten.

8.4 Thema 4: Woonaanbod

Het woonaanbod en de werking van de woningmarkt speelt een ontzettend belangrijke rol in het ontstaan van aankomstwijken (zie ook hoofdstuk 2). Hoewel de woningvoorraad lang niet de enige bepalende factor is in de keuze van nieuwkomers betreffende hun woonlocatie zorgt de beperkte toegankelijkheid en betaalbaarheid van een aanzienlijk segment van de woningmarkt er wel voor dat nieuwkomers vaak uitsluitend aangewezen zijn op de residuele private huurmarkt. Dit is een segment van de huurmarkt dat zich in Vlaanderen voornamelijk concentreert in de 19^e-eeuwse gordels van onze steden (Meert et al., 1997; Meert en Bourgeois, 2005). Het residuele duidt hier niet enkel op de erg lage woonkwaliteit van het woningpatrimonium, en in verhouding lagere huurprijzen, maar duidt ook op het feit dat dit het deel is van de woningmarkt waar men terecht komt wanneer alle andere sectoren ontoegankelijk blijken (Kesteloot en Van Der Haegen, 1997; Kesteloot, 2000). Onderzoek op basis van de Socio-economische enquête uit 2001 toonde eerder al aan dat personen met een niet-Belgische nationaliteit in vergelijking met Belgen veel sterker vertegenwoordigd zijn in het laagste, minst kwalitatieve, segment van de private huurmarkt (Vanneste, Thomas en Goossens, 2007).

Uit onze eigen empirische analyse bleek eveneens dat de bevraagde migranten in Antwerpen-Noord en Aalst hoofdzakelijk terecht kwamen op de residuele private huurmarkt. Ook in Liedekerke kwamen respondenten vaak in huurwoningen van lage kwaliteit terecht, maar hier had men omwille van de kleinere private huurmarkt, voornamelijk te kampen met de problematiek van noodkoop (zie verder). Voor heel wat respondenten was het vinden van een woning (naast het vinden van een job) vaak de grootste zorg. De voornaamste problemen die nieuwkomers ervaren zijn discriminatie op de huurmarkt, slechte woonkwaliteit en te hoge huurprijzen. Aangezien de wachtlijsten erg lang zijn, brengt de sociale huisvesting weinig soelaas.

Figuur 35: Krotbewoning/overbewoning in Antwerpen-Noord

Bron: Auteur

8.4.1 Inzetten op kwaliteitsbewaking zonder betaalbare alternatieven?

Door de hoge woonnood geraken panden op de residuele private huurmarkt, ongeacht de kwaliteit, gemakkelijk verhuurd. Huisjesmelkers doen dan ook lucratieve zaken in de aankomstwijken van de Belgische steden. Het probleem van de huisjesmelkerij is voor vele lokale overheden in Vlaanderen een belangrijke beleidsprioriteit. In Antwerpen-Noord⁹⁷ (en aanvankelijk ook in Aalst⁹⁸) wordt de aanpak van huisjesmelkerij expliciet vermeld als beleidsprioriteit. En ook in de voorstudie van het Woonplan Vlaanderen wordt aandacht besteed aan de kwaliteitsproblemen op de residuele private huurmarkt. Momenteel wordt hiervoor vooral ingezet op het actief handhaven van *“de minimum kwaliteitsnormen voor woningen [dat zich] richt [...] op de huurwoningmarkt, met het oog op de bescherming van de huurder tegen veiligheids- en gezondheidsrisico's en praktijken van huisjesmelkerij”* (Wonen-Vlaanderen, 2014: 122). De kwaliteitshandhaving zoals vervat in de Vlaamse Wooncode biedt lokale overheden enerzijds de mogelijkheid om voor huurwoningen die voldoen aan de kwaliteitseisen een conformiteitsattest af te leveren en anderzijds om na een woningkwaliteitsonderzoek over te gaan tot ongeschikt-, overbewoond en onbewoonbaarverklaring van de woning. Verschillende huurdersbewegingen klagen echter het feit aan dat de lokale overheden nog veel te weinig inzetten op het sanctioneren van verhuurders en het daadwerkelijk toepassen van de kwaliteitshandhaving en de mogelijkheid tot sociaal beheersrecht⁹⁹ zoals beschreven in de Vlaamse Wooncode. Doordat deze woningkwaliteitsonderzoeken vaak gebeuren op vraag van de huurder, blijven heel wat

⁹⁷ In het RUP voor de wijk wordt huisjesmelkerij als belangrijk probleem aangeduid (Stad Antwerpen, 2012).

⁹⁸ In het document 'Krachtlijnen ter voorbereiding van het meerjarenplan 2014-2019' (College Van Burgemeester En Schepenen Stad Aalst, 2013) werd een aparte paragraaf gewijd aan het probleem van de huisjesmelkerij. In het definitief goedgekeurde meerjarenplan sneuvelde dit aandachtspunt. (Stad Aalst, 2014c).

⁹⁹ Het sociaal beheersrecht laat toe dat het gemeentebestuur, het OCMW of een sociale huisvestingsmaatschappij een onbewoonbaar verklaarde woning zelf in beheer neemt, renoveert en verhuurt aan sociale voorwaarden.

huurwoningen met serieuze kwaliteitsgebreken dan ook in circulatie op de private huurmarkt. Vele huurders vrezen immers op straat terecht te komen na een bezoek van de wooninspectie doordat de huurwoning onbewoonbaar wordt verklaard. Ondertussen duiken er echter een aantal beloftevolle initiatieven op die kwalitatieve en betaalbare huurwoningen realiseren die onderdak bieden aan (onder meer) migranten met een zwakke sociaal-economische positie (bv. sociale verhuurkantoren, coöperatieve huisvesting, community land trusts, solidair wonen¹⁰⁰).

De grote uitdaging in de Vlaamse aankomstwijken (en daarbuiten) wordt echter gevormd door het feit dat de vaak lamentabele woningkwaliteit van vele huurwoningen maar aangepakt kan worden als er ook degelijke betaalbare alternatieven zijn. En daar schuilt vaak net het probleem. Gemeenten vermijden dikwijls om hierin te investeren vanuit de vrees dat ze hiermee de woningnood van zwakkere groepen in naburige gemeenten lenigen. Tijdens de workshop werd dan ook het idee geopperd om hier vanuit het Vlaamse niveau op in te grijpen, bijvoorbeeld door een taakstelling voor de Vlaamse centrum- en grootsteden uit te werken voor betaalbare, kwalitatieve wooneenheden¹⁰¹. Dit vereist uiteraard een debat op Vlaams niveau. Bij het invullen van deze taakstelling moet niet enkel rekening worden gehouden met het bestaande woningaanbod en de woonnoden, maar ook met het aantal jobs in deze regio's. Tewerkstelling is hierbij immers ook een belangrijke parameter. Aan de realisatie van deze taakstelling moeten de nodige financiële middelen worden gekoppeld.

Voor gemeenten in het buitengebied kan het dan interessant zijn om in te zetten op de volgende trede(n) op de woonladder, namelijk betaalbare, compacte (huur- en koop) woningen voor sociale stijgers. Uit het empirische onderzoeksluik bleek immers dat een gemeente zoals Liedekerke, met een zeer goede verbinding met Brussel, maar ook met Gent en Aalst, voor veel migranten als een tweede (of derde of vierde) stap in het woontraject wordt gezien. Na een initiële periode in de gemeente waar men nog vaak huurt, denkt men al sneller aan het kopen van een woning. Alle respondenten die we in Liedekerke spraken, gaven ook aan om in de toekomst in de gemeente te willen blijven wonen. Echter, zoals we eerder al kort aanhaalden, ontbreken vaak de nodige financiële middelen om een degelijke huurwoning te huren of het aangekochte goed te renoveren of aan te passen aan de hedendaagse comfort- en kwaliteitseisen. Belangrijk is dat men bij het inplanten van een vernieuwd of nieuw woningaanbod in een gemeente zoals Liedekerke steeds waakt over een goede ontsluiting met het openbaar vervoer. Uit ons onderzoek in Liedekerke bleek immers dat het netwerk van vele migranten zich niet beperkt tot de gemeente en zij nog erg vaak

¹⁰⁰ Zie bijvoorbeeld het rapport 'Gemeenschappelijk wonen' van het Steunpunt Wonen (Van Den Houte et al., 2015) of ook de verschillende cases rond solidair wonen binnen het DieGem onderzoeksproject:

<http://www.solidariteitdiversiteit.be/praktijkenbank.php?case=8> en

<http://www.solidariteitdiversiteit.be/praktijkenbank.php?case=12>.

¹⁰¹ Bijvoorbeeld naar analogie met de taakstelling inzake het realiseren van een sociaal woonaanbod (cf. Bindend sociaal objectief).

gebruik maken van allerlei voorzieningen in Brussel (en in mindere mate ook Gent of Antwerpen).

Tot slot willen we hier nog eens de aandacht vestigen op een discussie die ook in het verleden meermaals de politieke agenda haalde en volgens ons nog steeds actueel is. Als we inzetten op kwaliteitshandhaving op de private huurmarkt, is het dan ook niet van belang om de kwaliteitsmeting te koppelen aan de huurprijs en na te denken over het invoeren van een meer bindende huurprijsregulering op de private huurmarkt?¹⁰² In alle drie de casegebieden lopen beleidsacties die inzetten op de woningkwaliteit. Toch lijken migranten de vruchten van dit beleid niet altijd te kunnen plukken. Heel wat van onze respondenten gaven bijvoorbeeld aan hoe ze hun vorige huurwoning moesten verlaten nadat de verhuurder na (vaak erg bescheiden) renovatiewerken de huurprijs plots sterk verhoogde. De vraag is natuurlijk op welke manier een overheid kan ingrijpen op de huurprijzen op de private huurmarkt. Als we in de richting denken van een maximum huurprijs zijn er alvast een aantal valkuilen waarvoor men zal moeten oppassen. Zo bestaat het gevaar dat de private huursector dan krimpt, aangezien dit kan leiden tot het verkleinen van de rendabiliteit voor verhuurders. Bovendien wordt vaak gevreesd dat verhuurders dan de nodige investeringen in kwaliteit uitstellen, of erger, helemaal niet meer uitvoeren. Wanneer de huurprijs wordt gekoppeld aan voldoende kwaliteitscriteria (en kwaliteitscontrole) gaat dit laatste bezwaar echter niet op.

In het kader van de zesde staatshervorming werden de bevoegdheden van de overeenkomsten voor de woninghuur, de handelshuur en de pacht sinds 1 juli 2014 overgedragen van de federale staat naar de gewesten. Het is dan ook het aangewezen moment voor de Vlaamse overheid om niet enkel in te zetten op voldoende betaalbare en kwalitatieve alternatieven op de private huurmarkt, maar om ook na te denken over een vorm van huurprijsregulering en te investeren in bijkomende experimenten rond huurprijsreglementering zodat het recht op een kwalitatieve woning voor iedereen gegarandeerd kan worden én tevens betaalbaar blijft.

8.4.2 Onaangepaste huurwetgeving

Aankomstwijken zijn per definitie wijken met een erg fluctuerende bevolking. Jaarlijks komen heel wat nieuwkomers toe, maar laten ook heel wat mensen de wijk achter zich. Aankomstwijken worden dan ook gekenmerkt door een hoge verhuisintensiteit. De huidige huurwetgeving is hier echter niet altijd aan aangepast. Een standaard huurcontract bedraagt immers negen jaar. Er bestaan ook contracten van korte duur (3 jaar of minder) en deze blijken goed te zijn voor ca. 1/3de van alle (geregistreerde) huurcontracten in Vlaanderen (Heylen,

¹⁰² Het voormalige Steunpunt Ruimte & Wonen van de Vlaamse overheid werkte in de periode 2010-2012 aan een matrix met righthuurprijzen die rekening hield met de kenmerken van de woning en de woonomgeving (Winters, 2012). Uit dit onderzoeksproject is de huurschatter van Wonen Vlaanderen voortgevloeid (zie www.woninghuurprijzen.be). Deze righthuurprijzen zijn echter volledig vrijblijvend en hebben dus geen bindend karakter.

2015)¹⁰³. Huurcontracten waarvan de duur niet nader is bepaald, worden echter steeds beschouwd als een overeenkomst van negen jaar. Vele migranten tekenen echter een huurcontract zonder op de hoogte te zijn van deze regel. Wanneer zij de woning dan willen verlaten, worden zij plots geconfronteerd met een extra kost van maximaal drie maanden huur (afhankelijk van het jaar waarin men het contract vroegtijdig opzegt). Over de niet geregistreerde contracten bestaan uiteraard geen cijfers. Daarnaast bedraagt de maximum toegelaten waarborg drie maanden huur (in geval van een bankwaarborg of een waarborg die wordt voorgeschieden door het OCMW) of twee maanden indien de huurder de waarborg op een geblokkeerde rekening overschrijft. Vele migranten in de drie casegebieden gaven aan dat dit vaak een onoverkomelijke drempel vormt in de zoektocht naar een woning. Dikwijls komt men hier toe met beperkte financiële middelen en heeft men bij de zoektocht naar een eerste woning nog geen arbeidscontract onder de arm. Hierdoor komen migranten stevast terecht op de residuele private huurmarkt waar men het niet zo nauw neemt met de regels van de huurwetgeving en waar flexibelere huurcontracten van beperkte duur (en vaak ongeregistreerd) frequent voorkomen.

Uit het onderzoek in Antwerpen-Noord bleek daarnaast dat bepaalde migrantengroepen zich doorheen de jaren ook hebben opgewerkt door zich op de private huurmarkt te richten. Vaak gaat het om Turkse en Koerdische families die één of meerdere generaties geleden toekwamen in de stad en doorheen de jaren een aantal huizen hebben opgekocht en gerenoveerd en dit nu doorverhuren aan nieuwe recent toegekomen migranten. Onder migranten wordt dan ook snel de kennis doorgegeven over wie men dient aan te spreken om een woning te vinden en bij welke huisbaas men de huurwaarborg bijvoorbeeld in schijven kan betalen. Opnieuw creëert dit uiteraard weinig controleerbare situaties waarbij men geen zicht heeft op de woningkwaliteit, op de vorm van het huurcontract of op de gevraagde huurprijs. Echter, dit voorbeeld toont wel duidelijk aan hoe de residuele private huurmarkt inspeelt op de flexibele huisvestingsnood van nieuwkomers die door een aantal bepalingen in de huidige huurwet (die er voor zorgen dat de kostprijs bij het starten en beëindigen van de huurperiode vaak erg hoog oploopt) en de beperkte sociale huisvesting niet wordt ingelost. We gaan bij de bespreking van het vijfde thema nog verder in op de link tussen huisvesting en het wetgevende kader.

8.4.3 Beschermen van de eengezinswoning?

Zowel in Aalst als in Antwerpen-Noord nam het lokale bestuur recent maatregelen die inspelen op het woningaanbod. Zo wil het ruimtelijk uitvoeringsplan voor de wijk Antwerpen-Noord ('RUP 2060') de diversiteit aan woningtypes binnen de wijk behouden en een antwoord

¹⁰³ Een vaak genoemd probleem met kortlopende contracten is echter dat men hierbij vaak verplicht is de volledige duur van het contract uit te zitten, terwijl men bij de standaard contracten vroegtijdig een einde kan maken aan het contract mits het respecteren van de opzegtermijn en het betalen van een vergoeding tijdens de eerste drie jaar (met een maximum van 3 maanden huur).

bieden op de *“stijgende tendens van oneigenlijke woningen”* (Stad Antwerpen, 2012: 11). Concreet gaat het hier om het beschermen van de eengezinswoning én om een verstrenging van de bouwcode ten aanzien van de andere wijken in de stad Antwerpen¹⁰⁴. De recent goedgekeurde ‘Stedenbouwkundige verordening inzake meergezinswoningen’ van de Stad Aalst (2014b) heeft op haar beurt tot doel om een *“ongeordende wildgroei van meergezinswoningen tegen te gaan op het grondgebied van de stad Aalst, de ruimtelijke draagkracht te vrijwaren en een sociale woonmix te garanderen.”* (Stad Aalst, 2014b: 1). We stellen ons echter de vraag of deze maatregelen niet ook tot verkeerde, ongewenste, effecten kunnen leiden die de *resourcefulness* van onze steden en gemeenten ten aanzien van immigratie ondermijnen. De stad Aalst lijkt zich bewust van dit gevaar, want in dezelfde stedenbouwkundige verordening staat te lezen dat: *“Hoewel er, gelet op de beperkte beschikbare ruimte, het stijgend aantal inwoners, de nood aan betaalbare woningen en de veranderende gezinsvormen, een stijgende vraag is naar appartementen en studio's is het van belang dat meergezinswoningen passend zijn binnen de omgeving en deze niet verstoren.”* De groeiende vraag naar betaalbare, compacte woonvormen wordt dus wel erkend door het beleid.

Tijdens de workshop ‘Aankomstwijken’ werd ook het probleem van overbewoning aangekaart. Stedenbouwkundige ambtenaren kunnen echter vaak niet meer doen dan het probleem vaststellen, aangezien er geen instrumenten en onvoldoende crisiswoningen voorhanden zijn om bewoners in zulke situaties te herhuisvesten. Het probleem van overbewoning duidt opnieuw op de grote nood aan kwalitatieve, betaalbare en compacte wooneenheden.

Het is dus aangewezen om ook het aanbod aan betaalbare wooneenheden verder uit te breiden en in te zetten op een kwaliteitsverbetering van reeds beschikbare kleine(re) wooneenheden, een uitbreiding van het sociale woningaanbod en een vergroting van de slagkracht van de SVK's. Op zich is het een goede zaak dat men als lokale overheid waakt over de bescherming van gezinswoningen in de wijk. De onbeperkte opsplitsing van eengezinswoningen kan immers ook nadelige gevolgen hebben voor de functie van aankomstwijk, aangezien dit vaak speculatie in de hand werkt en kan leiden tot prijsstijgingen. Bovendien is er ook binnen aankomstwijken nood aan een gemengd woningpatrimonium waardoor grotere gezinnen en/of sociale stijgers zich niet genoodzaakt zien de wijk te verlaten. Echter, wanneer het beschermen van de gezinswoning niet gepaard gaat met een flankerend beleid dat inzet op een grotere betaalbaarheid en toegankelijkheid van de woningmarkt voor kleinere gezinnen of minder kapitaalkrachtige inwoners, loopt men het risico op sociale verdringing. Bovendien vergroot het ontbreken van een flankerend beleid

¹⁰⁴ De bouwcode schrijft immers voor dat een woning tussen de 90 en de 250 m² mét een tuin van minimum 15 m² niet mag worden opgedeeld. Voor het projectgebied van het RUP 2060 vervalt deze bijkomende voorwaarde en mag elke woning tussen de 90 en 250 m² niet worden opgedeeld, ongeacht de aanwezigheid van een tuin.

tevens het gevaar dat het fenomeen van de huisjesmelkerij nog meer floreert en het informele (en dus moeilijk te controleren) segment alleen maar groter wordt.

8.4.4 Noodkoop

De moeilijke zoektocht naar een kwalitatieve en betaalbare (huur)woning zorgt er uiteindelijk voor dat vele migranten overgaan tot noodkoop, i.e. het aankopen van een woning in slechte staat waarbij men echter na aankoop geen financiële middelen overhoudt om de nodige renovatiewerken uit te voeren. Uit het casestudie-onderzoek bleek dat dit fenomeen ook heel vaak voorkomt in Liedekerke. Deze bevinding hoeft niet meteen te verbazen, want reeds uit de Volks- en Woningtelling van 1991 bleek dat de residuele koopsector in absolute aantallen dan wel het sterkst aanwezig is in de grotere steden, maar in relatieve cijfers net vaak sterker vertegenwoordigd is in niet-stedelijk gebied (Wonen-Vlaanderen, 2014). In vergelijking met Antwerpen of Aalst, beschikt Liedekerke over een erg beperkte private huursector en de huurwoningen die er zijn, zijn vaak erg duur. Hoewel er uiteraard ook huisjesmelkers actief zijn, is de residuele private huurmarkt eerder beperkt in Liedekerke. Vele migranten komen dan ook (vaak vanuit Brussel) in Liedekerke terecht door de relatief goedkope koopsector in de gemeente. De ruimtelijke structuur van Liedekerke wordt deels gekenmerkt door het fenomeen van de 'zijwegen'. Dit zijn kleine zijstraatjes en steegjes (vaak in privaat eigendom) die zijn ontstaan in de periode 1850-1950 doordat de Liedekerkenaar voor zoon of dochter een nieuw huis neerzette in tweede (en derde en vierde) bouworde. Vaak gaat het hier om erg kleine huisjes met weinig comfort die voor een relatief goedkope aankoop prijs op de markt terechtkomen. Migrant met beperkte financiële middelen kopen deze huisjes vervolgens op. Soms omdat men op deze manier de droom van een eigen woning kan waarmaken, maar soms ook omdat men moedeloos geraakt van de eeuwige zoektocht naar een geschikte woning op de private huurmarkt. De gemeente Liedekerke kocht in het verleden, in een samenwerking met de lokale sociale huisvestingsmaatschappij, zelf ook een aantal van deze kleine arbeidershuisjes in de zijwegen op om een grootschalig nieuwbouwproject te creëren met sociale huur- en koopwoningen (figuur 36). Het ontbreekt de gemeente voorlopig echter aan de nodige financiële middelen om nog dergelijke grootschalige projecten te financieren en te investeren in de renovatie en kwaliteitsverbetering van zowel de woningen als de woonomgeving in de zijwegen. Nieuwe innovatieve financieringsmethoden zoals het principe van 'subsidieretentie' dat een basisconcept vormt bij de werking van CLT's (Community Land Trusts) kunnen hier een oplossing bieden. Dit principe, waarbij ontvangers van een subsidie voor de renovatie van hun (noodkoop)woning de ontvangen geldsom pas dienen terug te betalen bij verkoop, werd in

het verleden reeds verschillende keren succesvol toegepast in steden als Gent, maar ook in een kleine stad als Tienen¹⁰⁵.

Figuur 36: Sociaal woonproject in Liedekerke

Bron: Auteur

Ook een taakstelling voor steden en gemeenten (waar we eerder al naar verwezen) kan hier een mogelijke oplossing vormen. Hierbij stelden we dat er voor de Vlaamse centrum- en grootsteden een concrete taakstelling kan worden uitgewerkt, terwijl het voor een gemeente als Liedekerke dan interessant zou kunnen zijn om in te zetten op de volgende trede(n) op de woonladder, namelijk betaalbare, compacte (huur- en koop) woningen voor sociale stijgers. Uiteraard dienen hiervoor de nodige middelen worden vrijgemaakt vanop Vlaams niveau. Bovendien is het aangewezen om aan te sturen op intergemeentelijke samenwerkingen rond deze problematiek van woningkwaliteit voor migranten in kleinere gemeenten. Ook in Denderleeuw, een buurgemeente van Liedekerke doet het fenomeen van noodkoop zich immers voor. Verder onderzoek naar de aard en grootte van deze problematiek in niet-stedelijk gebied, alsook naar mogelijke concrete beleidsoplossingen is nodig.

Samenvatting beleidsaanbevelingen rond het woonaanbod

- Toevoegen van trappen onderaan de woonladder vanuit noden van bewoners zodat kansen op sociale mobiliteit op de woningmarkt worden vergroot;

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld het project in de Gentse Dampoortwijk 'Dampoort knapT OP' dat zich specifiek richt op de renovatie van woningen van noodkopers (Schuermans, 2016) (zie ook <https://stad.gent/mobiliteit-openbare-werken/nieuws-evenementen/renovatieproject-dampoort-knapt-op-opnieuw-van-start>; laatst geraadpleegd op 25/06/18) of zie voor het project in Tienen: Billen (2017).

- Nood aan flankerend beleid (als aanvulling op kwaliteitshandhaving) dat inzet op verhogen toegankelijkheid van betaalbare, compacte wooneenheden in stedelijke aankomstwijken;
- Nood aan nieuwe experimenten rond koppeling maximum huurprijzen en woonkwaliteit;
- Nood aan uitbreiding van het sociale woningpatrimonium op de huurmarkt en een verhoging van de slagkracht van de SVK's;
- Aanpassing van huurwetgeving die rekening houdt met grote verhuismobiliteit in aankomstwijken (cf. verkenning van flexibilisering huurcontracten, mogelijkheid tot inperken van maximale huurwaarborg van 3 naar 1 maand, etc.);
- In minder verstedelijkt gebied en kleinere gemeenten (buiten de traditionele aankomstwijken in de grootsteden) inzetten op betaalbare huisvesting en kansen voor sociale stijgers (cf. inzetten op betaalbare huisvesting langs mobiliteitsknooppunten, steenwegen, ... en inzetten op goedkopere segment op de koopmarkt);
- Nood aan intergemeentelijke samenwerkingen rond huisvestingsproblematiek van nieuwkomers van vreemde herkomst in niet-stedelijk gebied met specifieke aandacht voor het fenomeen van noodkoop;
- Nood aan bijkomend onderzoek naar woonnood en huisvestingsproblematiek van migranten in niet-stedelijk gebied.

8.5 Thema 5: Herbekijken en heronderhandelen ruimtelijke regels vanuit perspectief van sociale stijging van bewoners?

8.5.1 De specificiteit van de ruimtelijke ordening in aankomstwijken

Aankomstwijken worden dikwijls gekenmerkt door een hoge mate van 'levendigheid' dankzij het intensieve gebruik van de publieke ruimte door de vele migranten in de wijk. Wat tijdens de empirische onderzoeksfase van dit project ook meteen opviel, was het feit dat wijken zoals Antwerpen-Noord, maar ook de wijk Rechtersloot in Aalst, worden gekenmerkt door een soort van eigen, unieke ruimtelijke structuur. Beide wijken zijn van oudsher arbeiderswijken en kwamen deels tot stand zonder visie of stedenbouwkundig plan. Ook in Liedekerke zagen we dat het fenomeen van de zijwegen op een eerder ongestructureerde manier is ontstaan. De combinatie van het intensieve gebruik van de openbare ruimte en de chaotische opbouw in deze wijken biedt naast heel wat problemen, ook heel wat kansen.

Verschillende auteurs illustreerden hoe de goedkopere handelspanden (in vergelijking met de rest van de stad) en grotere leegstand in de Vlaamse aankomstwijken net ook voor heel wat dynamiek in de wijk zorgt en kansen biedt aan nieuwkomers die in Vlaanderen een nieuw leven starten. Zo toonde Blommaert (2014) na onderzoek in de wijk Oud-Berchem (Antwerpen) aan hoe er doorheen de jaren in deze wijk een uitgebreide religieuze aankomstinfrastructuur is ontstaan die zich richt op de steeds meer diverse bevolking in de wijk. Meeus (2015) deed dan weer onderzoek naar de Oost-Europese gemeenschap in Schaarbeek en ontdekte (deels op basis van de tijdlijnfunctie in Google Maps) hoe snel de verschillende handelszaken in het straatbeeld op enkele jaren tijd evolueerden en hoe men - op basis van relatief eenvoudige architecturale ingrepen - diensten en producten aanbood voor een steeds veranderende groep migranten met diverse noden. Deze stedelijke aankomstinfrastructuur (gaande van exotische voedingswaren tot goedkope kleding, communicatiemiddelen en religieuze diensten) floreert echter vooral wanneer er aan een aantal condities is voldaan. Zo is er nood aan het herbekijken van een aantal ruimtelijke regels vanuit de ruimtelijke specialisatie van aankomstwijken (of de stedelijke ruimte in zijn geheel).

Ook een gemeente zoals Liedekerke kampt met een aantal uitdagingen gelinkt aan de specificiteit van de ruimtelijke ordening. Zoals eerder aangegeven, worstelt Liedekerke met de aanpak van de problematiek van de zijwegen op haar grondgebied (zie figuur 37). Het zijn voornamelijk klachten van de Liedekerkenaar die reeds decennialang in de zijwegen woont over bouwovertradingen van migranten, die voor conflicten zorgen. Bij elke klacht moet de bevoegde stedenbouwkundige ambtenaar immers nagaan of er daadwerkelijk sprake is van een bouwovertrading of van het uitvoeren van een stedenbouwkundige ingreep zonder de nodige vergunning.

Figuur 37: Zijwegen in Liedekerke

Bron: De Decker, Pascal

Net doordat de sociale controle in een kleinere gemeente als Liedekerke dikwijls iets groter is dan in een stad, ontstaan er in Liedekerke meer conflicten over de invulling van de ruimtelijke structuur, alsook over het faciliteren van specifieke noden van migranten in de gemeente. Eerder zagen we immers al dat de gemeente Liedekerke vragen vanuit de verschillende etnische gemeenschappen met betrekking tot de inrichting van religieuze en culturele ruimtes in het verleden steeds heeft geweigerd. Respondenten in het onderzoek hadden het dan ook over de *“andersoortige sociale controle”* in een stedelijke aankomstwijk zoals Antwerpen-Noord en geloofden sterk dat de grotere tolerantie ook meer ruimte laat voor het experiment. Het is belangrijk dat overheden in dergelijke wijken het debat aangaan met alle bewoners en vanuit eenieder's noden de ruimtelijke regels heronderhandelen; en dit vanuit het perspectief van het ondersteunen van bewoners in hun ambitie om sociaal te stijgen.

Het herbekijken en heronderhandelen van de ruimtelijke orderings- en woonwetgeving moet echter omzichtig gebeuren. Zo gebeuren er veel bouwvoertredingen die de veiligheid in het gevaar brengen of worden woningen en handelspanden verbouwd zonder de nodige aandacht voor het bouwkundig erfgoed. We pleiten dan ook helemaal niet voor het afschaffen van de nodige basisregels en voorschriften. Wel is het zo dat bepaalde ruimtelijke regels of de toepassing ervan ongewenste effecten kunnen hebben op de integratie van nieuwkomers of sociale stijging van bewoners. Bij een gebrek aan voldoende ontmoetingsruimte (zie thema 1) en een degelijk en betaalbaar woonaanbod (zie thema 4), bij het onvoldoende faciliteren van zelforganisaties en religieuze verenigingen (zie thema 2) of bij het stigmatiseren van bepaalde handelszaken en het beperken van de locatiekeuze voor handelaars (zie thema 3) ontstaat er een grijze zone. Het ontbreken van bepaalde voorzieningen en dienstverlening werkt het ontstaan van niet erkende of niet volgens de vigerende regelgeving werkende praktijken vaak net in de hand. Het grote gevaar schuilt er dan ook in dat het vastleggen van te veel regels allerlei initiatieven, zowel door als voor migranten, fnuikt en noden ‘ondergronds’ duwt. Er moet dus over gewaakt worden dat noden van nieuwkomers niet onzichtbaar worden gemaakt door ruimtelijke- en andere regelgeving. De noden verdwijnen immers niet als ze beleidsmatig genegeerd worden. Ruimtelijke planning kan het engagement aangaan om nieuwe noden waar nodig, en waar ze via een democratisch besluitvormingsproces als legitiem beschouwd worden, te faciliteren met nieuwe instrumenten.

8.5.2 Regelluwigheid met betrekking tot huisvesting of handel?

Tijdens de workshop rond Aankomstwijken ontstond er erg veel discussie omtrent het thema “regelluwigheid”. Een groot deel van deze discussie zoomde in op de vraag of regelluwigheid wenselijk is op alle domeinen en op welk gebied men al dan niet flexibiliteit moet toelaten als het gaat over het in de praktijk omzetten van de verschillende wettelijke voorschriften. Vooral de link tussen ruimtelijke ordening en de wetgeving rond wonen zorgde voor heel wat discussie. Over de link met de lokale economie was er meer eensgezindheid.

Het thema huisvesting werd reeds uitvoerig besproken in het vorige deel van dit hoofdstuk (zie thema 4). We willen hier echter nog een bijkomende discussie openen in verband met huisvesting, namelijk die over de kwaliteitsnormen en bouwvoorschriften. Het gaat hier dan bijvoorbeeld over de kwaliteitsnormen uit de Vlaamse Wooncode en het Kamerdecreet, maar ook over specifieke kwaliteitseisen rond materiaalgebruik. De meeste deelnemers aan de workshop waren van mening dat men niet mag raken aan deze kwaliteitsnormen. Allereerst omdat dit vaak de enige instrumenten zijn die de overheid heeft om een basiskwaliteit te garanderen en de kwetsbare huurder te beschermen. Daarnaast werkt het ontbreken van de nodige regels en voorschriften, zoals het onbeperkt opdelen van eengezinswoningen in studio's en kamers, speculatie in de hand met negatieve gevolgen voor de betaalbaarheid van het woningpatrimonium. Bovendien luidt de vraag dan: moet je de normen verlagen of moet je als overheid een grotere rol opnemen en een groter aanbod aan betaalbare, kwalitatieve wooneenheden voorzien? En moet je er dan niet voor zorgen dat SVK's hun aanbod verder kunnen uitbreiden en het aandeel sociale huurwoningen wordt vergroot?

Er leefde bij een aantal deelnemers aan de workshop echter de mening dat de diverse stedenbouwkundige voorschriften (zoals die in verband met energiezuinigheid, minimum woonoppervlakte, materiaalgebruik, etc.) vaak te rigide worden toegepast en geen rekening houden met de karakteristieken van een aankomstwijk en de noden van nieuwe immigranten op zoek naar een eerste woning in Vlaanderen. Volgens deze groep zal er binnen de Vlaamse aankomstwijken altijd een nood blijven bestaan aan niet-perfecte woningen voor mensen met zeer weinig middelen en aan woningen die dienst doen als tijdelijke (nood)oplossing¹⁰⁶.

Als het over de lokale economie gaat waren de meningen eerder gelijklopend. De lokale economie en het etnisch ondernemerschap in de Vlaamse aankomstwijken dienen te worden ondersteund. Het belang van een flexibelere omgang met de bestaande regelgeving mag niet worden onderschat. Het feit dat winkels in de aankomstwijken vaak net iets langer open zijn dan aangegeven, dat winkelwaren net iets verder uitgestald staan op de stoep dan toegelaten... zorgt voor de gekende dynamiek die zo eigen is aan de Vlaamse migrantenwijken. Een deel van het succes van winkelstraten zoals de Brabantstraat in Schaarbeek of de Handelsstraat in Antwerpen-Noord is ook te danken aan de late openingsuren van de voedingswinkels en het feit dat alles open is op zondag.

We beschreven eerder (zie thema 3) al dat vele etnische ondernemers het moeilijk hebben om te overleven. Het stigmatiseren van etnische ondernemingen - denk aan de eerder genoemde bijkomende belastingmaatregel in de stad Antwerpen of de belasting op nachtwinkels in vele Vlaamse gemeenten en steden, de extra controles op het naleven van sluitingstijden, maar ook de vaak onnodig ingewikkelde administratie – maakt het er voor migranten alvast niet gemakkelijker op om een eigen zaak op te starten. Ruimtelijke

¹⁰⁶ Het HEIM-collectief dat werkt rond innovatieve woonvormen voor nieuwkomers omschrijft de vraag naar meer tijdelijke en flexibele woonvormen als een van de belangrijkste uitdagingen voor het ontwerpen van wonen in diversiteit (Beeckmans et al., 2018).

voorschriften en een rigide toepassing van de regelgeving die het ondernemerschap nog meer beknotten zijn dan ook niet wenselijk.

Naast een flexibelere omgang met de bestaande wetgeving, kan de lokale economie ook nog op andere manieren worden ondersteund. Zo zijn er vele internationale voorbeelden van steden die in het verleden hebben geëxperimenteerd met specifieke economische maatregelen voor bepaalde gebieden in de stad. Zo hadden we het eerder in dit doctoraat reeds kort over ‘urban enterprise zones’. Dit zijn gebieden waar specifieke economische maatregelen (zoals belastingvoordelen, subsidies voor investeringen in infrastructuur, een versoepeling van de regelgeving) gelden met als doel om de economie te stimuleren en start-ups te ondersteunen. Terwijl de meeste van deze bestaande zones gericht zijn op het aantrekken van investeerders van buiten de wijk, is het interessant om voor de Vlaamse aankomstwijken te onderzoeken in hoeverre het mogelijk is om een dergelijke zone te implementeren die zich richt op het stimuleren van ondernemerschap van binnen de wijk.

Deze maatregelen voor specifieke gebieden kunnen ook gekaderd worden binnen een pleidooi voor een meer positieve kijk op onze migrantenwijken. De rode draad die doorheen de interviews in Antwerpen-Noord liep, was dat vele bewoners bezwaar maken tegen de stigmatisering van hun wijk. De vele uitzonderingsmaatregelen voor de wijk – denk aan het alcoholverbod en de vroegere sluitingsuren voor bepaalde horeca op diverse pleinen in de wijk – kunnen worden beschouwd als afradende, bestraffende en overlast bestrijdende maatregelen. Wat aankomstwijken nodig hebben, zijn specifieke maatregelen die stimulerend werken en vanuit een positieve visie op de wijk vertrekken.

8.5.3 Nood aan een breed gedragen beleid op lokaal én Vlaams niveau

Wanneer er bepaalde specifieke maatregelen gelden voor een bepaald gebied, bestaat het gevaar dat dit een aanzuigeffect creëert. Het is daarom van belang dat de lokale besturen in samenspraak met de Vlaamse overheid beslissen voor welke gebieden het opportuun kan zijn om specifieke maatregelen in te voeren en hoe hier de nodige middelen en flankerende maatregelen aan kunnen worden gekoppeld. Daarnaast is het met name voor de kleinere gemeenten (al dan niet in de rand van de grootstad) aangewezen om nog meer in te zetten op intergemeentelijke samenwerkingen om een beleid uit te werken rond de opvang en instroom van nieuwkomers. Er bestaan reeds verschillende succesvolle praktijkvoorbeelden van intergemeentelijke samenwerkingen op het gebied van dienstverlening, maar ook op het gebied van visie en beleid is samenwerking nodig. Uitzonderingsmaatregelen in de ene gemeente hebben immers invloed op de buurgemeenten.

Tot slot geldt dat men bij de invoering van regelluwe zones of specifieke maatregelen voor bepaalde gebieden dient te zorgen voor een groot draagvlak onder de inwoners. Lokale kennis is ook hier onontbeerlijk.

Samenvatting beleidsaanbevelingen rond regelgeving in aankomstwijken

- Openheid om ruimtelijke- en woonregels te herbekijken en heronderhandelen met alle bewoners vanuit noden van bewoners voor sociale stijging;
- Mogelijkheid tot regelluwe omgeving voor handel;
- Nood aan intergemeentelijke samenwerkingsverbanden over maatregelen die aankomstfunctie ondersteunen;
- Nood aan uitbreiding van het sociale woningpatrimonium op de huurmarkt en een verhoging van de slagkracht van de SVK's.

8.6 Synthese beleidsaanbevelingen

Onderstaande tabel geeft tot slot een overzicht van de beleidsaanbevelingen die aan bod kwamen in dit hoofdstuk en hergroepeert deze volgens beleidsniveau (lokaal/bovenlokaal) en volgens hun ruimtelijke impact. Uiteraard gaat het hier om een analytisch onderscheid tussen ruimtelijke aanbevelingen en aanbevelingen die zich bijvoorbeeld meer situeren binnen het sociale of economische beleid. In de praktijk zullen deze aanbevelingen vaak niet afzonderlijk van elkaar kunnen worden aangepakt.

Tabel 9: Synthesetabel beleidsaanbevelingen

	<i>Aanbevelingen met grote ruimtelijke impact</i>	<i>Andere aanbevelingen</i>
<i>Lokaal beleid</i>	▪ Evenwicht zoeken tussen kwalitatieve wijkgebonden dienstverlening en gecentraliseerde dienstverlening op stads/gemeente niveau ▪ Keuze voor inplanten dienstverlening niet op louter financiële gronden maken ▪ Ondersteunen en investeren in buurtcentra ▪ Inplannen van religieuze ruimtes en ruimtes voor zelforganisaties ▪ Inzetten op ruimte voor sport en vrije tijd ▪ Verhogen van het aanbod aan toegankelijke, flexibele en multi-inzetbare ontmoetingsruimte ▪ Beschermen van handelsfunctie en bestaande handelspanden en magazijnen ▪ Rekening houden met mogelijkheid voor ondernemerschap op gelijkvloers bij inplanten nieuwe woningen, renovatieprojecten en grootschalige stadsontwikkelingsprojecten ▪ Toevoegen van trappen onderaan de woonladder vanuit noden van bewoners ▪ In minder verstedelijkt gebied en kleinere gemeenten inzetten op betaalbare huisvesting en kansen voor sociale stijgers ▪ Openheid om ruimtelijke- en woonregels te herbekijken en heronderhandelen met alle bewoners vanuit noden van bewoners voor sociale stijging ▪ Mogelijkheid tot regelluwe omgeving voor handel	▪ Ontsluiten van lokale kennis, onder meer door te investeren in aanwezigheid van lokale sociale professionals ▪ Sterker inzetten op een nog grotere diversiteit binnen de openbare dienstverlening ▪ Ondersteunen en investeren in buurtcentra ▪ Ondersteunen van etnisch-culturele en geloofsgeïnspireerde organisaties ▪ Ondersteunen van etnisch ondernemerschap op administratief, logistiek en financieel vlak ▪ Organiseren van participatieprocessen bij sociaal-ruimtelijk beleid om lokale kennis te ontsluiten ▪ Creëren van een platform voor discussie omtrent conflicterende ruimteclaims ▪ Mogelijkheid tot regelluwe omgeving voor handel
<i>Bovenlokaal beleid</i>	▪ Nood aan intergemeentelijke samenwerkingen rond huisvestingsproblematiek van migranten in niet-stedelijk gebied met specifieke aandacht voor noodkoop ▪ Nood aan uitbreiding van het sociale woningpatrimonium op de huurmarkt en een verhoging van de slagkracht van de SVK's	▪ Nood aan flankerend beleid (aanvulling op kwaliteitshandhaving) dat inzet op verhogen toegankelijkheid van betaalbare, compacte wooneenheden in stedelijke aankomstwijken ▪ Nood aan nieuwe experimenten rond koppeling maximum huurprijzen en woonkwaliteit ▪ Nood aan bijkomend onderzoek naar woonnood en huisvestingsproblematiek van migranten in niet-stedelijk gebied. ▪ Aanpassing van huurwetgeving die rekening houdt met grote verhuismobiliteit in aankomstwijken ▪ Nood aan intergemeentelijke samenwerkingsverbanden over maatregelen die aankomstfunctie ondersteunen

9 Discussie en slotbeschouwing

Dit doctoraat vertrok vanuit de onderzoeksvraag hoe we de Vlaamse ruimte veerkrachtig(er) kunnen maken ten aanzien van internationale immigratiestromen. Het veerkrachtconcept dat in beleidskringen de laatste jaren sterk aan populariteit won, bleek echter moeilijk inzetbaar voor sociaalwetenschappelijk onderzoek. Het tweede hoofdstuk van dit doctoraat schuift dan ook het begrip *resourcefulness* naar voren als een alternatief concept voor veerkracht (zie §2.1). *Resourcefulness*, dat in essentie gaat over het voorzien, versterken en aantrekken van materiële en immateriële (hulp)bronnen, is een benadering die vertrekt van de aanwezige lokale kennis over de manier waarop lokale en bovenlokale bronnen tegemoet kunnen komen aan de noden van de lokale gemeenschap. Vanuit deze focus op het belang van bronnen voor de manier waarop we onze ruimte in Vlaanderen beter kunnen voorbereiden op inkomende migratie, kwamen we terecht bij het idee van aankomstwijken en meer specifiek bij het concept van de stedelijke transitiezone dat werd uitgewerkt door de klassieke stadssociologen van de Chicago School (zie §2.2). We argumenteerden dat het idee van ruimtelijke specialisatie van de stedelijke transitiezone in de rol van aankomst- en transitiezone voor migranten van groot belang is, mits dit wordt losgekoppeld van het verklaringsmodel gebaseerd op de human ecology benadering. Zo stonden we in het theoretische hoofdstuk kort stil bij de belangrijkste kritieken op de Chicago School waarbij de kritiek op het sociaal Darwinisme en de humane ecologie, maar ook het gebrek aan aandacht voor politiek-economische factoren de belangrijkste waren. Indien deze tekortkomingen worden erkend, kan onderzoek dat verder bouwt op de rijke erfenis van de Chicago School echter wel tot interessante inzichten leiden (zie bijvoorbeeld het werk van Rex, 1971; Jørgensen, 2010; Downey en Smith, 2011). We beargumenteerden dan ook dat het idee van ruimtelijke specialisatie in het algemeen, en dat van de stedelijke transitiezone in het bijzonder, waardevol kan zijn indien rekening wordt gehouden met de belangrijke achterliggende politiek-economische factoren.

Na een methodologisch hoofdstuk (§3) en een ruimtelijke, cartografische verkenning van migratie naar en binnen Vlaanderen (§4), onderzochten we aan de hand van de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi (1968) (zie §2.3) in het empirische luik van dit doctoraat op welke manier migranten toegang krijgen tot de verschillende gelokaliseerde hulpbronnen die ze nodig hebben in hun aankomstproces en die hun kansen op sociale mobiliteit verhogen¹⁰⁷. We onderzochten meer specifiek of er in Antwerpen-Noord (§6), Aalst en Liedekerke (§7) sprake was van ruimtelijke specialisatie en of deze ruimtelijke specialisatie tot de nodige bronnen leidt voor de integratie en sociale mobiliteit van migranten met beperkte financiële middelen. Daarnaast bestudeerden we ook de rol die lokale en bovenlokale overheden al dan niet vervullen in het stimuleren van socio-economische en culturele integratie van migranten, en dus in het verhogen van de *resourcefulness* van deze

¹⁰⁷ We gaan in dit besluitend hoofdstuk niet verder in op de vraag welke combinaties aan sociaal-economische integratiesferen migranten toegang bieden tot de verschillende hulpbronnen in onze drie casegebieden. Deze kwamen immers al uitgebreid aan bod in de tussentijdse besluiten (zie §6.5 voor Antwerpen-Noord en §7.1.3, §7.2.4 en §7.3.5 voor Aalst en Liedekerke).

gebieden ten opzichte van migratie. Zo kwamen we tot een aantal algemene beleidsaanbevelingen die we uitwerkten in de vorm van een strategisch sociaal-ruimtelijk concept waarmee de Vlaamse, maar ook lokale overheden aan de slag kunnen (zie §8).

In dit laatste hoofdstuk worden tot slot een aantal algemene conclusies en bedenkingen geformuleerd waarmee ik niet enkel een bijdrage wil leveren aan het wetenschappelijke en maatschappelijke debat rond de werking van aankomstwijken, maar ook mogelijke pistes wil aanreiken voor verder onderzoek. Het hoofdstuk is opgebouwd in vijf delen. Allereerst koppelen we terug naar het centrale concept in dit doctoraat - de stedelijke transitiezone van de stadssociologen van de Chicago School - en her-evalueren en amenderen we dit concept op basis van het uitgevoerde onderzoek voor dit doctoraat. We staan stil bij het idee van aankomstwijken in het hedendaagse Vlaanderen en de mate van ruimtelijke specialisatie en institutionele compleetheid in de drie casebieden. Technologische ontwikkelingen, de verschillende innovaties op het gebied van communicatie, maar vooral de toegenomen (lokale, regionale en internationale) mobiliteit hebben ertoe geleid dat plaats, afstand en nabijheid een heel andere betekenis hebben gekregen dan in het Chicago van de vroege jaren 1920. We argumenteren op basis van onze resultaten dat dit er niet enkel voor zorgt dat de aankomstfunctie zich als het ware meer heeft verspreid over meerdere, en meer diverse, gebieden, maar er ook toe heeft geleid dat regionale verschillen op het vlak van institutionele compleetheid niet noodzakelijk een probleem hoeven te zijn. We reflecteren hierbij over de mate waarin het aankomst- en transitieproces van migranten in een grootstedelijke aankomstwijk zoals Antwerpen-Noord verschilt van het aankomst- en transitieproces van migranten in een kleinere centrumstad zoals Aalst of een kleinere gemeente zoals Liedekerke. We staan ook stil bij de mate waarin bijvoorbeeld de gezinssituatie van migranten een rol speelt in de nood aan institutionele compleetheid op lokaal niveau.

Vervolgens zoomen we in op de vraag, wat na de aankomstwijk? Of met andere woorden, in welke mate wordt de ruimtelijke assimilatietheorie - die door de stadssociologen van de Chicago School werd beschreven en verder werd uitgewerkt door Massey (1985) – ook door onze resultaten bevestigd? We reflecteren hier ook kort over het in de praktijk soms erg moeilijk te maken onderscheid tussen sociale mobiliteit en sociale verdringing.

In het derde deel van dit besluit bespreken we de rol van het beleid in het ondersteunen van de aankomst- en transitiefunctie. We stellen enerzijds vast dat de migratiedynamiek binnen Vlaanderen een relatief autonome dynamiek is waar het beleid op zich weinig invloed op heeft. Los van de vraag of het beleid de aankomstfunctie van bepaalde wijken wenst te ondersteunen of net af te remmen, moeten we erkennen dat de aankomst- en transitieprocessen zich afspelen binnen een relatief autonoom speelveld en hoe dan ook in bepaalde wijken plaatsvinden. Anderzijds is het uiteraard wel zo dat, in vergelijking met het tijdperk van de Chicago School, de overheid in Vlaanderen veel sterker aanwezig is in de aankomstwijken. Toch dragen lang niet alle beleidsmaatregelen bij tot het versterken van de aankomstwijken in Vlaanderen.

In een vierde deel bediscussiëren we de manier waarop migranten zelf mee vorm geven aan de geografie van de aankomstwijk. Terwijl de stadssociologen van de Chicago School met hun concentrische zonemodel vooral keken naar de manier waarop de stad sociale groepen filtert over verschillende zones en beschreven hoe deze groepen zich vestigen binnen de bestaande orde, kwamen er in dit doctoraat ook heel wat elementen naar boven die erop wijzen dat de aankomstwijken in Vlaanderen worden bevolkt door migranten die de ruimte niet enkel gebruiken, maar deze ook innemen, er in interactie mee gaan en er actief mee vorm aan geven.

We besluiten tot slot met nog een aantal laatste suggesties voor verder onderzoek en staan even stil bij de vele bijkomende vragen die doorheen het onderzoek voor dit doctoraat opdoken.

9.1 De stedelijke transitiezone in hedendaags Vlaanderen en de relativiteit van de institutionele compleetheid op lokaal niveau

Laten we allereerst nog even stil staan bij de stadssociologie van de Chicago School. Deze bekleedde lange tijd een dominante positie binnen stedelijk en sociaal-ruimtelijk onderzoek en vormde tevens de theoretische inspiratiebron van dit doctoraat. Net zoals de stadssociologen van de Chicago School naar antwoorden zochten op de vraag hoe een stad kan inspelen op een sterke toename van nieuwe inwoners, vertrok ook ik vanuit de vraag hoe Vlaanderen sociaal-ruimtelijk om kan gaan met de instroom van nieuwkomers. In het geval van het Amerikaanse Chicago aan het begin van de 20ste eeuw ging het niet enkel om migratie vanuit regio's aan de andere kant van de Atlantische oceaan, maar ook (en vooral) over migratie vanuit het Amerikaanse platteland. De stad werd gezien als een harde, maar enige, optie om de armoede op het platteland te ontvluchten. Vlaanderen kent vandaag hoofdzakelijk immigratiestromen vanuit minder welstellende en/of conflictregio's binnen Europa, vanuit Afrika, Azië en het Midden-Oosten. De verschillen in tijd en ruimte tussen het Vlaanderen van nu en het Chicago aan het begin van de 20ste eeuw hebben uiteraard een aantal belangrijke implicaties voor de werking van transitiezones in hedendaags Vlaanderen.

Allereerst stelden we vast dat er zowel in Antwerpen-Noord, Aalst als Liedekerke sprake is van ruimtelijke specialisatie. We toonden aan hoe een wijk zoals Antwerpen-Noord binnen de stad Antwerpen een erg belangrijke aankomstfunctie vervult voor migranten en hoe er in deze wijk allerlei voorzieningen en functies ontstonden die migranten helpen bij aankomst in België. Steeds vaker komen ook in kleinere, mindere traditionele migrantenbestemmingen zoals Aalst en Liedekerke heel wat migranten toe en ontstaat er ook daar een groeiende aankomstinfrastructuur. De mate van ruimtelijke specialisatie en institutionele compleetheid (Portes en Manning, 1986) verschilt echter sterk tussen de drie casegebieden. Dit kan niet alleen worden verklaard door een verschil in schaalgrootte en de verschillende posities van onze drie casegebieden binnen de ruimtelijke hiërarchie. Uit dit doctoraat kwamen twee

belangrijke elementen naar voren die de lokale verankering van het aankomstproces en de nood aan institutionele compleetheid op lokaal niveau in perspectief plaatsen. Deze twee elementen verklaren mee de verschillen op het gebied van institutionele compleetheid tussen de drie casegebieden en vormen hierdoor dus ook een amendement op het concept 'aankomstwijk'. Een eerste verklarende factor hangt samen met de toegenomen mobiliteit en de hiermee samenhangende relativiteit van plaats. We lichten dit in wat volgt verder toe.

De lokaliteit en contextspecificiteit van sociale feiten speelden een grote rol bij de klassieke stadssociologen van de Chicago school; *"Social facts are 'located'"* (Abbott, 1997: 1152). En hoewel plaats nog steeds een belangrijke rol speelt binnen de stadssociologie (Sassen, 2000; May et al., 2005), argumenteren critici van de Chicago School dat de combinatie van diverse technologische innovaties en communicatietechnologieën enerzijds, en de toegenomen (auto)mobiliteit anderzijds, ervoor heeft gezorgd dat het lokale en globale elkaar voortdurend kruisen en beïnvloeden op lokaal niveau (Dear, 2002). Uit ons onderzoek blijkt inderdaad dat de toegenomen mobiliteit er bijvoorbeeld voor zorgt dat de relativiteit van de fysieke nabijheid van bronnen die migranten nodig hebben in hun aankomst- en transitieproces groter is geworden. We beschreven zowel voor Antwerpen-Noord, Aalst als Liedekerke hoe migranten de nodige bronnen zochten voor het vergemakkelijken van hun aankomstproces. Sommige migranten in Liedekerke, maar ook in Aalst, vertelden hoe zij voor vele zaken zoals voedingswaren, religieuze diensten, scholen, werk, sociaal-culturele activiteiten, verenigingsleven, ... sterk afhankelijk zijn van het nabijgelegen Brussel. In de praktijk is er dus een belangrijke schaaldimensie verbonden aan het concept van ruimtelijke specialisatie. Deze vindt, afhankelijk van het type hulpbron, plaats op lokaal of bovenlokaal niveau.

De meeste van onze respondenten ervaren het feit dat ze voor heel wat bronnen afhankelijk zijn van Brussel doorgaans echter niet als een probleem. Brussel is vanuit Liedekerke en Aalst immers vlot bereikbaar met het openbaar vervoer. Bovendien hanteren heel wat migranten ook een ander referentiekader. Voor een nieuwkomer uit Sub-Saharaans Afrika, Rusland of pakweg China, is de pendeltijd Liedekerke-Brussel verwaarloosbaar. In steden als Lagos, Moskou of Tianjin legt men louter binnen de grootstedelijke agglomeratie immers vaak al veel grotere afstanden af. Evengoed zorgt de hoge(re) mate van ruimtelijke specialisatie in Antwerpen-Noord - en het feit dat migranten er voor diverse noden terecht kunnen - er niet automatisch voor (zoals vaak gevreesd) dat het leven van heel wat migranten zich beperkt tot de eigen wijk. Zo zorgt de nabijheid van het centraal station en de busterminal van De Lijn er mee voor dat onze respondenten in Antwerpen-Noord op regelmatige basis de trein nemen naar vrienden en familie in Brussel, Gent, Oostende, Charleroi, etc. Of dagelijks de bus opstappen om te gaan werken in een fabriek in het hart van de Antwerpse Kempen.

Deze toegenomen mobiliteit en het vaak andere referentiekader van migranten met betrekking tot tijd en afstand, stelt de nood aan ruimtelijke specialisatie en institutionele compleetheid op lokaal niveau in vraag. Het feit dat Aalst, maar vooral Liedekerke over een minder rijke en diverse aankomstinfrastructuur beschikken in vergelijking met een wijk zoals

Antwerpen-Noord lijkt immers minder problematisch wanneer de meer complete aankomstinfrastructuur van een stad als Brussel zo nabij is. Bovendien is het ook zo dat het toenemende aantal immigranten ervoor heeft gezorgd dat de opvang van nieuwkomers niet meer louter als een stedelijke problematiek wordt gezien, maar meer en meer als een nationale aangelegenheid. Hierdoor is de beleidsinfrastructuur ook meer nationaal uitgerold en bereikt deze geleidelijk aan ook de kleinere steden en gemeenten. Al is dit nog een erg traag proces (zie ook verder).

Toch mogen we hier niet uit besluiten dat de lokale context en plaats geen rol meer spelen. Allereerst zijn migranten voor sommige bronnen uiteraard wel nog sterk afhankelijk van het lokale niveau. Denk bijvoorbeeld aan huisvesting of de dagelijkse sociale contacten met de burens. Daarnaast zou de sterke afhankelijkheid van Brussel wel eens een niet te onderschatten invloed kunnen hebben op de integratie van nieuwkomers in de lokale gemeenschap in een kleinere gemeente zoals Liedekerke. Allereerst zorgt het beperkte officiële aanbod aan bijvoorbeeld Nederlandse taallessen, maar ook het beperkt aantal ontmoetingsruimtes ervoor dat kansen om hun sociaal netwerk uit te breiden op lokaal niveau eerder beperkt zijn. Daarnaast bleek er bij vele migranten een zekere vorm van terughoudendheid te heersen om te investeren in lokale banden of vormen van lokale verankering. Of zoals een van onze respondenten het verwoordde: *“Ze nemen hun plaats niet”*. Over het waarom kan nog veel gediscussieerd en geschreven worden. Het feit dat er weinig bronnen voorhanden zijn die inspelen op de noden van migranten (en een groot deel van het leven van migranten zich daarom buiten de gemeente afspeelt) zal vermoedelijk slechts een deel van de verklaring zijn. Een andere mogelijke verklaring schuilt in de houding van de lokale bevolking. Uit ons onderzoek bleek meermaals dat er vanuit de lokale gemeenschap in Liedekerke, maar ook bij lokale diensten zoals bijvoorbeeld de Werkwinkel, aanvankelijk sprake was van een eerder gereserveerde en soms vijandige houding ten opzichte van de plots sterke instroom van migranten in de gemeente en ook in Aalst zorgen racisme en de zeer strikte toepassing van de taalwetgeving ervoor dat nieuwkomers soms een ‘integratiedwang’ ervaren. Tot slot zijn er uiteraard ook grote verschillen te vinden binnen de erg diverse groep migranten.

Dit brengt ons bij een tweede element die de lokale verankering van het aankomstproces en de nood aan institutionele compleetheid in perspectief plaatst (en dus een amendement vormt op het concept ‘aankomstwijk’), namelijk de verschillende noden van migranten naargelang hun gezinssamenstelling. Uit onze analyse bleek immers dat daar waar de eerder beperkte aankomstinfrastructuur in Liedekerke door alleenstaande migranten doorgaans als erg problematisch werd ervaren, dit door gezinnen met kinderen heel anders werd gepercipieerd. De meeste alleenstaande mannelijke nieuwkomers – die vaak in Liedekerke terecht komen omwille van de beschikbare plaatsen in het lokaal opvanginitiatief (LOI) – trekken, eens ze op zichzelf aangewezen zijn in de zoektocht naar een woning, bijna allemaal naar Brussel, Antwerpen, Gent, ... Volgens een medewerker van een lokale openbare instelling heeft dit voor een groot deel te maken met het feit dat Liedekerke voor alleenstaande

nieuwkomers vaak niet de meest ideale of aantrekkelijke woonomgeving vormt. Net doordat ze alleen toekomen ervaren zij immers een nog sterkere nood aan het uitbouwen van een sociaal netwerk, aan laagdrempelige ruimtes en organisaties die bijdragen tot ontmoeting en netwerkvorming, en aan diverse bronnen van ontspanning, vrijetijdsbesteding, etc. Deze vaststelling heeft opnieuw belangrijke implicaties voor de nood aan ruimtelijke specialisatie en institutionele compleetheid op lokaal niveau. Het feit dat de aankomstinfrastructuur in Liedekerke eerder beperkt is, kan voor heel wat migranten die alleen toekomen een groot nadeel vormen in hun aankomst- en transitieproces. Voor migranten die toekomen in familieverband, en wiens aankomstproces overigens al vaak elders in België werd opgestart (zie ook verder), is deze institutionele compleetheid dikwijls van minder groot belang. De grote meerderheid van migranten die bijvoorbeeld vanuit Brussel naar Liedekerke verhuizen, zijn gezinnen met kinderen (De Maesschalck et al., 2014). Velen geven aan op zoek te zijn naar een rustigere woonomgeving voor de kinderen. Ook het Nederlandstalige onderwijs en de lagere woningprijzen (zowel voor huur- als koopwoningen) worden vaak opgegeven als redenen om in Liedekerke, en ook Aalst, te komen wonen. Gezinsuitbreiding speelt vaak een cruciale rol in de verhuismotivaties van gezinnen en dan vooral bij gezinnen die de stad inruilen voor de rand (Meeus en De Decker, 2013; Slegers, 2013) en dit is bij migranten niet anders (Peleman, 2001a, 2001b). Deze gezinnen vinden de aanwezigheid van socio-culturele (zelf)organisaties van migranten of het beperkte sociale netwerk op lokaal niveau vaak van minder groot belang, of toch ondergeschikt aan de nood aan een groene, rustige woonomgeving die volgens hen meer geschikt is om kinderen in groot te brengen. Dit zou deels ook te maken kunnen hebben met het feit dat gezinnen met kinderen vaak iets gemakkelijker contact leggen met de lokale gemeenschap via de school of sport- en hobbyverenigingen van de kinderen. Zo bleek uit onze analyse in Aalst dat de lokale basisscholen vaak een belangrijke brugfunctie vervullen tussen de ouders van anderstalige leerlingen en diverse bestaande voorzieningen, verenigingen en lokale hulpverleningsinstanties. In Liedekerke tracht men gezinnen van vreemde herkomst sterker te betrekken bij het verenigingsleven via de lokale jeugdverenigingen en sportclubs en probeert men via de scholen anderstalige ouders warm te maken voor Nederlandse lessen en conversatiegroepen. Uiteraard zijn ook de vele migrantengezinnen in Liedekerke voor heel wat bronnen die ze lokaal niet kunnen vinden nog steeds aangewezen op de veel rijkere aankomstinfrastructuur van een grootstad als Brussel.

We kunnen hier als algemeen besluit stellen dat het aankomstproces ook nog vaak - maar lang niet meer exclusief - op lokaal niveau gebeurt. De ruimtelijke verankering is immers veel complexer geworden.

9.2 Ruimtelijke assimilatie?

Het feit dat Antwerpen-Noord een toegangspoort vormt voor heel wat nieuwkomers in Vlaanderen en België weerspiegelt zich duidelijk in de cijfers. Niet alleen bleek dat het aandeel nieuwkomers¹⁰⁸ dat rechtstreeks vanuit het buitenland toekomt in de stad Antwerpen drie keer zo groot is dan het aandeel migranten dat eerst elders in België verbleef, we zagen ook hoe één op vijf van alle migranten¹⁰⁹ die toekomen in de stad Antwerpen zich vestigt in de wijk Antwerpen-Noord. In de stad Aalst is het aandeel rechtstreekse instromers vanuit het buitenland en het aandeel migranten dat vanuit een andere Belgische gemeente instroomt quasi gelijk, wat erop wijst dat Aalst zowel een toegangspoort vormt, als een soort van tweede (of derde, vierde, ...) bestemming in het vaak lange migratietraject van heel wat migranten. In Liedekerke zagen we tot slot hoe de gemeente voor de meerderheid van de migranten niet de eerste plaats van aankomst vormt in België. Liedekerke en Aalst vervullen dan ook niet enkel een aankomstfunctie maar belichamen voor heel wat migranten de volgende stap in hun migratieproces. Vaak verbleven deze migranten eerst in de aankomstwijken van Brussel.

De vraag die we ons dan ook moeten stellen is: wat na de aankomstwijk? Kan een verhuis vanuit een grootstedelijke aankomstwijk in Brussel (of Antwerpen, Charleroi, Luik, Gent, ...) naar een gemeente zoals Liedekerke of een kleine centrumstad zoals Aalst voor heel wat migranten worden beschouwd als een vorm van sociale mobiliteit? Gaat de ruimtelijke assimilatietheorie van Massey (1985), die stelt dat migranten zich na een initiële periode van concentratie in de stedelijke aankomstwijken ruimtelijk verspreiden naarmate ze opwaarts sociaal mobiel worden en zich cultureel integreren in de gastsamenleving, hier met andere woorden op? Op basis van voorliggend doctoraat kunnen we hier geen sluitend antwoord op geven. Verder onderzoek zal dit moeten uitwijzen. Wel kunnen we een aantal voorzichtige bedenkingen maken. De meeste migranten die we in Liedekerke spraken, beschouwden de gemeente als het voorlopige eindpunt in hun traject. Dit zegt natuurlijk nog niets over het feit of er daadwerkelijk een proces van sociale stijging heeft plaatsgevonden. Hoewel de meeste migranten in Liedekerke aangaven dat ze de verhuis naar Liedekerke vanuit een andere Belgische stedelijke aankomstwijk of gemeente vaak als een verbetering zagen omwille van de rust, het groen en het Nederlandstalig onderwijs, mogen we een verhuisbeweging naar een meer suburbane of landelijke omgeving niet meteen classificeren als een proces van sociale mobiliteit. Uit de verschillende gesprekken met migranten en betrokken deskundigen in alle drie de casegebieden bleek immers hoe vele nieuwkomers zeer slecht zijn gehuisvest. En terwijl er in Antwerpen-Noord en Aalst duidelijk een private, residuele huurmarkt is ontstaan die op het gebied van woningkwaliteit sterk te wensen overlaat, maar door de lossere omgang met de huurwetgeving vaak de enige optie vormt voor heel wat nieuwkomers, is het woonaanbod in Liedekerke heel wat beperkter. Vele migranten komen hier terecht in een kleine (koop)woning in de voor Liedekerke zo typerende zijwegen. Deze huisjes worden vaak gekocht door gezinnen van vreemde herkomst die Brussel ontvluchten omwille van de te hoge

¹⁰⁸ Op basis van huidige nationaliteit.

¹⁰⁹ Op basis van herkomst (nationaliteit bij geboorte).

huur-en koopprijzen. Het resterende budget na aankoop is echter dikwijls ontoereikend om de nodige aanpassings- en verbeteringswerken te doen, waardoor heel wat families (opnieuw) in slechte woonomstandigheden terecht komen. Dit fenomeen van noodkoop kan dan ook bezwaarlijk worden beschouwd als een vorm van sociaal-economische stijging. Desondanks wordt een verhuis naar Liedekerke voor heel wat migranten aanzien als het vervullen van een suburbane woondroom¹¹⁰. Ze zijn er dan misschien niet op vooruit gegaan in termen van woonkwaliteit of werkgelegenheidskansen, maar vaak wel in termen van sociaal-emotioneel welbevinden¹¹¹. We mogen immers niet vergeten dat sociale mobiliteit, naast een puur economische invulling, ook een expressieve dimensie heeft (Thys, De Raedemaecker en Vranken, 2004). Verder onderzoek naar de expressieve dimensie van sociale mobiliteit bij migranten is dan ook noodzakelijk.

Daarnaast is het zo dat verschillende auteurs er in deze context voor waarschuwen dat de ruimtelijke mobiliteit en suburbanisatiepatronen van migranten nog al te vaak lijken samen te gaan met de suburbanisatie van achterstelling (Randolph en Tice, 2014; Dessouroux et al., 2016; Easthope, Stone en Cheshire, 2017). Ook uit eigen eerder onderzoek naar de sociaal-ruimtelijke patronen van migranten in en rond Antwerpen bleek hoe de meeste migranten die de stad inruilen voor de rand hoofdzakelijk terecht komen in de minder gegoede randgemeenten van Antwerpen (Schillebeeckx en Albeda, 2014). Terwijl dit in vele Europese landen kan verklaard worden door de instroom van migranten in de sociale huisvestingswijken in de stedelijke rand (denk aan de Franse *banlieues*), wordt dit in landen met een meer gedereguleerde woningmarkt zoals bijvoorbeeld Australië, maar ten dele ook België, hoofdzakelijk verklaard door de werking van, en prijszetting op, de private woningmarkt (Smith en Ley, 2008; Easthope et al., 2017). Burke en Hulse (2015) maken in deze context een niet onbelangrijk onderscheid tussen enerzijds de concentratie van gedepriveerde individuen en anderzijds gedepriveerde plaatsen. Analooq aan Australië concentreerde armoede in België zich lange tijd hoofdzakelijk in de binnenstedelijke wijken. Nu minder gegoede migranten en stedelingen door onder meer de werking van de private huisvestingsmarkt (vaak in combinatie met een overheidsgestuurd sociale mix- of gentrificatiebeleid) uit de steden worden verdrongen (zie bijvoorbeeld Uitermark en Loopmans, 2013), ontstaat het gevaar dat de concentratie van armoedeproblematieken samenvalt met een beperkte toegang tot de nodige bronnen. Het is dus aan het beleid om erover te waken dat de armoede en deprivatie die vaak sterk aanwezig zijn in de stedelijke aankomstwijken zich niet louter verplaatsen naar

¹¹⁰ Dit laatste sluit aan bij bevindingen uit onderzoek rond het tijd- en ruimtegebruik van personen in armoede van buitenlandse herkomst in de Provincie Antwerpen (Moris en Loopmans, 2014). Ook hier leefden heel wat migranten in armoede, maar ook hier werd er door de respondenten hoofdzakelijk gesproken in termen die verwijzen naar sociale mobiliteit. De armoedepositie werd er beschouwd als iets tijdelijks.

¹¹¹ Deze bevinding toont sterke gelijkenissen met de resultaten van het grootschalige Moving To Opportunity (MTO) beleidsexperiment in de VS. Dit initiatief deelde bewoners van sociale huisvestingswijken op in drie groepen (een controlegroep, een groep die naar een meer gegoede wijk verhuisde en een groep die met behulp van een huurcheque mocht kiezen in welke wijk men woonde). Ondanks dat de verschillende studies over de effecten van dit experiment elkaar tegenspreken, waren alle studies het unaniem eens over het feit dat de bewoners van de tweede groep het op het gebied van emotioneel welbevinden veel beter stelden dan voorheen (zie bijvoorbeeld Clampet-Lundquist en Massey, 2008; Ludwig et al., 2008).

kleinstedelijke, suburbane of landelijke gemeenten. Deze gebieden hebben immers niet alleen veel minder middelen om in te spelen op de noden van inwoners met diverse hulpvragen, de verschillende voorzieningen en bronnen die zich specifiek richten op de noden van migranten zijn er ook minder uitgebreid. Zo bleek uit ons onderzoek dat een gemeente zoals Liedekerke alleen al door haar beperkte(re) schaalgrootte ten opzichte van grootsteden zoals Antwerpen en Brussel en haar veel recentere migratiegeschiedenis over een veel minder uitgebreide aankomstinfrastructuur beschikt. Maar ook belangrijke basisvoorzieningen zoals (secundaire) scholen, ziekenhuizen, een uitgebreid openbaar vervoersnetwerk, sociale restaurants, wijkgezondheidscentra, etc. zijn in niet-stedelijk gebied vaak niet, of in veel mindere mate, aanwezig. Tot slot zorgt de specifieke financiering van het Vlaamse Integratiebeleid er ook voor dat een kleine gemeente zoals Liedekerke heel wat minder middelen ter beschikking heeft om in te zetten op het onthaal van nieuwkomers. We gaan in het volgende deel nog verder in op de rol van de overheid met betrekking tot het al dan niet ondersteunen en versterken van de aankomst- en transitiefunctie.

9.3 De rol van de overheid

We stellen allereerst vast dat de migratiedynamiek binnen Vlaanderen een relatief autonome dynamiek is waar het beleid op zich weinig invloed op heeft. Zo beschreven we reeds in de inleiding van dit doctoraat hoe het federale asielbeleid al jaren tevergeefs een spreidings- en deconcentratie beleid voert. In de praktijk blijken vele asielzoekers telkens opnieuw te worden aangetrokken door de stad (Agentschap Integratie en Inburgering, 2016). En ook op lokaal niveau zetten de meeste stedelijke overheden in Vlaanderen nog steeds in op een sociale mix-beleid (bestaande uit allerlei maatregelen die zich richten op het aantrekken van de middenklasse van buiten de stedelijke wijken) waarmee men de concentratie van minder goedgevoelde inwoners wenst te doorbreken. Echter, ook hier zien we hoe concentratiewijken tot op vandaag gewoon verder blijven bestaan. Ook al wensen lokale overheden de ruimtelijke specialisatie van bepaalde wijken in de opvang van migranten niet te ondersteunen, de robuuste kenmerken van de ruimtelijke structuur in deze wijken (denk bijvoorbeeld aan de vaak nog iets goedkopere¹¹², maar dikwijls minder kwalitatieve woningvoorraad, de dichtheid en doorgaans centrale ligging) zorgen ervoor dat deze wijken hun functie als aankomstwijk vermoedelijk nog wel een tijdje zullen blijven vervullen. Het politiek-economische en historisch-institutionele kader waarbinnen de woningmarkt in België is ingebed, heeft er bovendien voor gezorgd dat het beleid vandaag weinig middelen heeft om concreet in te grijpen op de woningmarkt (en dus het om het voortbestaan van aankomstwijken te beïnvloeden). Er lijkt ook weinig politieke bereidheid te zijn om in de nabije toekomst een alternatief woonbeleid uit te werken (De Decker et al., 2015). Bepaalde wijken zullen dus

¹¹² Dit moet enigszins genuanceerd worden. Vastgoedprijzen zijn in bijna alle stedelijke wijken in Vlaanderen de laatste jaren sterk toegenomen, wat resulteert in een toenemende woningcrisis en bijhorende problematieken van overbewoning en erbarmelijke woonomstandigheden (zie bijvoorbeeld De Decker et al., 2015).

mede omwille van hun slechte woonkwaliteit nog lange tijd erg aantrekkelijk blijven voor migranten met beperkte financiële middelen. Het is net de taak van de overheid om erover te waken dat deze wijken over voldoende andere bronnen beschikken die migranten de nodige kansen biedt op sociaal-economische integratie in onze samenleving. Dit is in vele suburbane of landelijke wijken niet het geval (zie ook eerder). We gaan in dit deel verder in op de manier waarop lokale en bovenlokale overheden de aankomst- en transitiefunctie van onze drie casegebieden al dan niet ondersteunen.

Zoomen we eerst in op onze stedelijke casegebieden Antwerpen-Noord en Aalst, lijkt het beleid de consolidatie van aankomstwijken eerder te willen tegengaan dan te versterken. Mede omwille van het feit dat Antwerpen reeds van in de vroege jaren 1960 geconfronteerd werd met een instroom van nieuwkomers uit diverse herkomstgebieden, en meer en meer evolueert in de richting van een *'majority-minority city'* (Geldof, 2013), lijkt het lokale bestuur zich wel bewust te zijn van haar functie als aankomststad. Zo omschreven we hoe de aankomstfunctie van Antwerpen-Noord door het voormalige stadsbestuur¹¹³ in het Ruimtelijk Uitvoeringsplan (RUP 2060) voor de wijk expliciet werd erkend en men deze functie ook wenste te beschermen aan de hand van een aantal ruimtelijke ingrepen. Wanneer het desbetreffende RUP van naderbij wordt bekeken, blijkt echter dat heel wat ruimtelijke maatregelen eerder gericht lijken te zijn op het aantrekken van een meer gegoede middenklasse naar de wijk, dan op het faciliteren van de nodige bronnen voor nieuwkomers in de wijk. Bovendien geeft de huidige N-VA schepen bevoegd voor ruimtelijke ordening duidelijk te kennen geen voorstander te zijn van het concept van aankomstwijken. En hoewel ook Aalst reeds lange tijd de thuis vormt van voornamelijk Marokkaanse en Turkse migrantengroepen, is het pas door de meer recente instroom van nieuwere groepen uit bijvoorbeeld Sub-Saharaans Afrika dat de stad veel meer rekening houdt met haar aantrekkingskracht op migranten. Uit de gesprekken met de verschillende betrokken beleidsmedewerkers, politici, diensten en organisaties bleek duidelijk hoe de machtswisseling in Aalst¹¹⁴ gepaard ging met een aantal veranderingen voor de werking van bijvoorbeeld het OCMW, het stadsloket of Inburgering Aalst. Zo verschoof de focus bij het OCMW van sociale steun en directe herverdeling naar activering en wordt erop toegezien dat de taalwetgeving lokaal veel strikter wordt toegepast. Dit veroorzaakt zowel bij migranten zelf als bij diverse hulp- en dienstverleners heel wat wrevel. Maar ondanks dat heel wat nieuwkomers slechte ervaringen bleken te hebben met de dienstverlening aan bijvoorbeeld de stadsloketten en met de zeer sterke nadruk op de Nederlandse taal, gaven de meeste nieuwkomers aan doorgaans tevreden te zijn met Aalst als woonplaats. De eerder genoemde punten van wrevel lijken deels te worden gecompenseerd door het feit dat migranten relatief snel hun weg vinden in het aanbod aan bestaande welzijnsvoorzieningen en de vele verschillende zelforganisaties. Bovendien bleek uit de interviews met lokale dienstverleners ook dat de

¹¹³ Onder het burgemeesterschap van Patrick Janssens.

¹¹⁴ Na de gemeenteraadsverkiezingen in 2012 werd CD&V burgemeester Ilse Uyttersprot opgevolgd door N-VA burgemeester Christoph D'haese.

samenwerking tussen diensten zoals VDAB en Inburgering Aalst, maar ook bijvoorbeeld tussen het wijkgezondheidscentrum en het OCMW doorgaans zeer goed verloopt.

Wat Liedekerke betreft, lijkt het lokale bestuur nog op zoek te zijn naar een manier om in te spelen op de noden van de groeiende instroom van migranten die (hoofdzakelijk) vanuit een grootstedelijke context verhuizen naar de gemeente. Enerzijds speelde de gemeente - met het aanstellen van een integratieambtenaar - in op de roep die vooral vanuit de scholen weerklonk voor meer middelen om tegemoet te kunnen komen aan de noden van het groeiende aandeel inwoners van vreemde herkomst. Ook de lokale sport- en hobbyverenigingen worden op die manier ondersteund om meer in te zetten op een inclusieve werking. Anderzijds worden vragen vanuit de verschillende etnische gemeenschappen tot verbouwing van bestaande gebouwen voor de oprichting van geloofsgeïnspireerde organisaties of sociaal-culturele verenigingen in de gemeente vaak geweigerd. Dit lijkt de ontwikkeling van een band met de gemeente eerder in de weg te staan en zorgt er voor dat het sociale leven en de vrijetijdsbesteding van vele migranten zich doorgaans in Brussel of andere steden en gemeenten afspeelt. Opnieuw zien we hier een ruimtelijke dynamiek spelen die een extra sociaal-ruimtelijke laag toevoegt aan het concept aankomstwijk en ervoor zorgt dat sommige bronnen die nieuwkomers nodig hebben in hun aankomst- en transitieproces op lokaal niveau worden gevonden, terwijl andere eerder gesitueerd kunnen worden in een regionaal netwerk.

Daarnaast heeft ook het bovenlokale beleid - en dan hebben we het niet enkel over het Vlaamse Integratie- en inburgeringsbeleid, maar ook over het beleid rond werkgelegenheid, wonen, etc. - een grote impact op de lokale bronnen voor het aankomst- en transitieproces van migranten in onze drie casegebieden. Zo zagen we hoe de tendens tot centralisering van diensten, de besparingen in het straathoekwerk en de welzijnssector, maar ook de beperkte middelen tot sturing op de private, residuele huurmarkt en de wijdverspreide discriminatie ervoor zorgen dat de zoektocht naar een woning en de eerste job, het uitbouwen van een sociaal netwerk (en de nodige ontmoetingsruimtes en -kansen), het Nederlands leren, etc. zowel in Antwerpen-Noord, Aalst als Liedekerke vaak even moeilijk verloopt. Het zijn deze leemtes in het welzijnsaanbod waar nieuwe organisaties, zoals de verschillende geloofsgeïnspireerde organisaties in Antwerpen-Noord, Aalst en in beperkte mate ook Liedekerke, op inspelen. Dikwijls niet omdat ze deze rol graag naar zich toetrekken, maar simpelweg omdat ze dagelijks worden geconfronteerd met diverse hulpvragen van nieuwkomers.

Waar het bovenlokale beleid echter wel een duidelijk verschil oplevert tussen onze drie cases is de organisatie van het onthaal van migranten. Lokale gemeenten krijgen immers financiële middelen voor het onthaal van nieuwkomers en de organisatie van Nederlandse taallessen op basis van het aantal nieuwkomers. In Liedekerke ligt de instroom van het aantal rechtstreekse nieuwkomers vanuit het buitenland echter veel lager dan het aantal inwoners met vreemde herkomst vanuit andere Belgische gemeenten. De noden van deze laatste groep migranten

vanuit Brussel of andere Belgische gemeenten met betrekking tot aankomstinfrastructuur, zoals Nederlandse taallessen, een inleidende cursus over het reilen en zeilen in de gemeente, etc. verschillen echter in de realiteit vaak weinig van de noden van nieuwkomers die rechtstreeks instromen vanuit het buitenland (zie ook VVSG, 2017). Door deze vorm van financiering moet Liedekerke het dus met veel minder stellen en zijn heel wat inwoners van vreemde herkomst voor vaak erg essentiële voorzieningen, zoals lessen Nederlands, aangewezen op verder gelegen gemeenten zoals Asse. We kunnen hieruit concluderen dat de bovenlokale overheden zich nog onvoldoende bewust zijn van de nieuwe ruimtelijke geografie van migratie en de dynamiek die deze geografie met zich meebrengt. De aankomst- en transitiedynamiek beperkt zich immers al lang niet meer enkel tot onze grootsteden.

Om tot slot nog even terug te koppelen naar het theoretisch kader binnen dit doctoraat kunnen we stellen dat, hoewel de relatief autonome dynamiek van ruimtelijke specialisatie door het beleid vaak niet wordt erkend en/of actief wordt tegengewerkt, het uiteraard wel zo is dat de overheid in Vlaanderen veel sterker aanwezig is in de aankomstwijken dan ten tijden van het Chicago aan het begin van de 20ste eeuw. Zo zijn er in Vlaanderen doorheen de jaren heel wat welvaartsvoorzieningen uitgerold en worden heel wat organisaties en initiatieven mee ondersteund in het aanbieden van diensten en voorzieningen die (deels) tegemoet komen aan de noden van nieuwkomers. Ten tijde van de Chicago School had de staat een erg beperkte rol. De nationale welvaartstaat zoals wij die vandaag in Vlaanderen kennen, was onbestaande. Dit plaatst meteen ook de veelgehoorde kritiek op de Chicago School, namelijk de beperkte aandacht voor de ruimere politiek-institutionele context, in perspectief. Er waren eenvoudigweg ook minder politiek-institutionele voorzieningen. Bovendien hadden nieuwkomers aan het begin van de 20ste eeuw de keuze tussen de grootstad Chicago of het arme platteland waar grote armoede heerste en weinig werk te vinden was. Het Vlaanderen van vandaag wordt gekenmerkt door een diversiteit aan potentiële aankomstbuurten van diverse schaal, elk met hun eigen voorzieningen en bronnen die allen deels mee gestuurd worden door beslissingen op federaal, regionaal en lokaal niveau. Dit betekent ook dat steden vandaag veel meer tools hebben om actief in te zetten op ruimtelijke specialisatie. Of de politieke bereidheid er is om deze tools daadwerkelijk aan te grijpen is een andere vraag.

9.4 De impact van migratie op de ruimte

De bestaande literatuur rond stedelijke transitiezones en aankomstwijken (zie bijvoorbeeld Saunders, 2010; Downey en Smith, 2011; Miraftab, 2012; Meeus, Arnaut en Van Heur, 2018) toont steeds opnieuw aan hoe nieuwkomers zich niet louter vestigen binnen de bestaande stedelijke orde, maar actief hun plaats innemen en mee vorm geven aan de bestaande ruimte. Ook dit doctoraat toont duidelijk aan hoe migranten intensief gebruik maken van de publieke ruimte en er in interactie mee treden door bijvoorbeeld woningen om te bouwen tot winkelpanden, parken en pleinen te transformeren tot intensief gebruikte publieke ontmoetingsruimtes of lege garages om te bouwen tot ruimtes voor feesten en religieuze

vieringen. De impact van migratie op de ruimte beperkt zich echter niet enkel tot transformaties op lokaal niveau, maar gaat vaak om meer subtiele - schijnbaar onzichtbare - dynamieken die echter een impact hebben op de hele sociaal-ruimtelijke structuur van, en verhoudingen binnen, Vlaanderen. Dit lijkt erg abstract, maar we lichten dit verder toe aan de hand van een aantal voorbeelden uit onze casegebieden.

Het feit dat migranten (al dan niet na een eerste aankomstfase in de grootsteden), steeds vaker terecht komen in kleinere steden of dorpen heeft niet enkel gevolgen voor hun eigen aankomst- en transitieproces, maar beïnvloedt ook de sociaal-ruimtelijke structuur van de kleinere steden en gemeenten in kwestie. Op basis van het exploratieve onderzoek in dit doctoraat zouden we kunnen stellen dat migranten Liedekerke voor een stuk ook suburbaniseren. Ze zorgen immers voor een sterkere relatie tussen Liedekerke en Brussel. Dit manifesteert zich zowel in de dagelijkse pendelbewegingen van en naar het werk of de school van de kinderen, maar ook in de vele uitstappen naar Brussel waarop migranten hun boodschappen doen in de stad, er een feest of religieuze viering bijwonen, op bezoek gaan bij familie, een cultureel event bijwonen, etc. Bovendien zorgt hun instroom er vaak ook voor dat het lokale voorzieningenaanbod in kleinere gemeenten wordt uitgebreid met diensten die dikwijls hoofdzakelijk met de stad worden geassocieerd, zoals nachtwinkels, belwinkels, restaurants met een meer internationale keuken, etc. Daarnaast heeft de instroom vanuit Brussel er ook voor gezorgd dat het lokale bestuur in Liedekerke meer overleg pleegt met omliggende gemeenten, die vaak voor dezelfde uitdagingen staan met betrekking tot de sterke diversificatie van hun bevolking, maar ook met de regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Aalst heeft binnen de Vlaamse context op zich een meer stedelijk karakter, maar krijgt door de sterke instroom vanuit Brussel eveneens een extra suburbane laag. Deze komt bovenop haar bestaande centrumfunctie binnen de regio. Ook in Aalst richten heel wat migranten zich immers voor vele functies nog op Brussel. Doordat er in Aalst de laatste jaren een evolutie lijkt te zijn waarbij de verschillende etnische gemeenschappen zich sterker lokaal verankeren, lijkt Brussel er voor heel wat nieuwkomers wel in belang af te nemen.

Antwerpen-Noord tot slot is altijd een levendige wijk geweest met een aantal belangrijke, drukke winkelstraten en diverse voorzieningen. De diversiteit onder haar inwoners die de laatste jaren alleen nog maar is toegenomen en het sterk uitgebouwde etnische handelsapparaat met uitgebreide openingsuren, zorgt ervoor dat de wijk ook ver buiten de stads- en landsgrenzen is gekend. Zeker op zondagen trekken heel wat mensen vanuit andere stadswijken, maar ook vanuit Nederland, naar Antwerpen-Noord. De wijk heeft hierdoor ook een sterke bovenlokale functie gekregen. Bovendien reiken de vele sociale netwerken van nieuwkomers in Antwerpen-Noord tot in alle uithoeken van de wereld. Dit geldt overigens voor alle aankomstwijken, ongeacht hun grootte of positie binnen het regionaal netwerk.

We kunnen besluiten dat migranten actief mee vorm geven aan de ruimte binnen de vele aankomstgebieden in Vlaanderen, maar ook de interregionale verhoudingen en de scalaire

positie van bepaalde steden en gemeenten binnen de stedelijke hiërarchie mee transformeren (zie ook Glick Schiller en Çağlar, 2009, 2011; Barberis en Pavolini, 2015). In het huidige onderzoek naar migratie, en daar bezondigt voorliggend doctoraat zich deels ook nog aan, is er nog steeds veel te weinig aandacht voor de *agency* van migranten en de manier waarop migranten mee aan de wieg staan van belangrijke sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen in onze samenleving.

9.5 Voer voor verder onderzoek

Uiteraard laat dit doctoraat ook nog heel wat belangrijke aspecten onbelicht. Het verkennende karakter van het empirische onderzoek in dit doctoraat heeft als voordeel dat er tijd en ruimte was om een ruime waaier aan betrokken actoren (migranten, etnische ondernemers maar ook actoren uit het middenveld, lokale en Vlaamse ambtenaren, lokale politici) te bevragen. Het nadeel van de gehanteerde onderzoeksmethode schuilt vooral in het feit dat we migranten slechts op één moment in de tijd hebben bevraagd. Een longitudinale onderzoeksopzet – waarbij nieuwkomers vanaf hun aankomst in België meerdere malen in de tijd worden bevraagd – zou bijkomende waardevolle informatie kunnen opleveren over hun aankomstproces, maar vooral ook over hun sociale en residentiële mobiliteitstraject. Daarnaast koos ik ervoor om in dit doctoraat een zo gedifferentieerd mogelijke groep nieuwkomers te bevragen met betrekking tot etnische herkomst, verblijfsstatuut, leeftijd en geslacht. Dit laat ons echter niet toe om uitspraken te doen over de mate waarin de dagelijkse werking van transitiezones - en beschikbare bronnen aanwezig in deze transitiezones - verschilt voor de diverse groepen nieuwkomers in onze samenleving. We kunnen verwachten dat nieuwkomers uit de Europese Unie die in gezinsverband in België toekomen, nood hebben aan andere bronnen dan bijvoorbeeld nieuwkomers uit verder gelegen gebieden die hier zonder familie en zonder de nodige verblijfs- of werkvergunning aankomen. Voorliggend doctoraat nodigt dan ook uit tot bijkomend (longitudinaal) onderzoek bij diverse groepen nieuwkomers.

Tot slot haalde ik doorheen dit laatste hoofdstuk nog een aantal andere punten aan die verder onderzoek behoeven. Zo kon dit doctoraat geen uitsluitsel bieden over de vraag of de ruimtelijke assimilatietheorie vandaag nog opgaat in Vlaanderen. Hierbij aansluitend wezen de analyses binnen dit onderzoek op het belang van verder onderzoek naar de expressieve dimensie van sociale mobiliteit. Sociale mobiliteit behelst immers veel meer dan enkel vooruitgang op het gebied van de socio-economische positie. Een laatste en misschien wel meest belangrijke aanbeveling voor verder onderzoek hangt nauw samen met de bevindingen die in dit doctoraat sterk naar voren kwamen omtrent het feit dat migranten niet enkel hun weg zoeken binnen de bestaande ruimtelijke structuren, maar er ook actief mee vorm aan geven en het karakter van sommige wijken mee bepalen of er een nieuwe dynamiek aan geven. Ik zou dit doctoraat dan ook willen afsluiten met een oproep voor bijkomend

onderzoek naar de diverse manieren waarop migranten actief ruimte creëren en bestaande sociaal-ruimtelijke verhoudingen in vraag stellen.

10 Lijst van figuren en tabellen

Figuren

Figuur 1: Concentrische zonemodel van Burgess (Burgess, 1928: 107).....	34
Figuur 2: Aantal personen van vreemde herkomst (grijze bollen) en % personen van vreemde herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011	75
Figuur 3: Aantal personen van Nederlandse herkomst (grijze bollen) en % personen van Nederlandse herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011	76
Figuur 4: Aantal personen van West- en Noord-Europese herkomst (zonder België en Nederland) (grijze bollen) en % personen van West- en Noord-Europese herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011	77
Figuur 5: Aantal personen van Zuid-Europese herkomst (grijze bollen) en % personen van Zuid-Europese herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011	78
Figuur 6: Aantal personen van Turkse herkomst (grijze bollen) en % personen van Turkse herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011	79
Figuur 7: Aantal personen van Marokkaanse herkomst (grijze bollen) en % personen van Marokkaanse herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011	80
Figuur 8: Aantal personen van Oost-Europese herkomst (grijze bollen) en % personen van Oost-Europese herkomst ten opzichte van de totale bevolking (kleuren), 1 januari 2011	81
Figuur 9: Aantal (bollen) en aandeel personen met vreemde nationaliteit t.a.v. totale bevolking (kleuren), 2011	83
Figuur 10: Percentage inwoners met West-Europese nationaliteit (wijkniveau), 2010	88
Figuur 11: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met West-Europese nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010	89
Figuur 12: Percentage inwoners met Zuid-Europese nationaliteit (wijkniveau), 2010	91
Figuur 13: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Zuid-Europese nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010	92
Figuur 14: Percentage inwoners met Noord-Afrikaanse nationaliteit (wijkniveau), 2010	94
Figuur 15: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Noord-Afrikaanse nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010	95
Figuur 16: Percentage inwoners met Afrikaanse nationaliteit (exclusief Noord-Afrikanen) (wijkniveau), 2010	97
Figuur 17: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Afrikaanse nationaliteit (exclusief Noord-Afrikanen) (wijkniveau), 1997-2010	98
Figuur 18: Percentage inwoners met West-Aziatische nationaliteit (wijkniveau), 2010	100
Figuur 19: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met West-Aziatische nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010	101
Figuur 20: Percentage inwoners met Oost-Europese nationaliteit (wijkniveau), 2010	103
Figuur 21: Evolutie van het procentueel aandeel inwoners met Oost-Europese nationaliteit (wijkniveau), 1997-2010	104
Figuur 22: Binnenlands migratiesaldo van personen met vreemde nationaliteit (driejaarlijks gemiddelde 2010-2012)	106
Figuur 23: Binnenlandse migratiesaldi van personen met vreemde nationaliteit t.a.v. het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2010-2012	107

Figuur 24: Binnenlandse migratiesaldi van personen met vreemde nationaliteit t.a.v. Antwerpen, 2010-2012.....	109
Figuur 25: Binnenlandse migratiesaldi van personen met vreemde nationaliteit t.a.v. Gent, 2010-2012	110
Figuur 26: Situering Antwerpen-Noord.....	116
Figuur 27: Aandeel nieuwkomers van buiten de stad in de wijk Antwerpen-Noord t.o.v. totaal aantal nieuwkomers in de stad Antwerpen, 2009-2016.....	118
Figuur 28: Situering Aalst binnen Vlaanderen en map Aalst.....	120
Figuur 29: Bestemmingen van de interne migratiebewegingen buiten het BHG. Stroom van de migranten van de eerste drie inkomensdecielen.....	122
Figuur 30: Situering Liedekerke binnen Vlaanderen en map Liedekerke	124
Figuur 31: Beschermen van de eengezinswoning (RUP 2060)	139
Figuur 32: Maquettegesprekken in Antwerpen-Noord ter voorbereiding van de opmaak van het RUP 2060.....	191
Figuur 33: Geloofsgeïnspireerde organisatie Aalst (links) en Antwerpen-Noord (rechts).....	195
Figuur 34: Etnisch ondernemerschap in Antwerpen-Noord (links) en Aalst (rechts)	199
Figuur 35: Krotbewoning/overbewoning in Antwerpen-Noord.....	202
Figuur 36: Sociaal woonproject in Liedekerke	208
Figuur 37: Zijwegen in Liedekerke	210

Tabellen

Tabel 1: Overzicht methoden	61
Tabel 2: Overzicht respondenten interviews en focusgroepen	62
Tabel 3: Top 10 van herkomstlanden van personen van vreemde herkomst in Vlaanderen, 2011	74
Tabel 4: Top 3 van de nationaliteiten bij inschrijving in België van de recente immigranten, Vlaams Gewest, 2003 en 2010.....	84
Tabel 5: Top-10 van de woonplaats van de recente immigranten en hun nationaliteit bij inschrijving in België (in %), Vlaams Gewest, 2010	85
Tabel 6: basisstatistieken wijk Antwerpen-Noord en Stad Antwerpen	117
Tabel 7: basisstatistieken stad Aalst.....	123
Tabel 8: basisstatistieken gemeente Liedekerke.....	125
Tabel 9: Synthesetabel beleidsaanbevelingen	215
Tabel 10: Deelnemers expertenworkshop 'Aankomstwijken' (11 september 2015, Brussel)	236
Tabel 11: Interne + internationale instroom personen met vreemde nationaliteit (gemiddelde 2005-2015).....	237

11 Bijlagen

Bijlage A: Algemene topiclijst interviews

Afgelegd migratietraject

- Schetsen van individueel traject (bij interviews migranten)
- Waarom Antwerpen-Noord? Aalst? Liedekerke?
- ...

Wonen

- Toegang tot wonen
- Over de woning
- Over de woonomgeving
- Rol van het beleid
- Kansen/belemmeringen
- ...

Werken

- Toegang tot arbeidsmarkt
- Informele en formele arbeidsmarkt
- Etnisch ondernemerschap
- Rol van het beleid
- Kansen/belemmeringen
- ...

Sociale voorzieningen en sociale ondersteuning

- Beleidsvoorzieningen
- Middenveld/zelforganisaties/religieus geïnspireerde organisaties/...
- Sociaal netwerk
 - Toegang tot
 - Samenstelling
 - ...
- Rol van/deelname aan verenigingsleven
- Ruimte tot ontmoeting
- Kansen/belemmeringen
- ...

Bijlage B: Tabellen

Tabel 10: Deelnemers expertenworkshop 'Aankomstwijken' (11 september 2015, Brussel)

Deelnemers	Functie/organisatie
Luuk Boelens	Steunpunt Ruimte (UGent)
Els Bonnarens	Architect Stedenbouwkundige Stad Aalst
Lander Claeys	Buurtwerking vzw Parol stad Aalst
Eline Deblaere	Stafmedewerker Lokaal Beleid & Toeleiders vzw PIN (regio Halle-
Tim Devos	Ndvr (bureau Sociaal-ruimtelijk onderzoek)
Pascal De Gijnt	Dienst Ruimtelijke ordening, Liedekerke
Sofie De Mars	Coördinator Regionaal Woonbeleid Noord-Pajottenland
Annick De Rop	Teamcoördinator Wonen Samenlevingsopbouw Antwerpen
Veerle Geurts	Wonen Vlaanderen
Marleen Goethals	Steunpunt Ruimte (UGent & UA)
Rik Houthaeve	Grontmij
Isabelle Loris	Ruimte Vlaanderen
Tom Meeuws	Voormalig directeur Samen Leven Stad Antwerpen
Peter Moonen	Bestuurscoördinator OCMW Antwerpen
Mieke Nolf	Uit de marge vzw & UA
Ivo Thery	Straathoekwerk Free Clinic vzw Antwerpen
Wiet Vandaele	Ruimte Vlaanderen
Jan Van den Bossche	Integratieambtenaar Liedekerke
Jef Van den Broeck	Emeritus Prof. Ruimtelijke planning
Pieter Van den Broeck	KUL & Omgeving (ontwerpbureau)
Pim Van Gestel	Cel Sociale planning, stad Antwerpen
Peter Vervoort	Ruimte Vlaanderen
Moderators	
Elise Schillebeeckx	UA & KUL
Stijn Oosterlynck	UA
Pascal De Decker	KUL & UGent

Tabel 11: Interne + internationale instroom personen met vreemde nationaliteit (gemiddelde 2005-2015)

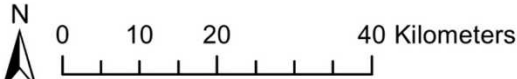
	Inwijking buitenland	Interne inwijking	Inwijking Brussel	Totaal (% en gemiddelde n/jaar)
Antwerpen	79%	21%	-	100% (n= 14.000)
Aalst	52%	27%	21%	100% (n= ca. 864) ¹¹⁵
Liedekerke	32%	27%	41%	100% (n= ca. 114)

Bron: Studiedienst Van De Vlaamse Regering (2016d); Rijksregister, verwerking Steunpunt sociale planning - provincie Vlaams-Brabant en Provincie Oost-Vlaanderen

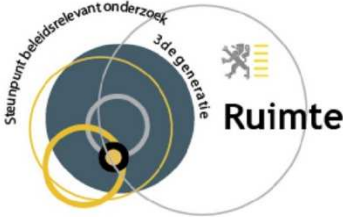
Bijlage C: Figuren

¹¹⁵ Het totaal aantal gemiddelde inwijkelingen per jaar kan voor Aalst en Liedekerke licht afwijken van de in werkelijkheid ingestroomde nieuwkomers omwille van ambtshalve wijzigingen en/of omwille van het ontbreken van de nodige statistische correcties. We hebben deze data rechtstreeks opgevraagd bij het Steunpunt Sociale Planning van de betrokken provincies.

Figuur A: Referentiekaart Vlaamse en Brusselse gemeenten (eigen opmaak)

Kaart: Schillebeeckx, E. (2014)

12 Referenties

- Abbott, A. 1997. Of Time and Space: The Contemporary Relevance of the Chicago School. *Social Forces*, 75, 1149-1182.
- Adger, N. 2000. Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*, 24, 347-364.
- Adger, W. N., Kelly, P. M., Winkels, A., Huy, L. Q. & Locke, C. 2002. Migration, remittances, livelihood trajectories and social resilience. *Ambio*, 31, 358-366.
- Agentschap Integratie en Inburgering 2016. Monitoring verhuisbewegingen erkend vluchtelingen– oktober 2016. Nota in het kader van de coördinatieopdracht monitoring asielinstroom van het Agentschap Integratie en Inburgering.
- Alba, R. D., Logan, J. R., Stults, B. J., Marzan, G. & Zhang, W. 1999. Immigrant Groups in the Suburbs: A Reexamination of Suburbanization and Spatial Assimilation. *American Sociological Review*, 64, 446-460.
- Albeda, Y., Oosterlynck, S., Verschraegen, G., Saeys, A. & Dierckx, D. 2015. Fieldwork inhabitants, Antwerp (Belgium). Antwerp: Centre on Inequality, Poverty, Social Exclusion and the City. University of Antwerp.
- Allard, S. 2004. Access to social services: The changing urban geography of poverty and service provision. Washington, DC: Brookings Institution, Center on Urban and Metropolitan Policy.
- Amin, A. 2013. Telescopic urbanism and the poor. *City*, 17(4), 476-492.
- Apostel, K. 2011. Participatie in de diepte: onderzoek naar lokale kennis in ruimtelijke planning. *Plandag 2011*. Brussels.
- Arbaci, S. & Malheiros, J. 2010. De-segregation, peripheralisation and the social exclusion of immigrants: Southern European cities in the 1990s. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, 227-255.
- Arthurson, K. 2012. *Social mix and the city. Challenging the Mixed Communities Consensus in Housing and Urban Planning Policies*, Collingwood, Csiro Publishing.
- Barberis, E. & Pavolini, E. 2015. Settling Outside Gateways. The State of the Art, and the Issues At Stake. *Sociologica*, 2.
- Beeckmans, L., De Maeyer, J., Debruyne, P. & Vandycke, C. 2018. De 3 B's voorbij. Van stedelijke woonnood naar inclusieve woonmodellen. *Ruimte*, 10, 54-59.
- Berg, B. L. 2004. *Qualitative research methods for the social sciences*, Boston, Pearson.
- Billen, R. 2017. OCMW helpt bij renovatie tien panden in benedenstad. *Nieuwsblad*, 15/11/2017.

- Billiet, J. & Waage, H. 2003. *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*, Antwerpen, De Boeck.
- Blokland, T. & Van Eijk, G. 2010. Do people who like diversity practice diversity in neighbourhood life? Neighbourhood use and the social networks of "diversity-seekers" in a mixed neighbourhood in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, 313-332.
- Blommaert, J. 2011a. Superdiversiteit. *Samenleving en Politiek*, 18.
- Blommaert, J. 2011b. The Vatican of the diaspora. *Jaarboek voor liturgie-onderzoek*, 27, 243-259.
- Blommaert, J. 2013. Integratie in de praktijk: integratie in de marge. *Superdiversiteit* [Online]. 2018].
- Blommaert, J. 2014. Infrastructures of superdiversity: Conviviality and language in an Antwerp neighborhood. *European Journal of Cultural Studies*, 1-21.
- Blommaert, J. & Van Avermaet, P. 2006. Wiens Nederlands? Over taalnaïviteit in het beleid. *Samenleving en Politiek*, 13, 19.
- Blommaert, J. & Verschueren, J. 1998. *Debating diversity. Analysing the discourse of tolerance*, London, New York, Routledge.
- Boal, F. W. 1976. Ethnic residential segregation *In: HERBERT, D. T. & JOHNSTON, R. J. (eds.) Social areas in cities*. London: John Wiley & Sons.
- Boelens, L., Dehaene, M., Goethals, M., Kuhk, A. & Schreurs, J. 2015. Living labs. Co-evolutie planning met onderzoekers, overheden, burgers en ondernemers voor uitvoerbare ruimtelijke projecten Heverlee: Steunpunt Ruimte
- Bogner, A., Littig, B. & Menz, W. 2009. *Interviewing experts*, Palgrave Macmillan Limited.
- Bollier, D. 2001. Public Assets, Private Profits. *Reclaiming the American Commons in an Age of Market Enclosure*. Washington DC.
- Bolt, G., Burgers, J. & Van Kempen, R. 1998. On the social significance of spatial location; spatial segregation and social inclusion. *Journal of Housing and the Built Environment*, 13, 83-95.
- Bolt, G., Ozüekren, A. S. & Phillips, D. 2010. Linking integration and residential segregation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, 169-186.
- Bondonio, D. & Engberg, J. 2000. Enterprise zones and local employment: evidence from the states' programs. *Regional Science and Urban Economics*, 30, 519-549.
- Boost, D. & Oosterlynck, S. 2018. "Soft" urban arrival infrastructures in the periphery of metropolitan areas: the role of social networks for Sub-Saharan newcomers in Aalst,

- Belgium. In: MEEUS, B. ARNAUT, K. & B. VAN HEUR (eds.). *Arrival infrastructures. Migration and urban social mobilities*. London: Palgrave Macmillan.
- Boschman, S. 2015. *Selective mobility, segregation and neighbourhood effects*. Delft University of Technology.
- Bral, L. & Pauwels, G. 2010. Etnische diversiteit en sociaal kapitaal. Samenleven en de kleur van de stad! In: BRAL, L. & SCHELFAUT, H. (eds.) *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Brettell, C. B. & Nibbs, F. G. 2011. Immigrant Suburban Settlement and the "Threat" to Middle Class Status and Identity: The Case of Farmers Branch, Texas *International Migration*, 49, 1-30.
- Bryman, A. 2008. *Social Research Methods*, New York, Oxford University Press.
- Burgers, J. & Van Der Lugt, H. 2005. 'Zwarte vlucht'. De suburbanisatie van Surinamers uit Rotterdam. *Sociologie*, 1, 126-142.
- Burgess, E. W. 1925a. The growth of the city: an introduction to a research project. *The trend of population*. Publications of the American Sociological Society.
- Burgess, E. W. 1925b. The growth of the city: an introduction to a research project. In: BURGESS, E. W. & PARK, R. E. (eds.) *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burgess, E. W. 1928. Residential segregation in American cities. *The annals of the American academy of political and social science*, 140, 105-115.
- Burke, T. & Hulse, K. 2015. Spatial disadvantage: why is Australia different? *AHURI Research Paper*. Melbourne: Australian Housing and Urban Research Institute.
- Cabinet Office 2012. *Emergency Response and Recovery*. London: UK Government.
- Campanella, T. J. 2006. Urban resilience and the recovery of New Orleans. *Journal of the American Planning Association*, 72, 141-146.
- Castells, M. 2002. Urban sociology in the twenty-first century. In: SUSSER, I. (ed.) *The Castells reader on cities and social theory*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Cheshire, P. C. 2007. *Segregated neighbourhoods and mixed communities: a critical analysis*, London, Joseph Rowntree Foundation.
- Claeys, J. 2018. Gent blijft vechten tegen plaatstekort in het onderwijs: twee nieuwe scholen in 2024. *Nieuwsblad*.
- Clampet-Lundquist, S. & Massey, D. S. 2008. Neighborhood effects on economic self-sufficiency: A reconsideration of the Moving to Opportunity experiment. *American Journal of Sociology*, 114, 107-143.

- Cloke, P. 2010. Theo-ethics and radical faith-based praxis in the postsecular city. In MOLENDIJK, BEAUMONT, J. & C. JEDAN (Eds.), *Exploring the Postsecular: The Religious, the Political and the Urban*. (pp. 223-241). Leiden: Brill.
- Coaffee, J., Murakami Wood, D. & Rogers, P. 2008. *The Everyday Resilience of the City: how cities respond to terrorism and disaster*, London, Palgrave/Macmillan.
- College Van Burgemeester En Schepenen Stad Aalst 2013. Krachtlijnen ter voorbereiding van het meerjarenplan 2014-2019. Aalst.
- Cools, P. 2014. "We gebruiken onze rechterhand om mensen in de linkerhand te plaatsen" Het reguleren van publieke ruimte met bestraffend sociaal beleid in Antwerpen. *Ruimte & Maatschappij*, 5, 36-60.
- Corbin, J. M. & Strauss, A. 1990. Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative sociology*, 13, 3-21.
- Cote, M. & Nightingale, A. J. 2012. Resilience thinking meets social theory: Situating social change in socio-ecological systems (SES) research. *Progress in Human Geography*, 36, 475-489.
- Cumming, G. S. 2011. *Spatial resilience in social-ecological systems*, Dordrecht Heidelberg London New York, Springer.
- Datta, K., McIlwaine, C., Evans, Y., Herbert, J., May, J. & Wills, J. 2007. From Coping Strategies to Tactics: London's Low-Pay Economy and Migrant Labour. *British Journal of Industrial Relations*, 45, 404-432.
- Davidson, M. 2008. Spoiled mixture: where does state-led 'positive'gentrification end? *Urban Studies*, 45, 2385-2405.
- Davoudi, S. 2012. Resilience: a bridging concept or a dead end? *Planning Theory & Practice*, 13, 229-333.
- De Boeck, A. & Wauters, R. 2017. Antwerpen wil vluchtelingen de stad uit. Schepen Fons Duchateau pleit voor meer spreiding richting platteland. *De Morgen*, 05/04/17.
- De Decker, P. 2001. Dient de Vlaamse gaai het RSV te lezen? Over duurzaamheid, sociale bijziendheid en eenheidsdenken in de ruimtelijke planning. *Ruimte & Planning*, 21, 73-105.
- De Decker, P. 2004. *De ondraaglijke lichtheid van het beleid voor de stad in Vlaanderen. Van geïndividualiseerd woonmodel tot stedelijke crisis: een sociologische analyse*. PhD, Universiteit Antwerpen.
- De Decker, P. 2011. Understanding housing sprawl: the case of Flanders, Belgium. *Environment and Planning A*, 43, 1634-1654.
- De Decker, P. 2013. *Eigen woning: geldmachine of pensioensparen?*, Antwerpen, Garant.

- De Decker, P., Meeus, B., Pannecoucke, I., Schillebeeckx, E., Verstraete, J. & Volckaert, E. 2015. *Woonnood in Vlaanderen. Feiten / Mythen / Voorstellen*, Antwerpen, Garant.
- De Gendt, T. 2014. *Turkije aan de Leie*, Tielt, Uitgeverij Lannoo.
- De Keersmaecker, M.-L. 2016. Observatiecentrum van de huurprijzen – Enquête 2015. Brussel: Gewestelijk Observatiecentrum voor de Huisvesting, studiedienst van de BGHM.
- De Maesschalck, F., De Rijck, T. & Heylen, V. 2014. Dossier. Wisselwerking Vlaams-Brabant en Brussel. In: VLAAMS-BRABANT, P. (ed.). Steunpunt Sociale Planning.
- De Morgen 2017. Burgerplatform klaagt overheden aan wegens plaatsgebrek in Brussels onderwijs (01/09/17).
- Dear, M. 2002. Los Angeles and the Chicago School: Invitation to a Debate. *City & Community*, 1, 5-32.
- Deblaere, E. 2014. Instroom in de Vlaamse Rand. Behoeftedonderzoek bij nieuwe inwoners van vreemde origine, in veertien Vlaamse randgemeentes, uitgevoerd door Toeleders in de Diversiteit. PIN vzw.
- Dessouroux, C., Bensliman, R., Bernard, N., De Laet, S., Demonty, F., Marissal, P. & Surkyn, J. 2016. Huisvesting in Brussel: diagnose en uitdagingen. BSI synthesesnota. *Brussels Studies*.
- Dierckx, D. 2012. *Contextuele verklaringen van voedingsbodems van ontevredenheid in een grootstedelijke context - het geval Deurne*. PhD, Universiteit Antwerpen.
- Dierckx, D., Geerts, A. & Van Dam, S. 2013. De teloorgang van thouiza*? Een verkenning van de oplossingsstrategieën van personen van buitenlandse herkomst in armoede. Antwerpen: Provincie Antwerpen & OASes.
- Downey, D. J. & Smith, D. A. 2011. Metropolitan reconfiguration and contemporary zones of transition: conceptualizing border communities in postsurburban California. *Journal of urban affairs*, 33, 21-44.
- Easthope, H., Stone, W. & Cheshire, L. 2017. The decline of 'advantageous disadvantage' in gateway suburbs in Australia: The challenge of private housing market settlement for newly arrived migrants. *Urban Studies*, 1-20.
- Eisenhardt, K. M. 1989. Building theories from case study research. *Academy of management review*, 14, 532-550.
- Eisenhardt, K. M. & Graebner, M. E. 2007. Theory building from cases: Opportunities and challenges. *Academy of management journal*, 50, 25-32.
- Europese Commissie 2014. Cohesiebeleid 2014-2020. Geïntegreerde duurzame stedelijke ontwikkeling.

- Eurostat 2011. Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation. Luxembourg: European Commission.
- Eurostat 2017. Migrant integration. 2017 edition. . In: JUCHNO, P. & AGAFITEI, M. (eds.). Luxembourg: European Commission.
- Flippen, C. A. & Parrado, E. A. 2012. Forging Hispanic Communities in New Destinations: A Case Study of Durham, North Carolina. *City & Community*, 11, 1-30.
- Flyvbjerg, B. 2006. Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12, 219-245.
- Foblets, M.-C. & Yanasmayan, Z. 2010. Language and integration requirements in Belgium: discordances between the Flemish policy of 'inburgering' and the federal legislator's view (s) on the integration of newcomers and migrants. *A re-definition of belonging?: language and integration tests in Europe*. Nijhoff.
- Folke, C. 2006. Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16, 253-267.
- Frey, W. H. & Liaw, K. L. 1998. Immigrant concentration and domestic migrant dispersal: Is movement to nonmetropolitan areas "White flight"? *Professional Geographer*, 50, 215-232.
- Galster, G. 2001. On the nature of neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2111-2124.
- Geets, J., Pauwels, F., Wets, J., Lamberts, M. & Timmerman, C. 2006. *Nieuwe migranten en de arbeidsmarkt*, Leuven/Antwerpen, HIVA & OASeS.
- Geldof, D. 2013. *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert*. Leuven, Acco.
- Gemeente Liedekerke 2015. Woonplan Liedekerke. Dat wat wonen toekomst geeft. 2014-2019. Liedekerke.
- Glaser, B. & Strauss, A. 1967. *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for qualitative research*, Chicago, Aldine.
- Glick Schiller, N., Basch, L., & Szanton-Blanc, C. 1995. From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. *Anthropological quarterly*, 48-63.
- Glick Schiller, N. & Çağlar, A. 2009. Towards a comparative theory of locality in migration studies: Migrant incorporation and city scale. *Journal of ethnic and migration studies*, 35, 177-202.
- Glick Schiller, N. & Çağlar, A. (eds.) 2011. *Locating Migration. Rescaling Cities and Migrants*: Cornell University Press.
- Gomez, R. 2015. Wie geld heeft, vlucht weg. Reportage. Antwerpen-Noord is op socio-economisch vlak het kneusje van de stad. *De Morgen*, 09/04/15.

- Gottdiener, M. & Hutchison, R. 1994. *The new urban sociology*, New York, McGraw-Hill.
- Goux, D. & Maurin, E. 2005. The effect of overcrowded housing on children's performance at school. *Journal of Public economics*, 89, 797-819.
- Groffy, L. & Debruyne, P. 2014. Integratie is dood, lang leve de integratie. Van integratiepioniers naar migratiebeheer in superdiverse tijden. *Oikos*, 69, 44-64.
- Hammersley, M. 1992. *What's Wrong With Ethnography? Methodological Explorations*, London, Routledge.
- Hannerz, U. 1996. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London:Routledge.
- Harris, C. D. & Ullman, E. L. 1945. The nature of cities. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 242, 7-17.
- Harvey, D. 1996. *Justice, nature and the geography of difference*, Cambridge, Blackwell.
- Heylen, K. 2015. Grote woononderzoek 2013. Deel 5. De private huurmarkt: vraag- en aanbodzijde Leuven: Steunpunt Wonen.
- Hoekstra, M. S. & Pinkster, F. M. 2017. 'We want to be there for everyone': imagined spaces of encounter and the politics of place in a super-diverse neighbourhood. *Social & Cultural Geography*, 1-20.
- Holling, C. S. 1973. Resilience and stability of ecological systems. *Annual review of ecology and systematics*, 4, 1-23.
- Hopkins, R. 2008. *The transition handbook. From Oil Dependency to Local Resilience*, Chelsea Green.
- Hoyt, H. 1939. The structure and growth of residential neighborhoods in American cities. Washington: U.S. Federal Housing Administration.
- Hudson, R. 2009. Resilient regions in an uncertain world: wishful thinking or a practical reality? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1-15.
- Hutjes, J. M. 1992. *De gevalsstudie: Strategie van kwalitatief onderzoek*, Meppel, Boom Koninklijke Uitgevers.
- Huyse, L. & Swyngedouw, M. 1992. 24 november 1991. *De betekenis van een verkiezingsuitslag*, Leuven, Kritak.
- Innes, J. E. 1990. *Knowledge and public policy: The search for meaningful indicators*, Transaction Pub.
- Jackson, P., Crang, P., & Dwyer, C. (Eds.). (2004). *Transnational spaces*. London: Routledge.
- Jacques, A., Lodewijckx, E., Pelfrene, E., Schelfaut, H. & Noppe, J. 2015. Stadsmonitor 2014. Kerncijfers Steden. Kampenhout: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

- Jamagne, P. 2012. Vademecum. Statistische sectoren. Brussel: FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie.
- Jørgensen, A. 2010. The Sense of Belonging in New Urban Zones of Transition. *Current Sociology*, 58, 3-23.
- Kenis, A. & Lievens, M. 2012. Commons, kiemen van een alternatief? *Oikos: Forum voor Sociaal-Ecologische Verandering*, 63, 21-31.
- Kenis, A. (2015). *From Individual to Collective Change and Beyond. Ecological Citizenship and Politicisation*. PhD, KU Leuven.
- Kesteloot, C. 2000. Brussels: Post-Fordist Polarization in a Fordist Spatial Canvas. In: MARCUSE, P. & VAN KEMPEN, R. (eds.) *Globalizing Cities*.
- Kesteloot, C. & Cortie, C. 1998. Housing Turks and Moroccans in Brussels and Amsterdam: The Difference between Private and Public Markets. *Urban Studies*, 35, 1835-1853.
- Kesteloot, C. & Meert, H. 1999. Informal spaces: the geography of informal economic activities in Brussels. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, 232-251.
- Kesteloot, C. & Van Der Haegen, H. 1997. Foreigners in Brussels 1981–1991: spatial continuity and social change. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 88, 105-119.
- Kloosterman, R., Van Der Leun, J. & Rath, J. 1999. Mixed embeddedness:(in) formal economic activities and immigrant businesses in the Netherlands. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, 252-266.
- Lees, L. 2008. Gentrification and social mixing: towards an inclusive urban renaissance? *Urban Studies*, 45, 2449-2470.
- Lees, L., Slater, T. & Wyly, E. 2013. *Gentrification*, New York, Routledge.
- Leinfelder, H. 2017. We moeten meer doen dan enkel zure oprispingen van de 'grande bouffe' van Vlaamse open ruimte tegengaan. *Knack*, 3/09/17.
- Lewis, J. & Ritchie, J. 2003. Generalising from qualitative research. In: RITCHIE, J. & LEWIS, J. (eds.) *Qualitative research practice*. London: Sage.
- Lewis, O. 1966. *La Vida: a Puerto Rican family in the culture of poverty - San Juan and New York*, New York, Random House.
- Ley, D. 2008. The immigrant church as an urban service hub. *Urban Studies*, 45(10), 2057-2074.
- Lichter, D. T. & Johnson, K. M. 2009. Immigrant gateways and Hispanic migration to New Destinations. *International Migration Review*, 43, 496-518.
- Lin, Y., De Meulder, B. & Wang, S. 2011. Understanding the 'Village in the City' in Guangzhou: Economic Integration and Development Issue and their Implications for the Urban Migrant. *Urban Studies*, 48, 3583-3598.

- Lo, L. 2011. Immigrants and social services in the suburbs. In: YOUNG, D., WOOD, P. B. & KEIL, R. (eds.) *In-between infrastructure: urban connectivity in an age of vulnerability*. Praxis (e)press.
- Locke, C., Adger, W. N. & Kelly, P. M. 2000. Changing places: Migration's social and environmental consequences. *Environment*, 42, 24-35.
- Lodewijckx, E. 2013. 'Recente immigranten in Vlaanderen. Wie zijn ze?'. SVR.
- Lodewyckx, I., Wets, J. & Timmerman, C. 2011. Gezinshereniging in België, de mythe ontcijferd. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Loobuyck, P. & Jacobs, D. 2009. Nationalism, multiculturalism and integration policy in Belgium and Flanders. *Canadian Issues*, S29.
- Loopmans, M. 2008. Buurtbeleid en sociale cohesie: een Antwerpse sage. *Opbouwwerk Brussel*, 24, 22-30.
- Loopmans, M., Esam Awuh, H., De Decker, P., Heylen, K., Meeus, B., Minon, C., Moris, M., Perrin, N., Winters, S., Spijkers, F., Teller, J., Vandenbroucke, S., Van Den Broeck, K. & Verstraete, J. 2014. Onderzoek van de private huisvestingsmarkt in België in het kader van de Diversiteitsbarometer. In: GELIJKEKANSENCEENTRUM, I. (ed.) *Diversiteitsbarometer Huisvesting*. Brussel: Interfederaal Gelijkekansencentrum.
- Loopmans, M., Stuyck, K. & Cieters, Y. 2005. Halve burgers? Over menswaardige huisvesting, ook voor asielzoekers en mensen zonder papieren,.... In: DE DECKER, P., GOOSSENS, L. & PANNECOUCKE, I. (eds.) *Wonen aan de onderkant*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant.
- Loopmans, M. P., De Decker, P. & Kesteloot, C. 2010. Social mix and passive revolution. A neo-gramscian analysis of the social mix rhetoric in Flanders, Belgium. *Housing Studies*, 25, 181-200.
- Ludwig, J., Liebman, J. B., Kling, J. R., Duncan, G. J., Katz, L. F., Kessler, R. C. & Sanbonmatsu, L. 2008. What can we learn about neighborhood effects from the moving to opportunity experiment? *American Journal of Sociology*, 114, 144-188.
- Luyten, S. & Van Hecke, E. 2007. De Belgische stadsgewesten 2001. Leuven: Instituut voor Sociale en Economische Geografie, K.U.Leuven.
- Mackinnon, D. & Derickson, K. D. 2013. From resilience to resourcefulness: A critique of resilience policy and activism *Progress in Human Geography*, 37, 253-270.
- Maly, I., Blommaert, J. & Yakoub, J. B. (eds.) 2014. *Superdiversiteit en Democratie*, Berchem: Uitgeverij EPO vzw. .
- Marcuse, P. 1997. The Enclave, the Citadel, and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U.S. City. *Urban Affairs Review*, 33(2), 228-264.
- Marcuse, P. 1998. Sustainability is not enough. *Environment & Urbanisation*, 10, 103-112.

- Marcuse, P. 2005. Enclaves yes, ghettos no: segregation and the state. In: D. P. VARADY (Ed.), *Desegregating the city; ghettos, enclaves, and inequality*. 15-30. Albany: State University of New York Press.
- Marks, C. 1991. The urban underclass. *Annual Review of Sociology*, 17, 445-466.
- Marsh, A. 1999. *Home sweet home? The impact of poor housing on health*, Bristol, Policy Press.
- Martiniello, M., Rea, A., Timmerman, C. & Wets, J. (eds.) 2010. *Nieuwe migraties en nieuwe migranten in België*, Gent: Academia Press.
- Massey, D. S. 1985. Ethnic Residential Segregation - A Theoretical Synthesis and Empirical Review. *Sociology and Social Research*, 69, 315-350.
- Massey, D. S. 2008. *New faces in new places. The changing geography of American immigration*. New York, Russell Sage Foundation.
- May, T., Perry, B., Galès, P., Sassen, S. & Savage, M. 2005. The Future of Urban Sociology. *Sociology*, 39.
- Mayer, T., Mayneris, F. & Py, L. 2012. The impact of urban enterprise zones on establishments' location decisions: Evidence from French ZFUs. *CEPR Discussion Paper No. DP9074*.
- Mckenzie, R. D. 1924. The Ecological Approach to the Study of the Human Community. *American Journal of Sociology*, 30, 287-301.
- Meert, H. 2008. *Mens, maatschappij en ruimte*, Berchem, EPO vzw.
- Meert, H. & Bourgeois, G. 2005. Marginale woonvormen: een driedig interpretatiekader. In: DE DECKER, P., GOOSSENS, L. & PANNECOUCKE, I. (eds.) *Wonen aan de onderkant*. . Antwerpen: Garant.
- Meert, H. & Kesteloot, C. 2000. Sociaal-ruimtelijke kenmerken van economische integratiesferen. *Tijdschrift van de Belgische vereniging voor aardrijkskundige studies*, 68, 249-281.
- Meert, H., Mistiaen, P. & Kesteloot, C. 1997. The geography of survival: household strategies in urban settings. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 88, 169-181.
- Meert, H., Van Huylbroeck, G., Vernimmen, T., Bourgeois, M. & Van Hecke, E. 2005. Farm household survival strategies and diversification on marginal farms. *Journal of rural studies*, 21, 81-97.
- Meeus, B. 2011. *Migrant workers and postsocialism. A social reproduction perspective to work migration from North-East Romania*. Catholic University Leuven.
- Meeus, B. 2015. The Arrival Infrastructure. *Cities & Newcomers Arrival Infrastructure International Workshop*. Sint-Jans-Molenbeek (Brussel).

- Meeus, B., Arnaut, K. & Van Heur, B. (eds.) 2018. *Arrival Infrastructures: Migration and Urban Social Mobilities*, London: Palgrave Macmillan.
- Meeus, B. & De Decker, P. 2013. *De geest van suburbia*, Garant
- Meeus, B. & Schillebeeckx, E. 2015. Geloofsgeïnspireerde organisaties en de woonnood van nieuwkomers in stedelijke aankomstwijken *In: DE DECKER, P., MEEUS, B., PANNECOUCKE, I., SCHILLEBEECKX, E., VERSTRAETE, J. & VOLCKAERT, E. (eds.) Woonnood in Vlaanderen. Feiten / Mythen / Voorstellen*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Merry, M. S. 2014. *Equality, citizenship and segregation: A defense of separation*. New York, NY: Palgrave MacMillan.
- Merton, R. K. & Kendall, P. L. 1946. The focused interview. *American journal of Sociology*, 51, 541-557.
- Mguni, N. & Caistor-Arendar, L. 2012. Rowing against the tide. Making the case for community resilience. London: The Young Foundation.
- Mingione, E. 1991. *Fragmented Societies: A Sociology of Work beyond the Market Paradigm*, Oxford, Basil Blackwell.
- Miraftab, F. 2012. Emergent transnational Spaces: Meat, sweat and global (re) production in the Heartland. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, 1204-1222.
- Moris, M. & Loopmans, M. 2014. Armoederisicogroepen in beweging. Onderzoek naar het belang van trajecten in overlevingsstrategieën van ECM in provincie Antwerpen. Samenlevingsopbouw Stad & Provincie, KU Leuven en Provincie Antwerpen.
- Morris, T. 2006. *Social work research methods. Four alternative paradigms*, Thousand Oaks, Sage Publications.
- Mortelmans, D. 2007. *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*, Leuven, Acco.
- Musterd, S. 2005. Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes, and effects. *Journal of urban affairs*, 27, 331-348.
- Musterd, S. & Vos, S. D. 2007. Residential dynamics in ethnic concentrations. *Housing Studies*, 22, 333-353.
- Nieuwsblad 2017. Plaatstekort in onderwijs door schuldig verzuim gemeenten (12/10/2017).
- Noppe, J. & Lodewijckx, E. 2012. De gekleurde samenleving. Personen van vreemde herkomst in Vlaanderen. *SVR-Webartikel*, 3.
- Noppe, J., Vanweddigen, M., Doyen, G., Stuyck, K., Feys, Y. & Buysschaert, P. 2018. Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2018. Brussel: Agentschap Binnenlands Bestuur.

- Oosterlynck, S. 2012. Path Dependence: A Political Economy Perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, 158-165.
- Oosterlynck, S. & Schillebeeckx, E. 2012. Stad en sociale ongelijkheid: naar een sociale stijgingsperspectief? *In: HOLEMANS, D. (ed.) Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. Berchem: Epo vzw.
- Oosterlynck, S., Schillebeeckx, E. & Schuermans, N. 2012. Voorbij sociale mix. *In: HOLEMANS, D. (ed.) Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. Berchem: Epo vzw.
- Ostendorf, W., Musterd, S. & De Vos, S. 2001. Social Mix and the Neighbourhood Effect. Policy Ambitions and Empirical Evidence. *Housing Studies*, 16, 371-380.
- Ostrom, E. 1990. *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*, Cambridge University Press.
- Page, J. & Plaza, S. 2006. Migration remittances and development: A review of global evidence. *Journal of African Economies*, 15, 245-336.
- Palmaers, B. 2015. Creatieve starters ontpoppen zich. *Lokaal*. Brussel: VVSG.
- Pauwels, F., Clycq, N. & Timmerman, C. 2010. Nieuwkomers in Vlaanderen - Meso en Micro Perspectieven. *In: MARTINIELLO, M., REA, A., TIMMERMAN, C. & WETS, J. (eds.) Nieuwe migraties en nieuwe migranten in België*. Gent: Academie Press.
- Peach, C. 1996. Good segregation, bad segregation. *Planning perspectives*, 11, 379-398.
- Peach, C. 2009. Slippery segregation: discovering or manufacturing ghettos? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, 1381-95.
- Peeters, L. 1995. Voor steden en mensen : naar een verbetering van de leef- en omgevingskwaliteit van steden en de achtergestelde buurten in Vlaanderen. Nota inzake het stedelijk beleid. . *In: MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP (ed.)*. Brussel.
- Peleman, K. 2001a. Geconcentreerd wonen of sociale mix. Een onderzoek bij Marokkaanse vrouwen. *Alert*, 27, 54-67.
- Peleman, K. 2001b. Consolidatie van concentratiebuurt of suburbanisatie? *Cultuur en Migratie*, 57-90.
- Peleman, K. 2002. The Impact of Residential Segregation on Participation in Associations: The Case of Moroccan Women in Belgium. *Urban Studies*, 39, 727-747.
- Pelfrene, E. 2004. In en uitwijking in Vlaamse steden en gemeenten. Analyse van de interne en externe migratie naar leeftijd en ruimtelijke structuren voor de periode 1995-2002. . *Stativaria*, 33.

- Pelfrene, E. 2015. Binnenlandse uitwijking uit Brussel wordt kleurrijker. *SVR-st@ts*. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering.
- Pinkster, F. M. 2007. Localised Social Networks, Socialisation and Social Mobility in a Low-income Neighbourhood in the Netherlands. *Urban Studies*, 44, 2587-2603.
- Plomteux, G. & Steyaert, R. 1989. *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Antwerpen*, Brussel - Turnhout.
- Plummer, K. 1997. 'Introduction: Chicago Sociology. The foundations and contributions of a major sociological tradition', in K. Plummer (ed) *The Chicago School: critical assessments*, London: Routledge.
- Polanyi, K. 1968. *The great transformation*, Boston, Mass. (original publication: 1944), Beacon Press
- Portes & Zhou, M. 1993. The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The annals of the American academy of political and social science*, 530, 74-96.
- Portes, A. & Jensen, L. 1989. The enclave and the entrants: Patterns of ethnic enterprise in Miami before and after Mariel. *American Sociological Review*, 54, 929-949.
- Portes, A. & Manning, R. D. 1986. The immigrant enclave. Theory and empirical examples. In: OLZAK, S. & NAGEL, J. (eds.) *Competitive ethnic relations*. Academic Press.
- Portes, A. & Sensenbrenner, J. 1993. Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 98, 1320-1350.
- Portes, A. 1998. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 1-24.
- Quinn, J. A. 1940. The Burgess zonal hypothesis and its critics. *American Sociological Review*, 5, 210-218.
- Raeymaeckers, P. 2014. *Tussen centrum en periferie. Over de integratie van netwerken tussen hulpverleningsorganisaties*, Leuven, Acco.
- Randolph, B. & Tice, A. 2014. Suburbanizing disadvantage in Australian cities: Sociospatial change in an era of neoliberalism. *Journal of Urban Affairs*, 36, 384-399.
- Rex, J. 1971. The sociology of the zone of Transition. In: REX, J. & MOORE, R. (eds.) *Race, Community and Conflict*. London Oxford University Press.
- Rivera, F. I. & Settembrino, M. R. 2010. Toward a Sociological Framework of Community Resilience.
- Roberts, J. T. & Parks, B. C. 2009. Ecologically Unequal Exchange, Ecological Debt, and Climate Justice The History and Implications of Three Related Ideas for a New Social Movement. *International Journal of Comparative Sociology*, 50, 385-409.

- Rodman, H. 1977. Culture of poverty: The rise and fall of a concept. *The Sociological Review*, 25, 867-876.
- Rogers, P. 2013. Rethinking Resilience: Articulating Community and the UK Riots. *Politics*, 33, 322-333.
- Rose, D., Germain, A., Bacqué, M.-H., Bridge, G., Fijalkow, Y. & Slater, T. 2013. 'Social Mix' and Neighbourhood Revitalization in a Transatlantic Perspective: Comparing Local Policy Discourses and Expectations in Paris (France), Bristol (UK) and Montréal (Canada). *International Journal of Urban and Regional Research*, 37, 430-450.
- Ruiz-Tagle, J. 2013. A theory of socio-spatial integration: Problems, policies and concepts from a US perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37, 388-408.
- Saeys, A., Van Puymbroeck, N., Albeda, Y., Oosterlynck, S., Verschraegen, G. & Dierckx, D. 2014. Assessment of Urban Policies in Antwerp, Belgium. In: DIVERCITIES (ed.) *Divercities*. University of Antwerp.
- Sarkissian, W., Forsyth, A. & Heine, W. 1990. Residential social mix: the debate continues. *Australian Planner*, 28, 5-16.
- Sassen, S. 2000. New frontiers facing urban sociology at the Millennium. *The British journal of sociology*, 51, 143-159.
- Saunders, P. (1986). *Social theory and the urban question* (2nd ed.). Essex: Anchor Brendon Ltd.
- Saunders, D. 2010. *Arrival City. How the largest migration in history is reshaping our world*, London, William Heinemann.
- Schelfaut, H. 2012. Wonen in Aalst: over wonen, woningprijzen en... betaalbaarheid. Studiedienst Vlaamse regering.
- Schillebeeckx, E. & Albeda, Y. 2014. Van stedelijke migrantenwijken naar diverse suburbs? Een verkenning van sociaalruimtelijke patronen van migranten in en rond Antwerpen. In: OOSTERLYNCK, S., VERSCHRAEGEN, G., DIERCKX, D., VANDERMOERE, F. & DE OLDE, C. (eds.) *Over gevestigden en buitenstaanders. Armoede, diversiteit en stedelijkheid*. Leuven: Acco
- Schillebeeckx, E., Oosterlynck, S. & De Decker, P. 2014. Internationale immigratie en vergrijzing in Vlaanderen: data en kaarten. Heverlee: Steunpunt Ruimte.
- Schillebeeckx, E., Oosterlynck, S. & De Decker, P. 2015. Een veerkrachtige ruimte ten aanzien van immigratie? Exploratief onderzoek in 3 Vlaamse casegebieden: Case Antwerpen-Noord. Heverlee: Steunpunt Ruimte.
- Schillebeeckx, E., Oosterlynck, S. & De Decker, P. 2016. Rapport WP2 – Veerkracht & Immigratie. Naar een strategisch ruimtelijk concept voor Vlaanderen. Een focus op aankomstwijken. Heverlee: Steunpunt Ruimte.

- Schoonvaere, Q. 2014. België - Marokko. 50 jaar migratie. Demografische studie over de populatie van Marokkaanse herkomst in België Centre de recherche en démographie et sociétés - Université catholique de Louvain & Federaal Migratiecentrum.
- Schuermans, G. 2016. Opbouwwerk knapt huizen op. Mooi voorbeeld van duurzaam sociaal werk. *Sociaal.net* [Online]. [Accessed 25/06/2018].
- Schuermans, N. & De Maesschalck, F. 2010. Fear of crime as a political weapon: explaining the rise of extreme right politics in the Flemish countryside. *Social & Cultural Geography*, 11, 247-262.
- Scott, A. J. & Storper, M. 2015. The Nature of Cities: The Scope and Limits of Urban Theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39, 1-15.
- Seale, C. 1999. Quality in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 5, 465-478.
- Shaw, K. 2012. "Reframing" resilience: challenges for planning theory and practice.
- Simpson, L., Gavalas, V. & Finney, N. 2008. Population dynamics in ethnically diverse towns: the long-term implications of immigration. *Urban Studies*, 45, 163-183.
- Simpson, L. & Peach, C. 2009. Measurement and analysis of segregation, integration and diversity: editorial introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, 1377-80.
- Singer, A. 2004. The rise of new immigrant gateways. *The Living Cities Census Series*. Washington DC: The Brookings Institution.
- Singer, A. 2009. The new geography of United States Immigration. *Immigration Series*. Brookings Institution.
- Singer, A., Hardwick, S. W. & Bretell, C. B. (eds.) 2008. *Twenty-first-century gateways. Immigrant Incorporation in Suburban America.*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Slater, T. 2012. Expulsions from public housing: The hidden context of concentrated affluence. *Cities*.
- Smeesters, B., Arriijn, P., Feld, S. & Nayer, A. 2000. The occurrence of discrimination in Belgium. In: ZEGERS DE BEIJL, R. (ed.) *Documenting discrimination against migrant workers in the labour market. A comparative study of four European countries*. Geneva: International Labour Office.
- Smith, D. A. 1995. The New Urban Sociology Meets the Old - Rereading Some Classical Human-Ecology. *Urban Affairs Review*, 30, 432-457.
- Smith, H. & Ley, D. 2008. Even in Canada? The multiscalar construction and experience of concentrated immigrant poverty in gateway cities. *Annals of the Association of American Geographers*, 98, 686-713.

- Snel, E. & Burgers, J. 2000. The comfort of Strangers. *In*: VAN KEMPEN, R., HOOIMEIJER, P., BOLT, G., BURGERS, J., MUSTERD, S., OSTENDORF, W. & SNEL, E. (eds.) *Segregatie en concentratie in Nederlandse steden. Mogelijke effecten en mogelijk beleid*. Utrecht: Van Gorcum.
- Stad Aalst 2013a. Reglement Renovatiepremie 'Prikkelpremies Rechteroever 2012-2015'. Aalst.
- Stad Aalst 2013b. Thuis in de stad prijs 2013. Aalst Prikkelprijsproject. Aalst.
- Stad Aalst 2014a. Belastingreglement op de leegstaande en de bouwvallige/vervallen woningen en/of gebouwen en de onbewoonbaar of ongeschikt verklaarde woningen. BS 16 december 2014. Aalst.
- Stad Aalst 2014b (1 november 2014). Stedenbouwkundige verordening inzake meergezinswoningen. Online geraadpleegd in 2017 op <https://assets.aalst.be/e/dam/documenten/2017/3/1651/4.pdf>
- Stad Aalst 2014c (22 november 2013). Meerjarenplan 2014-2019.
- Stad Antwerpen 2012 (22 oktober 2012). RUP 2060. Toelichtingsnota. Antwerpen.
- Stad Antwerpen 2015a. *Van overal. Verhalen rond 50 jaar migratie*. Antwerpen.
- Stad Antwerpen 2015b (22 september 2014). Belastingsreglement op de uitbatingsvergunningen. Antwerpen. Online geraadpleegd in 2016: <https://www.antwerpen.be/nl/overzicht/belastingen-en-retributies/belastingen/belasting-uitbatingsvergunning-2015-2019>
- Stad Antwerpen 2017. *Buurtmonitor* [Online]. Antwerpen. Online geraadpleegd in 2017: <http://www.antwerpen.buurtmonitor.be>.
- Stad Antwerpen 2018. *Stad in cijfers* [Online]. Antwerpen. Online geraadpleegd op 07/06/18: <https://stadincijfers.antwerpen.be/databank/>
- Statistiek Vlaanderen 2018a. Jouw gemeente in cijfers. Aalst. Agentschap Binnenlands Bestuur.
- Statistiek Vlaanderen 2018b. Jouw gemeente in cijfers. Liedekerke. Brussel: Agentschap Binnenlands Bestuur.
- Steunpunt Sociale Planning 2010. Dossier. Minderheden in Vlaams-Brabant. Leuven: Provincie Vlaams-Brabant.
- Stewart, D. W. & Shamdasani, P. N. 2014. *Focus groups: Theory and practice*, Los Angeles, Sage publications.
- Studiedienst van de Vlaamse Regering 2012. Survey Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen.

- Studiedienst van de Vlaamse Regering 2014. VRIND 2014.
- Studiedienst van de Vlaamse Regering 2016a. Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor. Editie 2016. Brussel.
- Studiedienst van de Vlaamse Regering 2016b. Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor. Editie 2016. Aalst.
- Studiedienst van de Vlaamse Regering 2016c. Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor. Editie 2016. Liedekerke.
- Studiedienst van de Vlaamse Regering 2016d. Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor. Editie 2016. Antwerpen.
- Swanstrom, T. 2008. Regional resilience: a critical examination of the ecological framework. *IURD Working Paper Series*.
- Swyngedouw, E. 2007. Impossible sustainability and the post-political condition. In: GIBBS, D. & KRUEGER, R. (eds.) *Sustainable development*. New York: Guilford Press.
- T Hart, H., Van Dijk, J., De Goede, M., Jansen, W. & Teunissen, J. 1998. *Onderzoeksmethoden*, Amsterdam, Boom.
- Tammaru, T., Van Ham, M., Leetmaa, K., Kährik, A. & Kamenik, K. 2013. The Ethnic Dimensions of Suburbanisation in Estonia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39, 845-862.
- Thys, R., De Raedemaeker, W. & Vranken, J. 2004. *Bruggen over woelig water: is het mogelijk om uit de generatie-armoede te geraken?*, Leuven, Acco.
- Tielens, M. 2005. Eens allochtoon, altijd allochtoon. De socio-economische etnostratificatie in Vlaanderen. *De arbeidsmarkt in Vlaanderen, Jaarboek*. Steunpunt WAV en VIONA Stuurgroep Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.
- Tonet, S. 2015. *Sociaal stedelijke duurzaamheid / Zijwegen Liedekerke*. Master, Universiteit Antwerpen.
- Tratsaert, K. 2012. Huurprijzen en richthuurprijzen. Deel II: De registratie van huurcontracten als informatiebron voor de private huurmarkt. Heverlee: Steunpunt Ruimte en Wonen.
- Uitermark, J. 2003. 'Social Mixing' and the Management of Disadvantaged Neighbourhoods: The Dutch Policy of Urban Restructuring Revisited. *Urban Studies*, 40, 531.
- Uitermark, J. & Loopmans, M. 2013. Urban renewal without displacement? Belgium's 'housing contract experiment' and the risks of gentrification. *Journal of Housing and the Built Environment*, 28, 157-166.
- United Nations University 2003. Defining an Ecosystem Approach to Urban Management and Policy Development. In: INSTITUTE OF ADVANCED STUDIES (ed.). Tokyo: United Nations University/Institute of Advanced Studies.

- Van Criekingen, M. 2012. Meanings, politics and realities of social mix and gentrification: A view from Brussels. . In: BRIDGE, G., BUTLER, T. & LEES, L. (eds.) *Mixed communities. Gentrification by stealth*. Bristol: Policy Press.
- Van Den Broeck, K. & Heylen, K. 2014. Discriminatie en selectie op de private huurmarkt in België. Leuven: HIVA - KU Leuven.
- Van Den Broek, A. & Wauters, B. 2018. Vlaamse gemeenten verzetten zich tegen vergoedingsregeling betonstop. *De Morgen*.
- Van Den Houte, K., Ryckewaert, M., Delbeke, B. & Oosterlynck, S. 2015. Gemeenschappelijk wonen. In: WONEN, S. (ed.). Leuven.
- Van Dijk, R. 2000. Afrikaanse gemeenschappen, religie en identiteit. Ghanese pinksterkerken in Den Haag. In I. Kessel & N. Tellegen (Eds.), *Afrikanen in Nederland* (pp. 199-212). Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.
- Van Meeteren, M., Engbersen, G. & Van San, M. 2007. Irreguliere immigranten in België: inbedding, uitsluiting en criminaliteit. In: RISBO (ed.). Rotterdam.
- Vandeurzen, J. 2015 (8 mei 2015). Actieplan 3.0 - Werk maken van werk in de zorg- en welzijnssector. Brussel: Kabinet van Jo Vandeurzen, Vlaams minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Vanneste, D., Thomas, I. & Goossens, L. 2007. Woning en Woonomgeving in België, Sociaal-Economische Enquête 2001 – Monografie nr. 2. Brussel: FOD Economie-ADSEI.
- Verbruggen, V. 2011. Canadees auteur boek over migrantenwijken bezoekt de stad. 'Wijk 2060 is niet verloren'. *Nieuwsblad*, 24/11/11.
- Verhoeven, H. 2000. De vreemde eend in de bijt, arbeidsmarkt en diversiteit. WAV Dossier.
- Verstraete, J. & De Decker, P. 2014. Discriminatie van financieel kwetsbare gezinnen op de private huurmarkt in België. In: DIERCKX, D., COENE, J. & RAEYMAECKERS, P. (eds.) *Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting 2014*. Antwerpen: Acco.
- Vertovec, S. 2004. Migrant Transnationalism and Modes of Transformation. *International Migration Review* (3), 970.
- Vertovec, S. 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and racial studies*, 30, 1024-1054.
- Vlaamse Overheid, 2011. Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (gecoördineerde versie, februari 2011). Brussel: Departement Ruimtelijke Ordening; Wonen en Onroerend Erfgoed.
- Vlaamse Overheid, 2013 (25 oktober 2013). Besluit van de Vlaamse Regering betreffende de inwerkingtreding van diverse bepalingen van het decreet van 7 juni 2013 betreffende het Vlaamse integratie- en inburgeringsbeleid. Online geraadpleegd op 28/09/2018

op:

<https://codex.vlaanderen.be/Zoeken/Document.aspx?DID=1023347¶m=inhoud>

Vlaamse Overheid, 2017a. Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen. *In: VLAANDEREN, D. R. (ed.).*

Vlaamse Overheid, 2017b (10 maart 2017): Decreet tot wijziging van artikel 92, 93, 95, 98 en 102bis van het decreet van 15 juli 1997 houdende de Vlaamse Wooncode. Online geraadpleegd op 28/09/18 op http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2017031010&table_name=wet

VROM-raad. 2006. *Stad en stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag.

VVSG, 2017. Integratie vluchtelingen: lokale besturen willen een versnelling hoger. Brussel.

Walker, J. & Cooper, M. 2011. Genealogies of resilience: from systems ecology to the political economy of crisis adaptation. *Security Dialogue*, 14, 143-160.

Walton, J. 1993. Urban Sociology: The Contribution and Limits of Political Economy. *Annual Review of Sociology*, 19, 301-320.

Warmenbol, L. 2007. Interetnisch contact en beeldvorming over allochtonen in gemengde stadsbuurten. Een Antwerpse case. *Migrantenstudies*, 4, 282-303.

Welsh, M. 2013. Resilience and responsibility: governing uncertainty in a complex world. *The Geographical Journal*, 180, 15-26.

Wessendorf, S. 2019. Pioneer migrants and their social relations in super-diverse London. *Ethnic and racial studies*, 42(1), 17-34.

Wessendorf, S., & Phillimore, J. 2019. New Migrants' Social Integration, Embedding and Emplacement in Superdiverse Contexts. *Sociology*, 53(1), 123-138.

Wets, J. 2007. Wat is inburgering in Vlaanderen. Conceptnota 'inburgering' in het kader van het VIONA-onderzoek 'Evaluatie van de inhoudelijke en financiële aspecten van het Vlaams inburgeringsdecreet'. . Leuven: Katholieke Universiteit Leuven - Hoger Instituut voor de Arbeid.

Wets, J. & Pauwels, F. 2011. Arbeidsmigratie vanuit Oost-Europa. Polen, Roemenen en Bulgaren op de Belgische arbeidsmarkt. Leuven: HIVA Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving.

Wilkinson, S. 2004. Focus group research. *In: SILVERMAN, D. (ed.) Qualitative research: Theory, method and practice*. London: Sage.

Wilson, K. L. & Portes, A. 1980. Immigrant enclaves: An analysis of the labor market experiences of Cubans in Miami. *American journal of sociology*, 86, 295-319.

- Wilson, W. J. 1987. *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wimmer, A., & Glick Schiller, N. 2002. Methodological nationalism and beyond: nation–state building, migration and the social sciences. *Global networks*, 2(4), 301-334.
- Winter, M. 2003. Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of rural studies*, 19, 23-32.
- Winters, S. 2012. Huurprijzen en richthuurprijzen. Deel VI: Synthese. Steunpunt Ruimte en Wonen.
- Wonen-Vlaanderen 2014. Voorstudie Woonbeleidsplan Vlaanderen.
- Wyly, E. K. & Hammel, D. J. 1999. Islands of decay in seas of renewal: Housing policy and the resurgence of gentrification. *Housing Policy Debate*, 10, 711-771.
- Yin, R. K. 2014. *Case Study Research. Design and Methods*, Thousand Oaks, Sage Publications.
- Young, D., Wood, P. B. & Keil, R. (eds.) 2011. *In-between infrastructure: urban connectivity in an age of vulnerability*: Praxis (e)Press.
- Zorbaugh, H. 1926. The Natural Areas of the City. In: BURGESS, E. W. (ed.) *The Urban Community*. Chicago: University of Chicago Press.